

Borisas Tarasovas

PASKALIS

Borisas
Tarasovas

PASKALIS

Borisas
Tarasovas

PASKALIS

Iš rusų kalbos vertė
BRONISLOVAS KURKULIS

VILNIUS
VYTURYS
1985

22d
Ta—129

Борис Тарасов. ПАСКАЛЬ
М., «Молодая гвардия», 1982

T $\frac{1701000000—055}{M 856(08)—85}$ U—85

© Издательство «Молодая гвардия», 1982

© Vertimas į lietuvių kalbą.
Leidykla „Vyturys", 1985

Visi kūnai, dangaus skliautas, žvaigždės, žemė ir jos karalystės neverti paties menkiausio proto, nes jis pažįsta visa tai ir pats save, o kūnai nepažįsta nieko.

Tačiau visi kūnai drauge ir visi protai drauge, ir visa, ką jie sukūrė, yra neverti vieno gailestingumo blyksnio — tai nepalyginamai aukštesnės prigimties reiškinys.

Blezas Paskalis

VAIKYSTĖ OVERNĖJE

1

Overnė — viena seniausių ir savotiškiausių Prancūzijos provincijų. Kadaise, neatmenamais laikais, čia siautė požeminis gaisras ir Overnės žemės gelmės prasiverdavo nuo vulkaninių smūgių, dėl to susidarė nepaprastas kalnų, lygumų ir tarpeklių raizginys. Keliaujant per Overnę, prieš akis iškyla kontrastingi paveikslai: čia tarp smėlėtų lygumų ir skurdžių krūmokšnių vaizdingai susigrūdusios aštriabriaunės uolos, čia derlingi slėniai, skęstantys vynuogynuose ir kaštonų giraitėse, čia aukštikalnių ganyklos, apsuptos paslaptingų kalnų upelių kaskadų ir niūrių miškų, čia dykumų plynaukštės, kurių krateriuose tarsi dar vakar siautėjo liepsnos...

Atitinka gamtą ir šio krašto klimatas: žiemos čia paprastai atšiaurios, su žvarbiais vėjais, o vasarą būna karšta ir tvanku, tačiau artėjant nakčiai, staiga atšąla, ypač aukštesnėse vietose.

Ypatinga Overnės įžymybė yra virtinė kupolo formos kalnų, apjuostų piltuvo pavidalo įdubų — seniai užgesusių ugnikalnių kraterių. Esant giedram orui, kai išsisklaido amžini rūkai ir debesys, virtinės vidury gali matyti aukščiausios tų kalnų atšakos — Piuji de Domo — viršūnę, iškilusią kokio pusantro kilometro. Su Piuji de Domu susiję daug legendų. Pasak vienos jų, kalno viršūnė garsėjusi kaip mėgstama raganų sambūrių vieta, kur velnias suteikdavęs savo pasekėjams galią užleisti kerus, išgydyti, apžavėti ir panašiai. Kartą XVI amžiaus vidury viena jauna moteriškė prisipažino dalyvavusi tokiame sambūryje ir laikiusi rankoje uždegtą juodą žvakę tarp didelio ožio ragų... Tačiau legendos legendomis, o štai tikrai žinomas faktas: XIX amžiaus pabaigoje, kai ant Piuji de Do-

mo buvo statoma meteorologijos observatorija, kasinėjant buvo aptikta vieno labiausiai garbinamų galų-romėnų panteono dievų — Merkurijaus — šventykla. O XVII a. viduryje to kalno vardas tapo plačiai žinomas visai apsišvietusiajai Europai — su Piuji de Domu susiję svarbūs fizikos istorijos įvykiai ir vieno šių laikų gamtotyros kūrėjų, Blezo Paskalio, mokslinės biografijos faktai...

Netoliese Piuji de Domo, ant kalvų tarp dviejų upelių išsidriekęs Klermon Feranas — Overnės sostinė ir Paskalio gimtasis miestas. Kadaise čia buvo didelis Romos imperijos centras. Tai liudija gausios senovės romėnų kultūros liekanos — termos, akvedukai, įtvirtinimų ir nekropolių žymės. XVII amžiaus pradžioje Klermon Feranas buvo miestelis (apie devyni tūkstančiai gyventojų), kurio siaurose ir kreivose gatvelėse grūdosi ant kits kito aukšti niūrūs namai, pastatyti iš tamsios suakmenėjusios lavos. Štai ką apie jį rašė XVII amžiaus memuarininkas, pavarde Flešjė: „Nėra Prancūzijoje miesto, nemalonesnio už Klermoną. Jis yra kalnų papėdėje, ir jo vieta nėra labai patogi. Gatvės tokios siauros, kad plačiausia vos vos gali pravažiuoti karieta; dėl to dviejų karietų susitikimas — tikras vargas ir kančia vežėjams, kurie čia keikiasi išsijuosę kaip niekur kitur ir kurie, jei tik jų būtų daugiau, veikiausiai sudegintų miestą, nebent tik tūkstančio puikiausių fontanų vanduo jį užgesintų. Klermono namai gana gražūs ir įstabiausia, kad jie tarsi kybo ore; mat rūsius čia įprasta kasti po pamatais, kurie laikosi ant nedidelio pakibusios žemės lopinėlio, ir laikosi taip tvirtai, kad niekada nėra buvę jokio nelaimingo atsitikimo. Užtat gyventojų labai tiršta; ir nors moterys čia kaip baidyklės, jos vis dėlto itin vaisingos ir, nesukeldamos meilės, gimdo daug vaikų". Ironiškas Flešjė žvilgsnis užkliuvo tik už to, kas krito į akis paryžiečiui, jau paragavusiam sostinės komforto. Pro jo akis praslydo tai, kad neišvaizdžios kuprotos gatvelės įsilieja į erdvesnes ir veda į centrą, iš kurio atsiveria vaizdas į puslankiu miestą juosiančius žmogaus nepaliestus žaliuojančius kalnus ir žydinčius slėnius ir kuriame negalima nepastebėti, sakysim, Diuporo dievo motinos bazilikos. Rūstus šios šventyklos paprastumas ir stipri, beveik grubi jos sąranga perteikia bendrą miesto atmosferą. Šykštus dekoras, retai išdėstyti langai ir aklinos arkutės sustiprina dideliu ir tvirtų šio savito Overnės romaninio

meno šedevro sienų masyvumo įspūdį. Kiek toliau dunkso didinga gotikinė katedra. Nors ir aukšta, ji yra sunki, monolitiška ir rami. Visais savo portalais, galingais kontraforsais ji tarsi įaugusi į žemę. Katedros arkbutanai lyg stiprūs čiuptuvai sujungia aplinkinius namus ir tarsi pritraukia juos arčiau savęs. Ir tik smailūs fasado bokštai tarytum atsipeikėję ir ištrūkę iš ankštų gatvelių gniaužtų šaute šauna į dangų...

2

1623 metų birželio 19 dieną už keleto žingsnių nuo katedros, viename Klermono Gran Gra gatvės name gimė berniukas. O po savaitės jis buvo pakrikštytas ir Sen Pjero parapijos metrikų knygoje buvo įrašyta: „Šiandien, 1623 metų birželio 27 dieną, buvo pakrikštytas Blezas Paskalis, bajoro Etjeno Paskalio, išrinktojo Overnės karališkojo patarėjo Klermone, ir bajorės Antuanetės Begon sūnus; krikšto tėvas bajoras Blezas Paskalis, Overnės senešalystės karališkasis patarėjas Klermone, krikšto motina ponia Antuanetė de Fonfreid. Knygoje pasirašė Paskalis ir Fonfreid".

Paskaliai — sena Overnės giminė. Šią pavardę turėjo dvi šeimos. Vienai jų, senjorams de Monsams, dar Liudviko XI valdymo laikais, 1480 metais, buvo suteiktas bajorų titulas. Antrajai priklausė pirkliai, sugebėję prasiveržti į dar tik gimstančios buržuazijos pirmutines gretas. Iš kartos į kartą Paskaliai eidavo aukštas pareigas Overnės teismo rūmuose. 1556 metais, kai Martynas Paskalis (vėliau Blezo senelis) vedė Margaritą Paskal de Mons, abi šeimos susijungė. Prieš pat vedybas Martynas Paskalis buvo gavęs aukštas ir pelningas Prancūzijos iždininko pareigas, tapo karališkuoju patarėju ir Rjono apygardos finansų inspektoriumi. Jis buvo vėtytas ir mėtytas, grūdintas visuomeninių politinių įvykių žaizdre, iki paskiriant į šį postą, ėjo Klermono mokesčių rinkėjo, paskui karalienės Luizos, Henriko III žmonos, sekretoriaus pareigas. Per religines sumaištis jis prisišliejo prie Reformacijos sąjūdžio, tačiau po Baltramiejaus nakties atsižadėjo protestantizmo.

Margarita Paskal pagimdė keturis sūnus ir tris dukteris. Šeimos atšakų buvo daug. Pasak Flešjė, viena Martyno Pas-

kalio dukterų turėjo apie pusantro tūkstančio anūkų, brolvaikių, dukterėčių anūkų ir t. t. Žinoma, šis skaičius perdėtas. Čia svarbu kas kita — Paskalių giminėje įsigalėjo vedybų tarp antros bei trečios eilės pusbrolių ir pusseserių paprotys, ir Overnė jiems atrodė kaip gimtieji namai, gyvenami daugybės giminaičių.

Martynas Paskalis stengėsi auklėti ir mokyti savo vaikus, laikydamasis šeimos tradicijų, ir vos tiktai vyriausias sūnus Etjenas (būsimasis Blezo Paskalio tėvas) tapo pilnametis, išvežė jį į Paryžiaus universitetą studijuoti teisės. Grįžęs į Klermoną, Etjenas nusipirko Žemutinės Overnės išrinktojo karaliaus patarėjo vietą. Jo pareiga buvo spręsti ginčus dėl mokesčių; vėliau žinios ir turtas leido jam pasidaryti antruoju mokesčių rūmų prezidentu (šios pareigos kainavo 31 600 livrų) iš pradžių kaimyniniame Monferano miestelyje, o nuo 1630 metų — Klermone.

Neįprasta pareigų pardavinėjimo praktika, įsigalėjusi Prancūzijoje dar XVI amžiuje, valdant Pranciškui I, ilgainiui darėsi vis populiaresnė. Valstybei ši praktika buvo vienas svarbiausių ir patikimiausių nuolat ištuštėjančio karaliaus iždo papildymo šaltinių. Užteks pasakyti, kad XVII amžiaus pirmojoje pusėje šios prekybos duodamas pelnas bendrame valstybės pajamų balanse svyravo nuo 25 iki 50 procentų. Dėl to pareigos buvo pardavinėjamos įvairių įvairiausios, pradedant notarų ir baigiant solidžiais teismo, finansų ir kitų įstaigų administratorių postais. Pinigų stygius dažnai vertė karalių dubliuoti pareigybes, steigti naujas ir visiškai nereikalingas (pavyzdžiui, titulų, vizitų inspektoriaus ir pan.). Pareigų kainos nuolat kilo, ypač po 1604 metų, kai jos tapo paveldimos. Dėl to tik reikėjo kasmet mokėti mokestį, vadinamą poletu (nuo Henriko IV finansininko Poleto, iškėlusio tokias sąlygas, pavardės), kurį sudarė viena šešiasdešimtoji pareigybės duodamų pajamų.

Nors pareigos brangiai kainuodavo, jų savininkai gaudavo nemažai neginčijamų privilegijų: jie buvo atleidžiami nuo pagalvės mokesčio, o kartais ir nuo visų mokesčių, atsikratydavo karo prievolės, papiginta kaina gaudavo druskos. Itin aukšti valdininkai, be to, dar gaudavo iš karaliaus iždo pensionus ir premijinių pinigų. Prie algos taip pat prisidėdavo įvairiausios „dovanos", kurias teisėjai gaudavo iš besibylinėjančių šalių.

Valdininkai paprastai pirmieji sužinodavo apie nusigyvenusių feodalų nesėkmes ir pigiai nusipirkdavo jų žemes.

Kiekvienam turtingam žmogui, ypač iš prekybinės buržuazijos, pareigos atverdavo kelią į bajorystę, kadangi net ir žemiausios pareigos jau duodavo galimybę gauti bajoro titulą, susilaukti pagarbos ir prestižo. Amžininkai pastebėjo, kad pusė Prancūzijos miestų gyventojų — valdininkai, o žemdirbystė ir prekyba yra visai apleistos ir paliktos vien tik kaimiečiams. Antai kažkoks anglų keliautojas, didžiavęsis savo šalies prekyba ir pramone, rašydamas apie XVII amžiaus pradžios Prancūziją, stebėjosi: „Prekybininko profesija čia mažiau gerbiama negu kurioje kitoje šalyje, užtat niekur kitur taip nesiveržiama užimti kokias nors pareigas".

Administracijos ir teismo funkcijos tuo metu buvo žymia dalimi sutapdintos, dėl to daugumas įvairių žinybų ir įstaigų valdininkų pirmiausia buvo teisėjai, nagrinėję ir narplioję visokiausias bylas. Ir kilmingas aristokratas, ir prastuomenės žmogelis buvo priversti kreiptis į teisėją, nuo kurio kartais priklausydavo tėvonijos likimas ar šeimos garbė, palikimas ar naudingas sandėris. Dėl to teisėjo vaidmuo buvo apgaubtas aukščiausio autoriteto aureole. Iš jų susidarė savotiška valdininkų aristokratija, vadinamoji mantijos bajorija *(noblesse de robe)*. Ir nors senieji aristokratai, priklausę kilmingųjų žemvaldžių, kariškių diduomenei (špagos bajorijai — *noblesse d'épée*), ir vadino naujai iškeptus bajorus niekingais buržua, valdininkai iš tikrųjų aristokratams prilygdavo ar net juos pranokdavo. Valstybei, siekiančiai absoliučios valdžios, vis dažniau prireikdavo buržuazinės biurokratijos paslaugų ne vien dėl finansinių reikalų. Senieji feodalai veržėsi į išskirtinę nepriklausomybę, todėl, norėdamas sustiprinti bajoriškąją monarchinę valstybę, karalius buvo priverstas perduoti savo valdžios aparatą į valdininkų, dažniausiai kilusių iš pirklių, rankas.

Tačiau masiškas buržuazijos virtimas valdininkija ir kartu jos suartėjimas su feodaliniu absoliutizmu karaliaus valdžios centralizacijai turėjo ir aiškiai neigiamų padarinių (kuo toliau, tuo labiau pastebimų). Dėl parsidavėliškumo ir pareigų paveldimumo valdininkijoje ėmė tarpti savotiška bičiulystė. Dažnai parlamento teismų ir finansų rūmus sudarydavo artimi giminaičiai. Susiformavo nauja nejudri ir daugeliu atžvilgių

nuo karaliaus nepriklausoma kasta, kuriai savi interesai neretai būdavo svarbesni už karaliaus tarnybos interesus. Valdininkai priešinosi visokioms naujovėms, teisinės procedūros buvo vykdomos be galo lėtai, etatų savininkai dažnai neidavo savo pareigų ir už mokestį jas pavesdavo eiti kitam asmeniui, o jei ir eidavo, tai dažnai kraipydavo jo didenybę įstatymą, kaip sakoma, į bet kurią pusę, naudingą sau ir valdantiesiems sluoksniams.

Visa tai nė kiek neliečia Etjeno Paskalio. Jis turėjo didelį autoritetą ir buvo gerbiamas apygardoje ne tiek dėl užimamos vietos ir visai padoraus turto, kiek dėl nesuteptos garbės bei pastangų teisingai ir nepaperkamai eiti savo itin subtilias ir sudėtingas teisininko pareigas. Tai buvo valdingas, o gal ir kiek išdidus valdininkas, visiškai atsidėjęs savo darbui.

Be to, teisėjas buvo didelis mokslo žinovas ir gerbėjas, itin gerai išmanęs matematiką ir astronomiją, mokėjęs daug kalbų, domėjęsis filosofija ir net muzika, daug pasiekęs kompozicijoje ir tuo pelnęs nusimanančių toje srityje susižavėjimą.

1

1616 metais Etjenas Paskalis, turėdamas 28 metus, vedė Antuanetę Begon, Overnės senešalo* dukterį, kuri buvo jaunesnė už savo vyrą aštuoneriais metais. Vedybos — rimtas dalykas, o daugeliui ir itin naudingas: karalius sustiprina draugystės ryšius su kadaise priešiška valstybe, kilmingas didikas padidina savo herbo galią, turtingo pirklio pinigų kapšas dar pasunkėja, žinomo mokslininko garsas — dar plačiau pasklinda. Tačiau Etjeno Paskalio ir Antuanetės Begon sąjunga buvo pagrįsta abipuse simpatija, ir sutuoktiniai, nors ir skirtingų charakterių, atrodo, švelniai mylėjo vienas kitą.

Antuanetė Begon pasižymėjo įžvalgiu ir šviesiu protu, begaliniu romumu ir pamaldumu. Atviraširdė, švelni ir gera, ji dažnai dalydavo elgetoms išmaldą, nuolat duodavo pinigų vargšų šeimoms ir savo gailestingumu tarsi sušvelnindavo kietaširdį savo vyro sąžiningumą, teisėjo rūstį ir nepalenkiamumą.

---

* Vyriausiasis karaliaus rūmų valdytojas. Senešalais pavadinimas išliko Pietų Prancūzijoje iki 1789 metų buvo vadinami teismo valdininkai.

Netrukus jaunavedžiams pasipylė vaikų. Pirmoji duktė, Antuanetė, gimusi 1617 metų gruodį, mirė, nesulaukusi nė savo krikštynų. 1620 metų sausio mėnesį gimė vyresnioji Blezo sesuo, Žilberta, o 1625-jų lapkritį — jaunesnioji, Žaklina. 1623 metų birželio mėnesį, kaip jau žinome, gimė pats Blezas.

Vos berniukas pradėjęs vaikščioti, jam, pagal šeimos legendą, užrašytą daug vėliau Blezo dukterėčios Margaritos Perjė (prisiminimų apie savo dėdę autorės), atsitikęs labai keistas dalykas — berniukas netikėtai ėmęs nykti: „Tą silpnybę lydėjo dvi visiškai nepaprastos aplinkybės: viena jų reiškėsi tuo, kad, pamačius vandenį, jį imdavo tampyti konvulsijos, kita, dar nuostabesnė, buvo ta, kad jis negalėjo matyti tėvo ir motinos šalia vienas kito: jis pakęsdavo tėvų glamones kiekvieno atskirai, tačiau užtekdavo jiems tik prisiartinti vienam prie kito, kai berniukas imdavo šaukti ir blaškytis kaip pašėlęs; visa tai truko daugiau kaip metus, ir per tą laiką liga progresavo; jis labai nusilpo ir atrodė, jog tuojau mirs".

Tuo metu Klermone pasklidęs gandas, kad Blezą apžavėjusi moteris, laikoma burtininke. Toji moteris buvusi iš tų vargšų, kuriuos globojo Blezo motina, bet, nepaisant didėjančių paskalų, Antuanetė Paskal buvusi jai kaip ir anksčiau maloni ir toliau padėdavusi. Tačiau tėvo nervai neišlaikę. Kartą Etjenas Paskalis pasikvietęs „burtininkę" į savo kabinetą ir ėmęs grasinti, kad ji būsianti pakarta, jei neprisipažinsianti ir nepasakysianti visos teisybės. Vargšė moteris labai nusigandusi ir atsiklaupusi viskuo prisipažinusi, prašydama pasigailėti ir žadėdama išgelbėti mirštantį berniuką: ji neva apžavėjusi teisėjo mylimą vaikelį, keršydama už tai, jog tasai, vadovaudamasis įstatymu, nepalaikęs jos bylos. Apstulbintas tėvas pakuždom teištaręs: „Ką! Tai mano sūnus mirs!" Moteris užtikrinusi, kad esąs būdas išgelbėti vaiką, tačiau vietoj jo privaląs žūti kas kitas. Į tai Etjenas sušukęs: „O, tegu verčiau miršta mano sūnus negu kas kitas!" Tada moteriškė pasiūliusi perkelti kerus gyvuliui, ir Paskalis įsakęs atvesti arklį, bet „burtininkė" patarusi jam vengti nereikalingų nuostolių ir pasitenkinti kate. Be to, ji liepusi uždėti berniukui ant pilvo trauklapį iš trijų rūšių žolės devynerių lapelių, kurie turėję būti nuskinti prieš saulei patekant ne vyresnio kaip septynerių metų vaiko. Visi nurodymai buvo tiksliai įvykdyti, bet, kai Etjenas Paskalis vidudienį grįžęs iš rinkliavų rūmų, jis ra-

dęs visus namus plūstančius ašarom: mažasis Blezas gulėjęs savo lovelėje kaip negyvas, jo pulso nebuvę galima užčiuopti, kojytės ir rankutės buvusios šaltos; visiems atrodę, kad jis greit mirsiąs. Čia po teisėjo akim pasipainiojusi viso to kaltininkė, ir jis skėlęs jai tokį smarkų antausį, jog toji vos nenuriedėjusi nuo laiptų. Atsikėlusi moteris paaiškino įtūžusiam tėvui, kad vidurnaktį jo sūnus turįs nubusti. Ir iš tiesų, tarp vidurnakčio ir pirmos valandos, kaip rašo Margarita Perjė, „vaikas ėmė žiovauti; tai visus be galo nustebino; jis buvo paimtas ant rankų, sušildytas, buvo duota jam truputį vyno su cukrum; vyną jis nurijo; paskui jis paėmė žindyvės krūtį, dar neatgaudamas sąmonės ir neatsimerkdamas; taip tęsėsi kiaurą naktį, o šeštą valandą ryto jis pramerkė akis ir pradėjo pažinti aplinkinius." Po trijų savaičių vaikas buvęs visiškai sveikas, nustojęs bijoti vandens, liovęsi pavydo priepuoliai.

Užbėgdami už akių pasakysime, kad ši liga Blezo gyvenimo kely — tai pirmas pranašas kančių, kurių trumpam didžiojo mokslininko ir mąstytojo amžiui bus skirta daugiau negu reikia. Ligos beveik nuolatos lydės Paskalį, suteikdamos jo gyvenimui, ir šiaip kupinam dramatiškų dvasinių konfliktų, begalinės įtampos, kone tragizmo. Galima sakyti, beveik visas sąmoningas jo gyvenimas bus paženklintas skausmo — fizinio, susijusio su visokiomis kūno negaliomis, ir skausmo dėl savo paties dvasinio netobulumo, dėl netobulumo žmogaus apskritai, skausmo iš gailesčio, išaukštinančio, įveikiančio patį save.

Tačiau grįžkime prie pirmosios ligos aplinkybių. Sunku įtarti mokytą žmogų ir tikrą kataliką Etjeną Paskalį buvus prietaringą. Greičiausiai tai buvo akimirkos silpnybė, būdinga stipriai mylintiems žmonėms, linkusiems viskuo patikėti ir viską padaryti, kad tik išgelbėtų jiems brangų ir artimą žmogų. Galimas daiktas, kad visoje šitoje istorijoje atsispindi savotiška epochos dvasia. XVII amžius Prancūzijos istorijoje paprastai laikomas proto, pozityviojo mokslo gimimo, dekartiškojo racionalizmo ir intelektualiojo klasicizmo amžiumi. Visa tai tiesa. Tačiau dažnai pamirštama, jog tai buvo painūs ir prieštaringi laikai — raganavimo, magijos, astrologijos amžius. Kampanela sudarė mažamečio Liudviko XIV ir jo dėdės Gastono Orleaniečio horoskopus, o astronomas Morenas — Liudviko XIII, Rišeljė, lenkų ir švedų karalienių; Vokietijoje, kaip ži-

nia, dvaro astrologu kurį laiką buvo ir Kepleris. Net pats naujojo Europos racionalizmo kūrėjas Dekartas, figūra, galima sakyti, griežtai priešinga bet kokiems prietarams, prašė vieno draugo nežymėti po jo portretu gimimo datos, kad neduotų duomenų horoskopų sudarinėtojams. Raganavimo dvasia buvo apsėdusi XVII amžiaus pirmosios pusės Prancūziją ir demoniškojo pašėlimo epidemijos kartais apimdavo ištisas provincijas, o teisėjams tekdavo nagrinėti aibes bylų, susijusių su velnio pramanais, priimti nuosprendžius kaltinamuosius ištremti, nuplakti, pakarti, dažnai ir sudeginti (taip antai garsus teisėjas Remi gyrėsi, kad jam pavyko nuteisti sudeginti apie devynis šimtus raganų ir raganių).

Pasidaryti šėtono pasekėju buvo gana lengva. Paprastas skundas ar mažiausias įtarimas, nekalbant jau apie piktas paskalas, galėjo būti kaltės įrodymas. Šiuo atveju buvo priimtini ir tokie liudijimai, kurie paprastuose procesuose buvo laikomi negaliojančiais (tėvo prieš sūnų, sūnaus prieš tėvą, bepročių ir pan.). Tačiau, norint priimti atitinkamą nuosprendį, būtinai reikėjo, kad kaltinamasis prisipažintų.

Kuo turėjo prisipažinti kaltinamasis ir ką reikėjo įrodyti teisėjams? Remdamiesi storais demonologijos traktatais, teisėjai turėjo atskleisti nusikaltėlio sandėrį su velniu. Kad tokio sandėrio esama, rodė velnio stigmatas ant kaltinamojo kūno, nesuprantamas murmėjimas pro sukąstus dantis ir panašūs požymiai. O jeigu tokių požymių nebuvo arba jie buvo nepakankami, reikėjo, pasitelkus teisinę išmintį, nepaneigiamai įrodyti, sakysim, jog raganos seilėse yra kerų, jog stiklinaitėje yra demonų, ir žymūs, orūs teisėjai, žmonės mokyti, skaitę Dekartą ir Malerbą, žiną labiausiai paplitusias fizikų bei matematikų pažiūras ir laiką save tikrais krikščionimis, su visu rimtumu gaudė juodus katinus, tikrino krosnių kaminus, pro kuriuos raganos išlėkdavusios į savo siautulingas puotas, tyrinėjo iš pradžių pakrikštytas, o paskui perdurtas ar išlydytas vaškines figūras (degindamas vieną tokių figūrų, Pilypas VI kalbėjo: „Pažiūrėsim, kas stipresnis — ar velnias mane pražudys, ar dievas išgelbės"), varė iš isterikių moterų tūkstančius įvairiausio rango kipšų (pavyzdžiui, iš vienos jų per aštuonias dienas buvo išgrūsta 6660 demonų, o 107 atkakliai priešinosi). Kartais raganiai ir raganos visai nuoširdžiai pasakodavo apie naktines orgijas dalyvaujant velniui, prisipažinda-

vo leidę kerus ir darę panašias piktadarystes ir net girdavosi savo velniška išmone. Tokiais atvejais teisėjams nebūdavo jokių problemų. Tačiau šėtonas nesnausdavo, duodavo kai kuriems savo pasekėjams patarimų, versdavo juos viską neigti, kartkartėmis darydavo nejautriais įprastiniams kankinimams. Tuomet teisėjas stodavo į lemiamą kovą su nelabuoju — paleisdavo į darbą geležinius pleištus, specialius suveržiamus batus, kankykles ir kitus bauginančius prietaisus, ir tai paprastai baigdavosi velnio suniekinimu, kaltinamojo prisipažinimu ir teisėjo triumfu. Apie vieną tokią pergalę prieš šėtoną rašė XVII amžiaus pradžios teisėjas Lankras savo knygoje „Apie demonų nepastovumą": kai sudegintų raganų vaikai atėjo į eilinę raganų puotą pasiskųsti velniui, tasai jiems pasakė, kad jų motinos gyvos ir laimingos, o toms, kurios dar tebėra kalėjime, laukdamos panašaus likimo, niekas negresia; tačiau didysis melagis buvo demaskuotas — visos iki vienos buvo sudegintos, o deginant paskutinę, jai iš galvos ėmusios lįsti viena po kitos juodos rupūžės; žiūrovų minia puolusi jas su pagaliais ir akmenimis, bet didžiausiai ir juodžiausiai pavykę pasprukti...

Įdomu, kad demonologinis misticizmas atsirado „tamsiems" viduramžiams baigiantis, humanizmo gimimo epochoje, ir nepaliaujamai stiprėjo XVI—XVII amžiais. Viduramžių pasaulėžiūros vienovė, pasireiškusi tuo, jog kiekvienas tvirtai tikėjo, kad tiek jo paties gyvenimas, tiek visas pasaulis priklauso nuo dievo valios, pamažu iro. Irimo padarinys buvo tas, kad „dievo apvaizdą" imta vis labiau sutapatinti su paprasta reiškinių raida, su Gamta, Likimu. Tačiau savim apsiribojantis Natūralizmas negali apsieiti be savo ypatingo tikėjimo. Iš pradžių jo stabais tampa žvaigždės, kurių judėjimas lemia žmogaus likimą, filosofinis akmuo ir brangieji metalai, kurių sėkmingos paieškos, alchemikų manymu, gali išspręsti visas pasaulines problemas, amuletai ir užkeikimai, magiškai gelbstintys nelaimėje ir žalojantys priešą. Patys astrologai, alchemikai, burtininkai tarsi uzurpuoja dievo vaidmenį, o kartais ir atvirai prisipažįsta tarnaują šėtonui. Tokiame natūralizuotame ir kartu paslaptingame pasaulyje kyla tamsiosios būties jėgos; nepriklausomo atgimusio žmogaus džiaugsmo šūksnį keičia gilaus pesimizmo atodūsis — toks kaip Montenio skepticizmas. Jėgų daug, paslaptingoji visatos jūra

bekraštė, reikia plaukti. Bet kur? Atsakymo nebuvo, aplink tamsu ir tuščia. Ir šit iš tos tamsos, kurioje skęsta suvokimui neįveikiamas pasaulis, klupdami ant išminčių filosofų, inkvizitorių traktatų, teisėjai visažinių astrologų ir nenuilstančių alchemikų pozomis demaskuoja velnią ir jo pasekėjus. Vadovaudamasi krikščionybės postulatais, bažnyčia visuomet laiko galimu velnio įsibrovimą į žmonių reikalus ir įspėja dėl jo padarinių. Tačiau ji įspėja ir dėl prietaringo tikėjimo raganų galia, dėl kokių nors išorinių sankcijų prieš įtariamus žmones. Iš tiesų, kaip atskleisti, kokį poveikį velnio agentas turėjo dvasiniam žmogaus gyvenimui? Kas jaučiasi sugebąs išspręsti šį klausimą, ir kieno įgaliotas? Teisėjai turbūt neužduodavo sau tokių klausimų. Ir kam juos užduoti, jei galima atsiversti žymaus prancūzo humanisto Žano Bodeno knygą „Demonomanija" ir ten rasti su didžia autoriaus erudicija ir logine darna išdėstytą raganų persekiojimų išaiškinimą.

Etjenas Paskalis vadovavo kitai, mokesčių, sričiai, tačiau be abejonės kolegos supažindindavo jį su įdomiausiais procesais. Niekindamas teisėjų tamsumą, vis dėlto sunkią valandą ir jis nejučiomis galėjo pasiduoti šių procesų atmosferai. Juoba, kad kaltinamieji toli gražu ne visada būdavo visiškai nekalti, dažnai jie būdavo tiesiog ligoniai, o raganavimas — tik žiaurių ir neapykantos kupinų poelgių priedanga. Pranašautojų grasinimus dažnai sekė ligos ir mirtis. Tokia pikta valia kartais gaudavo organizuotas formas. „Tas kai kuriems iškrypėliams būdingas negatyvizmas,— rašo R. Lenoblis, dabartinis XVII amžiaus Prancūzijos mokslo ir kultūros tyrinėtojas,— ryškiai pastebimas raganų liturgijoje: jos pasirašinėja kairiąja ranka; juodosios mišios pradedamos kairiojoje altoriaus pusėje, nes katalikų mišios pradedamos iš dešinės, ir t. t. Ar čia nesama šventvagystės ir Šėtono garbinimo? Manicheistinis dualizmas, viskam, kas pikta, žema, absurdiška, priskiriantis tokią pat galią, kaip ir „Dievui".

4

1626 metais, kai Blezas dar neturėjo nė trejų metų, mirė jo motina, ligota ir gležna moteris. Gran Gra gatvės atmosfera pasidarė liūdnesnė ir rūstesnė. Trisdešimt aštuonerių metų našlys liko vienas su trimis mažais vaikais, netekusiais moteriškos

siiumos, ir ilgą laiką tyliai, be paguodos kentė savo karčią dalią. Bet laikas pamažu slopino jo širdgėlą, o prie to nemažai prisidėjo nauji rūpesčiai dėl augančių vaikų. Neketindamas antrą kartą vesti, Etjenas Paskalis vis daugiau rūpinosi dukterų ir sūnaus išmokslinimu. Tėvas buvo taip prie vaikų prisirišęs, kad niekam nepatikėdavo to svarbaus reikalo ir pats mokė juos gramatikos, geografijos ir istorijos. Ypač jis prisirišo prie sūnaus, kuris, iš pat mažens buvo matyti, turės gerą galvą. Vos tik brolis pradėjo kalbėti, prisimena Žilberta, ėmė aiškėti visiškai neįprastas tokiam amžiui jo proto pagaulumas — jis domėjosi daiktų prigimtimi, į klausimus atsakinėjo trumpai, aiškiai ir visada prideramai.

Netrukus Etjenas Paskalis pradėjo svarstyti, ar nepersikėlus į Paryžių. Kas traukė į sostinę tvirtai įleidusį šaknis provincijoje solidų teismo valdininką: ar nuvargino tarnyba, ar buvo sunku tverti mieste ir namuose, kur viskas priminė mylimą žmoną, o gal jam magėjo atnaujinti kadaise nutrūkusius Paryžiaus ryšius? Tikriausiai ir viena, ir antra, ir trečia. O daugiausia Etjenas Paskalis vylėsi, kad sostinėje ras tinkamas sąlygas solidžiai išmokslinti vaikus, pirmiausia sūnų Blezą. Juoba kad Klermone 1631 metais siautėjo maro epidemija, nusinešusi į kapą daug gyvybių, ir tai paskubino sumanyto plano vykdymą.

PARYŽIUJE

1

Jie išsikraustė 1631 metų rudenį. Nuo Klermon Ferano iki Paryžiaus šiek tiek daugiau kaip keturi šimtai kilometrų. Diližanas, paprastai pakinkytas šešetu arklių, tą kelią įveikdavo maždaug per savaitę. Etjenas Paskalis ne pirmąsyk važiavo tuo keliu, o vienuolikmetei Žilbertai, aštuonerių metų Blezui ir šešerių metų Žaklinai viskas buvo nauja ir įstabu. Iš pradžių jų žvilgsniui vėrėsi nors ir ne visai įprasti, bet gangreit gimtinę primenantys vaizdai: antai pro kalnų tarpą pasirodė ilga virtinė kalvų, nusėtų laukiniais vynuogynais, toliau plyti ru-

deniop ištuštėję laukai; dešinėje pasirodė malūnas su girgždančiais nuo menko vėjelio sparnais, kairėje praslinko tingiai atrajojančių karvių banda. Vienodas ratų bildesys ir kraštovaizdžių monotonija tolydžio lenkė keleivius į miegą. Tačiau su kiekviena diena artėjant prie Paryžiaus vaikų akys vis plačiau vėrėsi iš nuostabos. Rūsčią kalnų tylą ir erdvią lygumų ramybę pakeitė nežinia kur skubantys žmonės, greitai lakstančių margaspalviais šilko audiniais apmuštų karietų dardėjimas. Čia kairėje, čia dešinėje pasirodydavo smuklelės su įmantriomis viliojančiomis iškabomis, kuriose buvo galima spėti įžiūrėti nupieštus karalius ir pinigus, sirenas ir delfinus, slibinus ir įvairius gyvūnus. Šiltuoju sezonu turtingi paryžiečiai mėgo čia pasilinksminti — pažaisti kėgliais, kamuoliu, išgerti vietinio rūgštoko vyno.

Bet štai už posūkio staiga pasimatė tvirtovės sienos, atsivėrė didinga daugybės namų, bažnyčių bokštų ir varpinių panorama. Vėliau „Mintyse", savo svarbiausiame kūrinyje, apimančiame viso gyvenimo patirtį, Blezas rašys, stengdamasis pabrėžti abstrakčių sąvokų nepilnumą ir nutolimą nuo konkrečios gyvenimo įvairovės: „Miestas ir kaimas — tik iš tolo miestas ir kaimas; artėdamas į juos, matai namus, stogus, medžius, lapus, žoles, skruzdėles, skruzdėlių kojytes, ir taip iki begalybės. Visa tai slypi už kaimo vardo".

O kas gi tuo metu slypėjo už Paryžiaus vardo — Paryžiaus, kurį Montenis vadino „Prancūzijos šlove ir vienu puikiausių pasaulio papuošalų"?

Artėjant prie sostinės gynybinių sienų, į nosį trenkdavo šleikštus dvokas, sklidęs iš šlamšto ir atmatų priverstų griovių. Pravažiavęs šį be perstojo didėjantį liūną, taip nesiderinusį su Paryžiaus herbu, kuriame sidabrinis laivas grakščiai skrodžia mėlynas bangas (ant herbo lotyniškai užrašyta: „Blaško jį, bet jis neskęsta"), patekdavai prie miesto vartų, kur būdavo be tvarkos prisigrūdę prekybininkų vežimų, pašto karietų, diližanų. Pagal karalių ediktus vartininkai privalėdavo patikrinti dokumentus, valdininkai — paimti įvažiavimo į miestą muitą ir tik po to pro kareivių alebardas ir ietis atsiverdavo kelias į sostinę.

„Pasaulio sostinė"! „Miestų miestas"! Paryžius! Jis jau čia, greta, aplinkui. Skendintis prabangoj ir skurde. Trykštantis sąmoju ir puikybe. Pamaldus ir ištvirkęs. Viliojantis ir atstu-

miantis. Įvairiaveidis, daugiabalsis, margas, ankštas. Senamiesčio centro gatvelių labirintuose stūkso visai pajuodę ir vijoklių apraizgyti masyvūs pastatai su aukštais bokštais, kampuotomis šaudymo angomis ir smailiomis arkomis, tarsi prasikalantys pro prisiglaudusių prie jų sukrypusių namelių luobą. Siauros (1,5—3 metrų) gatvelės dėl stačių beveik susisiekiančių pastatų stogų aukštybės yra labai tamsios, ir jų gyventojams dažnai tenka vidury dienos degti žvakę. Be viso to, šios gatvelės (beje, kaip ir kitos, platesnės) nuklotos kietai suplūktų nešvarumų, odininkų dirbtuvių atliekų ir statybinių šiukšlių, skerdyklų ir kailių lupyklų organinių nuosėdų, susimaišiusių su upelių purvu.

Tačiau niekas negali sustabdyti gatvių šurmulio. Iš pat ryto, taškydami purvo srautus, kliūdami už veršių ir avių, nuolankiai sliūkinančių mėsos krautuvių link, rieda į judrias sankryžas ratai, karučiai ir rankiniai vežimaičiai, prikrauti visokių produktų, rakandų, indų, sendaikčių ar darbo įrankių. Pulkai tarnaičių, auklių ir liokajų grūdasi ties prekystaliais, kurių padangtės užgriozdina ir šiaip jau siaurus praėjimus, ir aplink prekiautojus, tiesiog ant gatvės susikrovusius savo prekes ir giriančius jas prarėktais balsais: „Mėsos, šviežios mėsos!", „Žuvies, tik sugautos žuvies!", „Acto, puikaus acto!", „Vyšnių, prisirpusių vyšnių!", „Vyno širdžiai palinksminti!". Miestas prisipildo prekybos triukšmo, kurį dar padidina pragariškas tarškėjimas iš Senos uostų traukiančių vežimų, prikrautų malkų, anglių, šieno, vyno statinių. Zuja krovėjai ir padieniai darbininkai, užsimaukšlinę ant ausų dideles skrybėles, nešėjai tempia ant sukryžiuotų karčių didžiulius ryšulius, maišus ir statinaites. Tai čia, tai ten pralekia raitelis šauniai užraitytais ūsais, atkreipdamas išsilaksčiusių į šalis tarnaičių žvilgsnius, ar pradunda daugiavietis diližanas, vartydamas prekydėžes ir draskydamas iškabas.

Tačiau savo apogėjų prekybos triukšmas pasiekia Sen Žermeno prekyvietėje. Čia susirenka Paryžiaus amatininkų aristokratijos žiedas — galanterininkai, kailiadirbiai, gelumbės audėjai, auksakaliai, bakalėjininkai. Orūs didpirkliai su puošniais durtiniais ir duksliomis tamsios gelumbės kelnėmis, vilnonėmis kojinėmis su keliaraiščiais iš raudonos juostelės dėlioja ant prekystalių žiedus, auskarus, pelerinas, manto, gobelenus, veidrodžius.

Stambūs komersantai suvažiuoja čia iš visų Prancūzijos miestų ir net iš užsienio: portugalas pardavinėja ambrą ir ploną porcelianą, turkas siūlo persų balzamą ir Konstantinopolio kvepalus, provansietis prekiauja apelsinais ir citrinomis. Ko čia tik nepamatysi: Marselio chalatų ir Ruanos gelumbių, olandiškų marškinių ir Genujos nėrinių, flandriškų paveikslų ir Alansono briliantų, Milano sūrių ir ispaniškų vynų, mažų Bolonės šunyčių ir puošnių vėduoklių; kiekviename žingsnyje sutiksi vaflių, pyragų kepėjus, limonado darytojus. Gėrimo namuose, gražiai išpuoštuose veidrodžiais ir sietynais, išgeriama šimtai statinių šiltvynio ir muskato, čia užsuka ir mėgėjai pauostyti ar parūkyti dar tik į madą įeinančio tabako. Prekyvietėje klestėte klesti daugybė lošimo namų, kur darbuojasi miklūs sukčiai, ir loterijų, apie kurias, aidint balsingų triūbų garsams, susirenka minios smalsuolių.

Bet dar daugiau nemokamų reginių mėgstantiems pažiopsoti teikia Naujasis tiltas, išsiskiriantis bokštų ir turėklų baltumu, su bronziniu žirgu, nuo kurio bronzinis Henrikas IV stebi po jo kojomis plaukiančią paryžiečių minią. Tasai tiltas yra svarbiausia komunikacija, jungianti Senos krantus. Kaip ir Sen Žermene, čia vyksta tokia gyva prekyba, kad raibsta akys ir kursta ausys. Sukasi čia ir „laimės ratas", apie kurį būriuojasi pabėgę iš kariuomenės dezertyrai, netekę darbo amatininkai, dėl bado palikę savo kaimus valstiečiai, makleriai, žiopliai, sąvadautojos ir gatvės moterys. Šią vietą labai mėgsta barzdaskučiai ir dantų traukėjai, gatvės chirurgai ir vaistininkai šarlatanai, pardavinėjantys visokiausius tepalus, trauklapius, stebuklingus vaistus, priemones, gelbstinčias nuo pragaištingo kometų ir saulės užtemimų poveikio. Ir ko tik nesutiksi ant Naujojo tilto: varganų ir apiplyšusių elgetų, apsivilkusių iš skudurininko pirktais skarmalais, su iš tolimų kraštų atvežtomis įmantriausiomis skrybėlėmis, tarnaičių su tvarkingais pilkais sijonais ir kaimietiškais kykais; įžūlių liokajų, minančių ant kojų; garbiniuotų ponų, menininkų, tyrinėjančių praeivių veidus; prokurorų, raštininkų, notarų, skubančių į tarnybą, studentų — į Sorboną, augustiniečių, pranciškonų, bernardinų, jokūbiečių, karmelitų — į savo vienuolynus; knygų pardavėjų, siūlančių ką tik išėjusias knygas, kviečiančių pinigų keitėjų; šauksmų, ginčų, peštynių, triukšmo ne-

gali nuslopinti ir šimto bažnyčių varpai, šaukiantys dievobaimingus paryžiečius melstis.

Kuo toliau nuo Paryžiaus centro, tuo rečiau sutiksi vienas ant kito susigrūdusių apsilupinėjusių namų su vieno lango fasadais, kreivų skersgatvių, įsiremiančių į apgriuvusius kokio nors senovinio namo vartus. Vis mažiau vingiuodamos, gatvės darosi platesnės, švaresnės, tylesnės ir elegantiškesnės. Jose atsiranda įspūdingų rūmų su nuosavais kiemais, įvažiavimais, o kartais ir sodais. Antai, sakysim, žymiosios markizės de Rambujė rūmai pastatyti pagal jos pačios projektą šv. Tomo gatvėje. Šių rūmų „žydrajame kambaryje" renkasi pačios Prancūzijos aukštuomenės pažibos. Kiek tolėliau — karalių rezidencija Luvras ir Tiuilri sodas, išpuoštas dailiais želdynų raštais. Čia yra Liudviko XIII — didelio medžiotojo — šunidė ir žvėrynas. Netoli Luvro statomi kardinolo Rišeljė rūmai — jie turės būti didingas paminklas, šlovinantis visagalį Prancūzijos valdytoją. Pro pastolius jau matyti pagrindinis fasadas, atsuktas į Sent Onorė gatvę — tai ilga arkada, papuošta laivugaliais ir inkarais. Jie turi priminti, kas yra laivyno vadas — garbėtroška kardinolas pasisavino šį titulą drauge su daugeliu kitų.

Traukdamas nuo Luvro į vakarinę miesto dalį, Paryžiaus gatvių nepažįstantis naujokas atsiduria prie Šatlė — didelio niūraus pastato su aukštomis sienomis, neišmoningais bokštais ir siaurais skliautais. Kadaise tai buvo svarbiausias Paryžiaus tvirtovės fortas, o dabar miesto policijos ir teismo įstaiga, po kurios gličiais nuo drėgmės ir pelke dvokiančiais skliautais šmižinėja teismo valdininkai.

Dieną čia gali sutikti pirklių seniūną, skubantį į netoliese esančią miesto rotušę. Jis vilki ryškiai raudonu apsiaustu su diržu, sagomis ir pynelėmis, dėvi mažą pusiau raudoną, pusiau rudą kepuraitę (toką). Lydimas kitų Paryžiaus municipaliteto atstovų (eševenų* su dvispalvėmis aksominėmis mantijomis ir aukštomis smailomis kepurėmis, papuoštomis auksine pynute, patarėjų su mantijomis iš juodo satino, anstolių, dėvinčių dvispalves mantijas su išsiuvinėtu sidabriniu laivu), jis skuba į Sen Deni gatvę sveikinti vainikuotojo asmens. Įkandin šios procesijos patrauks amatininkų cechų seniūnai, apsitaisę tokiais pat spalvingais drabužiais, kad deramai at-

* Miesto valdybos nariai (pranc.).

stovautų savo korporacijai ir išreikštų ištikimybę bei pagarbą sostui. Į Sen Deni, tą garbingiausią Paryžiaus gatvę, kuria važinėja valdovai ir aukšti užsienio svečiai, kilmingi jaunavedžiai ir karo nugalėtojai, skuba ir paprasti žmonės. Juk tokia iškilminga proga čia įrengiamos pakylos ir dekoracijos alegorijų ir misterijų vaidinimams, balaganai imtynininkams bei žongliruotojams ir, žinoma, atboginamos statinės nemokamo vyno — gerkite, žmonės, linksminkitės, bet nepamirškite ir pašlovinti jo didenybę.

Tačiau jo didenybė nesiskubina. Dėl to naujokas gali patraukti į karališkąją aikštę, kuri su gretimomis gatvėmis sudaro gražiausią Paryžiaus dalį, ryškiai išsiskiriančią iš netvirtų senųjų kvartalų statinių ir keliančią visų užsieniečių susižavėjimą. Ir tegu jis nesutrinka, matydamas šalia jos didžiulį niūrų pastatą su šaudymo angomis ir į miesto pusę atsuktomis patrankomis (tai Bastilija, į kurią gali patekti kiekvienas, neįtikęs Rišeljė). Taisyklinga ir puošni klasicistinė Karališkoji aikštė su nutįsusia skroblų alėja, savo žalumu išsiskiriančia kvadratinėje erdvėje, su gėlių lysvėmis viduryje ir daugybe paviljonų aplinkui sušvelnina rūstų Bastilijos vaizdą. Šalia aikštės įsikūręs aristokratų kvartalas, apstatytas kilmingiems bajorams ir stambiems buržua priklausančiais dideliais šviesiais rūmais iš raudonų plytų su balto akmens bordiūru ir tamsiai mėlynais čerpių stogais, su aukštais langais ir erdviais dengtais įėjimais.

Artėja vakaras, ir, žiūrėk, iš tokio įėjimo išnirs koks dabita, einantis pasivaikščioti po Karališkąją aikštę ir susitikti su savo mylimąja. Dabita žengia gracingai, plačiai ir aukštai keldamas kojas, tarsi darydamas šokio pa, mat taip eiti jį verčia žemi batų auliukai ir aukštos pakulnės su pentinais. Jis labai išsipustęs: žydros šilkinės kojinės siekia kelius, o apačioj kelių palei dukslių tiesių kelnių kraštą matyti daugybė metaliniais antgaliais juostelių, skirtų tik papuošimui, prie kairio šono ant specialaus diržo, išpuošto brangakmeniais ir aukso spurgais, kabaldžiuoja špaga. Taip pat puikiai išdailinta ir ryški liemenė su aukšta talija ir plačiomis rankovėmis, pro kurios išilgines prakirptes matyti balti ploniausios drobės marškiniai. Ant didelės atlenkiamos apykaklės su nėriniais krinta ilgi apačioj sugarbiniuoti plaukai (gal perukas), o viena vešlių garbanų sruoga surišta kaspinu. Ant tų garbanų

pūpso minkšta plačiakraštė skrybėlė, papuošta stručio plunksnomis. Dabitos barzda nuskusta, tik per vidurį smakro paliktas vos pastebimas smailas plaukų kuokštelis, virš kurio styro į viršų užriesti ploni ūsai. Per ranką permestas aksominis apsiaustas, kurį frantas itin mėgsta, nes su juo gali nutaisyti daugelį paveiksluose matytų pozų. Tačiau ypatinga jo drabužių puošmena yra ant peties prisegtas auksu ir brangakmeniais išdabintas bantas. Tai meilės įrodymas, gautas iš širdies damos.

Paryžiuje jaunajam Blezui ne kartą teko sutikti tokių frantų, ir vėliau jis „Mintyse" rašys: „Būti dabita nėra jau toks tuščias daiktas, kadangi tai reiškia parodyti, jog labai daug žmonių dirba tavo labui, tai reiškia parodyti savo šukuosena, jog turi tarną, parfumerį ir t. t., parodyti savo klostėtais antkrūtiniais, juostomis, antsiuvais, kad tu naudojiesi daugelio paslaugomis. O čia jau ne vien tik išorė, ne vien būtini aprangos reikmenys: tai reiškia, kad tu turi savo žinioje daugelį rankų. Kuo daugiau rankų tavo žinioje, tuo tu galingesnis. Būti dabita — vadinasi, parodyti savo galybę".

Toji išorinė, banali ir kartu neįveikiama galia tarsi užbūrė frantą ir, laukdamas savo damos, jis su pavydu bei susižavėjimu žvalgosi į tuos, kurie tos galios turi dar daugiau. Bet štai pasirodė jo dama, vilkinti aksomine suknia su stambiais nėriniais. Prie jos korsažo pritaikyti kaspinai ir grandinėlės su būtiniausiais reikmenimis: veidrodėliu, vėduokle, laikrodžiu ir kt. Patyrusi akis būtinai pastebės ir meilės įrodymus, gautus iš mylimojo. Veikiausiai tai bus rozetės iš kaspinų ir perlų, nešiojamos ant krūtinės prie širdies arba ant kaklo, nors galima pamatyti ir ant liemens ar ant galvos. Leisdamasi ieškoti meilės nuotykių, dama apdairiai užsidengė baltą veidelį juodo aksomo kauke (tais laikais dar buvo laikoma, jog reikia slėpti savo romanus), koketiškai nubarstė jį muselėmis.

Damai ir jos mylimajam temstant pavojinga per daug nutolti nuo Karališkosios aikštės, juk jie nepasiėmė žiburio ir tikriausiai pataikys į klaną. Bet tai dar būtų pusė bėdos. Nakties tamsoje niekas negali būti ramus dėl savo mantos, brangenybių ir net dėl savo gyvybės. Jūs galite patekti būrin naktinių lėbautojų, kurie nuplėš nuo jūsų apsiaustą, ar į nagus kapšelių pjaustytojų, stovinčių palei namų sienas ir mikliai nurėžiančių kapšelius, kuriuos vyrai ir moterys nešiojasi pa-

sikabinę prie juostų. Priešintis beprasmiška, nes kitaip rytą kurioje nors paplavų duobėje policija ir vėl ras lavoną. Todėl sutemus taip skuba į savo būstus vieniši pėstieji, rečiau pamatysi ir karietą. Tik kartais nudardės niūrioje tyloje liokajų su deglais apsuptas ekipažas, vežantis nuvargusį savo šeimininką iš baliaus ar teatro... Jau seniai ilsisi pataluose garbūs buržua; blausvai blykčioja siūbuojantys žibintai prie bažnyčių, su kiekvienu judesiu mesdami fantastiškus šešėlius; nepastebėję nieko įtartino pražingsniuoja patruliai su žiburiais...

Bet štai iš už aukštų stogų prasiskverbia pirmieji aušros spinduliai, atsibunda savo varganose lindynėse elgetos ir bastūnai, ima rengtis smulkūs prekeiviai ir išnešiotojai. Gatvėse pasirodo vandenešė — jos sunkių medinių klumpių kaukšėjimas garsiai aidi gretimose gatvelėse. Jau galima pamatyti ir valstiečių su rudomis striukėmis ir raudonomis kaip plyta namie austos drobės kelnėmis, su drobiniais getrais ir žaliaminės odos kurpėmis; jie atkeliavo į sostinę parduoti savo kasdieninių prekių. O po kurio laiko gatves užplūsta triukšmingi amatininkai ir pardavėjai, traukiantys į dirbtuves, statybas ir krautuves. Suskamba bažnyčių varpai.

Daugelis paryžiečių nelabai trokšta sėslaus gyvenimo ir neturi nuosavų namų, o klajoja iš vieno kvartalo į kitą, nuomodami butus sutartimi nustatytam laikui. Etjenas Paskalis irgi neketino įsigyti nejudamos nuosavybės ir per keletą metų du kartus persikėlė iš vienos vietos į kitą. Atvažiavęs į Paryžių, jis apsigyveno Tiseranderi gatvėje, netoliese aristokratiško Marė kvartalo, 1634 metais persikraustė į Nev Sent Lambero gatvę, o kitais metais išsinuomojo namą Brizemišo gatvėje. Brangiausias (600 livrų metams) buvo Nev Sent Lambero gatvės butas, buvęs priešais Kondė vilą. Brizemišo gatvėje reikėjo mokėti 295 livrus per metus.

Tvarkyti namų reikalus Etjenui Paskaliui padėjo tarnaitė Luiza Delfo, tapusi šeimos nariu, o sumani, rami ir meili Žilberta broliui ir seseriai atstojo motiną: vedžiodavo juos pasivaikščioti, apramindavo žaidžiančius ar išdykaujančius, prižiūrėdavo pamokų ruošimą. Baigęs tarnybos reikalus ir apėjęs namų apyvoką, tėvas beveik visą savo laiką skirdavo vaikų mokymui, ir jo triūsas greitai davė vaisių: sūnus Blezas sparčiai, beveik žaibiškai kilo į sunkiai pasiekiamas mokslų aukštumas.

Paskalio laikais vaikus mokydavo arba namų mokytojai, arba jie mokydavosi koležuose bei vienuolynų mokyklose. Ypač gerą reputaciją turėjo jėzuitų ordino koležai. Juose mokėsi daugelis garsių Prancūzijos žmonių, pavyzdžiui, XVII amžiuje — Bosiujė, Dekartas, Kornelis, Moljeras, XVIII amžiuje — Monteskjė, Volteras. Jėzuitų kolegijose buvo mokomasi eksternais ir internais, mokiniai būdavo iš turtingų ir kilmingų šeimų (paprastos liaudies mokymu ir apskritai pradžiamoksliu ordinas nesidomėjo ir tuo jo koležai labai skyrėsi nuo protestantų mokyklų). Kad internatai būtų patrauklesni, jėzuitai pramanydavo visokių pramogų, teikiančių jaunimui pasaulietiško gyvenimo įgūdžių ir mokančių gerų manierų. Manieros dažnai būna geriausia rekomendacija, ir auklėtojai stengdavosi atpratinti kai kuriuos mokinius nuo pernelyg prasčiokiškų įpročių ir kalbėsenos, išmokyti juos nepriekaištingai elgtis, naudotis nosine, servetėle ir pan. Tokių mokyklų pastatai buvo erdvūs ir šviesūs, dortuarai ir rekreacijos salės idealiai sutvarkytos. Svarbi vieta buvo skiriama fiziniam lavinimui — jojimo, plaukymo, fechtavimo pratimams. Jėzuitų mokyklose paprastai būdavo aukštesnysis ir žemesnysis kursai. Žemesnysis kursas apimdavo penkias klases; pirmosios trys vadinosi gramatikos klasėmis, po to ėjo dvi retorikos klasės. Žemesnio kurso programa numatė skaitymo ir rašymo, katekizmo, graikų ir ypač lotynų kalbų pradmenų mokymą. Lotynų kalbos buvo mokoma taip nuodugniai, kad baigusieji koležą ją mokėjo ne blogiau kaip gimtąją kalbą (net pertraukų metu iš mokinių buvo reikalaujama kalbėtis lotyniškai, priešingu atveju jie būdavo baudžiami).

Aukštesniosiose klasėse mokymo pagrindas buvo Aristotelio filosofija. Pirmaisiais trimečio filosofijos kurso metais buvo studijuojami Aristotelio logikos veikalai ir „Etika". Antrieji metai buvo skirti geografijai, matematikai ir fizikai. Iš fizikos kurso buvo skaitoma Aristotelio „Fizika", jo knygos „Apie dangų ir pasaulį", „Apie atsiradimą ir išnykimą". Trimečio kurso pabaigoje reikėdavo perkrimsti Aristotelio metafiziką. Visas mokymo ciklas baigdavosi ketvirtaisiais metais, kurie būdavo skirti teologijai. Religinis auklėjimas užimdavo svarbiausią vietą visame mokymo procese. Jėzuitų kongrega-

cijos mokymo plane sakoma, kad „religija turi būti bet kokio auklėjimo pagrindas ir užbaiga, centras ir siela".

Tačiau šiam sumanymui įvykdyti jėzuitai pasirinko ne visai tinkamas, galima sakyti, net jam prieštaraujančias priemones, išoriniams elgesio pasikeitimams teikdami pirmenybę prieš vidinius persitvarkymus. Taip antai svarbiausias mokymosi stimulas buvo varžybos, disputų nugalėtojai gaudavo išorinius pasižymėjimo ženklus — jiems buvo iškilmingai įteikiami prizai, juostos, medaliai ir t. t. „Tegu mokinys,— sakoma vienoje jėzuitų mokymo instrukcijų,— neatsako savo pamokos pavieniui, tegu jis turi varžovą, pasiruošusį jį kritikuoti, skubinti, paneigti, mėgautis jo pralaimėjimu... Renkite varžybas, parinkite kovotojus, paskirkite teisėjus... Laurus, gautus kaip atlyginimą už darbą, galima išstatyti parodai kokioje nors viešoje vietoje..." Pasižymėję disputuose ir gero elgesio mokiniai sėdėdavo garbingose vietose, jiems būdavo suteikiami tam tikri mokyklos vardai (cenzorių, pretorių, dekurionų) ar graikų bei romėnų herojų vardai; atsilikėliai sėsdavosi į gėdos suolus (ant „pragaro laiptų"), gaudavo visokias pravardes („vėdarų mulkis", „asilo ausys" ir t. t.). Taip buvo skatinama mokinių nelygybė ir susiskaldymas, kuriuos įtvirtindavo išorinis pasisekimas ar nesėkmė. Prie skatinimo dar prisidėdavo ir tai, kad tėvai jėzuitai kartais panaudodavo mokinius kaip šnipus: būdavo net pažadama atleisti berniukui pražangą, jeigu jis sugaus draugą, darantį panašią eibę. Tokia praktika kurstė pavydą ir puikybę, garbėtrošką ir egoizmą.

Nenuostabu, kad daugelio mokinių dievobaimingumą ir pamaldumą nustelbė suvis pasaulietiški ar intelektualiniai poreikiai. Vienas tokių buvo ir Dekartas, mokęsis garsioje Le Flešo jėzuitų kolegijoje. Išbuvęs joje dešimt metų, Dekartas netapo nei kunigu, nei vienuoliu. Negana to: Le Fleše įgytos žinios jo nepatenkino, nes jos jam atrodė lyg netvarkingas keleto architektų pastatytas statinys. Dekartas laikė šias žinias prieštaringomis knyginėmis nuomonėmis, kurių netvirtą pamatą sudarė nepastovūs žmonių jausmai ir vien tikėjimu paremti sprendimai. Vienintelis dalykas, į kurį atkakliai kibo Dekartas, buvo matematika. Ir baigęs kolegiją, jis stengėsi kurti savo gyvenimą ir mokslą „tuščioje" vietoje, padedamas vienintelio architekto ir auklėtojo — matematinio proto ir parengtų taisyklių bei priemonių.

Matyt, Dekartą apėmusios idėjos jau pleveno to amžiaus ore, ir tokiu „architektu" (kitaip sakant, įsikūnijusiu matematiniu protu) Blezui tapo jo tėvas. Etjenas Paskalis neleido berniuko į koležą, nesamdė jam namų mokytojų, o pats buvo vienintelis sūnaus mokytojas ir auklėtojas. Jis mokė Blezą atidžiai stebėti aplinkos reiškinius, mąstyti apie juos, aiškiai ir gerai įsisąmoninti visus veiksmus bei poelgius. Etjenas Paskalis iš anksto sudarė ir kruopščiai apgalvojo sūnaus mokymo planą, laikydamasis taisyklės, kad mokomas dalykas neturi būti per sunkus vaiko protui ir turi atitikti jo amžių. Dėl to tėvas nutarė nemokyti sūnaus lotynų ir graikų kalbų, kol jis nesulauks dvylikos metų (jėzuitų koležuose jų buvo pradedama mokyti gerokai anksčiau), o matematikos — vieno svarbiausių plane numatytų disciplinų — iki penkiolikos ar šešiolikos metų. Užtat nuo aštuonerių metų jis ėmė Blezui aiškinti įvairių kalbų bendrąsias sąvokas, pasakoti, kaip jos susidaro, kaip persiduoda iš vienos šalies į kitą ir paklūsta gramatikos taisyklėms. Paskaliui jis parodė, kaip tos taisyklės padeda mokytis užsienio kalbų. Aiškindamas visuotinės gramatikos pagrindus, tėvas mokė Blezą protauti perdėm racionaliai ir teoriškai, ieškoti visų daiktų bendrųjų principų bei dėsnių ir tik po to tiesiogiai su tais daiktais susipažinti, pereiti prie atskirų konkrečių klausimų. Taigi, prisimena Žilberta, kai brolis paskui ėmė mokytis kalbų, jis žinojo, kam tai daro, ir domėjosi tais klausimais, kuriems reikėjo skirti daugiau dėmesio.

Supažindinęs sūnų su kalbotyros pagrindais, Etjenas Paskalis ėmė kalbėtis su juo apie paraką ir kitus įdomius gamtos reiškinius — kūnų plūduriavimą, šviesos atsispindėjimą ir pan. Tie pokalbiai tęsdavosi net ir valgant ar žaidžiant. Smalsiam berniukui jie labai patiko ir teikė daug malonumo. Bet kai tėvas negalėdavo pakankamai pagrįstai paaiškinti vienų ar kitų dalykų ar kai argumentai būdavo pernelyg migloti, mažasis Blezas nuliūsdavo. Tokiu atveju jis ilgam susimąstydavo ir tol nenurimdavo, kol pats nerasdavo patenkinamo atsakymo į dominančius klausimus. Žilberta pažymi, kad, turėdamas šviesų ir skvarbų protą, brolis iš pat mažens ieškojo tik akivaizdžių tiesų ir netikėdavo vien tik žodiniais paaiškinimais.

Kartą už stalo kažkas iš svečių netyčia užkliudė peiliu fajanso lėkštę. Pasigirdo pratisas garsas, bet vos lėkštę palietus, jis tučtuojau nutilo. Blezas ilgai mąstė apie garso atsiradimo

ir nuslopimo priežastis, barškino įvairius daiktus, lygino rezultatus. Remdamasis tais stebėjimais ir jų išvadomis, vienuolikametis berniukas parašė nedidelį traktatą apie garsus (jis neišliko), kuris moksluose nusimanančių žmonių buvo pripažintas „nuostabiu ir labai protingu".

O po metų netikėtai ir ryškiai sušvito jo matematiniai gabumai. Blezo tėvas, kaip žinia, buvo žmogus mokytas ir didelis matematikos žinovas (Etjenas Paskalis buvo įjungtas į Rišeljė sudarytą komisiją, kuri turėjo nagrinėti su ilgio apibrėžimu susijusius klausimus; su garsiais matematikais Ferma ir Robervaliu dalyvavo moksliniame dispute, skirtame geostatikos problemoms; be to, jis tyrinėjo kreives, ir matematikos istorijoje jo pavardė susijusi su vadinamąja „Paskalio sraige"— jo atrasta ketvirtos eilės algebrine kreive), ir jo namuose būdavo dažnai svarstomos aktualios to mokslo problemos. Berniukas smalsiai klausydavosi svečių pokalbių ir prašydavo tėvą pamokyti jį matematikos. O šis, laikydamasis savo plano ir metodo, stengdavosi nutylėti ir rengti mokslinius pokalbius, sūnui nedalyvaujant. Be to, Etjenas Paskalis matematiką laikė mokslu, apimančiu visas proto galias ir labiausiai patenkinančiu žmogaus intelektą, todėl matematikos pamokos, jo nuomone, galėjo Blezui sukliudyti tobulai išmokti kalbų. Į nesibaigiančius atkaklius sūnaus klausimus jis atsakydavo išsisukinėdamas, žadėdamas jį išmokyti matematikos „desertui", atpildu už gerą lotynų ir graikų kalbų išmokimą.

Tačiau likimas lėmė, kad Etjeno Paskalio norai neišsipildytų. Matydamas tėvo atkaklumą, Blezas vis dėlto negalėjo sutramdyti savo žinių godulio ir nesiliovė jo kamantinėjęs visokiausiais klausimais. Kartą, paklusdamas anksti pabudusiam ir auklėjimo sustiprintam troškimui *ieškoti visų daiktų pamato,* jis paklausė tėvo, koks tai mokslas geometrija ir ką ji tiria. Tėvas tuokart nusileido ir paaiškino, kad geometrija tiria taisyklingųjų figūrų sandarą ir nustato jų tarpusavio proporcijas, tačiau uždraudė sūnui minėti matematiką ir net galvoti apie ją, o visas matematikos knygas užrakino. Tačiau tėvo įsakymas negalėjo užgesinti žingeidumo ugnies; Blezas eidavo į savo kambarį ir ten, pamiršęs įprastus vaikų žaidimus, visur angliuku braižydavo apskritimus, lygiašonius trikampius ir kitas taisyklingas figūras. Jis stengdavosi nustatyti tų figūrų elementų ir pačių figūrų tarpusavio proporcijas, pats

sugalvodamas tam aksiomas. Kadangi tėvas slėpė nuo jo geometrijos terminus ir taisykles, Blezas apskritimą vadino „žiedeliu“, o tiesę —„lazdele“. Su tais „žiedeliais“ ir „lazdelėmis“ jis rezgė nuoseklius įrodymus ir, pasak Žilbertos, tyrinėdamas tas figūras nusikasė taip toli, kad priėjo pirmosios Euklido knygos 32-ją teoremą (trikampio vidaus kampų suma lygi dviem statiesiems kampams). Prie tų trikampių kartą ir užklupo jį Etjenas Paskalis. Tačiau Blezas buvo taip įnikęs į savo „žiedelius“ ir „lazdeles“, kad ilgai nė nepastebėjo tėvo atėjimo. Kai pagaliau jų žvilgsniai susitiko, jie žvelgė vienas į kitą su tokia nuostaba, kad sunku buvo pasakyti, kuris iš jų labiau apstulbintas — tėvas ar sūnus. Kai Etjenas Paskalis paklausė berniuko, ką jis veikia, ir tas atsakydamas išdėstė jam savotiškai suformuluotą Euklido trisdešimt antrąją teoremą, tevas nesumojo ko griebtis iš susijaudinimo. O Blezas su savo „žiedeliais“ ir „lazdelėmis“ įrodinėdamas ėmė „trauktis atgal“ ir grįžo prie pradinių aksiomų.

Tėvas buvo taip priblokštas visai nevaikiškų sūnaus gabumų, kad valandėlę neteko amo, o kai atsipeikėjo, nė žodžio netaręs, leidosi pas savo artimą draugą Le Pajerą, kuris buvo mokytas žmogus ir gerai nusimanė matematikoje. Atėjęs pas Le Pajerą, Etjenas Paskalis kurį laiką stovėjo be žado, o jo akyse pasirodė ašaros. Matydamas jį tokį susijaudinusį, Le Pajeras paprašė atskleisti savo nelaimės priežastį. Kaip rašo Žilberta, kiek apsiraminęs tėvas atsakęs: „Aš verkiu ne iš skausmo, o iš džiaugsmo. Juk jūs žinote, kaip aš stropiai slėpiau nuo sūnaus geometrijos žinias, bijodamas jam sukliudyti mokytis kitų dalykų. O pažiūrėkite, ką jis padarė!“

Išklausęs draugo pasakojimą, Le Pajeras buvo nustebintas ne mažiau už jį ir pasakė, kad neteisinga ir žiauriu laikyti nelaisvėje tokį nepaprastą protą ir slėpti nuo berniuko matematiką. Šį kartą Etjenas Paskalis nebeprieštaravo ir pakeitė ankstesnį mokymo planą. Tuo būdu Blezui tapo prieinamos matematikos knygos, ir, ilsėdamasis po kitų pamokų, jis ėmė į rankas Euklido „Geometrijos pradmenis“, kuriuos įveikė labai greitai ir be pašalinės pagalbos, be to, dar šį tą papildydamas ir išplėtodamas. Smalsus paauglys nesustojo ties Euklidu ir, graikų geometriją gerai išmaniusio tėvo vadovaujamas, ėmė sistemingai studijuoti Archimedo, Apolonijaus ir Papo darbus. Paskui jie ėmėsi Dezargo. Pažanga buvo tokia žaibiška,

jog mokinys greitai pranoko mokytoją. „Ne aš jį, o jis mane moko",— ne be pasididžiavimo kalbėjo Etjenas Paskalis ir kartu su matematika toliau mokė sūnų lotynų, graikų, italų kalbų, logikos, fizikos ir iš dalies filosofijos (istorija, literatūra, didžioji dalis filosofijos, taigi humanitariniai dalykai, jo plane buvo praleisti).

Tėvas galėjo būti patenkintas savo mokymo metodu: jis visiškai atitiko Blezo įgimtus polinkius, juos stiprino ir ugdė. Nedideliame traktate „Samprotavimas apie meilės aistrą", kuris iš tradicijos priskiriamas Blezui Paskaliui, yra pasakyta, kad žmogus iš tikrųjų užauga ir subręsta po dvidešimties metų, kai labiausiai suaktyvėja protas ir mintis. Blezui šis laikas atėjo mažų mažiausiai du kartus anksčiau. Net galima pasakyti, kad vaikystėje jis neturėjo vaikystės. Smalsus ir įžvalgus vaiko protas nori prasiskverbti į visų dalykų esmę; tiktai tikslių, aiškiai suvokiamų priežasčių žinojimas gali jį nudžiuginti. Ar toks nusiteikimas neprieštarauja tikram vaikiškumui, kai į begalinius „kodėl" pakanka veikiau „fantastinio" negu „mokslinio" atsakymo? Juk tikras ir įsivaizduojamas pasauliai vaikui susilieja į nedalomą vienovę. Žiūrint suaugusiojo akimis, vaiko gyvenimas yra panašus tarsi į kokį pasakų miražą. Vaiko suvokimas turi savo dėsnius. Vaikas nesugeba stebėti pats savęs. Jam neegzistuoja laikas, mintis, niekam jis savęs nepriešpriešina, iš nieko neišskiria. Jis yra pasaulyje ir pasaulis jame kaip esamybė, o ne kaip refleksijos aktas. Sąmonė su savo atribojamąja ir išskiriamąja funkcija, skaidanti būtį kaip visumą į dalis, jas klasifikuojanti ir nustatanti jų hierarchiją, sąmonė, pasireiškianti savo atsiskyrimu nuo likusio gamtos pasaulio ir gyvų ryšių su juo netekimu, viešpatavimu tam pasauliui, dar nepajungė savo galiai paprastų ir naivių vaiko veiksmų. Jį tarsi dar tebegaubia motinos įsčių šiluma, siejanti su gyvūnų ir augalų gyvenimu, ir motina jam, be abejo, tebėra centrinė figūra.

Dar vaikas būdamas, Blezas neteko motinos šilumos ir švelnumo, kurie pamažu suformuoja harmoningą psichiką. Tą netekimą dar labiau paryškino tėvo parinkta perdėm vyriška, intelektuali mokymo kryptis. Etjenas Paskalis pasirodė besąs sumanus pedagogas, o jo aiškų tikslą turinčios veiklos rezultatai buvo akivaizdūs ir net pranoko visus jo lūkesčius. Tačiau orientavimasis daugiausia į „grynąjį" mąstymą turėjo ir svar-

bų trūkumą: toks metodas nejučia ugdo ir pernelyg didelį pasitikėjimą savo protu ir išradingumu, išdidumą ir garbėtrošką, tam tikrą panieką kitiems, nes kaip tik žinios (ir dar socialinė padėtis) geriausiai parodo ir pabrėžia žmonių skirtumus, „mano" ir „tavo" ypatingumą. Tą skirtingumą nuolat koreguoja nerimstantys paties gyvenimo verpetai, be to, dorovinis auklėjimas, tvirtinantis, jog tokie skirtumai yra tik vieni niekai, palyginus su kur kas svarbesniu bendro likimo ir paskirties panašumu. Auklėjamas ir mokomas vien tėvo, Blezas sykiu neturėjo galimybės patirti, kaip veikia mokyklos aplinka, kuri, nepaisant aiškių trūkumų, turi privalumą, kad besiformuojanti asmenybė susipažįsta ir „susimaišo" su kitų asmenų egzistencija ir naujais požiūriais, tampa visais atžvilgiais ne tokia dogmatiška ir atsiribojusi, pilniau patiria gyvenimo „margumą" su jo nesuskaičiuojamomis ir įvairiausiomis apraiškomis.

Kalbant apie dorovinį auklėjimą, negalima pasakyti, kad Etjenas Paskalis būtų visai jį ignoravęs, tačiau jam tai mažai rūpėjo. Blezo tėvas nebuvo toks pamaldus ir taip uoliai religingas kaip velionė motina, bet jis buvo nuoširdžiai tikintis žmogus ir savo vaikus mokė jei ne mylėti religiją, tai bent gerbti jos dogmas ir apeigas. Kasdieniame gyvenime Etjenas Paskalis mokėjo pasaulietiškumą suderinti su religingumu, rūpinimąsi savo gerove — su evangelijos priesakų vykdymu. Be to, jis buvo įsitikinęs, kad tikėjimas negali būti svarstymo objektas, kad jo negalima pajungti protui, bet savo ruožtu negalima panaudoti ir gamtos reiškiniams tirti. Toks nusistatymas turėjo atskirti neperžengiama siena kasdienį gyvenimą nuo teologijos tiesų, o vien tik filosofiniu požiūriu jis vedė į deizmą. Šis nusistatymas turės prieštaringą poveikį tolesniam Blezo gyvenimui...

3

Įnikęs į pedagoginę veiklą, Etjenas Paskalis vis dėlto rasdavo laiko plėsti Paryžiaus pažinčių ratą. 1634 metais jis parduoda savo pareigas ir namus Klermon Ferane broliui Blezui, keletu finansinių operacijų pinigus paverčia renta ir gyvena tuo metu su šeima aristokratiškame Paryžiaus kvartale. Jis su vaikais dažnai svečiuojasi pas savo kaimynus — valstybės pa-

tarėją ir finansų valdytoją poną Le Moranži, aplanko kardinolo Rišeljė giminaitę, būsimąją grafienę d'Egijon, gyvenančią Mažajame Liuksemburge. Susipažįsta ir su artimu kardinolui Rišeljė garsiu aktoriumi Mondori, Marė teatro įkūrėju, bet užvis dažniausiai lankosi preciozinio poeto Dalibrė sesers ponios Sento salone. Ji žinoma Paryžiuje savo meilės ryšiais su visoje Prancūzijoje išgarsėjusiu salonų šmaikštuoliu Vuatiūru. Etjeno Paskalio vaikai pamažu įpranta prie naujos aukštuomenės aplinkos ir vis dažniau atidžiai klausosi suaugusiųjų pokalbių.

Pas ponią Sento aptariamos literatūros ir aukštuomenės gyvenimo naujienos. Svečiai nuolat kartoja jauno dramaturgo Pjero Kornelio vardą. Savo pirmosiomis komedijomis jis pelnė viso Paryžiaus aplodismentus. Baigęs jėzuitų koležą Ruane, būsimasis garsių prancūzų klasicizmo tragedijų („Sido", „Horacijaus", „Cinos", „Polieukto") autorius pradėjo verstis advokato praktika. Bet į teismo tarnybą jo širdis aiškiai nelinko, ir greitai jis visai apleido šį darbą. Kornelį traukte traukė plunksna, o čia dar laiminga proga pasitaikė. 1628 metais Ruane gastroliavo Mondori su Marė teatru, ir dvidešimt dvejų metų autorius, susižavėjęs garsiojo artisto vaidyba, išdrįso parodyti jam pirmą savo bandymą — komediją „Melita", kurioje buvo pavaizduotas linksmas jo paties gyvenimo nuotykis: draugas supažindino jį su savo mylimąją, o ši vietoj buvusio garbintojo pasirinko Kornelį. Mondori pjesė patiko, ir kitais metais ji buvo pastatyta Paryžiuje. Nepaisant įmantrių galantiškų dialogų, reiškusių subtiliausius įsimylėjėlių jausmus, pjesė turėjo didelį pasisekimą.

Po „Melitos" pasirodė komedijos „Našlė", „Teismo galerija", „Karališkoji aikštė", parašytos ta pačia dvasia ir susilaukusios tokio pat Paryžiaus žiūrovų palankumo. Kornelis tampa madingas, ir žinomas literatas Žoržas Skiuderi giriamajame eilėraštyje „Našlės" pratarmėje ragina žvaigždes pasišalinti, nes užtekėjo saulė. 1633 metais Kornelis buvo pristatytas pirmajam ministrui. Rišeljė laikė save ne tik patyrusiu politiniu strategu, bet ir dideliu teatrinio meno teoretiku bei praktiku. Jis mėgino ir pats rašinėti tragedijas ir kvietė Kornelį būti vienu bendraautorių. Kaip talentingas dramaturgas sutars su pagyrūnu teatralu? Pas ponią Sento susirinkę lite-

ratai gvildeno šį klausimą, taip pat ir kitą, susijusį su nauja pirmojo ministro iniciatyva.

Rišeljė favoritas abatas ir poetas Buaroberas kartą kardinolui pranešė, kad kiekvieną sekmadienį grupė rašytojų (Godo, Gombo, Šaplenas ir kt.) slapčia renkasi turtingo buržua ir dailiosios literatūros mėgėjo Konraro bute ir svarsto kalbos bei literatūros problemas. Klausantis šio pranešimo, jo eminencijos ūsai ėmė šiauštis, antakiai rauktis: jis nemėgsta jokių sambūrių, kur už padorios išorės kartais slepiasi klastingi kėslai. Buaroberas mėgina perkalbėti iš anksto priešiškai nusistačiusį kardinolą, o šis jau brandina savo planą — šios grupės pagrindu sukurti ypatingą įstaigą, griežtai pavaldžią valstybei. Taip 1634 metais įkuriama Prancūzijos Akademija. Rišeljė gerai supranta, kokią reikšmę turi idėjos visuomenės ir valstybės gyvenimui vairuoti ir stengiasi kiek galėdamas vadovauti jų kūrimosi procesui. „Nors išsilavinimas,— rašo jis,— yra tikrai būtinas bet kurioje valstybėje, jis, be abejo, neturi būti suteikiamas visiems be atrankos. Koks siaubingas būtų kūnas, visose savo dalyse turintis akis, tokia būtų ir valstybė, jei visi jos valdiniai būtų mokyti... Štai kokiais sumetimais politikai nori, kad tvarkingoje valstybėje būtų daugiau mechaninių profesijų meistrų negu laisvųjų profesijų meistrų, skleidžiančių apšvietą". Kaip tik turint tikslą vairuoti „laisvųjų profesijų meistrų" veiksmus ir buvo įkurta Akademija, kurios darbą be atvangos sekė kancleris Segjė ir pats kardinolas. Kardinolas mėgino pajungti valstybei ir kalbą: akademikai privalėjo parengti visiems vieną prancūzų kalbos žodyną, o paskui stropiai žiūrėti, kad kalba būtų gryna ir taisyklinga. Jis buvo labai patenkintas ir kiekvieną sykį dėkodavo akademikams, kai jie atsiųsdavo jam kokios nors sunkios problemos sprendimą. Akademikai savo ruožtu buvo dėkingi Rišeljė už mūzų šelpimą ir stengėsi jo neįskaudinti, būti jam paklusnūs. Vienas amžininkas, simboliškai vaizduodamas jų santykius, į savo knygos titulinį lapą įdėjo didelę saulę, kurios centre buvo pavaizduotas Rišeljė, nuo saulės nutįsę keturiasdešimt spindulių, kurių galuose surašytos akademikų pavardės; kiekvienam iš jų pagal nuopelnus tenka atskiras spindulys, o didžiausias ir tiesiausias iš visų — kancleriui Segjė.

Aukštuomenė susidomėjusi svarstė tuos reikalus, o kai kurie drąsūs gudragalviai Rišeljė liaupsinančią Akademiją vadi-

no „Psafono paukštynu" (Psafonas — mitų personažas; trokšdamas, kad jį pripažintų dievu, jis užsiveisė daugybę paukščių, kuriuos išmokė pasakyti: „Psafonas—dievas"). Kardinolas buvo itin jautrus liaupsėms ir vienos jam dedikuotos knygos įžangoje nepatenkintas išbraukė jam skirtą žodį „herojus" ir įrašė „pusdievis", o po savo portretu net leido lotyniškai parašyti „Jis suteikia visatai judėjimą".

Ponios Sento salone buvo aptariamos ir naujausios laikraščių žinios. Pirmasis Prancūzijoje laikraštis pradėjo eiti Paryžiuje Paskalių atvažiavimo į sostinę metais. Kažkas truputį panašaus į šį laikraštį buvo naujienų ir oficialių pranešimų suvestinės, kurios būdavo iškabinamos antikos ir senovės Rytų miestų viešosiose vietose. XVI ir XVII amžiuje Europos miestuose, ypač Prancūzijoje, ėmė plisti ranka rašytos naujienos (*nouvelles á la main*) — pranešimai apie miesto ir karaliaus rūmų gyvenimo įvykius, gandus, atsitikimus ir pan. Pavyzdžiui, Paryžiuje susidarė tikros „nuvelininkų" (iš prancūzų kalbos žodžio *nouvelle* — naujiena) artelės, kurios rinkdavosi judriausiose miesto vietose (Karališkojoje aikštėje, prie Naujojo tilto ir prekyvietės, smuklėse ir t. t.). Buvo svarstomi paskutiniai politikos ir karo įvykiai, nuo visų slepiami (o nuvelininkams žinomi) įvairiausių valstybės veikėjų ketinimai, jų intymaus gyvenimo paslaptys; sužinomi ir pagarsinami įvairių sferų gyvenimo atsitikimai, renkami ir užrašinėjami anekdotai, paskalos. Toji naujienų (dažnai pikantiškų ir netikėtų) aistra, iš pradžių buvusi stichiška, greitai pradėjo gauti organizuotą formą. Kai kurie „nuvelininkai" darėsi profesionalūs naujienų medžiotojai ir buvo kurio nors žymaus asmens samdomi, kaip samdomi vežėjai ar kirpėjai.

Tačiau kartą Paryžiuje pasirodė kažkoks Teofrastas Renodo ir, vieno amžininko žodžiais, pražudė visus tuos rankraštinių naujienų meistrus. Prancūzų žurnalistikos tėvas Teofrastas Renodo buvo žmogus sumanus ir, gali sakyti, žvelgiantis į ateitį. Išstudijavęs mediciną, jis apsistojo Paryžiuje, kur ir gavo karališkojo gydytojo vardą. Chemija jam atrodė esanti neginčijamas pažangos šaltinis, ir, nepaisydamas garsiai skelbiamų Sorbonos teologijos fakulteto draudimų, jis atkakliai skynė kelią į mediciną cheminiams vaistams, juos nemokamai dalindamas neturtingiems ligoniams.

Tačiau medicina negalėjo patenkinti plačių jo interesų, ir jis ėmėsi įvairių visuomenei naudingų sumanymų — steigti lombardą, adresų stalą, tarnautojų samdymo biurą, remdamasis savo veikloje „Aristotelio ir pono Montenio" autoritetais. Pastaroji įstaiga, buvusi tarpininkė tarp samdytojų ir samdomųjų, turėjo teikti ir visokiausių prekybinių bei kitokių žinių. Taip samdos kontora tapo savotišku plačios korespondencijos ir naujienų centru. Nuovokusis Renodo greitai suprato, kad tos naujienos yra nebloga prekė, ir sumanė reguliariai spausdinti visas jį pasiekiančias žinias. Šitaip atsirado pirmasis Prancūzijos laikraštis, išeidavęs kartą per savaitę ir iš pradžių turėjęs keturis 21,5 centimetro ilgio ir 15 centimetrų pločio puslapius, išspausdintus labai smulkiu šriftu, neskaidant skiltimis ir be jokių tarpų. Laikraštis vadinosi „Gazette" (manoma, kad tas žodis kilęs iš itališko žodžio *„gazetta"* — monetos, už kurią buvo pardavinėjamos rankraštinės naujienos to meto Venecijoje, pavadinimo; tačiau kai kurie smailialiežuviai kildina tą žodį iš tarškėti mėgstančio paukščio šarkos pavadinima — „gazza") ir buvo platinamas specialių išnešiotojų. Atsirasdavo skurdžių, kurie susipirkdavo numerius ir perpardavinėdavo juos naujienų mėgėjams aukštesne kaina.

Vienoje graviūroje Gazeta vaizduojama sėdinti ant teisėjo pjedestalo ir vilkinti liežuviais bei ausimis nusėtu drabužiu. Šalia Gazetos sėdi Tiesa, atokiau neapykantos kupinus žvilgsnius svaido Melas su nuplėšta kauke. Pjedestalo papėdėje Gazetos dešinėje įsitaisęs teismo sekretorius Teofrastas Renodo, o iš kairės — septyni įvairių nacijų atstovai, iš kurių galima atpažinti indėną su plunksnomis, nešantį Gazetai laiškus ir naujienas ir ją šlovinantį. Tolumoje pasirodo išnešiotojas su laikraščių pintine ir kažkokie tipai, mėginantys papirkti Renodo, tačiau šis išdidžiai nuo jų nusisuka.

Rišeljė faktiškai sankcionavo „Gazetos" leidimą ir, suvokdamas didžiulį spaudos poveikį visuomenės nuomonei, siuntinėjo Renodo vyriausybinius pranešimus ir net straipsnius apie tai, ką jis norėjo paskelbti visų žiniai. Kai leidėjui didžiūno pranešimuose kas nepatikdavo, kardinolas galėdavo parašyti jam taip: „Arba „Gazeta" atliks savo pareigą, arba Renodo neteks pensijos, kurią gaudavo iki šiol". Po vieno tokių laiškų Renodo nemurmėdamas nulenkė galvą, o už paklusnumą karaliaus vardu gavo visam gyvenimui ir su paveldėjimo teise

privilegiją leisti bei visur ir visada pardavinėti „gazetas, naujienas ir pasakojimus apie viską, kas dėjosi ir dedasi tiek mūsų karalystėje, tiek ir už jos sienų, viešas kalbas, prekių kainininkus ir kitus spausdintus dalykus..."

Pirmasis numeris prasidėjo žiniomis iš Konstantinopolio — jose buvo pranešama, kad persų šachas apgulė Dilio miestą. Po to ėjo pranešimai iš Europos šalių. Tame ir keturiuose tolesniuose numeriuose nebuvo nė eilutės apie Prancūziją (čia reikėjo būti itin atsargiam). Ir tik šeštame numeryje atsirado žinių iš Prancūzijos gyvenimo. Su rubrikomis „Sent Žermeno priemiestis" ir „Paryžius" buvo patalpinti pranešimai apie prasidėjusią sausrą, apie Foržo mineralinių šaltinių, kuriais naudojosi pats karalius ir visas jo dvaras, savybes, apie Paryžiuje siaučiančias karštliges ir dėl jų įtakingus sostinės piliečius ištikusią mirtį, apie Biblijos leidimą devyniais tomais ir aštuoniomis kalbomis.

Ponios Sento namuose susirinkę vyrai keitėsi nuomonėmis apie prancūzų valstybės ir Ispanijos santykių pablogėjimą, svarstė „Gazetoje" paskelbtą visą inkvizicijos nuosprendžio Galilėjui tekstą, nepasitikėdami skaitė pranešimą, kad Liudvikas XIII medžioklėje nukovė penkis vilkus ir kitą kartą rengiasi medžioti lapes, „kurios turi labai bijoti, nes karalius visiems žalingiems gyvuliams turi laimingą ranką".

Damos, žinoma, visas tas laikraštines politines ir medžioklės naujienas praleidžia. Užtat jas labai sudomino žinia, kad suimta ponia Piuji Arnul, „dviem pistoleto šūviais nušovusi bajorą Antuaną de Monfokoną, kuris kėsinosi į jos skaistybę, patvirtintą teismo posėdyje". Jos susidomėjusios svarsto pranešimą apie didelį baletą, pavadintą „Strazdo medžioklė", kurio libretą parašė karalius. Bet viena naujiena sujaudino visus — ir damas, ir kavalierius. „Gazeta" rašo, kad nedideliame Prancūzijos miestelyje Ludene po maro epidemijos, nusinešusios į kapus apie ketvirtadalį jo gyventojų, uršuliečių vienuolyno vienuoles ir jų vyresniąją apniko nakties vaiduokliai. Tuo reikalu buvo iškviesti demonologijos specialistai ir surengti vieši piktųjų dvasių išvarymo seansai. „Demonai" buvo priversti prisipažinti, kad jiems pavyko įsibrauti į mergaičių kūnus, padedant kunigui Urbenui Grandjė, kuris prisipažino kaltas ir 1634 metų rugpjūčio 18 dieną buvo gyvas sudegintas miesto aikštėje.

Iš Ludeno sklido gandai, kad dailus ir malonus kunigėlis pernelyg uoliai asistavo uršulietėms, kurios buvo pavydžiai jį įsimylėjusios, ir damos susijaudinusios svarstė galantiškas atsitikimo užkulisių detales.

Visi tie pokalbiai vyko pakaitomis su rafinuotais Dalibrė ar Benserado rondo ir epigramomis, po visus Paryžiaus salonus iš rankų į rankas plitusiais sąmojais iš Vuatiūro laiškų. Blezas kartkartėmis įdėmiai klausydavosi suaugusiųjų pokalbių; bet dažniausiai nugrimzdavo į savo paties mintis, susijusias su matematika. O Žaklina su malonumu pasinėrė į salonų atmosferą ir greitai tapo laukiama viešnia naujųjų Etjeno Paskalio pažįstamų namuose.

4

Jaunesnioji Etjeno Paskalio duktė, šeimos numylėtinė, išsiskyrė iš kitų kerinčiu grakštumu, guviu protu ir anksti atsiskleidusiu poetiniu talentu. „Vos tik Žaklina pradėjo kalbėti,— prisimena Žilberta,— buvo matyti, kokia ji protinga. Be to, ji buvo tobulai graži ir labai švelnaus, maloniausio pasaulyje būdo. Ji buvo mylima ir glamonėjama, kaip tik begali būti mylimas ir glamonėjamas kūdikis... Dėl šių savybių visur ji buvo laukiama ir beveik niekada nebūdavo namie".

Tačiau, nors ir „buvo matyti, kokia ji protinga", Žaklina, priešingai negu brolis, iš pradžių neparodė didelio noro mokytis. Tarp šešerių ir septynerių metų ją imta mokyti skaityti. Etjenas Paskalis tai patikėjo vyresniajai dukteriai. Bet dvylikametė mokytoja susidūrė su netikėtomis kliūtimis, kadangi gera, meili ir kartu neklusni mokinė bjaurėjosi skaitymu ir nesimokė pamokų. Kartą, kai iki eilinės pamokos buvo likę šiek tiek laiko, Žilberta garsiai skaitė savo kambaryje kažkokį eilėraštį. Įėjusi Žaklina atidžiai įsiklausė į žodžių skambesį, ją pakerėjo eilėraščio ritmas, ir ji ėmė maldauti seserį mokyti ją skaityti poeziją. Seserį nustebino toks keistas reikalavimas, tačiau Žaklinos norą ji patenkino. Nuo to laiko reikalai susitvarkė. Žaklina visą laiką stengėsi kalbėti rimuotai. Turėdama puikią atmintį, ji mintinai išmoko daugybę eilėraščių. Po to ji pareiškė norą išmokti eilėdaros taisyklių ir, dar nemokėdama skaityti, pati ėmė kurti. Kaip jaunasis Blezas „susigalvo-

jo" geometriją, taip dabar aštuonmetei mergytei netikėtai atsivėrė patrauklus poezijos pasaulis.

1636 metais Etjenas Paskalis išvyko aplankyti savo giminių į Overnę, ir kol jo nebus namie, jaunesniąją dukterį paliko pas ponią Sento. Ponios Sento dukterys, kurios buvo kiek vyresnės negu Žaklina, irgi nepaprastai mėgo eiliuoti, ir visos trys bendromis jėgomis, be jokios pašalinės pagalbos, parašė eiliuotą komediją, laikydamosis griežčiausių dramaturgijos taisyklių. Vaidinti pjesę, be autorių, buvo pakviesti aktoriai. Premjera pasisekė, gausūs žiūrovai nesiliovė stebėtis vaikų meistriškumu, o Paryžiaus salonuose dar ilgai netilo nuostabos ir pritarimo šūksniai. Viešas pasisekimas įpylė alyvos į ugnį, ir Žaklina dar karščiau įniko rimuoti viską, kas šaudavo į galvą.

Tuo tarpu Blezas, tvirtai tikėdamas savo jėgomis, kopė į matematikos aukštumas. Matydamas, jog sūnui sekasi, Etjenas Paskalis ėmė reguliariai vedžiotis trylikos metų berniuką į mokslinio būrelio susirinkimus, kurie vykdavo pranciškonų vienuolio Mareno Merseno celėje.

5

Būrelio įkūrėjas Marenas Mersenas buvo labai ryški to daugeliu atžvilgių prieštaringo ir pereinamojo Europos istorijos laikotarpio figūra. Būdamas žemdirbio sūnus, jis mokėsi garsiojoje jėzuitų Le Flešo kolegijoje, kur mokėsi ir Dekartas. Nors jėzuitai ir stengėsi priimti į savo mokyklas šauniausias kilmingų šeimų atžalas, kartais tenai patekdavo ir paprastų žmonių; ordino pajamų visiškai užteko, kad moksleiviai galėtų mokytis nemokamai. Kolegijoje Mersenas gerai susipažino su teologija, scholastine filosofija, gamtos mokslais. Baigęs mokslą, (priešingai negu Dekartas) nutarė visiškai pasišvęsti religiniam gyvenimui ir apsigyveno minoritų ordino vienuolyne. Ordino įkūrėjo priesakai savo pasekėjams buvo pirmiausia nuolankumas, nuolatinė atgaila ir griežčiausias pasninkas. Vienuoliai dėvėjo ilgą šiurkštaus juodo milo abitą, jiems buvo draudžiama valgyti ne tik mėsą, bet ir visus gyvulinės kilmės produktus — kiaušinius, sviestą, sūrį, pieną ir

pan. Tokio rūstaus vienuolyno pasirinkimas neabejotinai rodo buvusio jėzuitų kolegijos auklėtinio religinį uolumą.

Mersenas pradėjo savo religinę veiklą teologijos veikalais, tačiau pamažu jo interesai susitelkė ties grynai mokslinėmis problemomis, kurių jis ėmėsi religijos gynimo tikslais. Ortodoksiškas stebuklo supratimas buvo sukompromituotas Renesanso magiškojo natūralizmo, nesveikos „raganų procesų" atmosferos ir panašių reiškinių, kurie formavo nuomonę, jog visokiausių stebuklų šaltinis yra pati gamta. Kad nebūtų nuvertinta stebuklo idėja krikščionybės doktrinoje, Merseno manymu, reikėjo paneigti gamtos stebuklingumo ir magiškumo prezumpciją. Tam jis pasirinko itin savotišką metodą, atitinkantį jo įgimtą polinkį į pozityvų mokslą ir kartu laiko dvasią: Merseno manymu, reikėjo parodyti, kad gamtą valdo viso labo tik griežtai pozityvūs mechaniniai dėsniai. Tos subjektyvios pastangos sujungti ir suderinti gamtos mokslų žinias ir religinį tikėjimą nejučia jį paskatino objektyviai siekti sukurti savarankišką pozityvų mokslą, nepriklausomą nuo jokių metafizinių teorijų. Mokslo orientacija į regimybę ir aiškius įrodymus daro jį patrauklesnį ir artimesnį protui. Pozityvios žinios Merseno apologetikoje pamažu iškeliamos į svarbiausių įrodymų rangą ir nepastebimai nustumia į šalikeles mistinį elementą bei gyvą religinį tikėjimą, darydamos juos schematiškus ir net dar daugiau — priklausomus nuo mokslo: religinių problemų formulavimui pradedami vartoti mokslo terminai. Šių laikų mokslo istoriko nuomone, „tas susitaikymas su regimybe, toks būdingas mokslinei pasaulėjautai, yra gana naujas apologetinėje literatūroje. Tiktai Merseno religingumu galima paaiškinti, kaip jis taip ramiai nesuvokė, jog pranašauja naują epochą, kurioje inžinierius taps naujos visuomenės šventuoju... Mersenas pralenkė pats save ir padarė neregėtą triuką, traktuodamas Evangeliją kaip fizikos problemų rinkinį!"

Trokštamos pusiausvyros Mersenui nepavyko pasiekti, eksperimentiniai gamtos mokslai vis labiau jį traukė, tapo tikra jo aistra. Merseno moksliniai interesai buvo itin daugialypiai ir jungė įvairias mokslo šakas. Savo veikaluose jis rašė apie kūgių pjūvius ir kvadratines šaknis, apie Prancūzijos upes ir paveldėjimo problemas, pateikė akustinio telegrafo ir povandeninio laivo projektus. Jis pirmasis apibrėžė garso greitį, ty-

rinėjo skysčių judėjimą ir švytuoklės švytavimo dėsnius, kūrė muzikos teoriją.

Tačiau Mersenas žinomas ne savo atradimais ir daugybe tyrinėjimų. Kaip yra pastebėjęs Blezas Paskalis, minoritų ordino vienuolis turėjo unikalų talentą formuluoti naujas mokslo problemas, o ne jas spręsti. Kaip tik dėl šio talento jis ir tapo tarpininku tarp žymiausių Europos mokslininkų, su kuriais susipažino, keliaudamas po Prancūziją, Olandiją, Italiją ir kitas šalis. „Tikrasis Prancūzijos mokslo centras,— rašo gamtos mokslų istorikas Džonas Bernalis,— iki pat jo mirties 1648 metais buvo pranciškonų vienuolio Merseno, kuris pats buvo neeilinis mokslininkas, celė. Jis be atvangos susirašinėjo ir buvo lyg koks visų Europos mokslininkų, pradedant Galilėjumi ir baigiant Hobsu, centrinis paštas". Susirašinėjimas tuo metu atstojo mokslo žurnalus, kurie atsirado vėliau.

Pirmas Europoje „Mokslininkų žurnalas", tasai, Voltero žodžiais, „visų tos rūšies kūrinių, kuriais šiandien užtvindyta Europa, tėvas", pradėjo eiti Prancūzijoje 1665 metais (daugiau ar mažiau reguliariai kas savaitę). Po metų žurnalas pradedamas iliustruoti graviūromis, įdedamais piešiniais ir plakatais (viename jų, pavyzdžiui, parodyta ne mažesnė kaip pusės metro utėlė, matoma pro mikroskopą).

Įžanginiame straipsnyje žurnalo įkūrėjas, plačios erudicijos teismo valdininkas Salo, taip nusakė jo uždavinius: sudarinėti svarbiausių Europoje leidžiamų knygų sąrašus, trumpai charakterizuoti jų turinį ir naudą; spausdinti pagiriamąsias kalbas, skirtas mirusiems mokslininkams, informuoti apie jų darbus ir svarbiausias gyvenimo aplinkybes; aprašinėti fizikos, chemijos ir kitų mokslo sričių naujausius išradimus ir naudingus eksperimentus, skelbti svarbiausius bažnytinių ir civilinių teismų sprendimus, Sorbonos ir kitų universitetų (tiek Prancūzijos, tiek ir užsienio) nutarimus.

Tiems, kam nepatiko žurnalo straipsniai, įžangoje buvo siūloma siųsti savo pastabas garsinimui ir diskusijai. „Mano nuomone,— baigia leidėjas,— tik nedaugelis žmonių nepamatys, jog žurnalas bus naudingas perkantiems knygas, nes jie nepirks tų, kurių turinio nežinos iš anksto; jis nebus be naudos ir neturintiems pinigų, kadangi, neįsigydami knygų, jie galės turėti apie jas bendrą supratimą".

Toks žurnalas būtų buvęs tikras lobis XVII amžiaus pirmosios pusės mokslininkams. Nors Renodo laikraštis kartais ir paskelbdavo mokslinių straipsnių, tačiau jie būdavo pernelyg populiarūs, be to, pilni absurdiškų klaidų. Taigi laiškai mokslininkams buvo patikimiausias susižinojimo būdas (pavyzdžiui, Leibnico korespondenciją sudaro 15 000 laiškų). Iš laiškų jie sužinodavo apie daugelį svarbių gamtos mokslų atradimų, laiškuose svarstydavo neaiškias ir ginčytinas problemas. Pas Merseną, kuris buvo vadinamas „mokytosios Europos generaliniu sekretoriumi", suplaukdavo žinios apie visas svarbiausias to meto mokslo problemas, o jis jas perteikdavo daugybei savo korespondentų. Italų mokslininkai jį vadino „didžiuoju prekiautoju", siuntinėjusiu mokslo „produktus" ir reikalavusiu jų iš kitų. Tačiau Mersenas nebuvo paprasta perdavimo grandis. Jautriai suvokdamas besikuriančios mechaninės matematinės gamtos mokslų krypties dvasią, iš tiriamųjų darbų srauto jis išskirdavo reikšmingiausius ir aktyviai veikė mokslinį procesą, keldamas mokslininkams konkrečius uždavinius, formuodamas tyrimų metodus ir skatindamas juos rungtyniauti (tam tikslui jis organizuodavo konkursus ir skirdavo jų nugalėtojams premijas). Anot Dekarto biografo Bajė, gaudamas ir išsiuntinėdamas mokslo duomenis, Mersenas vykdė moksle tas pačias funkcijas kaip širdis žmogaus kūne. Jo korespondentais yra buvę tokie Europos mokslo švyturiai kaip Heigensas, Ferma, Toričelis, Galilėjus, Kavaljeris, bet ypač aktyvus buvo Dekartas. Jis parašė Mersenui daugiau kaip pusantro šimto laiškų, kurių daugelis yra vertingi moksliniai traktatai ar poleminiai darbai. (Laikydamasis savo „laikinųjų moralės taisyklių", Dekartas dažnai gyvendavo užsienyje, „slėptuvėse", kur galėdavo ramiai užsiiminėti fizika ir matematika; kaip tik Merseno dėka jis galėjo aktyviai dalyvauti svarbiose mokslinėse diskusijose, kurias visuomet atidžiai sekdavo, ir kartu išvengti nemalonaus tiesioginio dalyvavimo ginčuose bei kivirčuose.)

Nemažai Mersenas pasidarbavo ir kaip mokslo populiarintojas. Kad plačioji publika geriau suprastų mokslo veikalus, jis vienas pirmųjų (anksčiau už Galilėjų) pradėjo juose vartoti dialogus, mokymą derinti su auklėjimu. Mersenas taip pat išvertė į prancūzų kalbą senųjų autorių veikalų, prisidėjo prie Dekarto kūrinių išleidimo, propagavo Prancūzijoje popiežiaus uždraustą Galilėjaus mokymą. Sunku buvo rasti žmogų, žingei-

desnį ir karščiau trokštantį skverbtis į gamtos paslaptis bei tobulinti gamtotyrą negu tėvas Mersenas. Ir savo mirtimi jis norėjo paskutinįkart pasitarnauti mokslo pažangai — prašė chirurgą po mirties išskrosti jo kūną ir atidžiai ištirti ligos priežastis.

Nuo 1635 metų jo celėje kas savaitę vykdavo fizikų ir matematikų susirinkimai, kuriuos lankydavo daugelis mokslo pasaulyje žinomų žmonių. Kai, sakysim, Dekartas atvažiuodavo iš Olandijos ar Hobsas iš Anglijos, jie būtinai ateidavo čia. Nuolatinis šių susirinkimų dalyvis tapo ir Etjenas Paskalis (jam Mersenas dedikavo vieną savo veikalą, kuriame aukština jo „itin gilų išprusimą visose matematikos sferose") su sūnumi. Būrelio branduolį sudarė dar keletas žmonių — Robervalis, Dezargas, Ardi, Midoržas, Le Pajeras.

1628 metais Paryžiuje ieškodamas laimės apsistojo paprastų žemdirbių sūnus dvidešimt šešerių metų provincialas Žilis Personjė. Prieš patekdamas į sostinę, jaunuolis išėjo gana gerą gyvenimo mokyklą — daug keliavo, tarnavo kariuomenėje, dalyvavo kautynėse, buvo namų mokytojas. Ir visą tą laiką jis nepamiršo savišvietos. *„Dicendo docendo que"* („Mokydamasis ir mokydamas"),— sakydavo jis apie savo jaunystės metus. Personjė buvo apėmęs tais laikais gana retas troškimas tapti profesionaliu mokslininku, ir tam jis negailėjo nei laiko, nei jėgų. Paryžiuje jis užmezgė pažintį su Mersenu, kurį sudomino neeiliniai jaunuolio gabumai matematikai ir jo nuodugnus mokslinis pasirengimas. Ta pažintis pamažu tapo ilgus metus trukusia draugyste. Norėdamas pagerinti savo visuomeninę padėtį, Žilis Personjė nutarė pakeisti savo pavardę ir pasivadinti de Robervaliu (taip vadinosi jo gimtasis kaimas, o dalelė „de" leido manyti, kad jis esąs bajorų kilmės).

Robervalis yra vienas žymiausių XVII amžiaus matematikų: jis visai priartėjo prie integralinio skaičiavimo atradimo, sukūrė vadinamąjį nedalomųjų metodą, išrado kinematinės kreivės liečiamosios nutiesimo būdą, jo vardu vadinamos svarstyklės, taip pat dirbo mechanikos, aukštosios algebros, astronomijos, fizikos srityse. Svarūs Robervalio matematikos darbai leido jam užimti vienos didžiausių Paryžiaus mokymo įstaigų — Karališkojo koležo (dabar Prancūzijos koležas — *Collège de France)* katedrą, įsteigtą žymaus mokslininko P. Ramiuso. Pagal nuostatus šios katedros profesoriaus vietai užimti kas treji metai turėjo būti skelbiamas konkursas. Kon-

kurso sąlygos reikalavo paskaityti paskaitą dalyvaujant komisijai, be to, pretendentas turėjo parodyti, ką jis pats matematikoje yra atradęs. Be atvangos plušėjęs Robervalis griežčiausiai slėpė savo teoremas ir naujus metodus, kad paskui galėtų juos pateikti per eilinį konkursą ir įveiktų galimus varžovus. Jis pasiekė žymių rezultatų, dėl to galėjo išlaikyti Ramiuso katedrą iki pat mirties. Tačiau dėl šių „paslapčių" kiti matematikai anksčiau paskelbdavo panašius darbus, ir todėl kildavo įkyrių ir sunkiai išsprendžiamų ginčų dėl prioriteto ir plagijavimo. Tie ginčai dar smarkiau įsiliepsnodavo dėl ūmaus ir priekabaus profesoriaus būdo.

Kito Merseno būrelio nario, architekto ir inžinieriaus Žeraro Dezargo, matematinei veiklai medžiagos teikdavo jo tiesioginis darbas. Savo veikaluose jis teoriškai grindė grafinius metodus, vartojamus architektūroje, dailėje ir akmenų pjaustyme. Tyrinėdamas perspektyvos problemas ir taisykles, Dezargas išgvildeno daug svarbių projektyvinės geometrijos problemų ir yra laikomas šios matematikos šakos kūrėju. Jis taip pat įrodė kūgių pjūvių (antros eilės kreivių) polių ir poliarių teoremų, įvedė visai naujų sąvokų, pavyzdžiui, evolventės sąvoką. Jo autoritetą pripažino žymiausi to meto matematikai — Dekartas ir Ferma. Dezargas buvo pratęs skelbti savo tyrinėjimų rezultatus nedideliuose lapeliuose, kuriuos jis siuntinėdavo kitiems mokslininkams ar kaip afišas išlipindavo gatvėse, tarsi kviesdamas visus pageidaujančius susipažinti su jo atradimais ir į juos reaguoti. Pasižymėdamas praktine proto orientacija, Dezargas nuolat siedavo savo teorinius atradimus su konkrečiomis architektūros ir inžinerijos problemomis. Įvairius šios veiklos aspektus rodo ir jo traktatas „Geometrijos vartojimas menuose", ir krumpliaračių krumplius išpjaunančios mašinos išradimas, ir jo akmenų pjaustymo pamokos, ir rašinys apie saulės laikrodį.

Artimas Dekarto draugas Paryžiaus parlamento patarėjas Klodas Ardi išleido graikų kalba su lotynišku vertimu ir komentarais Euklidą, vertė Erazmo Roterdamiečio ir kitų autorių kūrinius. Baji nurodo, kad Ardi mokėjo 36 kalbas ir dialektus. Vėliau Leibnicas jį vadino „didžiuoju matematiku ir didžiuoju orientalistu".

Geometras Klodas Midoržas (taip pat Dekarto draugas), nors ir buvo laikomas valstybės valdininku, tačiau beveik vi-

są laiką skirdavo matematikos studijoms. Savo svarbiausiame darbe apie kūgių pjūvius jis įrodinėjo, kad šių pjūvių teoriją galima išdėstyti paprasčiau, negu ji būdavo dėstoma. Be to, Midoržas labai mėgo gaminti lęšius, veidrodžius, įvairiausius instrumentus ir prietaisus; tam jis išeikvojo visą palikimą (apie šimtą tūkstančių ekiu). Midoržas padėjo Dekartui šlifuoti dioptrijos bandymams reikalingus stiklus.

Savotiška Merseno būrelio figūra buvo tas pats Le Pajeras, kuriam Etjenas Paskalis pasidžiaugė neįtikėtinais sūnaus gabumais. Le Pajeras garsėjo kaip didelis epikūrininkas, pokštų ir išdaigų mėgėjas. Jis dievino muziką ir šokius, improvizuodavo bakchantiškas eiles, siuntinėdavo savo sukurtas burleskas, lankydavosi salonuose, kur dalyvaudavo galantiški poetai Benseradas, Dalibrė, ir buvo plačiai žinomas aukštuomenėje. Kai Dalibrė keliuose sonetuose prašė jį pasakyti savo nuomonę apie Galilėjaus Žemės sukimosi teoriją, Le Pajeras atsakė ilgu eiliuotu laišku, kuriame siūlė mesti iš galvos visus tuos paistalus ir traukti į smuklę išlenkti vynelio su kepta mėsa. Bet tas anakreontiškas Le Pajero raginimas atsiduoti nežinojimui ir užstalės malonumams derinosi su jo nuoširdžiu domėjimusi mokslu. Jis aistringai mėgo matematiką, kurios, pasak įdomių aukštuomenės gyvenimo istorijų autoriaus Talemano de Reo, jaunystėje mokėsi savarankiškai ir gana originaliai: pradėjo skaityti šio mokslo veikalus, turėdamas vos 29 su, dėl to jam tekdavo perskaitytas knygas parduoti ir pirktis kitas. Le Pajeras domėjosi apskritimo kvadratūros problemomis, kubinių lygčių sprendimu — apie jas parašė nedidelį traktatą, kurį teigiamai įvertino Heigensas.

Merseno būrelio susirinkimuose dažnai dalyvaudavo ir astronomas Adrienas Ozu, išradęs mikrometrą, su kuriuo buvo galima, panaudojant optinį prietaisą, išmatuoti atstumą tarp dviejų artimiausių žvaigždžių; ir buvęs Tulūzos parlamento narys Pjeras Karkavi, prisiekęs bibliofilas, vėliau paskirtas į garbingą postą — tvarkyti karaliaus biblioteką, kurioje vykdavo pirmieji Prancūzijos mokslų akademijos susirinkimai; ir tvirtovių intendantas Pjeras Peti, mėgęs nepaprastus eksperimentus. (Kartą Peti nutarė įsitikinti, ar turi įtakos sviedinio trajektorijai Žemės sukimasis. Pasikvietęs Merseną liudininku, jis nutaikė patranką stačiai aukštyn ir iššovė, spėliodamas,

ar nukris sviedinys į žemę, ar ne. Nežinia, koks buvo Peti artileristas, bet, šiaip ar taip, sviedinio rasti nepavyko.)

Didžioji dauguma Merseno būrelio ir panašių draugijų dalyvių nebuvo mokslininkai profesionalai. Naujųjų laikų mokslas buvo kuriamas kaip savotiškas hobis — magėdami tikslių žinių, žmonės imdavosi tyrinėjimų, neatsisakydami savo kasdienio darbo. Kunigai, vienuoliai, teisėjai, advokatai, patarėjai, iždininkai, diplomatai rinkdavosi nedidelėmis grupėmis, laikinai pamiršdavo savo darbus bei rūpesčius ir kalbėdavosi apie matematiką ir eksperimentus. Kaip tik tokios grupės buvo branduoliai, iš kurių ilgainiui išaugdavo visuomeniniai moksliniai institutai. Ir būtent Merseno būrelio nariai sudarė 1666 metais įkurtos Prancūzijos mokslų akademijos branduolį (skirtingai negu Rišeljė įkurtoji Prancūzų akademija, ji tyrinėjo tik gamtos mokslų problemas). Organizuoti Mokslų akademiją pirmajam ministrui Kolberui daug padėjo Karkavi, o jai pirmininkauti buvo pakviestas garsusis Kristianas Heigensas. (Romoje jau veikė 1603 metais įkurta Lūšiaakių (Akyliųjų) akademija — *Accademia dei lincei*, kurios vienas pirmųjų narių buvo Galilėjus; lūšis simbolizavo akademikų akylumą ir žvilgsnio skvarbumą).

Tačiau ir ketvirtajame dešimtmetyje, kai Etjenas Paskalis su sūnumi pradėjo jį lankyti, būrelis buvo gerai žinomas daugeliui Europos mokslininkų. Merseno celėje būdavo svarstomi stebėjimų, eksperimentų, teorinių ieškojimų rezultatai, iš kitų šalių ateinančios mokslo žinios, ką tik išėjusios knygos. Didelis mokslo pasaulio įvykis buvo 1637 metais išleisti Dekarto „Tyrinėjimai", kuriuos sudarė keturi traktatai: „Samprotavimas apie metodą", „Dioptrika", „Meteorai" ir „Geometrija". Būrelio nariai didžiai vertino racionalistinę Dekarto filosofiją ir jo mokslinės veiklos rezultatus. Tačiau daugelis jų griežtai nesutiko su kai kurių jo koncepcijų aprioriškumu ir metafiziškumu. Kaip tik dėl to dalis mokslininkų neatkreipė dėmesio į „Samprotavimą apie metodą"— svarbiausią Dekarto veikalą, atveriantį vartus į visą jo filosofijos sistemą.

Dar 1619-siais, kai Dekartui tebuvo 23 metai ir jis ieškojo gyvenime savojo kelio, jam netikėtai dingtelėjo nepaprasta mintis. „1619 metų lapkričio 10 d.,— rašė jis,— apimtas entuziazmo, aš radau nuostabaus mokslo pamatą". Tą netikėtą mintį sutvirtino trys sapnai, ir Dekartas davė dievo motinai

įžadą aplankyti Loreto šventąsias vietas, kad jį palaimintų naująjį mokslą (įžadą ištesėjo po keleto metų). „Nuostabusis mokslas", kurio idėja apėmė egzaltuotą Dekarto protą, buvo „Visuotinė matematika"— visų kitų mokslų pavyzdys. Remdamasis šia idėja, Dekartas ėmėsi kruopščiai apmąstyti bendrojo analitinio metodo sampratą. Metodo esmė buvo bet kurios problemos išskaidymas į sudėtines dalis ir tolesnis ėjimas nuo paprasčiausio prie sudėtingiausio, „numatant tvarką net ir ten, kur mąstymo objektų iš viso nesieja natūralūs ryšiai". „Samprotavime apie metodą" Dekartas išplėtojo ir detalizavo po „Ulmo praregėjimo" kilusias mintis, tačiau daugelis Merseno būrelio narių buvo įnikę kritikuoti „Dioptrikos", kur buvo kalbama apie šviesos atspindžio bei lūžio dėsnius, ir „Meteorų", aprašančių daugelį atmosferos reiškinių, „metafizines fantazijas". Pavyzdžiui, Etjeno Paskalio ir Robervalio manymu, nors Dekarto įrodymai ir buvo logiški, tačiau pernelyg spekuliatyvūs ir tvirtai neparemti patyrimu. Odų prekiautojo sūnus, kuklus valdininkas, Tulūzos kasacijų rūmuose priiminėjęs skundus, ir didis matematikas Ferma per Merseną taip pat perdavė Dekartui savo pastabas dėl „Dioptrikoje" pareikštų idėjų. Ferma surado netikslumų ir „Geometrijoje" ir nusiuntė jos autoriui savo kūrinį „Apie didžiausius ir mažiausius dydžius", tarsi papildantį filosofo veikalą. Tulūzos teisininko pastabos Dekartui aiškiai sukėlė apmaudą. Laiške Mersenui jis rašė, kad Ferma atsiuntė jam savo darbą, „norėdamas stoti į varžybas ir parodyti, kad jis apie tai daugiau išmano negu aš". Kad įgeltų „varžovui", Dekartas ėmė neteisingai, išdidžiu ir pašiepiančiu tonu kritikuoti Ferma metodą. Tuo būdu, Mersenui tarpininkaujant, prasidėjo tai, ką Ferma pavadino „savo mažuoju karu su Dekartu", o pastarasis —„mažąja pono Ferma matematikos byla". Į ugnį įpylė alyvos ir dar paaštrino polemiką Robervalis su Etjenu Paskaliu, stoję ginti „Didžiausių ir mažiausių dydžių" autorių, ir Midoržas su Ardi, palaikę Dekartą. Toji polemika, nors kartais ir nekorektiška, turėjo didelę mokslinę reikšmę diferencinio skaičiavimo atradimui, padėjo patikslinti ir pagilinti svarbiausias analizės sąvokas.

Jaunasis Blezas uoliai gilinosi į diskusijos peripetijas. Mokslininkų aplinka, suprantama, ugdė jo įgimtus gabumus, didino tėvo pedagoginių pastangų efektyvumą. Stengdamasis nepraleisti nė vieno mokslo vyrų posėdžio ir atidžiai klausydamasis

jų pokalbių, vaikinas lengvai ir greitai perprato matematinio meistriškumo paslaptis. Po kurio laiko jis pradėjo ne tiktai klausytis, bet ir aktyviai dalyvauti svarstymuose. Kaip pažymėjo Žilberta, Blezas, turėdamas skvarbų protą, mokėjo rasti subtilias įrodymų klaidas, kurių nepastebėdavo patyrę mokslo vyrai, dėl to jo nuomonė būdavo visada labai vertinama. Negana to, Blezas ne tiktai svarstė kitų darbus, bet ir pradėjo atsinešti į susirinkimus savo paties kūrinių.

6

Blezui sukako šešiolika metų, kai jis parašė ir paskelbė savo darbą „Kūgio pjūvių teorijos tyrimas", sukėlusį didelį Merseno būrelio narių susidomėjimą ir susilaukusį daugelio solidžių matematikų, susipažinusių su šiuo darbu, pritarimo.

Kūgio pjūviai, kuriems buvo paskirtas darbas, tai jau senovėje gerai žinomi elipsė, parabolė ir hiperbolė. Naudojantis šiomis kreivėmis, buvo sprendžiami brėžimo uždaviniai (pavyzdžiui, kubo padvigubinimas), kurių nepavykdavo išspręsti su paprasčiausiais braižymo įrankiais — skriestuvu ir liniuote. Iki mūsų laikų išlikusiuose tyrinėjimuose senovės graikų matematikai elipsę, parabolę ir hiperbolę gaudavo, kirsdami plokštumomis vieną ir tą patį kūgį: jei kirstinės plokštumos ir kūgio sudaromosios kampas yra didesnis už sudaromosios ir ašies kampą, gaunama elipsė, jei tas kampas mažesnis,— hiperbolė, jei kampai lygūs,— parabolė. Išsamiausias ir labiausiai apibendrinantis veikalas apie šias kreives buvo antrame amžiuje prieš mūsų erą gyvenusio Apolonijaus Pergiečio „Kūgio pjūviai". Savo darbe, kurį sudarė aštuonios knygos, Apolonijus atskirai nagrinėjo elipsę, hiperbolę ir parabolę, nurodinėdamas jų skiriamąsias savybes, kurios dažnai pasirodydavo esančios panašios: nepaisant skirtingos formos, trys kūgio pjūvių rūšys glaudžiai susijusios, ir dauguma teorijų, liečiančių elipsę, su vienokiais ar kitokiais pakeitimais tinka ir hiperbolei, ir parabolei. Tačiau graikų matematikas neturėjo vieningo tyrimų metodo, nesirėmė visa aprėpiančiomis formulėmis ir lygtimis, dėl to jo teorija daugiau domėjosi atskirų kreivių ypatybėmis negu jų bendromis savybėmis. Tokia orientacija atitiko antikos mokslo dvasią — veikiau matyti mus supančio pasaulio reiškinių kokybinius skir-

tumus, o ne kiekybinius dėsningumus ir bet kurį konkretų uždavinį stengtis spręsti atskirai, kaip tokį, kiekvienu atveju ieškant tą uždavinį atitinkančio metodo.

Tolesnė kūgio pjūvių teorijos raida susijusi su naujų geometrijos metodų sukūrimu XVII amžiuje. Iš esmės kitaip kūgio pjūvių teoriją traktavo Dekartas savo analizinėje geometrijoje, kur jam pavyko geometrinių figūrų kokybines savybes išreikšti kiekybiniais santykiais. Priešingai seniesiems autoriams, jis stengėsi ne tiek spręsti atskiras problemas, kiek nustatyti jų savitarpio priklausomybę, tirti bendrųjų dydžių tarpusavio santykius. Taigi bendrais metodais buvo galima spręsti daugybę atskirų uždavinių. Visa tai tapo galima, sualgebrinus geometriją, Dekartui įvedus kintamojo dydžio sąvoką, funkcinei priklausomybei žymėti pradėjus vartoti raidinius simbolius. Vartodamas stačiakampių koordinačių metodą, siedamas geometrines figūras su jų skaitmenine išraiška, Dekartas galėjo pritaikyti toms figūroms tirti algebrines lygtis: geometrijos objektas išreiškiamas lygtimi, perteikiančia jo taškų koordinačių tarpusavio priklausomybę. Pagal tos lygties savybes ir sprendžiama apie geometrijos objekto savybes. Taigi kūgio pjūviai analizinėje geometrijoje tapo antros eilės kreivėmis, kurios išreiškiamos Dekarto koordinatėse antrojo laipsnio lygtimis.

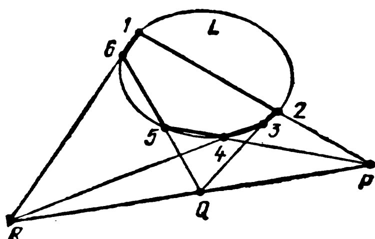
Be šios sualgebrintos „kiekybinės" geometrijos, XVII amžiuje buvo ir kita, „grynoji", geometrija, tęsusi konkretaus „kokybinio" senovės graikų matematikų tyrinėjimo tradicijas ir kartu vartojusi naujus metodus. Svarbiausias tos naujos matematikos krypties atstovas buvo Dezargas, padėjęs projektyvinės ir braižomosios geometrijos pagrindus. Jam priklauso viena svarbiausių projektyvinės geometrijos teoremų, įgalinanti pavaizduoti perspektyvą vienoje plokštumoje. Savo metodus grįsdamas perspektyvos sąvoka ir sistemingai vartodamas perspektyvinį vaizdavimą, Dezargas tyrinėjo kūgio pjūvius kaip apskritimo projekcijas, o tai davė naujų ir labai įdomių rezultatų. Dezargui gyvam esant, jo idėjas pripažino tik patys žymiausi matematikai, dauguma amžininkų jas mažai suprato. Prie to daug prisidėjo sudėtingas ir neaiškus Dezargo mokslo darbų stilius. Juos skaityti buvo sunku ir dėl daugybės visiškai naujų terminų, kuriuos jis laikė būtinais įsivesti ir dažnai skolindavosi iš botanikos. Vienas svarbiausių Dezargo veikalų —„Projekto juodraštis, kuriame aiškinama, kas atsitinka, susitikus kūgiui su plokštuma", turėjęs

poveikio Paskalio jaunystės darbui, visiškai pagrįstai XVII amžiuje buvo vadinamas „tamsybės pamokomis".

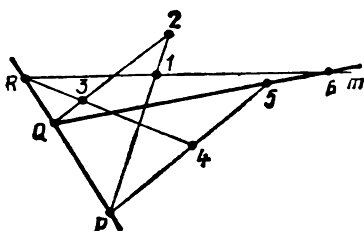
Blezas buvo vienas iš nedaugelio, sugebėjęs susigaudyti „tamsybės pamokose", ir vienintelis visiškai supratęs ir plėtojęs Dezargo idėjas bei sąvokas, suteikęs joms paprastesnę ir kartu bendresnę argumentaciją, tinkančią žymiai platesnėms tiriamų reiškinių klasėms.

Tas susidomėjimas Dezargo idėjomis ir atsispindi „Kūgio pjūvių teorijos tyrime". Paskalio veikalas buvo išspausdintas penkiasdešimties egzempliorių tiražu vienoje lapo pusėje kaip afiša, kurią galima išlipinti tiesiog gatvėje,— taip dažnai darydavo kai kurie mokslininkai, tarp jų, kaip jau minėta, ir pats Dezargas. (Iki šiol išlikę tik du egzemplioriai: vienas yra Prancūzijos nacionalinėje bibliotekoje, antras — Hanoverio karališkojoje bibliotekoje, tarp Leibnico rankraščių.) Į jį įdėta trys apibrėžimai, trys lemos, keletas teoremų (be įrodymų) ir būsimo didelio veikalo apie kūgio pjūvius dalių antraštės. Paskalis čia atiduoda dėkingumo duoklę savo mokytojui, vadindamas Dezargą vienu šviesiausių savo amžiaus protų, vienu geriausių matematikų ir kūgio pjūvių teorijos žinovų. „Aš noriu pareikšti,— rašo Paskalis,— jog už tuos kuklius rezultatus, kurių toje srityje esu pasiekęs, turiu būti dėkingas jo veikalams ir kad aš stengiausi kiek buvo galima sekti jo metodu".

Nepaisant to, nedidelis Paskalio traktatas yra visai savarankiškas ir originalus. Pirmiausia tai liečia trečiąją lemą, pagal kurią į elipsę, hiperbolę ar parabolę įbrėžto bet kokio šešiakampio (traktato autorius jį vadina „mistiniu šešiaviršūniu") trys poros priešingų kraštinių pratęstos susikerta vienoje tiesėje, dabar vadinamoje Paskalio tiese. Jei šešis laisvai parinktus kūgio pjūvio (pavyzdžiui, elipsės, kaip parodyta 1 paveiksle) taškus laikysime šešiakampio viršūnėmis ir juos iš eilės sužymėsime skaičiais 1—6, tai to šešiakampio priešingos kraštinės (1,2) ir (4,5); (2,3) ir (5,6); (3,4) ir (6,1) atitinkamai susikirs taškuose *P, Q, R,* kurie bus vienoje tiesėje — Paskalio tiesėje. Trečioji lema sudaro žymiąją Paskalio teoremą, kuri kelia matematikų susižavėjimą ir kurią Dezargas vadina „Paskalio didžiąja". Paskalio teoremos vardu ji bus vadinama ir vėliau ir laikoma viena svarbiųjų projektyvinės geometrijos teoremų. Blezas supranta jos reikšmę ir ketina ja pagrįsti išplėtotą kūgio pjūvių teoriją. Merseno žodžiais, jis išveda iš savo fundamentaliosios teore-

1 pav.

2 pav.

mos apie keturis šimtus įvairių sekmenų. Vienas paprasčiausių, bet, kaip rašo tarybinis Paskalio mokslinės kūrybos tyrinėtojas S. Gindikinas, ir vienas svarbiausių sekmenų yra toks (žr. 2 paveikslą): „Kūgio pjūvį vienodai apibrėžia bet kurie penki jo taškai. Iš tikrųjų tegu 1, 2, 3, 4, 5 bus kūgio pjūvio taškai ir *m* — bet kuri tiesė, einanti per (5). Tada tiesėje *m* yra vienintelis kūgio pjūvio taškas (6), skirtingas nuo (5). Laikantis Paskalio teoremos žymėjimo, taškas *P* bus (1,2) ir (4,5) susikirtimo taškas, Q — (2,3) ir tiesės *m* susikirtimo taške, *R* — (3,4) ir (*P*, *Q*) susikirtimo taške. Tada (6) bus (1,*R*) ir tiesės *m* susikirtimo taškas".*

Apie tai, kokia svarbi ir plačiai pritaikoma šešiolikmečio jaunuolio suformuluota teorema, rašė ir prancūzų mokslininkas, tyrinėjęs Paskalio kūrybą, P. Umbertas: „Su apskritimais ir lazdelėmis atradęs Euklidą, Paskalis su šešiakampiais iš naujo kūrė Apolonijų".

Po penkiolikos metų savo laiške „Garsiausiajai Paryžiaus matematikos akademijai" Blezas pranešė apie jo parašytą „Užbaigtą darbą apie kūgio pjūvius". Jame yra Apolonijaus teiginių ir daug kitų rezultatų, gautų, remiantis teorema, kurią jis atrado, būdamas šešiolikos metų. Tas darbas neišspausdintas, o jo rankraštis pamestas. Dar 1675 metais su juo galėjo susipažinti Leibnicas, kuris tuo metu buvo Paryžiuje ir domėjosi Paskalio moksline veikla. Leibnicas labai vertino jo geometrijos veikalus, išsirašė jų ištraukų ir patarė rankraščio savininkui, Blezo sūnėnui Etjenui Perjė, greičiau jį išspausdinti. Tačiau Etjenas Perjė nepaklausė vokiečių filosofo patarimo, ir tolesnis rankraščio likimas yra nežinomas. Mūsų laikų Prancūzijos mokslininkas Emilis Pikāras rašo, jog „Traktatas apie kūgio pjūvių teorijos tyrimą",

* Гиндикин С. Г. Блез Паскаль.— «Квант», 1973, № 8, p. 9—10.

rodo didžiojo matematiko išradingumo galią, ir visuomet turėsime didžiai apgailestauti, kad jis yra prarastas.

Tolesnėje geometrijos raidoje įsigalėjo Dekarto analizės metodas, o tinkama vieta Dezargo ir Paskalio vaisingoms idėjoms buvo rasta tik XIX amžiuje, kai Prancūzijos matematikų Monžo, Šalio ir ypač Ponselė darbuose buvo atgaivinti projektyviniai metodai. Ponselė projektyvinę geometriją labai ištobulino, padarė ją savarankiška šių laikų matematikos šaka.

„Kūgio pjūvių teorijos tyrimo" pasirodymas sukėlė susižavėjimo audrą tarp Paryžiaus matematikų, pripažįstančių, jog Blezas Paskalis kai kurias problemas išsprendė geriau už Apolonijų. Mersenas visur tvirtino, jog Paskalis sūnus patiesė ant menčių visus, kurie kada nors tą dalyką tyrinėjo. Tačiau iš visuotinio pritarimo ir susižavėjimo tono išsiskyrė stiprus balsas, atkakliai nenorėjęs pripažinti įvykusio fakto. Tai buvo Dekarto balsas. Kai Mersenas jam pranešė apie šešiolikmetį vunderkindą, susilaukusį visų solidžių mokslininkų, susipažinusių su „Kūgio pjūvių teorijos tyrimu", pagarbos, Dekartas, kuris, pasak jo biografo Baji, niekada nieko negirdavo, atsakęs gana šaltai ir su įžeisto žmogaus pašaipa, stengdamasis neparodyti savo nustebimo: „Aš nematau nieko nepaprasto, kad yra žmonių, įrodinėjančių kūgių pjūvius paprasčiau už Apolonijų, tačiau galima pasiūlyti kitų šiuos pjūvius liečiančių teoremų, ir šešiolikos metų vaikas neįstengtų jų išaiškinti".

O kai Dekartas gavo iš Merseno „Kūgio pjūvių teorijos tyrimo" egzempliorių, tai nė pusės neperskaitęs nutarė, jog „naujasis Archimedas" viso labo tėra tik Dezargo pasekėjas. Ir net sužinojęs, kad jaunasis matematikas ir pats pripažįsta Dezargo nuopelnus, Dekartas tuo labiau negalėjo nurimti: jam norėjosi tikėti, kad tyrimo autorius yra Etjenas Paskalis, o ne jo sūnus; šešiolikmetis berniukas, jo manymu, negalėjo to padaryti.

Dėl ko didysis filosofas ir mokslininkas susidarė tą neigiamą išankstinę nuomonę? Dekartas gana pavydžiai žiūrėjo į jam artimų mokslo sričių tyrimus ir kartais visai nuoširdžiai laikė juos savo darbų plagiatais: kaip pastebėjo Leibnicas, jis turėjo keistą įprotį iškraipyti savo varžovų darbus. Be to, Dekartas dažnai manydavo, jog paskutinis žodis tyrinėjamoje mokslo šakoje priklauso jam. Viename savo fizikos veikalų jis, sakysim, rašė, kad visame matomajame ir juntamajame pasaulyje nėra tokio daikto, kurio jis nepaaiškintų, tuo pačiu tarsi pasakydamas, kad fizikoje

daugiau jau nebėra ką veikti. (Beje, pastebėsime, jog ateityje įvairiomis aplinkybėmis pasireikš ir Blezo polinkis išdidžiai laikyti savo sprendimus neginčytinais; tiesa, kol kas šis polinkis dar nėra labai ryškus: „Mes turime keletą kitų uždavinių ir teoremų ir dar, be to, ankstesnių teoremų vedinių. Tačiau aš nepasitikiu savo nedidele patirtimi ir sugebėjimais ir dėl to negaliu tęsti toliau savo dėstymo, kol išmanantys žmonės nesusipažins su tuo, ką padariau, ir nepaskatins manęs eikvoti tam jėgas. O tada, jei bus prieita nuomonės, jog darbą verta tęsti, pamėginsime žengti į priekį, kiek tik Dievas suteiks mums jėgų",— taip baigia Paskalis savo traktatą „Kūgio pjūvių teorijos tyrimas".) O į patį Blezą, kaip yra pastebėjęs žymus XIX amžiaus literatūros kritikas Š. O. Sent Bevas, Dekartas žiūrėjo su neramiu savo teisių saugotojo budrumu, laikydamas jį pavojingu priešininku ir galimu pasekėju. Ar jis iš tiesų taip galvojo, sunku pasakyti. O tikra yra tai, kad Paskalis, kaip matysime, buvo ir Dekarto pasekėjas, ir dar labiau — jo priešininkas. Jau per šį pirmąjį neakivaizdų susitikimą kilo įtampa, kuriai atrodytų nebuvo dėl ko atsirasti, jei nekreipsime dėmesio į tarpinius ryšius, dėl kurių kilo Dekarto mokslinis ginčas su vyresniuoju Paskaliu ir Robervaliu. Šis sąlytis atskleidė svarbias jų mokslinio mąstymo stiliaus savybes ir kardinalius skirtumus. Konkrečios erdvinės Paskalio geometrijos, tęsiančios Antikos matematikų tradicijas, iš principo negalima redukuoti į formules ir lygtis. Šių laikų mokslo istoriko Koirė nuomone, tai galima paaiškinti pačia Blezo matematinio talento struktūra ir savitumu: „Matematikos istorikai teigia, kad *grosso modo*[1] yra du matematinio proto tipai — geometrai ir algebrininkai. Vienam priklauso tie, kas, Leibnico žodžiais tariant, „smarkiai įtempę savo vaizduotę", gali matyti erdvėje, kas sugeba nutiesti joje daugybę linijų ir neklysdamas pasakyti, kam kuri priklauso ir su kuo susijusi. Antrasis tipas — tai tokie kaip, pavyzdžiui, Dekartas, kuriuos vargina vaizduotės pastangos ir kurie teikia pirmenybę grynų algebros formulių skaidrumui. Pirmieji bet kuriai problemai spręsti vartoja brėžinius, antrieji — lygčių sistemą. Pirmiesiems kūgio pjūviai yra erdvinis reiškinys, o lygtis — tik apytikrė ir abstrakti to reiškinio išraiška; antriesiems kreivės esmę kaip tik ir išreiškia lygtis, o jos erdvinė išraiška teturi antraeilę reikšmę, o kartais yra net ir nenaudinga.

[1] Bendrais bruožais (ital.).

Ši algebrinio ir geometrinio mąstymo priešingybė plačiau pasireiškė Dekarto pastangose sukurti vieningą visagalį ir universalų analizės metodą, kuris leistų unifikuotai tyrinėti bet kokias atskiras problemas nepriklausomai nuo jų turinio (palyginkime, pavyzdžiui, Dekarto pastabas jo „Proto vadovavimo taisyklėse": ...matematikai priklauso tik tie mokslai, kurie tyrinėja arba tvarką, arba matą, ir visiškai nesvarbu, ar tas matas liečia skaičius, figūras, žvaigždes, garsus, ar ką nors kita"); tuo tarpu Paskaliui bet kurioje srityje svarbu metodai, kiekvienu atskiru atveju aprėpiantys nagrinėjamo reiškinio visumą ir atitinkantys jo konkretų turinį (palyginkime jo samprotavimus apie miestą ir kaimą).

7

Blezui bręstant kaip matematikui, vis veržliau alma neišsenkanti Žaklinos eilėraščių versmė. Iš po jos plunksnos be paliovos liejasi įvairiausio turinio stansai, sonetai, rondo, ekspromtai, epigramos. Kartą ji parašė stansus, skirtus vienai damai, įsimylėjusiai žmogų, kuris apie tai nieko nežinojo. Tos eilės buvo savotiškas jaunos poetės meilės prisipažinimas žymiam precioziniam poetui ir nuolatiniam salonų lankytojui Benseradui. O sonetas apie gėles ir vazą, kurioje jos pamerktos, labiau būtų tikęs Vuatiūro, Dalibrė ar Le Pajero negu trylikametės mergaitės plunksnai: jame kalbama apie tai, kad gėlės sumenkina brangų indą ir pažeidžia tikrąją daiktų tvarką, nes toks dieviškas metalas yra skirtas ne rožėms, o vynui.

1638 metų pradžioje Prancūzijos karalystėje pasklinda svarbi žinia: Ona Austrė, Ispanijos karaliaus Pilypo III ir Margaritos Austrės duktė, Liudviko XIII žmona, pagaliau ėmė laukti kūdikio. Šio įvykio visa Prancūzija jau seniai trokšte troško, nes ilgą laiką buvo neaišku, kas paveldės karaliaus sostą.

Tokio svarbaus įvykio nepraleidžia pro ausis ir Žaklina; jis duoda jai dingstį parašyti dar vieną sonetą. Tasai sonetas nėra šedevras, bet jis taip patinka Paskalių Paryžiaus kaimynams ponui ir poniai de Moranžis, kad jie ryžtasi parodyti jį karalienei.

Ir štai nustatytu laiku mažoji poetė ir jos suaugusi gerbėja vyksta į karaliaus rūmus. Artėjant prie rūmų, Žaklinai akys raibsta nuo gausybės veidų ir drabužių margumyno: baltos marširuo-

jančių karaliaus muškietininkų kelnės ir žydri trumpi apsiaustai su sidabriniais kryžiais bei apvadais maišosi su įvairiaspalvėmis kamerdinerių ir rūbininkų, liokajų ir pažų livrėjomis, iš pilkšvai baltos virėjų ir kirpėjų, skalbėjų ir baltinių siuvėjų aprangos išsiskiria ryškūs arklininkų ir vežėjų, muzikantų ir juokdarių kostiumai.

Žaklina, suprantama, pasidalijo su broliu karaliaus rūmų įspūdžiais, pagaliau ir jis pats tikriausiai žinojo, kad karalius turi daugiau kaip tūkstantį visokiausio rango rūmininkų ir apie dešimt tūkstančių gvardiečių. Vėliau Blezas rašys „Mintyse": „Karalius įprasta matyti lydimus gvardijos, būgnų, karininkų ir visų tų daiktų, kurie moko juos gerbti ir jų bijoti, dėl to jie kelia pagarbą ir baimę net tuomet, kai būna ir patys vieni, be savo valdžios ženklų, nes žmonės mintyse neatskiria karaliaus asmenybės nuo jo palydos, paprastai matydami viena ir kita drauge. Žmonės, nežinodami, jog tai yra minėto įpročio padarinys, mano, kad čia pasireiškia kokia gamtos jėga; tuo paaiškinami tokie posakiai kaip „dieviški bruožai spindėjo veide" ir pan."

Karalienės laukiamajame „pagarbą ir baimę keliantys daiktai" ir „valdžios ženklai" atitinkamai pakitę: čia šmėkščioja parausvinti veidai su prilipintomis muselėmis, banguoja brokato ir aksomo suknių klostės, spindi nuogi laukiančių priėmimo damų pečiai ir brangakmeniai. Be perstojo keisti tualetus ir atkreipti į save dėmesį, meiliai čiaukšėti, persakant gandus, ir regzti intrigas, organizuoti naudingas santuokas ir išrūpinti pensijas, gracingai ir pagarbiai linkčioti galvutę pritariant kiekvienam šio pasaulio viešpačių žodžiui — tokios jų kasdieninės pareigos. Vos tik Žaklina, vilkinti ilga pilkšvai violetine suknele su atlenkta balta apykakle ir aukšta talija, apsiavusi bateliais su lenktais kulniukais, kruopščiai sušukuotais natūraliais plaukais, laisvai krintančiais ant liauno mergaitės kaklo ir aukštos kaktos, pasirodė karalienės laukiamajame, ją tučtuojau apspito rūmų damos, apipylė klausimais ir prašė padeklamuoti eilėraščių. Jaunos poetės nesuglumino nei išorinis spindesys, nei kai kurių klausimų įžūlumas, ir ji su vaikišku nuoširdumu darė viską, ko iš jos buvo reikalaujama. Pavydžiausios ir nepatikliausios damos pageidavo, kad mergaitė pademonstruotų savo meistriškumą jų pačių akivaizdoje. Žaklina čia pat sukūrė užsakytas epigramas Madmuazelei ir poniai de Otfor, Onos Austrės freilinai,

Nespėjo nutilti susižavėjimo šūksniai, kai priešais karalienės kabinetą prasiskleidė violetinio aksomo užuolaidos su auksinėmis lelijomis ir poniai de Moranžis su Žaklina Paskal buvo leista įeiti.

Kai mergaitė padeklamavo eiles, karalienė labai nustebo ir taip pat prisidėjo prie abejojančiųjų. Tačiau įėjusi Madmuazelė išsklaidė abejones, parodžiusi karalienei tik ką improvizuotas epigramas. Pagauta poetinio įkarščio, mergaitė neištvėrė ir čia pat sukūrė dar vieną epigramą, kaip Ona Austrė pajuto spurdant savo kūdikį. Visuotinis susižavėjimas dar padidėjo. Nuo tos dienos Žakliną apsupo karaliaus malonės, ji ėmė dažnai lankytis rūmuose, buvo pristatyta Liudvikui XIII, jai net buvo suteikta garbė patarnauti karalienei, kai ši viena pietaudavo savo menėje. O po kelių mėnesių išėjo nedidelis jaunosios poetės eilių rinkinėlis „Mažosios Paskal eilėraščiai".

Žaklinos sėkmė buvo akivaizdi ir nepaprasta. Kaip ir brolis, ji netikėtai anksti patyrė šlovės ir pripažinimo saldybę, įžengė į suaugusiųjų interesų ir poelgių pasaulį. Prieš akis atsivėrė plati perspektyva padaryti puikią aukštuomenės damos ir poetės karjerą. Tačiau Žaklina, kad ir turėdama neabejotiną, nors gal nelabai originalų ir linkusį į įmantrybes poetinį talentą, neskubėjo žengti tuo viliojančiu keliu.

Blezo „Mintyse" beveik nėra samprotavimų apie literatūrą ir meną — toji žmogaus saviraiškos sfera jo nedomino. Viena kita pastaba apie poetų kūrybą, matyt, yra paremta Žaklinos ir preciozinių poetų eilėmis. Štai viena tokių pastabų: „Poezijos grožis. Jei kalbama apie poezijos grožį, reikėtų kalbėti ir apie geometrijos ar medicinos grožį. Tačiau taip nedaroma, nes gerai žinomas geometrijos tikslas — pateikti įrodymus ir medicinos tikslas — gydyti žmones; o kas yra tas malonumas, kuris yra poezijos tikslas,— nežinia. Nežinomas yra tas natūralus pavyzdys, kuriuo derėtų sekti; dėl to nežinojimo ir buvo sukurti keisčių keisčiausi posakiai: „aukso amžius, mūsų laikų stebuklas, fatališkas" ir kt.; ir tasai žargonas vadinamas poezijos grožiu. Bet jei kas pamėgins įsivaizduoti moterį, taip išsipuošusią, kaip poezijoje pompastiškais žodžiais puošiami menkaverčiai dalykai, tas išvys prieš akis dailią poniutę, apsikarsčiusią blizgučiais ir grandinėlėmis, ir nusijuoks iš tų papuošalų, nes jis geriau išmano, kas yra maloni moteris, negu kas yra maloni poezija".

Žaklinos eilėraščiuose tokių grandinėlių ir blizgučių buvo kiek tik nori. Tačiau dirbtinis sąmojis ir rafinuotos subtilybės negalėjo iki galo išreikšti jos prigimties ir savotiškai derinosi su nuoširdžiu linksmumu bei švelniu naivumu, o rūmų vizitus pakeisdavo smagūs žaidimai su vaikais. Kai trūkdavo vaikų draugystės (dažniausiai taip ir būdavo), ją pakeisdavo mylimos lėlės. Etjenas Paskalis iš visos širdies mylėjo savo Žaketę, o ši jam atsilygindavo tokiu pat begaliniu prisirišimu bei meile ir kiek pajėgdama padėdavo tėvui išsinarplioti iš sudėtingų ir nemalonių gyvenimo situacijų...

8

Vienas ambicingų Rišeljė užsienio politikos siekių buvo sustiprinti prancūzų valstybę, kad ji pranoktų kitas tautas. Stiprios valstybės visada tyko pagunda toliau didinti ir plėsti savo galią, pasidaryti vieninteliu pasaulio valdovu (panašiai kaip matematiškas Dekarto protas buvo pasidaręs mokslo pasaulio tironu). Poetas Vuatiūras, apimtas agresyvių jausmų, kartą sušuko, jog kai po 200 metų ainiai iš istorinių kronikų sužinos, kad Rišeljė valdymo laikais prie Prancūzijos karūnos buvo prijungtos Lotaringija ir didelė dalis Elzaso, prie Veilano ir Aveino sumušti ispanai, kai pamatys, kad, kol valstybės reikalus tvarkė Rišeljė, nebuvo nė vieno Prancūzijos kaimyno, kurio ji nebūtų įstengusi nugalėti ar atimti tvirtovės, tai, „jeigu jų gyslomis tekės nors lašelis prancūzų kraujo ir jie brangins savo tėvynės garbę, ar jie galės, apie visa tai skaitydami, jo nepamilti?.." Ainiai ainiais, o amžininkams ne per labiausiai patikdavo tie grobikiški planai „nugalėti", „atimti", „prijungti", išeikvodavę daug liaudies jėgų, taip reikalingų jos pačios gerovei, ir jie nemėgo pasipūtusio eminencijos, kurio smaila barzdelė bei iš pykčio pasišiaušę ūsai nesiderino su kardinolo mantija ir teikė jo blyškiai fizionomijai karingą išraišką. Kai 1635 metais Prancūzija atvirai pradėjo kariauti su Habsburgais, ne visi pritarė didžių užmojų valdytojo nuo seno puoselėjamam ketinimui sutriuškinti Austrijos sostą. Juoba kad karo veiksmų pradžia ir eiga kardinolui buvo nepalanki: vokiečiai užėmė Burgundiją, ispanams be pasipriešinimo atiteko pasienio tvirtovės, jie įsiveržė į Giujeną ir Pikardiją ir buvo netoli Paryžiaus; sostinę apėmė panika: iš miesto pasipylė diližanai, karietos, vežimai. Netrukus priešas buvo sulai-

kytas ir karo sėkmė pakrypo į prancūzų pusę, tačiau reikėjo kuo skubiausiai pagerinti armijos aprūpinimą, sutelkti savanorių kariuomenę ir papildyti be paliovos ištuštėjantį iždą. Karas ir žmonių žudymas, prabanga ir dykinėjimas reikalauja pinigų ir yra būtini vienas kitam. Norint gauti vis daugiau lėšų, reikėjo neregėtai padidinti valstybės vidaus paskolas (leisti valstybines rentas, versti valdininkus pasirašyti paskolas ir t. t.). Jos tapo vienu svarbiausių vyriausybės finansavimo šaltinių ir didžiule valstybės skola. Tačiau Rišeljė vyriausybė ne per daug skubėjo grąžinti savo skolas ir be didelių ceremonijų elgėsi su rentininkais, praktikuodama savavališką neišmokėjimą, atidėliodama valstybės mokėjimų terminus ir sumažindama apimtį.

1638 metų pradžioje kardinolo nurodymu kancleris Sęgjė nurėžė ketvirtadalį rentų, todėl rentininkai ėmė reikšti nepasitenkinimą. Kovo mėnesį jie susirinko magistratūroje ir išreiškė audringą protestą. Susirinkime dalyvavo ir Etjenas Paskalis. Jis ir trys kiti rentininkai buvo įtarti kurstymu. Įtūžęs Rišeljė liepė visus keturis įmesti į Bastiliją.

Etjenas Paskalis nėmaž nesijautė kaltas, bet neparodė didelio noro pakliūti karštosiomis į Rišeljė nagus, nes tokiais atvejais tasai nesigailėdavo nei kalto, nei nekalto. Kiekvieno, kuris priešinosi jo eminencijos valiai, laukė uždari teismai, kalėjimai, kankinimai, kartuvės. Kardinolo artimųjų įspėtas, Etjenas Paskalis nedrįso gyventi savo namuose ir slapstėsi čia pas vieną, čia pas kitą savo draugą. Reikėjo būti labai atsargiam ir nuolat keisti buvimo vietą, nes Rišeljė visur turėjo daugybę seklių, šnipų ir skundikų, kuriems išlaikyti eikvojo gana didelius pinigus. Net apie karaliaus šeimyninį gyvenimą jis žinojo daugiau negu pats karalius. Ne veltui prietaringa motina karalienė Marija Medči (ji labai supyko, kai astrologai išpranašavo, jog kardinolas ilgai gyvens), tikėjusi, jog didelės ir garsiai zirziančios musės supranta žmonių kalbas ir gali jas pakartoti, pamačiusi bent vieną jų, niekada nesakydavo nieko, kas turėjo būti slepiama nuo Rišeljė.

Per tuos Etjeno Paskalio vargus labai sunkiai susirgo raupais Žaklina. Sunerimęs dėl naujos nelaimės, rūpestingas tėvas grįžo namo, pamiršęs visa, ko anksčiau bijojo, ir keletą mėnesių nesitraukė nuo ligonės patalo, net miegodavo jos kambaryje.

Liga pasibaigė palyginti gerai — Žaklina liko gyva, tik jos mielą ir skaistų veidelį išmargino nedidelės duobutės. Nors nuo

pat mažens Žaklinai dėl jos grožio be perstojo būdavo beriami komplimentai, o ji, būdama supratinga, numanė, ką reiškia grožis moters gyvenime, vis dėlto nė kiek nesisielojo ir net tarytum džiaugėsi dėl to, kas atsitiko. Dėkodama dievui, ji kūrė eiles, kuriose raupų randelius vadino nekaltybės saugotojais.

Kai Žaklina kiek sutvirtėjo, Etjenas Paskalis buvo priverstas išvykti iš Paryžiaus ir kurį laiką gyventi gimtajame Klermon Ferane, nes virš jo galvos vis dar telkėsi ir net tamsėjo Rišeljė rūstybės debesys. Karalienė, kuri nuolatos domėjosi Žaklinos sveikata, niekuo jos tėvui negalėjo padėti. Draugai prašė Liudviką XIII užtarti Etjeną Paskalį, tačiau veltui: bailus ir amžinai dvejojąs karalius nesiryžo kištis į kardinolo Rišeljė reikalus. Liudvikas XIII nebuvo gimęs karaliauti ir valdyti valstybę. Jis dievino muziką, skambino liutne ir pats kurdavo religinius bei pasaulietiškus muzikos kūrinius, tapydavo, lipdydavo, piešdavo, dalyvaudavo baleto spektakliuose, dažnai pasislėpdavo užmiesčio rezidencijose ir miškų tankmėje atsidėdavo savo mėgstamai medžioklei. Kai Blezas „Mintyse" rašė, kad žmogus, gimęs valdyti valstybę, rūpinosi vien tik kiškių vaikymu, jis, be abejo, turėjo omeny Liudviką XIII. Iš tiesų diena, praleista ne medžioklėje, jo didenybei buvo veltui prarasta diena. Karalius bodėjosi savo priklausomybe nuo pirmojo ministro. Jis ir norėjo, kad jam kas vadovautų, ir kartu vos ne vos galėjo tai ištverti. Sužinojęs, kad moterų mėgėjas kardinolas, degdamas karšta meile, stengiasi laimėti Onos Austrės palankumą, Liudvikas XIII buvo jau besiryžtąs galutinai išvyti agnųjį ministrą, bet vos tik pagalvodavo, kaip jau ne kartą buvo atsitikę, kad jam pačiam atiteks valstybės reikalų našta, pačiam teks skelbti nuosprendžius, galvoti apie karą, finansus ir mokesčius, apie luomų nesantaiką ir t. t., jo ryžtas bematant išgaruodavo.

Tuo būdu, nors nominaliai antrasis, Rišeljė faktiškai buvo pirmasis Prancūzijos žmogus ir vienas valdė iki pat savo mirties 1642 metais. Karalius išgyveno tik pusę metų ilgiau už jį, tuo tarsi pabrėždamas, koks jis buvo neatskiriamas nuo pirmojo ministro ir kaip jį savotiškai papildė.

Iš tiesų kardinolas su kaupu kompensuodavo Liudviko XIII politinio talento ir valstybinės išminties stoką. Armanas Žanas diu Plesi, kardinolas de Rišeljė, buvo kilęs iš vidutinių bajorų šeimos. Kad neprarastų savo šeimai naudingos Liusono vys-

kupystės beneficijos, kurią jo brolis Alfonsas paliko ir tapo vienuoliu, Armanas Žanas diu Plesi užėmė brolio vietą.

Iš jaunumės Rišeljė pasižymėjo neišsenkama ir nežabota garbėtroška, nesuvaldomu troškimu iškilti ir patekti į aukštuomenę, tarp šio pasaulio viešpačių, prasibrauti prie valstybės vairo. 1622 metais jis apsivilko kardinolo mantiją ir 1624-siais pagaliau tapo pirmuoju karaliaus ministru.

Būdamas pirmojo ministro poste, kardinolas stengėsi visa, kas gyva, pajungti valstybės interesams. Absoliutinė valstybė tapo tarsi kokiu kardinolo dievu, ji buvo tasai miškas, kuriam nerūpi jį sudarantys medžiai. Norėdamas sustiprinti valdžią, užkirsti kelią didikų ir magnatų separatinėms tendencijoms, numalšinti nepatenkintos liaudies sukilimus, išvesti Prancūziją į pirmutines Europos valstybių gretas, padidinti armijos ir laivyno galią, išplėsti prekybą ir kolonizaciją, sustiprinti administraciją, jis negailėjo nei sutryptų gyvenimų, nei nukapotų galvų, nei pralieto tėvynainių kraujo, kartais griebdamasis pasalūniškos klastos ir nepateisinamo žiaurumo net prieš niekuo nekaltus žmones — taip sakant, kad įvarytų baimės kitiems.

„Valdyti valstybei,— mokė Rišeljė,— reikia vyriškos jėgos ir niekad nesuvirpančios rankos. Valstybės tikslą visuomet būtina laikyti svarbesniu už visus kitus reikalus. O dėl valstybinių nusikaltimų tai privalu atmesti bet kokią užuojautą, nepaisyti skundų ir murmėjimo tamsios minios, neišmanančios, kas jai naudinga ir būtina. Krikščionio priedermė yra užmiršti savo paties nuoskaudas, vyriausybės priedermė — niekuomet neužmiršti valstybei padaryto įžeidimo." Kardinolas neužmiršdavo nei savo asmens, nei valstybės įžeidimų ir keršydavo už kiekvieną smulkmeną, dažniau painiodamas vienus su kitais ir nedovanodamas menkiausio neklusnumo, o tuo labiau — kritikos savo adresu. Taigi Etjenui Paskaliui buvo ko slapstytis toli nuo sostinės, tikintis nebent netikėto užgaidžios jo eminencijos valios pasikeitimo ir laimingo atsitiktinumo.

9

Toks laimingas atsitiktinumas kartą ir nutiko. Kardinolas, kaip žinome, buvo didelis mokslų, menų, grožinės literatūros globėjas ir stengėsi juos panaudoti asmeniniais bei valstybiniais interesais. Tačiau tas vaidmuo, matyt, ne visai jį patenkino, jam

nepaprastai norėjosi dar ir rašytojo laurų. Rišeljė buvo produktyvus rašeiva ir, grūsdamas į vieną katilą politiką su teologija, rašydavo daugybę paskvilių ir pamfletų. Tačiau jis pretendavo ir į grynai literatūrinį talentą, manydamas, kaip sako Talemanas de Reo, jog rašo proza geriau už bet ką pasaulyje, nors vertina tiktai eiles. Kartą kardinolas paklausęs vieną savo artimųjų literatų iš Prancūzų Demare de Sen Sorleno akademijos: „Kaip jūs manote, kas teikia man didžiausią malonumą?" — „Rūpintis Prancūzijos gerove",— atsakęs tasai. „Anaiptol,— atkirtęs kardinolas,— kurti eilėraščius". Ir jis be paliovos kūrė juos savo tragedijoms, kviesdamas bendraautoriais žymius literatus, tarp kurių, kaip žinoma, buvo ir Kornelis. Rišeljė negalėdavo pakęsti nė mažiausios pastabos dėl to, ką jis buvo parašęs, nemėgo, kad kas jį taisytų, ir kai Kornelis leido sau perdirbti vieno jo dramos kūrinio veiksmą, sukėlė jo eminencijos nepasitenkinimą ir iškrito iš „bendraautorių". Savo sunkiai paskaitomiems ir įmantrybių prikimštiems „šedevrams" propaguoti ir statyti šykštusis kardinolas pinigų negailėdavo. Negailėdavo jis ir laiko visokioms savo užgaidoms bei prasimanymams. Kartą 1639 metų vasario mėnesį jam šovė į galvą įnoringa mintis: priversti vaikus suvaidinti meilės komediją. Pastatyti madingos preciozinės rašytojos madmuazelės de Skiuderi pjesę „Tironiška meilė" ir parinkti jai aktorius kardinolas pavedė savo dukterėčiai kunigaikštienei d'Egijon, kurios rūmuose po trisdešimties metų Blezas demonstruos savo mokslinio darbo rezultatus. Ieškodama Paryžiuje tinkamų vaikų, kunigaikštienė pirmiausia kreipiasi į Žilbertą, tėvui nesant ėjusią šeimos galvos pareigas, ir prašo ją leisti Žaklinai vaidinti spektaklyje. Žilbertos atsakas buvo išdidžiai liūdnas: jie gyvena Paryžiuje vieni, be tėvo ir motinos, ir jiems nėra ko džiaugtis bei linksmintis, tuo labiau — dalyvauti kardinolo pramogose ir pasismaginimuose. Tada kunigaikštienė užsiminė, kad Žaklinos dalyvavimas spektaklyje gali padėti Etjenui Paskaliui išsivaduoti iš kardinolo nemalonės. Ir iš tiesų viskas susiklostė kuo puikiausiai. Žilberta sutiko ir paprašė garsų aktorių ir pirmąjį Kornelio „Sido" statytoją Mondori, buvusį Paskalių kraštietį ir gerą bičiulį, padėti seseriai paruošti jos vaidmenį.

Ir štai paskirtą dieną visi žiūrovai ir aktoriai susirinko ponios d'Egijon rūmuose. Mažųjų aktorių vaidyba sukėlė audringą žiūrovų entuziazmą. Ypatingo pasisekimo sulaukė Žaklina, su-

vaidinusi savo vaidmenį be galo nuoširdžiai. Visus (o labiausiai patį kardinolą Rišeljė) sužavėjo meistriška aktorės vaidyba ir kartu vaikiška išvaizda: nors Žaklina jau buvo trylikmetė, dėl savo mažo ūgio, patiklaus atvirumo ir nuoširdaus paprastumo ji atrodė kaip aštuonerių metų vaikas. O raupų žymės jos mielam veideliui teikė savotiško, netaisyklingo, bet patrauklaus grožio.

Uždangai nusileidus, Žaklina ryžtingai ir grakščiai pribėga prie Rišeljė ir deklamuoja jo eminencijai skirtą madrigalą, familiariai vadindama jį „mūs neprilygstamo Armano" vardu. Rūstusis ministras be galo sujaudintas. Štai ką apie tai pasakoja pati Žaklina laiške tėvui: „Vos tik jis (kardinolas,— *B. T.)* mane pamatė, iš karto sušuko: „O štai ir mažoji Paskal"; paskui jis apkabino mane, pabučiavo ir visą laiką, kol aš sakiau eiles, laikė mane ant kelių ir bučiavo".

Kai jaunoji artistė baigė savo madrigalą, jos akyse sužibo ašaros, ir ji paprašė Rišeljė leisti jos tėveliui sugrįžti į Paryžių. Kardinolas atsakė, kad Etjenas Paskalis gali nieko nebijoti ir grįžti į savo šeimą. Tuo metu prie jo priėjo kunigaikštienė d'Egijon ir papasakojo apie Etjeno Paskalio dalykines ir moralines savybes, vadindama jį mokytu ir padoriu žmogumi, turinčiu talentingą, labai pasižymėjusį matematikoje sūnų, nors jam tik penkiolika metų. Išklausęs kunigaikštienę, Rišeljė dar kartą patvirtino savo žodžius ir kelis sykius prašė Žakliną pasakyti tėvui, kad grįžęs jis būtinai jį aplankytų su visa savo šeima.

Taip Etjenas Paskalis atgavo kardinolo malonę. Žaklina be galo džiaugėsi pagelbėjusi tėvui nelaimėje ir net padėjusi pakilti tarnyboje. Sugrįžęs jis netrukus atvyko pas jo eminenciją su dukterimis ir sūnumi. Rišeljė pagyrė vaikus, pranašaudamas jiems šviesią ateitį, po kurio laiko Paskalis vyresnysis buvo paskirtas į Aukštutinę Normandiją intendantu ir „Jo Didenybės įgaliotiniu, kuriam pavesta uždėti bei rinkti mokesčius ir tvarkyti kitus reikalus, liečiančius tarnybą Jo Didenybei šioje provincijoje".

Intendantai darė didelę įtaką tolesniam karaliaus valdžios bei absoliutizmo stiprinimui. Centrinei vyriausybei provincijose stigo tokių vykdomosios valdžios atstovų, kurie, neturėdami jokių konkrečių pareigų, būtų vadovavę visoms visuomenės gyvenimo sritims ir kartu riboję santykinį vietinių gubernatorių, įvai-

raus rango teisėjų ir finansų valdininkų savarankiškumą, susijusį su daugumos Prancūzijos valstybės pareigybių perkamumu. Rišeljė itin plačiai praktikavo šią valdymo formą, suteikdamas jai reguliarų visuotinį pobūdį.

Provincijų teisėtvarkos, policijos ir finansų intendantai (šių pareigų nebuvo galima pirkti, parduoti, paveldėti) buvo visagaliai valstybės įrankiai ir faktiškai visa vietos valdžia. Provincijų valdininkai paprastai nepalankiai sutikdavo Rišeljė užkariamus jiems ant sprando atėjūnus. Tačiau pastarieji mokėdavo priversti jiems paklusti, o prireikus griebdavosi ir jėgos: per bruzdėjimus, sukilimus ir kitomis sudėtingomis aplinkybėmis intendantams būdavo suteikiami ypatingi įgaliojimai. Į tokias pareigas klastingasis kardinolas ir paskyrė pradėjusį šiauštis overnietį. Be viso kito (įžvalgus ir gerai pažinojęs žmones Rišeljė pasikliovė buvusio finansų valdininko mokytumu ir didele patirtimi), pareiškęs nepasitenkinimą Etjenas Paskalis buvo įpareigotas žiūrėti, kad tokio nepasitenkinimo jam pavaldžioje apygardoje nebūtų. O ten buvo kaip tik neramu ir labai grėsminga. 1639 metų pabaigoje Paskalių šeima ėmė ruoštis persikelti į Normandijos sostinę Ruaną.

RUANE

1

Kraštas, į kurį vyko Etjenas Paskalis, garsėjo nepaprastu derlingumu. Tačiau, pasak vieno XVII amžiaus ekonomisto, turtingoji Normandija atrodė labiausiai mokesčių naštos prislėgta provincija. Užimdama dvyliktąją dalį viso karalystės ploto ir gaudama tokią pat dalį pajamų, ji duodavo vos ne ketvirtadalį visų valstybės iždo įplaukų. O iždas, kaip koks kiauras maišas, nuolatos ištuštėdavo: pinigėliai plaukdavo rūmų prabangai ir malonumams, ministrų ir jų padlaižių išoriniam spindesiui, normalias žmogaus reikmes pranokstančioms dovanoms ir pensionams, keistoms didžiūnų išmonėms ir užgaidoms, meilužėms, šnipams ir t. t. ir t. t. Prisidėdavo ir nuolat didėjantys karo su Austrija kaštai. Kaipgi tą tuštėjantį iždą papildyti? Skęstantys pra-

bangoje kaip paprastai nejausdavo jokio noro atsisakyti per didelio pertekliaus, nors ir laikydavo save tikrais patriotais, didžiai besirūpinančiais Prancūzijos gerove bei klestėjimu, nors ir rėždavo apie tai daugybę pompastiškų kalbų.

Vienu svarbiausių turtėjimo būdų Rišeljė vyriausybė laikė didinti mokesčius eiliniams žmonėms, ypač valstiečiams. Iš to ji tikėjosi, be tiesioginių rezultatų, dar ir auklėjamojo poveikio. Liaudį, rašė jo eminencija, reikia tramdyti skurdu: „Ją reikia prilyginti mului, kuris rapratęs tampyti sunkenybes ir nuo ilgo poilsio genda labiau kaip nuo darbo... Bet, kinkydamas mulą į darbą, turi žinoti saiką, to gyvulio našta turi atitikti jo jėgas; to paties reikia laikytis ir uždedant liaudžiai prievoles". Normandijoje „mulo" našta buvo aiškiai per sunki. Derlingos jos žemės vaisiai buvo skirti ne tiems, kurie ją dirbo. Dėl nepakeliamų mokesčių šio krašto kaimuose viešpatavo baisus skurdas, jų gyventojų vis mažėjo. „Sire,— šaukėsi vietos valdžia karaliaus gailestingumo,— mus ima siaubas dėl vargšų valstiečių skurdo: pastaraisiais metais matėme, kaip vieni iš jų pagreitindavo savo mirtį, netekę vilties dėl neįmanomų atlikti prievolių; kaip kiti, kurių gyvybę palaikydavo veikiau kantrybė negu malonumas ar išteklių jai palaikyti turėjimas, po du įsikinkydavo į žagrę lyg kinkomieji gyvuliai, ganydavosi žolėje ir maitindavosi jos šaknimis, kurių ji, atrodė, gėdydavosi jiems atsakyti; kaip daugelis bėgdavo į svetimas šalis ar kaimynines provincijas, kad išvengtų mokesčių; kaip ištuštėjo parapijos. Nepaisant to, mūsų talja* nesumažėjo, bet padidėjo tiek, kad reikia atiduoti paskutinius marškinius, kurie liko pridengti nuogam kūnui, ir tai daug kur kliudo moterims, nedrįstančioms rodyti savo gėdos, būti bažnyčiose ar tarp krikščionių. Taip tasai varganas kūnas, netekęs visos savo medžiagos, beturįs vien odą, užtemptą ant kaulų, ir pridengtas vien savo paties gėda, laukia tik Jūsų Didenybės gailestingumo".

Valstiečiai valgė žolių šaknis, o gerai įmitę prekybininkai ir rausvučiai, net žvilgantys didponiai rytietiškais prieskoniais tiek sužadindavo sau apetitą, kad Liudvikas XIII turėjo išleisti specialų ediktą, draudžiantį bet kuriam karalystės valdiniui, nepaisant jo padėties visuomenėje ir kokia proga rengiamas besai-

---

* Nuolatinis tiesioginis mokestis, rinktas daugiausia iš valstiečių ir davęs karaliaus iždui didžiules pajamas (pranc.).

kis persivalgymas (įskaitant sužadėtuves, vestuves ir pan.), patiekti valgius, susidedančius daugiau kaip iš šešių didelių gabalų gyvulių ar žvėrių mėsos (priešingu atveju galėjo būti konfiskuojami indai, bufetai ir stalo reikmenys). Mokesčių rinkėjai ir tų pareigų atpirkėjai išsijuosę šeimininkaudavo kaime, ieškodami neva kokio pertekliaus. Savo aukas, sakoma viename priesakų, jie visiškai neteisingai vadindavo „pasiturinčiais" ir persekiodavo „žiauriau negu galvažudžius". Nenuostabu, kad žmonėse kildavo ir didėdavo pasipiktinimas, dažnai pratrūkdavęs didesniais ar mažesniais sukilimais, kurie dažniausiai ir užsiplieksdavo dėl mokesčių. „Rišeljė kelyje,— rašo XX amžiaus Prancūzijos istorikas,— kas minutę įsiliepsnodavo žakerijos. Su jomis tekdavo skaitytis, kad ir kaip beširdiškai jis jas malšindavo,— jos rodė, kaip liaudis nekenčia jo ir jo atstovaujamo režimo".

Viena didžiausių žakerijų kilo 1639 metų rudenį Žemutinėje Normandijoje. Keliuose Normandijos rajonuose nuolatos didėjantys mokesčiai buvo papildyti dar vienu — mokesčiu už druską (gabeliu). Anksčiau turėję teisę laisvai kasti ir pardavinėti druską normandai pasipiktino, ir Avranše prasidėjo atviras „basakojų" sukilimas. Sukilėlių kariuomenė, kuriai vadovavo „generolas" Žanas Basakojis, pasivadino „kentėjimo armija" ir netrukus turėjo daugybę tūkstančių žmonių. „Basakojai" naikino „gabelerius", mokesčių rinkėjus ir atpirkėjus, esamos administracinės finansinės sistemos šalininkus, plėšė iždines.

Norėdama be gailesčio ir nuolaidų sutramdyti sukilėlius, vyriausybė nutarė nusiųsti į Normandiją samdytą užsienio kariuomenę, kuriai vadovavo generolas Gasjonas, būsimasis Prancūzijos maršalas. Toji kariuomenė įžengė į provinciją kaip į svetimą šalį, plėšė ją ir korė neklusniuosius.

Aukštutinės Normandijos „basakojų" sukilimas nepasiekė, tačiau, lyg atsiliepdami į jį, kilo neramumai pačiame Ruane. Parlamentas ir rinkliavų rūmai mėgino atsisakyti naujų sumų, kurias reikėjo įmokėti į iždą, asmenys, suteikę valstybei paskolų, pasipiktino jos atsisakymu išmokėti eilines rentas. Bet šie nedrąsūs bruzdėjimai buvo niekis palyginti su plačiu plebėjų (gelumbės audėjų, kubilių, šikšnių, vilnų karšėjų) maištu, kurį sukėlė ediktas dėl dažymo dirbtuvių apmokestinimo. Maištininkų priekyje stojo Ruano laikrodininkas Gorenas, pasiskelbęs Žano Basakojo ir jo armijos atstovu. Sukilėliai daužė ir naikino

mokesčių biurus, atpirkėjų, finansų valdininkų ir visų, kas buvo įtariamas turėjęs pelno iš atpirkimo, namus. Įspūdingon apsiaustin pateko namai turtingiausio tų laikų atpirkėjo, vyriausiojo Normandijos gabelio rinkėjo Le Teljė de Turnevilio, garsėjusio žiauriu elgesiu su žmonėmis. Dvi dienas gynėsi Le Teljė su dideliu būriu ginkluotų žmonių. O kai apsiautėjai išardė namo sieną ir jį padegė, atpirkėjas, persirengęs kaminkrėčio drabužiais ir išsitepliojęs veidą suodžiais, paspruko. Jis slapstėsi bažnyčioje, kalėjime, paskui nusidangino į Paryžių. Maištas sukėlė didelį vietinės valdžios atstovų sąmyšį. Iš baimės nukeliavo į kapus Ruano generalinis prokuroras Salė. Intendantas Parisas turėjo palikti Ruaną ir apsistoti Žizore. Ten jis slapstėsi nuo pavojų ir laukė savo tiesioginio viršininko kanclerio Segjė nurodymų.

Savotiškas tų įvykių ir daugelio slaptų aristokratų sąmokslų, lydėjusių Rišeljė valdymą, atgarsis literatūroje buvo garsiojo ruaniečio Pjero Kornelio tragedija „Cina, arba Augusto gailestingumas". Jos siužetas, pagrįstas įvykiu, kurį dramaturgas paėmė iš senovės romėnų rašytojo Senekos knygos „Apie gailestingumą". Pjesėje parodytas sąmokslas prieš Augustą. Sužinojęs apie sąmokslą, imperatorius dvejoja — bausti sąmokslininkus ar pasigailėti. Galiausiai jis atleidžia atgailaujantiems maištininkams, o pjesė baigiasi gailestingumo ir humaniškumo išaukštinimu. Tačiau suverenusis Prancūzijos valdytojas negalėjo išgirsti dramaturgo balso (tragedija parašyta 1639 ir pastatyta 1640 metais), o jei ir būtų išgirdęs, tai vis tiek nebūtų paklausęs.

Kaip paprastai, Rišeljė nutarė surengti neklusnių ruaniečių pavyzdinį teismą ir pavedė tai padaryti Segjė, gavusiam ypatingus įgaliojimus. Vedinas gerai ginkluotais kariuomenės būriais, kancleris pats išvyko į Ruaną. Segjė buvo trečiasis pagal svarbą (po karaliaus ir pirmojo ministro) valstybės žmogus Prancūzijos karalystėje (kartu jis ėjo ir antspaudo saugotojo pareigas) ir apie keturiasdešimt metų be pertraukos išbuvo tame poste, gebėdamas prisitaikyti prie įvairių karalių ir pirmųjų ministrų. (Pamaldžioji kanclerio sesuo apie tai rašė: „Kaip man gaila savo brolio! Aš meldžiu dievą, kad jį išvarytų iš Rūmų, nes man nežinoma, kaip jis galėtų kitaip išsigelbėti".) Viena svarbiausių jo funkcijų buvo stebėti šalyje tvarką ir teisingumą. Tiesiog jam buvo pavaldi policija, teismo, municipalinės ir finansų įstaigos.

1640 metų sausio 2 dieną Gasjono kariuomenė, vadovaujama kanclerio, lydimo būrio valstybės valdininkų, tarp kurių buvo du intendantai (Klodas Parisas — karo ir administracijos ir Etjenas Paskalis — finansų) įžengė į Ruaną. Nepaisydamas Arlė arkivyskupo prašymų ir įkalbėjimų, Segjė visiškai pasinaudojo jam suteiktomis prerogatyvomis ir be teismo bei tardymo žiauriai susidorojo su maišto kurstytojais, apdėjo miestą naujais mokesčiais (prieš keletą metų kancleris buvo kur kas bailesnis, kai Rišeljė įsakymu, prakaituodamas ir rausdamas iš baimės ir drovumo, kišo ranką už Onos Austrės korsažo, ieškodamas slaptos antivalstybinės korespondencijos). Po baisių kankinimų kancleris Goreną pasmerkė numarinti ratu, o daugelį jo bendražygių pakarti. Parlamento valdininkai buvo atleisti iš pareigų, finansų biurai pakeisti tam tikrais įgaliotiniais, paskirtais paties kanclerio. Miestas neteko daugelio savo tėvonijų bei privilegijų ir turėjo sumokėti į valstybės iždą didesnę kaip milijono livrų kontribuciją. Segjė išbuvo Ruane apie pusantro mėnesio, paskui patraukė į Žemutinę Normandiją įvesti tvarkos ir toliau vykdyti represijų. (Kanclerio „kelionė" į Normandiją išgarsino jį kaip nepalenkiamą ir žiaurų valstybinės santvarkos saugotoją ir vėliau per Frondą 1648 metais jam tik visai atsitiktinai pavyko išvengti agresyviai nusiteikusios minios rūstybės.)

2

Į tokias sudėtingas aplinkybes pateko Ruane Etjenas Paskalis. Vaikai pas jį atvyko kiek vėliau, kai gyvenimas mieste daugmaž nurimo. Galima įsivaizduoti, kaip sunku buvo Etjenui Paskaliui vykdyti savo užduotis: juk Rišeljė paskirtų karaliaus finansininkų paprastai nemėgdavo ne tik mokesčių naštos slegiama prastuomenė, bet ir vietinė miesto valdžia. Daug patyrusiam teismo valdininkui, matyt, pasisekė rasti aukso vidurį. Jis besąlygiškai ir nė per plauką nenukrypdamas vykdė karaliaus potvarkius ir priesakus; tai rodo valstybės patarėjo raštai, kuriais 1645 metais jį apdovanojo Rišeljė įpėdinis Mazarinis. Kartu jis nusipelnė ir miesto magistrato narių pagarbą, nes jie miesto vardu Naujiesiems metams jam padovanojo kapšelį su sidabriniais žetonais. Patikėtas pareigas Etjenas Paskalis ėjo be galo uoliai, pats lankė daugybę parapijų, kurioms reikėjo paskirstyti

mokesčius. Jis buvo sąžiningas, nepaperkamas valdininkas: anūkė Margarita Perjė vėliau prisiminimuose rašė, jog senelis negalėdavo pakęsti, kai namiškiai gaudavo kokių nors „dovanų". Kartą jis išvarė savo giminaitį, iškviestą iš Klermono padėti dirbti, ir daugiau nenorėjo nieko girdėti apie jį, nes tasai iš kažko buvo gavęs luidorą.

Kitas giminaitis aiškiai nusipelnė rūsčiojo intendanto simpatijų: jo pusseserės sūnus Florenas Perjė, jaunystėje pasižymėjęs sveiku protu ir domėjęsis įvairiais mokslais, užėmė aukštas pareigas Klermono rinkliavų rūmuose. Kai Etjenui Paskaliui prireikė žmogaus, kuris galėtų įvykdyti svarbią Rišeljė užduotį Normandijoje, jis pasirinko kaip tik šį giminaitį. Tėvas jau seniai pagalvodavo, kad Žilbertai metas ištekėti: jai ėjo dvidešimt pirmi metai. Tačiau tam kliudė įvairios aplinkybės: tai jai reikėjo prižiūrėti jaunesniuosius brolį ir seserį, tai jaunikiai pasitaikydavo netinkami. O Florenas Perjė lyg ir būtų buvęs pats tas: žmogus rimtas (vyresnis už Žilbertą penkiolika metų), darbštus ir pavydėtino būdo — švelnus, ramus, sąžiningas, blaivaus proto. Patiko jis ir Žilbertai, o pats Perjė jau seniai jautė jai ypatingą simpatiją. Leidimo tuoktis artimiems giminaičiams neteko ilgai laukti, ir 1641 metų birželio mėnesį jie susituokė. O po devynių mėnesių Žilberta padovanojo savo tėvui anūką, kuris senelio garbei buvo pavadintas Etjenu (senelis buvo ir anūko krikšto tėvas). Gimus sūnui, ji su vyru išvyko į Klermotą, o mažasis Etjenas buvo paliktas didžiojo globai. Senelis labai prisirišo prie anūko ir, nors labai užsiėmęs, žaisdavo su juo, žiūrėdavo, kaip jį valgydina. Blezas su Žaklina irgi pamilo seserėną ir kaip mokėdami linksmino jį bei prižiūrėjo, nors septyniolikmetis Blezas ir neturėjo pakankamai laisvo laiko, nes buvo visa galva pasinėręs į tėvo rūpesčius, susijusius su visokiais finansiniais skaičiavimais, nulėmusiais svarbų atradimą...

3

Tačiau iš pradžių šis tas apie Žakliną... Kaip ir Paryžiuje, ji žavėjo vietos aristokratiją. Paskaliai gyveno Ruane, aukštų pareigūnų ir teisėjų kvartale, Miursuntua gatvės atskirame name. Jie privalėjo su mandagumo vizitais lankyti miesto „tėvus", svečiuotis madinguose literatūriniuose salonuose, kurie vienas per

kitą stengėsi patraukti į savo ratą prašmatniąją poetę. Žaklina, niekad per daug netroškusi šlovės ir liaupsių, be entuziazmo vaidino tekusį jai vaidmenį. „Nors jai buvo penkiolika metų,— pasakoja vyresnioji sesuo,— ji išdykavo kaip kūdikis ir žaidė su lėlėmis. Mes priekaištavome jai dėl to ir vos ne vos privertėme atsisakyti tų vaikiškumų, jos labiau vertinamų už suaugusiųjų draugijas, kuriose ji turėdavo visuotinį pasisekimą."

Nors Ruano aristokratinis gyvenimas taip nekūpėjo kaip Paryžiaus, menas, ypač teatras, čia buvo labai vertinamas. Beveik kasmet garsioji Mondori trupė rodydavo ruaniečiams savo premjeras, jie mėgo ir poezijos šventes, kurias nuo XV amžiaus rengdavo kiekvienų metų gruodžio mėnesį Švenčiausiosios dievo motinos garbei. Šiose šventėse aktyviai dalyvaudavo ir jas skatindavo žymusis prancūzų klasicizmo dramaturgas Pjeras Kornelis.

1640 metų gruodžio mėnesį Kornelis, per Mondori suartėjęs su Paskaliais ir įvertinęs Žaklinos eiliavimo bandymus, pasiūlė jai dalyvauti eiliniame poezijos konkurse. Prieš septynetą metų jis pats pristatė konkursui savo eiles ir gavo svarbiausią prizą. O dabar pasižymėjo Žaklina, gavusi už savo stansus „Sidabrinį bokštą". Apdovanojimo dieną Žaklinos Ruane nebuvo, ir „nesančios jaunosios mūzos" vardu padėkos žodžius žiuri tarė pats Kornelis.

O laikas bėga, Žaklina auga, nors ir palieka lyg vaikas nuoširdi ir atvira. Tėvas ir brolis švelniai ją myli, ji irgi už juos galvą guldo, rūpinasi tėvu ir žavisi Blezo mokslo laimėjimais. Jai greit jau bus dvidešimt metų, ir ne vienas prašo jos rankos. Bet tokia buvo dievo valia, rašo Žilberta, jog atsirasdavo priežasčių jiems atsakyti. Pati Žaklina, kuriai tėvo žodis buvo šventas, dėl galimų vedybų daug sau galvos nekvaršina. Teisybė, „Stansuose prieš meilę" ji vadina meilę bejėge ir beprotiška dievybe, kurios strėlės gali sužeisti tik silpnųjų ir nuolaidžiųjų širdis. Sunku, žinoma, pasakyti, ko tuose stansuose daugiau — eiliuotos retoriškos pozos ar realios dvasinės būsenos. Nesirengia ji ir stoti į vienuolyną, nors tais laikais dažnas rinkdavosi tokį gyvenimo kelią. Atvirkščiai, pasak Žilbertos, ji nepasižymėjo dideliu pamaldumu ir manė, jog vienuolyno gyvenimas negali patenkinti kritiško proto. Tolesnis Žaklinos likimas visai neaiškus...

Kol finansų biuras ir rinkliavų rūmai neatgavo savo ankstesnių funkcijų, Etjeną Paskalį itin sunkiai slėgė mokesčių pertvarkymo ir jų perskirstymo tarp Ruano apygardos parapijų darbas. Reikalų iki kaklo, ir Blezui tenka ne šiaip sau padėti tėvui, o aktyviai dalyvauti tame darbe. 1643 metų sausio mėnesį jis rašo į Klermoną seseriai Žilbertai: „Piniginių ir maisto produktų mokesčių, druskos muitų paskirstymas tarp Ruano finansų apygardos bažnytinių parapijų, ačiū dievui, baigiasi". Iš frazės intonacijos matyti, jog darbas buvo grasus ir anaiptol nelengvas. Nedideliame prieraše prie sūnaus laiško tėvas atsiprašinėja, kad rašo ne pats: per visą savo gyvenimą jis nebuvęs nė dešimtadalio tiek užsiėmęs, kaip dabar, ir per pastaruosius keturis mėnesius ne daugiau kaip šešetą kartų nuėjęs gulti anksčiau negu antrą valandą nakties.

Apsiėmęs padaryti dalį darbo, tradicinių skaičiavimų metodus Blezas laiko nepatenkinamais ir nutaria juos suprastinti. Skaičiavimo įprastomis priemonėmis lėtumas ir sunkumas, rašė jis kancleriui Segjė, privertęs jį pagalvoti apie greitesnį ir lengvesnį būdą, palengvinantį darbą, „kurį aš dirbau keletą metų, tvarkydamas įvairius reikalus, pareinančius nuo pareigų, kurias jūs garbingai suteikėte mano tėvui, paskirdamas jį tarnauti Jo Didenybei Aukštutinėje Normandijoje".

Kokios gi buvo tradicinės skaičiavimo priemonės ir ką naujo sugalvojo Blezas? XVII amžiaus viduryje paprastai būdavo skaičiuojama, taip sakant, arba su plunksna rankoje, visas operacijas atliekant mintyse, arba su žetonais, kuriuos vartojant, nereikėdavo įsiminti skaičių. Pavyzdžiui, jei sudedant būdavo gaunama dešimtis, į šalį būdavo atidedamas tam tikras žetonas ir vėl skaičiuojami vienetai. Viso skaičiavimo proceso pabaigoje įvairių spalvų ir vertės (20, 50, 100 vienetų ir kitoki) žetonai buvo surūšiuojami ir suskaičiuojami. Tokio skaičiavimo būdo populiarumą XVIII amžiuje rodo ir Moljero „Tariamojo ligonio" pirmoji scena. Tačiau tas būdas, kaip pastebi Paskalis, turi svarbų trūkumą, nes prarandama laiko žetonų atrankai ir suskirstymui; o skaičiavimai su plunksna įtempia dėmesį, užgriozdžia atmintį, nuvargina protą ir dėl to lengva apsirikti.

Blezas nori atsikratyti to nereikalingų sudėtingumų balasto. Mąstydamas apie tėvo tarnybos sunkumus, jis nutaria mecha-

nizuoti skaičiavimus ir 1642 metais iškelia skaičiavimo mašinos idėją. Mašina galinti atlikti aritmetikos veiksmus „be plunksnos ir žetonų", ir tasai būdas esąs „toks pat naujas, kaip ir patogus".

Blezas Paskalis iš tiesų buvo pirmasis aritmetinės mašinos išradėjas, nors ir turėjo pirmtaką skaičiavimo mechanizacijos srityje. (Galima pridurti, kad palengvinti ir paspartinti skaičiavimus labai aktualu pasidarė XVII amžiuje, ir jau amžiaus pradžioje buvo išrasta logaritminė liniuotė. 1623 metais Tiūbingeno orientalistikos profesorius, astronomijos ir matematikos mėgėjas Šikardas, kurio gyvybę per anksti nusinešė viena maro epidemijų, dažnai niokojusių Europą, rašė Kepleriui sukonstravęs skaičiavimo mašiną, galinčią automatiškai sudėti ir atimti, dauginti ir dalyti. Tos mašinos schemos ir brėžiniai 1957 metais buvo rasti vienoje Vokietijos Federacinės Respublikos bibliotekų. Vienintelis bandomasis jos egzempliorius sudegė 1624 metais, taigi mokslininkai jos nematė ir ji neturėjo įtakos tolesnei skaičiavimo mechanizacijos raidai.

Nėra jokių duomenų, kad apie vokiečių mašiną būtų sužinoję Prancūzijos mokslo mėgėjai. Dėl to Paskalis yra tikras ir visiškai savarankiškas aritmetinės mašinos išradėjas, įdėjęs į jos sukūrimą daug sunkaus ir kruopštaus triūso, jėgų bei sveikatos. Sukurti jos projektą, sakė Blezas, jam padėjo paauglio metais įgytos geometrijos, fizikos ir mechanikos žinios.

Toji mašina, sudaryta iš sudėtingos krumpliaračių sistemos, galėjo sudėti ir atimti. Jos svarbiausia ir principinė ypatybė buvo ta, kad vienos ar kitos skaičių eilės (vienetų, dešimčių, šimtų) ratelis, savotiška svirtele „pasukamas per dešimtį skaičių, kitą ratelį pasuka tik per vieną skaičių." (Šiuo apsisukimų skaitiklio principu ir dabar remiasi taksometrai.)

Sumanytasis tokio instrumento modelis dėl konstrukcinių elementų sudėtingumo ir liaunumo reikalavo iš gamintojo didelio tikslumo ir meistriškos rankos. „...Remdamasis kokia tik norite teorija,— rašė Paskalis,— aš nebūčiau įstengęs įvykdyti savo sumanymo, neturėdamas darbininko, tobulai valdančio tekinimo stakles, dildę ir plaktuką ir galinčio tiksliai pagaminti tokių matmenų ir proporcijų mašinos detales, kokias aš buvau nustatęs pagal teorinius skaičiavimus..." Čia ir prasidėjo didžiausi sunkumai. „Amatininkai daugiau nusimanė savo amato praktikoje negu moksluose, kuriais jis rėmėsi", ir dėl to Blezui tekdavo

nuolat pačiam kištis į vienų ar kitų detalių gaminimą, aiškinti schemas ir brėžinius, rikiuoti meistrų darbą, reikalauti iš jų perdirbti formas, keisti proporcijas ir netiksliai padarytų blokų išdėstymą.

Pirmasis modelis nepatenkino jaunojo išradėjo, antrasis irgi turėjo svarbių nesklandumų, kuriuos sukėlė žiubrus dantytų sankabų sukimasis. Tai vertė Blezą skausmingai ieškoti naujų sprendimų.

Šių ieškojimų metu Paskalis patyrė rimtą išmėginimą — buvo bandyta suklastoti jo aritmetinę mašiną ir pasisavinti išradėjo prioritetą bei šlovę. Atsirado Ruane vienas darbininkas, rašė jis po dvejų metų, iš profesijos laikrodininkas, kuris iš paprasto pasakojimo apie Blezo pirmąjį modelį išdrįso pasigaminti savąjį, pasižymintį savotišku veikimu. Kadangi žmogelis neturėjo kito talento, tik mokėjo mikliai manipuliuoti savo instrumentais ir net nenutuokė, ar iš viso pasaulyje yra matematika ir mechanika, tai jis padarė nušlifuotą ir pažiūrėti dailų, bet visai netinkamą darbui mechanizmą. Tačiau, pastebi Blezas, bevertis mechanizmas tik dėl savo naujumo sukėlė tam tikrą neišmanančių miesto gyventojų susidomėjimą, ir net atsirado vienas smalsus ruanietis, kuris įsigijo „tą nelaikšį" ir pastatė jį savo kabinete, kur buvo prikrauta daugybė retų ir įdomių daiktų. „Mažojo išsigimėlio vaizdas man buvo toks nemalonus ir taip atšaldė mano užsidegimą, su kuriuo dirbau baigiamuosius savo modelio darbus, jog aš iš karto atsiskaičiau su darbininkais ir nutariau visai atsisakyti savo ketinimo".

Paskalis liguistai reaguoja į netikėtą nuovokaus ir apsukraus laikrodininko konkurenciją ir net nebegalvoja iš naujo pamėginti įgyvendinti savo sumanymą, tačiau vyresnieji jo draugai matematikai mano, jog darbą būtina tęsti, ir ieško patogios progos papasakoti apie aritmetinę mašiną kancleriui Segjė. Kancleris buvo itin didelis mokslų mėgėjas, apsišvietęs filologas, paleografas ir antikvaras. Drauge su Rišeljė jis prisidėjo prie Prancūzų akademijos kūrimo, buvo jos narys ir oficialus globėjas. Tačiau didžiausią malonumą jam teikdavo senų knygų ir rankraščių rinkimas. Net Normandijoje, malšinant „basakojų" sukilimą, jis rasdavo laiko apsilankyti pas bukinistus ir paieškoti retų leidinių (po mirties didelė Segjė biblioteka buvo įvertinta keturiasdešimčia tūkstančių livrų, ir Liudvikas XIV, nors ir norėjo, negalėjo jos nupirkti, nes neturėjo pakankamai lėšų).

Kancleris detaliai susipažino su Paskalio projektu ir jam pritarė. Jis ragino jaunąjį matematikos puoselėtoją būtinai tęsti pradėtąjį darbą. Tasai raginimas sukurstė jau beveik užgesusį entuziazmą: paties konstruktoriaus žodžiais, Monsenjoras, teikęsis tarti pagyrimo žodį apie paprastą eskizą, leido jam pakeisti ankstesnį nutarimą ir dėti naujų pastangų pasirinktoje srityje. Iš tiesų, pamiršęs viską, Blezas galvojo tik apie savo „mažąją mašiną". Jis vėl pasisamdė amatininkų ir, mėgindamas visokius variantus, jų padedamas gamino daugybę mašinos pavyzdžių, kurių „vieni buvo padaryti iš tiesių strypų ar plokštelių, kiti — iš lenktų, dar kiti — su grandinėmis; vieni su koncentriškais krumpliaračiais, kiti su ekscentrikais; vieni judėjo tiesia linija, kiti — ratu; vieni buvo kūgio, kiti cilindro formos, o treti ar iš visai kitokios medžiagos, ar kitokios formos, ar kitaip judantys".

Blezo darbas išgarsėjo ne tik tarp mokslininkų, bet ir aukštuomenėje. Pasižiūrėti „Paskalio rato" — taip amžininkai vadino skaičiavimo mašiną — 1644 metais pareiškė norą Henrikas II iš Burbonų, princo Kondė tėvas. Jis pavedė savo gydytojui abatui Burdelo pakviesti išradėją pademonstruoti, kaip tas „ratas" veikia ir, nors darbas buvo dar ne visai baigtas, Blezas mielai priėmė kvietimą.

Būdamas reiklus sau, 1645 metais Paskalis pagaliau nutarė, kad aritmetinę mašiną galima laikyti baigta. Vieną pirmųjų užbaigtų modelių jis padovanojo kancleriui, pridėdamas plačią dedikaciją, kurioje aprašė tradicinių skaičiavimo metodų neparankumą, išaiškino mašinos sukūrimo istoriją ir jos paskirtį, padėkojo už suteiktą globą, tikėdamasis tolesnės paramos. Juk nežinomi išradėjai visuomet randa daugiau cenzorių negu užtarėjų: neturėdami tobulo proto, žmonės esą įpratę koneveikti tuos, kas naujoves išgalvoja; pasiduodami prietarui, jie nepaprastus daiktus atmetą dėl tariamo jų negalimumo, užuot juos ištyrę ir įvertinę. Beje, Blezas tikėjęsis, jog iš mokslininkų, prasiskverbusių į naujausias matematikos paslaptis, atsirasią tokių, kurie deramai įvertinsią jo drąsų žingsnį, sugebėsią pastebėti, kad, būdamas gana jaunas ir ne per daug stiprus, jis išdrįsęs pasukti nauju keliu, sėte nusėtu dygliais, nors ir neturėdamas vadovo, padedančio jų išvengti. Juk jo nedidelį kūrinį jau aprobavę ir rekomendavę naudoti svarbiausieji atstovai to tikrojo mokslo, turinčio savotišką pranašumą — nemokančio nieko, ko negalima

įrodyti. Ir tai jis laikąs atlyginimu už darbą ir tinkamo mašinos sutvarkymo išlaidas. Apskritai dedikacija kupina pasididžiavimo ir meilikaujamų intonacijų, neįprastų jaunajam Paskaliui ir rodančių jo gebėjimą gana rafinuotai vesti dialogą su tokiu aukštu asmeniu: „Monsenjore, kai aš įsivaizduoju, jog tos pačios lūpos, kurios kasdien skelbia pranašystes teisingumo soste, teikėsi pagirti pirmąjį dvidešimties metų žmogaus bandymą, jog keletą kartų jūs radote jį esant vertą būti jūsų pokalbio objektu, kai aš matau jį tarp tokių retų ir brangių daiktų, kurių pilnas jūsų kabinetas, aš be galo didžiuojuosi ir nerandu žodžių išreikšti savo padėką Jūsų Didenybei ir savo džiaugsmą — visam pasauliui. Būdamas toks bejėgis dėl nepaprasto jūsų gerumo, aš tegaliu jį pagerbti nebent savo tylėjimu".

Blezo pagaminti modeliai turėjo „Išankstinį įspėjimą visiems, kurie domėsis aritmetine mašina ir norės ja naudotis". Tame „Išankstiniame įspėjime..." išradėjas pabrėžia du momentus: du dalykai, rašo jis, galį sudrumsti „bičiulio skaitytojo" protą. Atsirasią žmonių, kurie sakysią, kad mašina turėtų būti ne tokia sudėtinga. Tokią pastabą galį padaryti tie, kurie iš tiesų šiek tiek nusimano apie mechaniką ir geometriją, tačiau nemoka jų sujungti vienos su kita ir dar praturtinti fizikos žiniomis. Remdamiesi netobulomis bendrosiomis teorijomis, jie savo susikurtose koncepcijose laiką galimais tokius dalykus, kurie iš tikrųjų tokie nesą. Tos teorijos ir koncepcijos tučtuojau griūvančios, vos atsirandą realių sunkumų, kai reikia praktiškai realizuoti sumanymą, panaudojant medžiagą, ją apdorojant, nustatant, kaip reikia išdėstyti dalis, kurios turi laisvai judėti ir netrukdyti viena kitai, ir t. t. Atsakydamas į tokias nepakankamai mokytų mokslininkų pastabas, Blezas galįs pateikti ne tokių sudėtingų modelių, bet jie neatitinką išradėjo iškeltų sąlygų: paprasta ir sparti darbe, „mažoji mašina" kartu turi būti lengva ir patogi, patvari ir patikima visokiomis aplinkybėmis. Tam tikslui pasiekti jis išmėginęs daugybę būdų: „Aš turėjau kantrybės padaryti bemaž penkiasdešimt įvairių modelių: vienus medinius, kitus iš dramblio kaulo, iš juodmedžio, iš vario, kol sukūriau mašiną, kurią pateikiau tau dabar ir kuri, nors ir sudaryta iš daugybės smulkių detalių, vis dėlto tokia patvari, jog visos apkrovos, kurios jai teks vežant bet kuriais atstumais, negalės jos sugadinti ir net nė truputėlio jai pakenkti". (Paskalis pats išbandė mašinos patvarumą, nusigabendamas ją už 250 ljė.). Taigi, kad mechaniz-

mas atitiktų keliamus reikalavimus — paprasčiau ir patikimiau veiktų,— jis turįs būti, jeigu kitaip negalima, sudėtingos konstrukcijos, o tai, rašo Blezas „Išankstinio įspėjimo..." pirmos dalies pabaigoje, „bičiuliui skaitytojui" galį atrodyti lyg ir koks paradoksas.

Antroji priežastis, galinti sukelti brangiojo skaitytojo įtarimą, esanti ta, kad dėl kokio savimi patenkinto meistrelio kaltės galį atsirasti blogų mašinos kopijų. Tokiu atveju reikią gerai skirti tikrąjį originalą nuo netobulo amatininkų neišmanymo ir akiplėšiškumo rezultato: kuo jie nagingesni, tuo labiau reikią bijoti jų išpuikimo, verčiančio juos imtis naujų gaminių, kurių sukūrimo principų ir taisyklių jie nežino. Dėl to tie amatininkai dirbą apgraibomis ir, nors sugaištą daug laiko ir įdedą daug darbo, pagaminą menkus monstrus, kuriems trūkstą svarbiausių dalių, o kitos dalys esančios beformės ir neproporcingos. Visiems, kas domisi mokslu, reikią skirti tuos nelaikšius, metančius šešėlį ant tikrų išradimų, nuo originalų, kuriuos sukurti meistriškumui padedanti teorija. Ir amatininkas, kad ir koks mitrus būtų, negalįs apsieiti be teoriją žinančio žmogaus pagalbos. O tikrąją aritmetikos mašiną „galima sukurti tiktai sujungus pagrįstą ir būtiną teoriją su meistriškumu".

„Išankstinio įspėjimo..." pabaigoje Blezas pageidauja: „Dabar (brangusis skaitytojau), kai aš tariuosi savo mašiną tiek ištobulinęs, kad galima ją rodyti, tu turėtum man dėkoti, kad visos skaičiavimo operacijos, anksčiau buvusios tokios sunkios, sudėtingos, ilgos ir nepatikimos, dabar tapo lengvos, greitos ir patikimos".

1649 metais Paskalis oficialiai gauna savo išradimui karaliaus privilegiją, kurioje pažymima jaunuolio, iš mažumės linkusio į matematiką, didelis laimėjimas ir aprašomas aritmetinės mašinos savitumas. Toji privilegija iš tiesų „visiškai išskirtinė": išradėjo prašymu draudžiama ne tiktai klastoti jo paties modelį, bet ir gaminti bet kokias skaičiavimo mašinas be Paskalio leidimo; užsieniečiams (prekybininkams ar kitų profesijų) neleidžiama demonstruoti ir pardavinėti tokių mašinų Prancūzijos karalystėje, net jeigu jos pagamintos užsienyje. Asmenys, pažeidę šiuos įsakus, privalo mokėti pabaudą — tris tūkstančius livrų (vienas trečdalis tos sumos buvo skiriamas iždui, kitas — Paryžiaus ligoninei, trečias — Paskaliui ar jo teises turinčiam asmeniui).

Iki šiol yra išlikę septyni aritmetinės mašinos egzemplioriai, iš jų keturi yra Paryžiaus menų ir amatų muziejuje, vienas — Klermono miesto muziejuje, du — privačiose kolekcijose. Vienos Paryžiaus muziejaus mašinos autentiškumą rodo paties Paskalio užrašas.

Idėja, kuria buvo pagrįsta mašina, XVII amžiaus antrojoje pusėje plačiai naudojosi daugelis mokslininkų, toliau tyrinėjusių skaičiavimo mechanizavimą. Konkrečiai Leibnicas aštuntajame dešimtmetyje pateikė sudėtingesnio, sumavimo ir dauginimo mechanizmo projektą. Norbertas Vyneris savo knygoje „Kibernetika" Leibnicą vadina „šventuoju" ir „kibernetikos globėju", kurio silogizmų skaičiavimuose esama „galvojančios mašinos pradmenų". Kitoje knygoje „Kibernetika ir visuomenė" Vyneris rašo apie Paskalį, vadindamas jį išradėju, „tikrai daug prisidėjusiu prie šių laikų stalinio aritmometro sukūrimo". Tačiau kai kurie mokslatyrininkai Paskalį laiko tolimesniu to madingojo XX amžiaus mokslo pirmtaku. „Mintyse" Blezas taip rašo apie savo išradimą: „Aritmetinė mašina atlieka veiksmus, kurie panašiausi į minties veiksmus, palyginti su visais kitais gyvūnų veiksmais; tačiau mašina nedaro nieko, kas rodytų ją turint valią, kaip turi gyvūnai". Šis Paskalio pasakymas tarsi išreiškia kibernetinio tikrovės modeliavimo galimybes ir ribas. Bet kuris kibernetinis įrenginys, kaip ir aritmetinė mašina savo srityje, yra pranašesnis už gyvūną ir labai organizuotos informacijos atrankos bei apdorojimo požiūriu priartėja prie žmogaus smegenų veikimo, tačiau toks įrenginys gerokai atsilieka nuo gyvūno ir be galo nutolsta nuo žmogaus, jei lyginsime gautų pranešimų aukščiausią vertinimą ir jo pagrindu pasirenkamus laisvus sprendimus.

Dirbdamas su skaičiavimo mechanizmu, Paskalis pasirodė esąs ne tik geras matematikas, laisvai operuojantis abstrakčiomis teorinėmis sąvokomis, bet ir sumanus inžinierius, kuris, realizuodamas pirminį sumanymą, gali įveikti daugelį mechaninių ir techninių sunkumų. Be to, jam būdingas darbštumas, atkaklumas ir didelė kantrybė. Tačiau protarpiais pastebimas ir griežtas, irzliai neramus tonas, ypač kai kalbama apie teises į intelektualinę nuosavybę, apie mašinos išradimo ir pagaminimo prioritetą. Dėl anksti sukurstytos jaunuolio garbėtroškos („Žavėjimasis gadina viską nuo mažumės. „Vaje, kaip gražiai pasakyta! Kaip gražiai jis pasielgė! Koks jis protingas!" ir t. t. — šis nesaikingų

pagyrų pasmerkimas „Mintyse", be abejo, pagrįstas paties Blezo patirtimi) ir kartu begalinio tikėjimo savimi bei savo mokslo galia Paskalio mokslinė veikla buvo perdėm kategoriška, šiek tiek agresyvi ir triukšminga. Joje nebuvo nė krislo tos žmogaus elgesio sampratos, kuri Blezui palengva susiformavo paskutiniaisiais gyvenimo metais: „Jei gražūs poelgiai daromi slaptai, jie yra brangesni už viską. Man labai patinka tokie dalykai istorijoje. Bet vis dėlto jei jie tapo žinomi, nebuvo visai slapti; jei net viskas buvo padaryta, kad tai liktų paslaptis, tas truputis, dėl kurio jie išaiškėjo, sugadina visa kita. Užvis geriausia čia yra tai, kad juos norėta paslėpti". O tuo metu Paskalis buvo nusiteikęs diametraliai priešingai, ir jaunojo išradėjo išdidumą buvo kas kursto — skaičiavimo mašina tapo plačiai žinoma ne tik Prancūzijoje, bet ir už jos ribų: 1646 metais Lenkijos karalienė panorėjo įsigyti du jos egzempliorius. Paryžiuje poetas Dalibrė išplatino sonetą, skirtą „ponui Paskaliui sūnui" ir jo mašinai: nuostabaus genijaus neprilygstamas menas, buvo sakoma sonete, padarė, kad skaičiavimas, tas protingų žmonių užsiėmimas, jau suprantamas didžiausiems bukagalviams, jie išvaduoti nuo atminties ir intelekto įtampos; protas pamažu skverbiasi į visa, kas dedasi pasaulyje. „Šlovė tokia maloni,— parašys Blezas „Mintyse",— kad mes ją mylime, nesvarbu su kuo ji būtų susijusi, tegul net su mirtimi". Šį kartą ji buvo susijusi su aritmetine mašina, kurios garsas tapo savotiška reklama, matyt, Blezui gana reikšminga: juk ne veltui „Išankstiniame įspėjime..." jis ne kartą pabrėžė puikias eksploatacines savo mechanizmo savybes — jo patikimumą, patogumą ir paprastumą. Pagaliau ir karaliaus privilegija buvo ne kas kita kaip patentas, kurį turėdamas, galėjai pardavinėti skaičiavimo mašinos modelius palankiausiomis sąlygomis. Paskalis, išleidęs daug šeimos lėšų išradimui realizuoti, norėjo pasinaudoti komercine perspektyva, ir dalis pagamintų mašinų buvo parduota. Kol jis būna Ruane, Paryžiuje makleriu apsiima būti Robervalis. „Išankstiniame įspėjime..." buvo nurodyta pono Robervalio visas profesoriaus titulas, adresas, priėmimo dienos ir valandos; profesorius parduosiąs aritmetinę mašiną ir trumpai ir nemokamai paaiškinsiąs, kaip ji veikia.

Tačiau ypatingų pajamų iš to sumanymo Paskaliai neturėjo: didelė mašinos kaina (100 livrų), jos pagaminimo ir serijinės atsarginių dalių gamybos sunkumai trukdė plisti išradimui. O ilgas

ir įtemptas darbas pakirto Blezo sveikatą, kuri ir šiaip jau buvo menka: pasak Žilbertos, nuo aštuoniolikos metų ji neprisimena nė vienos dienos, kad jis būtų buvęs sveikas...

5

1646 metų sausio mėnesį atsitiko iš pažiūros visai nereikšmingas įvykis, kurio padariniai vis dėlto labai paveikė visą Etjeno Paskalio šeimą. Karaliaus intendantas išgirdo apie dviejų miestiečių dvikovą ir nutarė jai sukliudyti, vykdydamas dar Rišeljė valdymo laikais išleistą dvikovas draudžiantį įsaką. Žiema tais metais Ruane buvo įnoringa, čia lijo, čia staiga vėl šalo, dėl to Etjenas Paskalis negalėjo važiuoti su karieta ir į dvikovos vietą išėjo pėsčias, bet, vos išėjęs iš namų, krito ir išsinarino iš klubo koją. Išnarinimas buvo labai pavojingas, reikėjo ieškoti patyrusių gydytojų. Gydyti Etjeną Paskalį buvo pakviesti du broliai, visoje apygardoje žinomi chirurgai ir kaulų taisytojai. Brolių namai buvo toli nuo miesto, dėl to jie turėjo apsigyventi ligonio namuose. Pamažu jie prisirišo prie ligonio ir jo vaikų, šnekučiuodavosi su jais religinėmis temomis.

Vis dažniau namuose galėjai išgirsti neįprastą žodį „jansenistai". Tuo vardu tada Prancūzijoje ėmė plisti nauja katalikų religijos srovė. Ji susiformavo XVII amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje ir rėmėsi olandų teologo Kornelijaus Janseno darbais. Tai buvo savotiška poleminė reakcija į Renesanso humanizmo įtaką, į bažnytinio gyvenimo kompromisus ir palengvinimus, mėginimas išsaugoti ir sustiprinti krikščionybės autoritetą. Kai kuriais klausimais (ypač lemties ir gimtosios nuodėmės) jansenizmas suartėjo su protestantizmu.

Kadangi jansenizmas paliko gilų pėdsaką ne tik Blezo Paskalio pasaulėžiūroje, bet turėjo įtakos ir visam jo likimui, kiek apsistosime ties žmogumi, davusiu tai religijos srovei vardą. Ipro vyskupas Kornelijus Jansenas per ilgus studijų metus dieną naktį ieškojo tiesos, kurią laikė ryškiausiu dievo požymiu. Dar jaunystėje jis priėjo išvadą, kad scholastų raštai su jų abstrakčiais ir smulkmeniškais proto pratimais yra tarsi atskirti nuo savo šaltinių ir nebepasiekia „tikros krikščioniškos senovės" dvasios. Norėdami atgaivinti tą dvasią teorijoje, jis su savo draugu Žanu Diuveržjė de Oranu, būsimuoju abatu de Sen Siranu,

šešetą metų, atsisakydami miego ir netausodami sveikatos, atkakliai studijavo Šventąjį raštą, visuotinių bažnyčios susirinkimų nutarimus ir bažnyčios tėvų, pirmiausia Augustino, veikalus. Augustinas Jansenui tapo kelrode žvaigždė ir tvirta atrama chaotiškoje teologijos problemų niuansų gausybėje, ginklu, su kuriuo jis tikėjosi atremti įvairias tendencijas, jo manymu, ardžiusias pirmykštės krikščionybės pamatus. Svarbiausias didelės apimties Ipro vyskupo veikalas ir vadinasi „Augustinas, arba šventojo Augustino mokymas apie žmogaus prigimties sveikumą, paliegį ir gydymą, prieš pelagianus ir masaliečius". Tame veikale jis išdėsto ir sugretina „mokymo apie dievo malonę" kūrėjo tekstus, parodo jų logines išvadas. Sumanęs jį rašyti, Jansenas pirma dešimt kartų perskaitęs visus Augustino raštus ir trisdešimt kartų — jo traktatus prieš pelagianus. Tas dėmesys pelagianizmo problemai yra svarbiausias viso veikalo akcentas, nes veikalas, parašytas prieš XVII amžiaus pusiau peliagianus (iš esmės prieš jėzuitus), savo doktrinose pabrėždavusius žmogaus valios laisvę.

Laisvos žmogaus valios ir lemties santykio problema nuo seno domino Vakarų Europos teologus: dar IV—V amžiuje britų vienuolis Pelagijus tvirtino, kad kiekvienas žmogus savo paties pastangomis gali tapti šventu ir priartėti prie dievo; prieš tokį žmogaus jėgų perdėjimą stojo Augustinas, daręs išvadą, kad, būdamas pirmapradės nuodėmės iš pat pradžių sugadintas, žmogus gali išsigelbėti tik dievo malonės*, išvaduojančios jį iš žemiškosios būties netobulumo, dėka.

XVII amžiuje ši problema tapo itin opi, nes toliau stiprėjo jau įėjęs į apyvartą antropocentrizmas, teigęs, jog žmogaus laisvė ir laisva valia suponuoja gėrio ir teisingumo principus, plito deistinės tendencijos, neigusios pamatinius krikščionių tikėjimo principus. Tais sąmyšio laikais laisvės ir priklausomybės susiejimo, bendro žmogaus valios ir dievo malonės reiškimosi tuo pačiu metu paslaptingas nesuprantamumas aitrino vienų ar kitų tendencijų šalininkus ir vertė juos polemikos sumetimais logiškai pabrėžti arba pirmąją, arba antrąją tos jungties dalį.

---

* Kadangi skaitytojui dar teks susipažinti su teologine Paskalio ir, platesne prasme, visos aprašomos epochos terminologija, čia būtina paaiškinti vieną labiausiai vartojamų sąvokų — „dievo malonė". Pagal katalikų tradiciją dievo malonė buvo suprantama kaip iš dangaus žmonėms siunčiama pagalba, teikiama nepriklausomai nuo žmogaus pastangų.

Janseno nuomone, būtina pabrėžti problemos teocentrinį aspektą, neįveikiamą žmogaus žemiškosios būties menkumą ir nuodėmingumą, jo žemiškųjų siekių trapumą. Pripažindamas, kokios sudėtingos yra nagrinėjamos problemos, jis teigė, jog tas, kas nors vieną širdies dūžį, nors vieną plaukelį paskiria Pelagijui, norom nenorom turės pagarbinti šėtoniškąjį žmogaus puikybės sostą. Kad ir kas būtų, Jansenas ragino žmogų tramdyti savo paties valią ir išdidumą: kas nori patekti į „Dievo malonės Sodą", turi be atodairos pulti į „Apvaizdos bedugnę", ir dieviškasis tiltas pats nusities po jo kojomis; nereikia manyti, jog žmogus gali pats pradėti statyti tokį tiltą ir savo paties jėgomis padėti pirmąją lentą, nes ši lenta duos pradžią tiltui, kuriuo pražygiuos žmogaus puikybė.

Jansenas tapo savotišku srovės teoretiku, o jo draugas ir bendražygis Sen Siranas stengėsi realizuoti teorinius jansenizmo principus praktinėje moralėje, nors pats buvo vien tik knyginių polinkių žmogus. Su Sen Sirano asmenybe irgi reikia artimiau susipažinti: Paskalio gyvenime jis paliko nemažą pėdsaką.

Būdamas turtingų tėvų sūnus, Sen Siranas mokėsi scholastikos jėzuitų koleže, paskui drauge su Jansenu ilgai ir nuodugniai studijavo teologų raštus. Rišeljė, atvirai ir slaptai dalyvavęs daugelio Liudviko XIII epochos žmonių gyvenime, jų pažinties pradžioje, paženklintoje abipusiu pasitikėjimu, Sen Siraną pavadino „mokyčiausiu Europos vyru" ir prireikus su juo konsultuodavosi teologijos klausimais. Vėliau Sen Siranas ėmė vis labiau bodėtis „mokyto šuns amatu" ir sakydavo, kad įgimtas žinių troškimas jam veikiau pakenkė, nei padėjo tapti tikrai dorybingu ir net suprasti gryną tiesą, nes intelektualinės pastangos žadina vien tik išdidumą, kurį sukelia pagyros tų, ką pasaulis vadina savo išminčiais. Jis ypač nepasitikėjo daugiatomiais scholastų veikalais, kuriuose pateikiamos žinios tarsi gėrisi pačios savimi, o autoriai — savo intelektualinėmis galimybėmis, ir ragino sukurti „sielos biblioteką", patarė kruopščiai pasverti kiekvieną žodį ir širdimi pajusti visą galvoje turimą mokslą.

Sen Siranas turėjo įgimtą dvasios auklėtojo ir vadovo talentą. Karštas ir rimtas jo gyvų giliai įkritusių akių žvilgsnis, raukšlių išvagota aukšta kakta, rūstybės blyksnių kupinos aiškios ir trumpos kalbos vergte pavergdavo klausytojų protus ir širdis.

Kaip žinoma, kilus protestantizmo sąjūdžiui, bažnyčios, klero, hierarchijos ir katalikybės kulto problemos Vakarų Europo-

je tapo itin opios. Popiežių politinės bei valstybinės pretenzijos, kai kurių vienuolių ordinų perdėm pasaulietiški siekiai, teisinis žmogaus požiūrio į dievą vertinimas, sąžinės klausimų reglamentavimas civilinės teisenos priemonėmis darė bažnyčią žmogiška, „pernelyg žmogiška" instancija.

Mėgindami su šaknimis išrauti tuos piktnaudžiavimus, protestantizmo pradininkai Liuteris ir Kalvinas propagavo „nematomąją bažnyčią", kategoriškai atmesdami daugelį liturginių veiksmų ir katalikybės kulto atributų, iš esmės niekais versdami bažnytinės hierarchijos rolę.

1636-siais, septynerius metus prieš mirtį, Sen Siranas tapo Port Rojalio vienuolyno viršininku (to vienuolyno istorijoje Blezui Paskaliui vėliau teks suvaidinti žymų vaidmenį). Vienuolynas turėjo namus Paryžiuje ir užmiestyje. Sen Siranas įsikūrė užmiesčio Port Rojalyje, manydamas, jog mieste velnias sukinėjasi dažniau negu laukuose. Savo asketišku tiesumu, rūsčiu monolitiškumu, būdamas be jokio politinio ar religinio dvilypumo jis patraukė daugybę asmenų, tarp kurių buvo aukštuomenės ir mokslo žmonių. Netrukus apie Sen Siraną susispietė vadinamųjų „atsiskyrėlių" būrelis. Jo nariai buvo atsisakę savo pasaulietinių pareigų, tačiau nesuvaržyti vienuolyno įstatų ir nedavę įžadų. Port Rojalio įtaka visuomenėje didėjo, tačiau ne visiems tai patiko. Sakysim, kardinolui Rišeljė.

Kadaise Rišeljė buvo palankus Sen Siranui ir keletą kartų siūlė jam vyskupystę, tačiau negobšus dvasininkas atsisakydavo naudingų beneficijų. Kardinolas, kaip žinoma, nepakęsdavo jokio nepaklusnumo, be to, ir Sen Sirano draugai buvo įtartini (1635 metais Jansenas paskelbė pamfletą „Gališkasis Marsas", kuriame smerkė Rišeljė už sąjungą su protestantiškomis valstybėmis). Viskas ir būtų baigęsi paprastu tarpusavio šnairavimu, jeigu Sen Siranas, priverstas pasakyti savo nuomonę, nebūtų stojęs prieš kai kuriuos kardinolo vidaus politikos veiksmus. Apkaltinęs Sen Siraną erezija, Rišeljė įsakė areštuoti jansenistą ir uždaryti į kalėjimą, konfiskavus visus jo raštus. Ilgai ir kruopščiai buvo tiriami jo rankraščiai, kurių prisirinko dvi skrynios, tačiau nieko eretiško juose nebuvo rasta. Nepaisant to, Sen Siranas išbuvo kalėjime penketą metų ir buvo paleistas tik po Rišeljė mirties, 1643 metais, prieš keletą mėnesių iki savo paties gyvenimo pabaigos.

6

Ruane jansenizmo poveikis buvo itin žymus, ir Paskaliai gerai žinojo apie jansenistų veiklą tikriausiai ne vien iš brolių kaulų taisytojų, gydžiusių šeimos galvą. Tikriausiai Kornelis supažindino juos su savo tragedija „Polieuktas" parašyta 1643 metais. Siužetas pasiskolintas iš Bizantijos X amžiaus hagiografo Simeono Metafrasto. Jį sudaro pasakojimas, kaip žymaus romėnų senatoriaus Felikso duktė Polina įsimylėjo neturtingą Romos karininką Severą, tačiau tėvas nenorėjo išleisti dukters už nežinomo karininko. Kai tėvas tapo Armėnijos valdytoju, Polina ištekėjo už turtingo armėnų senjoro Polieukto. Per tą laiką Severas tapo žymiu karvedžiu ir atvyko į Armėniją, vedinas romėnų pulkais. Feliksas dabar gailisi, kad neišleido savo dukters už Severo; Severas liūdi, matydamas, kad Polina nelaisva; Polinos širdį drasko meilė Severui ir pareiga vyrui. Jos jausmų sąmyšį dar padidina toji aplinkybė, kad Polieuktas, savo draugo Nearcho paveiktas, priima krikščionybę ir sudaužo šventykloje pagoniškus stabus. Jis turės mirti, jei neatsisakys krikščionių tikėjimo. Tačiau nei Felikso įkalbinėjimai, nei Polinos maldavimas negali jo priversti tai padaryti; neįbaugina jo ir mirties nuosprendžio įvykdymas Nearchui. Polieuktas niekina gėdingą tarnavimą kūno ir šio pasaulio reikalams, efemeriškas dievo priešų triumfas negali įveikti jo širdies, jis pasirengęs kankinio mirčiai, o į jo sielą jau plūsta šventoji dangaus malonė. Prieš mirtį Polieuktas pasikviečia Severą ir prašo jį vesti Poliną, kuri netrukus taps našle. Kuo labiau nuo jos tolsta didvyriškai ištvermingas vyras, tuo artimesnis ir brangesnis jai darosi. Polina maldauja Severą įkalbėti Feliksą ir išgelbėti Polieuktą. Kilnusis Severas, kuriam kankinys kelia vis didesnę simpatiją, stengiasi išpildyti savo mylimosios prašymą. Tačiau Feliksas lieka nepalenkiamas ir įsako įvykdyti neklusniam krikščioniui mirties bausmę. Polieukto mirtis paskatina Poliną apsikrikštyti; tai dar labiau ją suartina su juo. Severas, sužinojęs apie Polieukto nužudymą, žeria Feliksui į akis priekaištus ir grasinimus. Tačiau jo siela jau patyrusi dievo malonę, jis pats tampa uoliu krikščioniu. Tai matydamas, Severas nusileidžia ir stengiasi sustabdyti persekiojimą už tikėjimą. Tėvas ir duktė linki Severui priimti krikščionybę ir išeina laidoti Polieukto ir Nearcho.

Tragedijoje pavaizduoti įvykiai savaip atspindėjo Ruane viešpatavusias nuotaikas. Paskaliams buvo gerai žinoma pono Toma diu Fosė, svarbios miesto personos, istorija. Susipažinęs su Sen Siranu, diu Fosė staiga visiškai pakeitė savo gyvenimą: atsisakė pareigų ir išdalijo turto perteklių vargšams, liovėsi lankytis aukštuomenėje ir iš savo namų išeidavo, tik verčiamas parapijiečio priedermių. Dėl to buvę pažįstami jo nesuprato ir šaipėsi.

Paskaliai daug girdėjo ir apie Gijeberą, kuris, Sen Sirano paveiktas, atsisakė mokyto teologo karjeros ir tapo paprastu netoli Ruano esančio Ruvilio kaimo kunigu. Gijebero pamokslai tapo žinomi toli už Ruvilio ribų, jų pasiklausyti žmonės iš anksto atvažiuodavo net iš Ruano; jie išsinuomodavo kaime kambarius ir ten nakvodavo, kad nepraleistų rytmetinių pamaldų. Dėl šių pamokslų poveikio visa Ruano apygarda buvo pilna „ruvilistų". „Ruvilistai" buvo ir broliai kaulų taisytojai, apsistoję Etjeno Paskalio namuose. Susipažinę su Gijeberu, jie buvo taip sujaudinti jo pamokymų, kad sutiko būti jo vadovaujami.

Dabar Paskaliai gyvena su tokiais žmonėmis, kurių svarbiausias gyvenimo tikslas yra ne valstybinė tarnyba ir pinigų kaupimas, ne pasaulio pažinimas ir mokslo atradimai, ne sonetų ir madrigalų kūrimas, o mintys apie mirtį ir amžinybę po jos. Tris mėnesius jų akyse slenka neturintis prieštaravimų tarp žodžių ir veiksmų, liepsningo gailestingumo kupinas brolių gyvenimas. Jie papasakoja Paskaliams savo atsivertimo istoriją, supažindina su Janseno, Sen Sirano ir Arno kūriniais. Etjenas Paskalis ir jo vaikai, kaip jau sakyta, buvo tikintys žmonės, tačiau jų religinis gyvenimas bėgo tarsi kartu su aukštuomenės pramogomis ir pareigomis ir buvo jiems kur kas mažiau reikšmingas už pastarąsias. Broliai kaulų taisytojai ypač prisirišo prie jautraus ir smalsaus Blezo, kuris juos irgi pamėgo. Stebėdamiesi karštu jaunuolio pažinimo ir mokslo troškimu, kartą jie supažindino jį su nedideliu Janseno traktatu „Apie vidinio žmogaus pakeitimą". Traktato epigrafu paimti apaštalo Jono Evangelisto laiško žodžiai, jog „visa, kas yra pasaulyje, tai kūno geismas, akių geismas ir gyvenimo puikybė".

Tokios yra trys kūnui, dvasiai ir valiai pražūtingos aistros: *libido sentiendi, libido sciendi, libido dominandi**. Visas žmonių

* Jausmų aistra, pažinimo aistra ir valdymo aistra (lot.).

visuomenės netobulumas ir visi nusikaltimai atsiranda dėl šių trijų aistrų.

Jansenas pereina prie *libido sentiendi* aprašymo, kuris nepatraukia Blezo dėmesio. Juk tai grubiausia ir juntamiausia, lengviausia atpažinti ir nugalėti aistra, užklumpanti žmogų per penkių pojūčių duris. Be to, ji visai neturi galios iš pažiūros šaltam, liguistam jaunuoliui Blezui. O kitame skyriuje („Apie smalsumą") kaip tik daug kas jį liečia: nepasotinama, tuščia ir nerimstanti pažinimo aistra, vadinama mokslu, yra kur kas klastingesnė ir apgaulingesnė už ankstesniąją, nes iš pažiūros atrodo labiau verta pagarbos: ji panaudoja jausmus ne malonumui, o tam, kas nežinoma, pažinti ir ištirti. Ji sukelia nenumaldomą troškimą pasotinti akis įvairių įvairiausiais reginiais, iš jos gauna pradžią Cirkas ir Amfiteatras, Tragedijų ir Komedijų tuštybė, pastangos išaiškinti gamtos paslaptis, kurias nenaudinga žinoti, kištis į svetimus reikalus, kurie mūsų neliečia. Daugybė vaizdų ir fantomų drumsčia smalsų protą ir trukdo stebėti neprilygstamą amžinosios tiesos — tikro ir išganingo visų daiktų pažinimo pamato — grožį.

Trečiąjį skyrių Blezas skaito irgi labai atidžiai. Jame rašoma, kad išdidumas yra baisiausia, o tyroms sieloms — vienintelė baisi yda, nes sunku nesigėrėti savimi, žinant jog esi toks tyras. Be to, žmogaus sielos gelmėje ir slapčiausiose valios kertelėse slypi noras būti nepriklausomam nuo dievo ir jam nepaklusti. Kiekvienas stengiasi būti savo paties ir kitų žmonių šeimininkas, prilygti dievui visagalybe ir užimti jo vietą.

Taigi, reziumavo Jansenas, ieškome tik didybės, žinojimo ir pasitenkinimo. Nuslopinti šias laikinas aistras galima, tik pakeičiant ir sutaurinant „vidinį žmogų".

Dėl šio traktato, brolių kaulų taisytojų gyvenimo bei pamokslų poveikio ir įvyko tai, ką biografai paprastai vadina Blezo Paskalio „pirmuoju atsivertimu". Netikėtai jis pradeda kitaip vertinti savo mokslinių darbų prasmę. Kažkas gyvenime jo iš esmės nepatenkina, slegia. Jam staiga pasidaro nebesuprantama elementari daugelio žmogaus poelgių prasmė. Jį kamuoja visur viešpataujanti tuštybė, kurią jis laiko liguistu žmogaus prigimties iškrypimu. O gal jis pats liguistas, o viskas pasaulyje yra nesugriaunama ir sveika, nes teisinga? O gal jis, kaip ir visi,

sirgo iki šiol, o dabar tik pradeda sveikti? Jo nebepatenkina jų šeimoje viešpatavusio „išorinio", „padoraus" religingumo formos. Argi jie yra tikri krikščionys?.. Ką jie nuveikė gyvenime, kad nusipelnytų tokį vardą?.. Argi jie padeda vargšams, našlėms ir našlaičiams? Argi atjaučia kitų nelaimes? Ar gėdisi savo turtingumo, savo nenaudingumo?.. Su nepatirtu iki tol įkarščiu jis ima skelbti savo naujus įsitikinimus artimiesiems. Blezo žodžiams itin jautri Žaklina. Kaip tik tuo metu jai piršosi kažkoks Ruano parlamento patarėjas. Tačiau aistringi ir nuoširdūs brolio įkalbinėjimai taip ją paveikia, kad ji netrukus atsisako tekėti ir net pajunta slaptą norą stoti į vienuolyną. Etjenas Paskalis irgi susižavi sūnaus idėjomis. Negana to, tos idėjos atsiliepia Žilbertos sūnaus, kuris iki šiol tebėra Ruane, auklėjimui. Kai anūkui sukako treji metai, rašo Margarita Perjė, senelis sumanė pamokyti jį skaičiuoti ir gražiai elgtis, duodamas vieną, du ar tris liardus už vieną ar kitą mandagų atsakymą (padėkojimą, pagarbų nusilenkimą ir pan.). Kai mažasis Etjenas padarydavo klaidą, didysis atitinkamai sumažindavo duotą sumą, o jei atsakymas būdavo patenkinamas, sumą padidindavo (tuo tarpu mažylis turėdavo įsiminti ir pakartoti skaičiavimo veiksmus). Galiausiai anūkas visada laimėdavo, dėdavo užsidirbtus liardus į guvernantės kišenę ir eidavo su ja prie bažnyčios vartų išdalyti jų vargšams ir elgetoms.

1646 metų pabaigoje Žilberta su vyru svečiavosi pas tėvą. Florenas Perjė sparčiai kilo tarnyboje, jis jau buvo Klermono mokesčių rūmų generalinis patarėjas, o netrukus buvo išrinktas eševenu. Žilberta darėsi žymi Klermono dama: pasak memuaristo Flešjė, nebuvo išmaningesnio žmogaus už ponią Perjė, ir markizės de Sablė jai žeriamos pagyros, brolio Blezo reputacija, ir jos pačios dorybingumas darė ją itin žymia miesto asmenybe; tačiau, kaip pastebi memuarų autorius, ji vis vien būtų buvusi garsi, net jei nebūtų buvę markizės de Sablė ir pono Paskalio. Flešjė charakteristika, kurią reikia papildyti, nurodant, jog Žilberta gerai nusimanė apie matematiką, filosofiją, istoriją, liečia vėlesnius laikus, tačiau su atitinkamomis pataisomis ji tinka ir penktojo dešimtmečio viduriui. Tuo metu klestintys sutuoktiniai jau turėjo trejetą vaikų: be mažojo Etjeno, dar buvo dvejų metų Žaklina ir neseniai gimusi Margarita.

Kaip ir visi Paskalių šeimos nariai, Žilberta su vyru buvo sujaudinti Blezo pamokslavimo, kurio poveikį dar sustiprino pažintis su Gijeberu. Grįžę iš Ruano namo, jie ėmė gyventi vis santūriau, atsisakydami išorinės prabangos ir aukštuomenės gyvenimo būdo. Florenas Perjė nuo to laiko nuolat padeda vargšams, o jo žmona stengiasi auklėti vaikus gal net kiek asketiškai: netrukus mergaičių sukneles, madingai papuoštas sidabro siuvinėjimais ir daugybe įvairiaspalvių juostų, pakeičia vienspalvis pilkas milas; pasak Margaritos Perjė, motina visą laiką mokė vaikus kuklumo, draudė žaisti su išsipusčiusiais vienmečiais ir iš pat mažumės neleido jiems puoštis „nei auksu, nei sidabru, nei spalvotomis juostomis, nei suraitytomis garbanomis, nei nėriniais". Ilgainiui Žilbertos griežtumas vis didėja: ji nepalieka vaikų vienų, neleidžia jiems užkalbinti paauglių gatvėje, nuolat reikalauja atsiskaityti už poelgius, ir jau gerokai vėliau, sulaukusios keturiasdešimt metų, Žaklina ir Margarita Perjė negalėdavo be motinos nueiti net mišių.

7

Naujos idėjos nesiliauja jaudinusios Blezo ir kartą net paskatina jį imtis aktyvesnių veiksmų.

Vieną sykį Ruane pasirodė Žakas Fortonas, arba de Sent Anžas, triukšmingai išgarsėjusių teologinių veikalų autorius, buvęs kapucinas, neseniai visus žavėjęs mokytos Paryžiaus damos vikontienės d'Oši salone originaliomis spekuliatyvinės teologijos pažiūromis. Kaip Dekartas moksle, Fortonas apeliavo į sveiką nuovoką, į proto autoritetą teologijoje. Jis tvirtino, jog stiprus ir griežtas protas galįs be tikėjimo, vien samprotavimais sužinoti visus religijos slėpinius.

Ruane Fortonas turėjo daug įtakingų pažįstamų ir tikėjosi gauti naudingą kiurės vietą kaimyniniame Krovilyje. Laukdamas tos vietos, jis mielai dalijosi savo „naująja filosofija", rengdamas savotiškas konferencijas. Blezas su savo bičiuliais, būsimuoju žymiu astronomu ir matematiku Adrienu Azu ir įtakingo Ruano valdininko sūnumi Alė de Monflenu, dusyk dalyvavo tuose pašnekesiuose. Kas iš to išėjo, pasakoja Žilberta: „Jie buvo labai nustebę, kai pamatė, kad tasai žmogus iš savo

filosofijos darė išvadas, prieštaraujančias bažnyčios mokslui. Tarpusavy aptarę, kaip pavojinga leisti žmogui su tokiomis klaidingomis pažiūromis ir toliau auklėti jaunuomenę, mano brolis ir jo draugai iš pradžių nutarė jį įspėti, o jeigu jis ir toliau laikysis savo nuomonės, tai ir apskųsti. Taip ir atsitiko: Fortonas nepaisė jų įspėjimų, o jie, būdami įsitikinę, jog atlieka savo pareigą, apskundė šį žmogų Ruano vyskupui de Belė, kuris išsikvietė ir iškvotė Fortoną, tačiau buvo apgautas jo dviprasmiško pasiaiškinimo. Be to, de Belė, spręsdamas šį svarbų reikalą, neteikė ypatingos reikšmės trijų jaunuolių paliudijimui. Tada draugai nuvyko pas Ruano arkivyskupą, kuris, išnagrinėjęs šią bylą, nustatė, kad ji tokia svarbi, jog davė nurodymą de Belė priversti Fortoną atsisakyti visų savo teiginių, dėl kurių jis buvo kaltinamas.

Kaltininkas buvo iškviestas į arkivyskupo tarybą ir iš tiesų atsisakė visų savo tvirtinimų. Galima sakyti, jis padarė tai visai nuoširdžiai, nes vėliau nebejautė nė trupučio pagiežos įskundėjams, ir tuo būdu viskas baigėsi gražiuoju".

Vargu ar Fortonas pasielgė nuoširdžiai, kaip tvirtina Žilberta, ir nejuto slaptos pagiežos savo persekiotojams. Šiaip ar taip, norimą vietą Krovilyje jis gavo ir netrukus ten nuvyko (beje, ilgai jis ten neišbuvo ir netrukus vėl atsirado Paryžiuje). Paskalis šioje byloje pasirodė kaip pernelyg karingas neofitas. Tačiau atmetus perdėtas ir agresyvias pastangas ginti savąją tiesą, jis veikė kaip visada tiesiai, atvirai ir garbingai, visiškai pagal savo naujuosius įsitikinimus.

Kaip ir ginče su Ruano laikrodininku, Blezas gynė teisybę ir ieškojo teisingumo — tokio, kaip jis suprato. Tačiau abiem atvejais jo pastangos buvo kiek karštuoliškos, nerimastingos, jam stigo tvirtesnių įsitikinimų.

Ilgainiui paaiškėjo, kad Blezo „atsivertimas" buvo toli gražu ne visiškas, o veikiau vis dėlto intelektualinis ir knyginis, jis nepalietė jo esybės gelmių. Blezas nuoširdžiai priėmė kai kurias jam naujas religines idėjas, tačiau jos neatitiko jo poelgių. Jo tikėjimas buvo daugiau proto sankcionuotas, negu nuoširdžiai išjaustas. Ir nors Žilberta tvirtina, kad nuo 1646 metų Blezas visai pasitraukė nuo mokslo ir nuėjo „tarnauti viešpačiui", iš tiesų buvo kitaip: netrukus jis vėl daugiausia dėmesio ėmė skirti moksliniam darbui.

ANT NAUJOSIOS GAMTOTYROS SLENKSČIO

1

„Atsivertimai" beveik nepakeitė įprastos Paskalio gyvenimo tėkmės. Jis su užsidegimu toliau tęsė mokslinius tyrimus ir net surado naują tyrimų sritį — fiziką. Norint geriau suprasti, ką Paskalis nuveikė fizikos srityje ir kuo jo moksliniai darbai pasižymėjo, reikia bendrais bruožais apibūdinti Europos gamtotyros raidos tendencijas.

Iš senovės gamtotyros veikalų ypač išsiskyrė Aristotelio „Fizika". Tos knygos pavadinimas davė vardą naujųjų laikų fizikos mokslui, tačiau „Fizikos" turinys neatitinka šių laikų fizikos mokslo objekto — tai bendroji gamtotyros teorija, gamtos filosofija. Joje kalbama apie pagrindinius realiosios būties pradmenis, apie materijos ir formos priešybę, apie vietą ir tuštumą, apie kitimą ir judėjimą, apie įvairias priežastis, apie gamtos reiškinių tikslingumą ir kt. Bet kurios būtybės fiziką, arba prigimtį, pasak Aristotelio, apibūdina tai, kuo ta būtybė linkusi tapti ir kaip ji elgiasi normaliomis sąlygomis.

Mokslo tyrinėjimo esmė Aristoteliui ir buvo tos prigimties arba galutinės priežasties, visų daiktų vidinės „valios" atskleidimas. Galutinių priežasčių idėja turėjo Aristoteliui principinę reikšmę. Nuo „materialiosios", „veikiančiosios" ir „formaliosios" priežasčių priklausąs kosmoso tikslingumas, jos verčiančios visus daiktus elgtis pagal savo prigimtį.

Aristotelio „Fizika" iš esmės buvo spekuliatyvinė, o ne praktinė. Joje nėra nei matematinių formulių, nei eksperimentų aprašymų; tai veikiau filosofinis traktatas negu gamtos pažinimo vadovas. Aristotelis pasitenkino empiriniais stebėjimais natūralioje aplinkoje ir adekvačių eksperimentų nedarė. Pasikliaudamas logine analize ir remdamasis dialektiniu metodu, jis darė savo išvadas iš samprotavimų, konstatuodamas ir šalindamas silogizmų prieštaravimus. Tirdamas gamtą, Aristotelis nesinaudojo matematika. Vargu ar jam būtų patikęs ir gamtos tyrimas dirbtinėmis priemonėmis — eksperimentas pažeidžia gamtos gyvenimą ir iškreipia jos pažinimą.

Apsieidamas be kiekybinės gamtos reiškinių analizės, Aristotelis kūrė „kokybių fiziką", remdamasis tokiomis priešingomis kokybėmis kaip šiltumas ir šaltumas, sausumas ir drėgnumas. Iš tų priešingybių ir jų kombinacijų atsirandą keturi svarbiausi pasaulio elementai — žemė, vanduo, oras ir ugnis, kurie galį keisti savo pirmines savybes ir virsti vieni kitais, sudarydami efemerišką žemiškąjį pasaulį. Apskritimais skriejančių dangaus šviesulių judėjimo materialine terpe Aristotelis laikė penktą elementą (kvintesenciją) — eterį, iš kurio sudarytas amžinasis dangus. Iš keturių pagrindinių elementų žemei jis priskyrė absoliutų sunkumą, ugniai — absoliutų lengvumą. Toks kūnus sudarančių elementų, taigi ir pačių kūnų, skirstymas į absoliučiai lengvus ir absoliučiai sunkius, pastangos paaiškinti ramybę ir judėjimą pačia daiktų esme, vienų judėjimo formų laikymas būdingomis, kitų nebūdingomis žemiškiesiems kūnams naujųjų laikų fizikos požiūriu kėlė nemaža nesusipratimų. Pavyzdžiui, absoliutaus lengvio ir absoliutaus sunkio sąvokų įvedimas vertė Aristotelį teigti, kad vanduo negali slėgti žemės, oras — vandens. Dėl to, norėdamas paaiškinti hidromechaninius reiškinius, sakysim, skysčio įsiurbimą, jis turėjo pritarti hipotezei, kad „gamta bijo tuštumos", nors jis ir žinojo, jog oras sveria ir net mėgino jo svorį nustatyti.

Taigi Aristotelio „Fizika" buvo loginio spekuliatyvinio pobūdžio, iš esmės gamtos filosofija. Jos metodas buvo pagrįstas abstrakčiais samprotavimais, kurie rėmėsi pirminiu stebėjimu, tiesiogine įžvalga. Aristotelio teorija dar stokojo naujųjų laikų mokslui būdingo „išankstinio nusistatymo", tai yra logiškai ir eksperimentiškai pagrįstos ir prieš tyrimą susikurtos metodologijos, pagal vienodus kriterijus nustatančios galutinius tyrimo rezultatus. Jis žiūrėjo į gamtą nesivadovaudamas išankstiniu metodu, t. y. stebėjo ją be metodologinio suinteresuotumo. Senovės graikų moksle grynas protavimas buvo labiau vertinamas už pratybas su materialiais daiktais. Tas mokslas nesiekė daryti su gamta eksperimentų vartotojiškais sumetimais, išplėšti iš jos paslaptis ir jai viešpatauti, pasiremti pavykusia praktika kaip tiesos kriterijumi. Senovės graikų mokslininkas pasaulio teatre buvo ne veikėjas, o žiūrovas, jis nesistengė pertvarkyti pasaulio, o gyveno jame ir jį stebėjo, netyrinėjo daiktų prigimties, o ją juto.

2

Aristotelio poveikis vėlesnei filosofinei mokslo minčiai buvo didžiulis ir truko apie du tūkstančius metų. Vidurinių amžių Europos universitetuose gamtos mokslų dėstymas rėmėsi Aristoteliu, ir Dantė jį vadino mokytoju tų, kurie atlieka mokslo tyrimus.

Vidurinių amžių pasaulėžiūros svarbiausias bruožas buvo teocentrizmas, lėmęs visus galimus jos aspektus, taip pat ir gamtos filosofijos aspektą, žmogaus santykį su pasauliu. Tikrąją ir tobulą būtį, aukščiausią realumą turį ne žemiškieji daiktai ir reiškiniai, o tiktai dievas. Visos esybės ir įvykiai išsidėstą „vertikaliai" pagal savo tobulumą ir artimumą dievui. Žmogaus aplinkos daiktus vidurinių amžių mokslininkai laikė ne autonominiais reiškiniais, o transcendentinio dieviškojo pasaulio simboliais. Taip suprasta gamta neturi savarankiškos vertės, o yra tiktai dievo paveikslas; žmogus, nors ir tobuliausias kūrinys, taip pat nėra savarankiškas; vienintelė jo paskirtis — šlovinti savo viešpatį. Vidurinių amžių mokslininko santykį su aplinka lėmė jo religinis pasaulio supratimas. Dėl to grynai fizinių tikrovės reiškinių savybių ir kiekybinių dėsnių aiškinimas jam teturėjo antraeilę, taip sakant, pagalbinę reikšmę. Visus įvykius vidurinių amžių mokslininkas tiesiogiai suvokdavo ir organiškai išgyvendavo kaip dievo valios pasireiškimą, kaip dievo buvimą savo kūriniuose. Tokiai pasaulėtvarkai itin didelę reikšmę turėjo Šventojo rašto ir bažnyčios tėvų autoritetas, prie kurio prisidėjo ir Aristotelio vardas. Vidurinių amžių mokslininko veikla buvo iš esmės teologijos ir mokslo autoritetų komentavimas, nes svarbiausioji tiesa jau buvo atskleista ir paskelbta krikščionių teologijos, nieko iš principo naujo pasaulio raidoje atrasti jau nebegalima, ir svarbiausia yra kuo nuodugniau išsiaiškinti tiesą, padavimo esmę. Aristotelio mokymą apie Žemę kaip absoliučiai nejudamą pasaulio centrą, apie nuolat kintančio ir dūlančio žemiškojo pasaulio ir tobulo bei nekintamo dangiškojo pasaulio priešybę, apie gamtos aukščiausią tikslą ir t. t. priėmė ir kanonizavo katalikų bažnyčia ir vidurinių amžių scholastika.

3

„Šiuolaikinė gamtotyra,— rašė F. Engelsas „Gamtos dialektikoje",— vienintelė, pasiekusi mokslinį, sistemingą, visapusišką išsivystymą, priešingai genialiems natūrfilosofiniams senovės išminčių spėjimams ir labai vertingiems, bet sporadiškiems ir daugiausia be padarinių dingusiems arabų atradimams,— šiuolaikinė gamtotyra, kaip ir visa naujoji istorija, prasideda nuo tos didžios epochos, kurią mes vokiečiai,... vadiname reformacija, prancūzai — renesansu, o italai — činkvečento ir kurios turinio nė vienas iš šių pavadinimų neatskleidžia. Tai — epocha, kuri prasideda nuo XV amžiaus antrosios pusės."* Kokia gi buvo „šiuolaikinės gamtotyros" pradžia? Kokie įvykiai ją lydėjo?

Uždaras ir vertikaliai orientuotas žemiškasis pasaulis Engelso kalbamoje epochoje ima atsiverti ir darosi horizontalus. Atsiranda naujų reiškinių, kurių žmogus neįstengią ar nenori įveikti senuoju, vidurinių amžių mąstymo metodu. Tuo metu padaroma nemažai geografinių ir astronominių atradimų, susilpninusių įsitikinimą, kad Žemė yra visatos centras. Laivų statybos ir navigacijos pažanga leido nenuilstamiems jūrininkams vagoti vandenynus. Kolumbo ir Magelano kelionės praplėtė ir pakeitė iki tol turėtą supratimą apie Žemės rutulio konfigūraciją, prieš nerimstančio ir smalsaus žmogaus akis atsitvėrė „nauji" pasauliai. Amerikos atradimo proga Montenis rašė: „Mūsų pasaulis susirado kitą, ir kas mums pasakys, ar šis naujasis pasaulis yra paskutinis iš jo brolių, juk iki šios valandos nei demonai, nei sibilės, nei mes patys jo nežinojome".

Tą savotišką geografinę begalybę dar papildė astronominė begalybė. Savo veikale „Apie dangaus sferų sukimąsi" N. Kopernikas kuria kinetinį pasaulio sistemos modelį, visų planetų, taip pat ir Žemės, judėjimo centru laikydamas Saulę. Taigi Žemė tapo paprasta planeta, žlugo Aristotelio ir bažnyčios skelbtoji Žemės ir dangaus priešingybė. Džordanas Brunas pratęsė ir „pagilino" Koperniko teoriją, aiškindamas, jog Visata yra begalinė ir sudaryta iš daugybės pasaulių, panašių į Saulės sistemą. Dėl tokių įsitikinimų erdvė darėsi vienalytė, judėjimas — reliatyvus, nebereikėjo dievo kaip absoliutaus ir visuotinio pa-

* Engelsas F. Gamtos dialektika.—V., 1960, p. 5.

saulio centro. Toje begalinėje ir vienalytėje erdvėje ėmė rinktis aibės materialių kūnų, pavaldžių tiems patiems mechaniniams dėsniams.

Geografinės ir astronominės begalybės atradimą Europoje lydėjo ekstensyvi ekonomikos raida; iro natūralusis ūkis, amatai transformavosi į manufaktūrą, didėjo miestai, nepaprastai intensyviai plėtojosi prekyba, formuodama naują visur esančią visuomenės klasę — buržuaziją; vis svarbesnį vaidmenį vaidino pinigai, toji, taip sakant, ekonominė begalybė, abstraktus vienareikšmis įvairiausių ūkinio (ir ne tik ūkinio) pasaulio savybių bei ypatybių ekvivalentas; „Biblijos laikai" baigėsi, prasidėjo „pirklių laikai", kai svarbu gerai skaičiuoti, daug priskaičiuoti, kiek galima abstrahuojantis nuo pačių skaičiavimo objektų.

Tame „horizontaliai" orientuotame pasaulyje „dievu" galėjo tapti ir tapdavo kiekvienas individas, turintis pakankamai jėgos (pinigų, valdžios, proto ir t. t.). Atsirado mokslininkų — Renesanso „titanų", kurie buvo įsitikinę, jog tvarkos gamtoje nenustato dievo apvaizda: gamta nuo nieko nepriklausoma ir be ribų. Tačiau išvadavę gamtą iš krikščionybės kosmologijos ir istorijos stebuklų bei apreiškimų, natūralistai pačią gamtą pavertė gigantiška fantasmagorija, kurioje augalai sukelia lietų, gyvūnai pranašauja, kūnai sąveikauja, paisydami savitarpio simpatijų ir antipatijų, o žvaigždės lemia žmogaus likimą. Matematikos, mechanikos fizikos tyrimai keisčiausiu būdu derinosi su magija, astrologija, alchemija.

Sakysim, Porta „Natūraliojoje magijoje" aprašinėjo įvairias gamtos savybes, nurodydamas, kaip jas paveikti, ir kartu aiškino, kaip su magnetu nustatyti nekaltybę. Kitas italas, žinomas matematikas ir mechanikas J. Kardanas (jo vardu vadinamas mašinų velenas), laikė save burtininku, bendraujančiu su dvasiomis ir rašančiu savo kūrinius, diktuojant iš Veneros atlėkusiam demonui. Astrologijos dėka, rašė Kardanas, įsiskverbiame į ateities paslaptis ir pasidarome tarsi dievai. Tasai individualistinis, titanų kovas su dievais primenantis motyvas itin galingai išreikštas garsaus XVI amžiaus alchemiko Paracelso raštuose: „Sekite paskui mane, tu, Avicena, tu, Galenai, tu, Razijau,.. ir kiti. Sekite paskui mane, o aš neisiu paskui jus. Jūs iš Paryžiaus, jūs iš Monpeljė, jūs iš Švabijos, jūs iš Meiseno, jūs iš Kelno, jūs iš Vienos, jūs iš tų vietų, kurios yra Dunojaus pakrantėje ir palei Reiną, jūs iš jūrų salų, tu, Italija,

tu, Dalmatija, tu, atėnieti, tu, graike, tu, arabe, tu, izraelieti; sekite paskui mane, o aš neisiu paskui jus. Ne aš — paskui jus, o jūs sekite mano pėdomis ir eikite, nė vienas nesislėpkite už kampo, kad neužsitrauktumėte gėdos kaip šunys. Aš būsiu valdovas, ir bus mano karalystė. Kadangi aš viešpatauju ir rengiuosi į žygį".

Renesanso mokslininkai nesukūrė griežtai empiriniais dėsniais pagrįsto ir stebėjimų duomenis atitinkančio gamtos paveikslo, nereikalingo metafizinių aiškinimų. Iki „šių laikų gamtotyros" dar toli, tačiau svarbiausias žingsnis į tokią gamtotyrą, nuo teologizuotų prie eksperimentinių gamtos mokslų, buvo žengtas: gamta ir žmogus tapo autonomiški, dievo problema buvo pašalinta iš sąmonės.

4

„Pirklių laikų" visuomeninio gyvenimo istorinė raida ir didėjantis pragmatizmas kėlė mokslininkui savo reikalavimus. Vietoj spekuliatyvinės gamtos filosofijos įsigalėjo eksperimentinė gamtotyra, buvo parengti kiekybiniai gamtos reiškinių vertinimo kriterijai. Tai tada, iš esmės XVII amžiaus pradžioje, ir atsirado dabartinis mokslinis tyrimas tikrąją šio žodžio prasme, tyrimas, pretenduojantis pateikti vienalytę pasaulėžiūrą, nereikalingą nieko antgamtiško, aiškinančią pasaulį juo pačiu, tiksliau pasakius, empiriškai suvokiamais ir suskaičiuojamais objektais. „Kaip tik būtent XVII amžiuje,— rašė garsus dvidešimto amžiaus prancūzų mokslininkas Luji de Broilis,— kai pasibaigė nuo vidurinių amžių prasidėjęs ir du renesanso epochos šimtmečius trukęs lėtos raidos laikotarpis, fizika pasuko link stulbinančių atradimų, kuriuose entuziastingai, o kartais ir kupini nerimo dalyvauja ir mūsų laikų žmonės". (O anglų filosofas Bertranas Raselas, linkęs į paradoksalias formuluotes, yra pasakęs maždaug taip: jei XVII amžiuje kokiu nors būdu būtų buvę vaikystėje nužudyta šimtas mokslininkų, tai šių laikų pasaulio nebūtų.)

Tuo metu pasikeičia realybės samprata, padedami naujųjų laikų gamtotyros metodologiniai pamatai.

Svarbiausią reikšmę įgyja stebėjimai, matavimai, eksperimentas ir jais pagrįsti indukciniai išprotavimai. Tokio mokslinės kūrybos supratimo pradininkas yra F. Bekonas. Apibūdinda-

mas jį kaip šių laikų gamtotyros kūrėją, Marksas rašė: „Tikrasis *anglų materializmo* ir viso *šiuolaikinio eksperimentuojančio* mokslo pradininkas yra *Bekonas.* Gamtos mokslas jam yra tikrasis mokslas, o *fizika,* kuri remiasi patyrimu,— svarbiausia gamtos mokslo dalis... Pagal jo teoriją *jutimai* neklaidina ir sudaro visų žinių *šaltinį.* Mokslas yra *patirtinis mokslas* ir jį sudaro *racionalaus metodo* taikymas jutiminiams duomenims. Indukcija, analizė, palyginimas, eksperimentas yra svarbiausios racionalaus metodo sąlygos"*.

Bekonas išskyrė indukcijos vaidmenį, o Dekartas savo metodologiniuse tyrinėjimuose pabrėžė deduktyvinio metodo, tikslaus atskirų sekmenų išvedimo iš bendrų teiginių, reikšmę. Stengdamasis išsivaduoti iš prieštaringų knyginio mokslo nuomonių, iš senovės autorių filosofinių principų, Dekartas nusprendė „neieškoti kito mokslo, išskyrus tą, kurį galima rasti pačiame savyje ar didžiojoje pasaulio knygoje", kitaip tariant, kad patikimai ir nepriekaištingai būtų atskirta tiesa nuo melo, ant švarių pamatų, nuo kurių nuvalyti visokiausi tikėjimai, pavesti statyti vieninteliam architektui — matematiniam protui su jo paties nustatytomis taisyklėmis. Dekarto manymu, tokios taisyklės leidžia išvengti klaidų, temdančių natūralią žmogaus proto šviesą, ir nustato du susijusius tikro ir neginčijamo žinojimo tipus: savaime akivaizdžias, intelekto aiškiai ir tiksliai suvokiamas aksiomas ir iš tų aksiomų nuosekliai išvedamus teiginius. „Tos ilgos perdėm lengvų ir paprastų išvadų grandinės, kuriomis remiasi matematikai, norėdami įrodyti tai, kas jiems sunkiausia, suteikė man galimybę įsivaizduoti, jog visi daiktai, kurie gali būti žmonių pažinimo objektas, turi tokią pat tarpusavio seką. Žodžiu, jei būsime atsargūs ir nelaikysime tikru ko nors, kas nėra tikra, ir visuomet laikysimės tvarkos, kuria viena turi būti išvedama iš kita, tai įsitikinsime, jog negali būti tiesų nei tokių tolimų, kad jų nebūtų galima pasiekti, nei tokių slaptų, kad jų nebūtų galima atskleisti". Dekartas tikėjo matematikos visagalybe ir laikė, kad jos raktais galima atrakinti bet kurias gamtos paslaptis. Tuo jis išsakė vieną svarbiausių savo amžiaus pretenzijų — pastangas „išrengti" pasaulį ir parodyti jo matematinę struktūrą, pilną garsų ir spalvų tikrovę paversti linijomis ir skaičiais, abstrahuojantis nuo konkrečių daiktų savybių. Ma-

* Marksas K., Engelsas F. Šventoji šeima.— V., 1960, p. 142.

tematiką laikyti universalia mokslo kalba, filosofiją stengtis redukuoti į fiziką, fiziką — į matematiką, o kokybinius skirtumus — į kiekybinius santykius, pakeisti turimas žinias apie pasaulį vieninga kiekybinių dėsnių sistema yra itin būdinga naujųjų laikų gamtotyros tendencija. Visuotinei matematikai, rašė Dekartas, svarbiausia yra pats matas ir visiškai nesvarbu, kam tas matas taikomas — žvaigždėms, garsams, figūroms ir pan. Kiekybė šiuo atveju tampa aukščiausia realybe, naujojo mokslo dievu, o mokslininkas pasidaro panašus į sudėtingesnės kategorijos prekybos sąskaitininką. Šia prasme verta dėmesio K. Markso nuomonė, kad Dekartas žiūrėjo į savo dalyką manufaktūrų laikotarpio akimis*.

Taigi, kiekybinis požiūris leidžia abstrakčiausiai išspręsti visas atskiras problemas ir yra dar vienas XVII amžiaus gamtos tyrinėjimo pagrindinių elementų (kaip ir empirinis santykis *faktas* → *faktas*). „Mes su Verulamiečiu (Bekonu.— *B. T.*),— sakė Dekartas,— papildome vienas kitą. Mano patarimai yra skirti bendrajam Visatos aiškinimui, o jo — leidžia bandymais patikslinti detales".

Bekonas ir Dekartas veikiau buvo naujosios gamtotyros metodologai. Ir vieno, ir kito lūkesčius visiškai atitiko G. Galilėjaus veikla. „Filosofija,— rašė Galilėjus,— surašyta didžiausioje knygoje, kuri nuolat atversta mums prieš akis (aš kalbu apie Visatą), tačiau negalima jos paskaityti, neišmokus suprasti kalbos ir skirti ženklų, kuriais ji parašyta. O parašyta ji matematikos kalba, ir jos ženklai yra trikampiai, apskritimai bei kitos matematinės figūros". Kaip tik matematikos ir dar eksperimento kalba ir mėgino jis skaityti „didžiąją gamtos knygą". Galilėjus taip pat „mėgino nurengti" pasaulį, kai rašė, kad iš išorinių kūnų negalima reikalauti ko nors daugiau negu didumas, figūra, kiekybė ir greitesnis ar lėtesnis judėjimas. Kartą, dalyvaudamas pamaldose su kitais parapijiečiais, jis pamatė švytuojantį šviestuvą ir suvokė to švytavimo matematinį dėsnį. Jo mintys tuo metu buvo toli ir nuo dievo, ir nuo veiksmo vietos, ir nuo švytuojančio daikto, virtusio abstrakčiu tašku, brėžiančiu abstrakčioje erdvėje tam tikrą kreivę, paskirties.

Kruopščiai apgalvotas eksperimentas, antraeilių veiksnių atskyrimas nuo tiriamo reiškinio svarbiausių savybių — tokia

---

* Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения.— М., т. 23, р. 401.

dar viena svarbi praktinio Galilėjaus metodo ypatybė. Remdamasis tuo metodu, jis padėjo pirminius dinamikos pagrindus, ištyrė kūnų laisvo kritimo dėsnius, kūno, mesto tam tikru kampu horizonto plokštumos atžvilgiu, judėjimo, švytuoklės švytavimo, mechaninės energijos tvermės ir kitus dėsnius.

Galilėjus praturtino taikomąją optiką savo teleskopu. 1608 metais išrastais „astronominiais akiniais" iš karto labai susidomėjo Europos monarchai ir rūmų mokslininkai. Tačiau ne visus taip sužavėjo regos „pagerinimas". Pavyzdžiui, Henrikui IV „naujieji akiniai" entuziazmo nesukėlė. „Su malonumu,— atsakė jis Prancūzijos pasiuntiniui Hagoje,— žvilgtelėsiu į akinius, apie kuriuos jūs kalbate savo laiške, nors šiuo metu man labiau reikia akinių, žiūrėti iš arti, negu žiūrėti iš tolo." Henrikas IV tikriausiai manė, kad svarbiau yra geriau matyti, kas darosi aplinkui ir pačiame žmoguje negu tolimose planetose. Galilėjus be atvangos reklamavo aukštuomenėje savąjį tiems laikams gana galingo teleskopo variantą ir tuo pat metu vykdė su juo pirmuosius stebėjimus: tyrė Jupiterio palydovus, Veneros fazes, Saulės dėmes, Mėnulio paviršiaus sandarą. Jo stebimos planetos nebuvo panašios į idealius kūnus, sudarytus iš dangiškosios materijos, ir Galilėjus ryžtingai „daužė" dangaus skliauto krištolą, savo eksperimentais smogdamas smūgį peripatetikų ir teologų teorijoms apie dangaus tobulumą ir nekintamumą, apie žemiško ir dangiško priešybę. Remdamasis mechanika, jis plėtojo Koperniko teoriją, ir jo pastangomis iki tol mažai težinoma heliocentrinė pasaulio sistema XVII amžiaus pirmojoje pusėje susilaukė visuotinio pripažinimo.

Galilėjaus mokslinei kūrybai, be kita ko, būdingas griežtas kritinis pradas, siekimas nuvainikuoti viską, kas yra metafiziška, empiriškai neįrodoma, pastangos sugriauti bet kokius Šventojo rašto ar Aristotelio autoritetu paremtus teiginius. Tuos, kas savo koncepcijose apeliuodavo į autoritetus ir mėgindavo nustatyti tiesą, sugretindami tekstus, Galilėjus vadino „vergiškais protais" ir „kalimo daktarais". Jis pripažino tik vieną — kiekybės — autoritetą, tik vieną vergavimą — faktams. Taigi tiriamojo reiškinio svarbiausia ypatybė yra ne jos metafizinė prasmė, o savybė, padedanti gauti iš jo didžiausią naudą.

XVII amžiaus pirmojoje pusėje tokia pasaulėžiūra dar nebuvo pakankamai tvirta, o „prasmės" ir „naudos" kova buvo pačiame įkaistyje. Toji kova atspindėjo vidurinių amžių pasaulio vaiz-

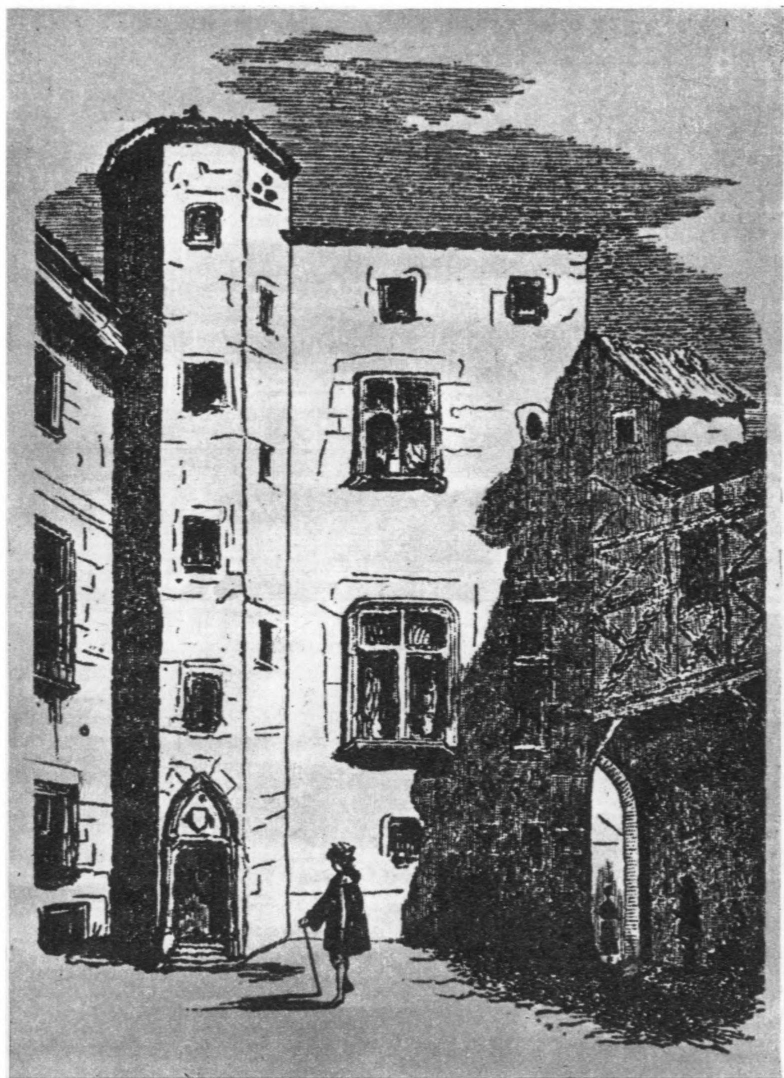
do „atgręžimą" į naujuosius laikus, kai vietoj pasaulio stebėjimo ir išgyvenimo atsirado praktinė jo pertvarkymo reikmė. Likimas lėmė, kad Paskalis tapo vienu minėtojo „atgręžimo" iniciatorių.

5

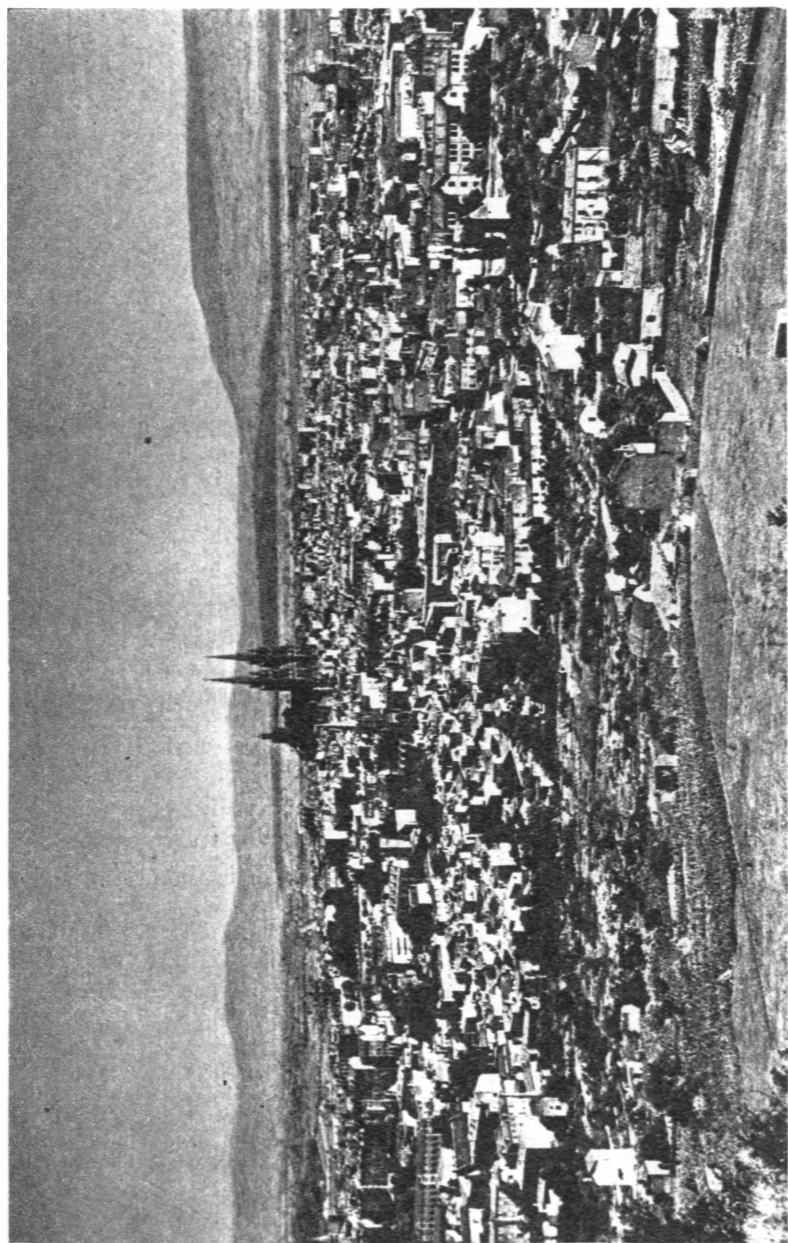
Senosios fizikos, kuri iki XVII amžiaus rėmėsi Aristotelio autoritetu, viena pagrindinių aksiomų skelbė, kad gamta bijo tuštumos, vadinasi, gamtoje nėra ir negali būti erdvės, neužpildytos kokia nors kieta, skysta ar dujine medžiaga. Aristotelio polinkis operuoti spekuliatyvinėmis formaliosios logikos konstrukcijomis, absoliutaus lengvio ir absoliutaus sunkio sąvokų vartojimas suponavo mintį, kad oras negali slėgti vandens. Dėl to, norint paaiškinti skysčių įsiurbimo reiškinius, Aristoteliui, kaip jau minėta, reikėjo pritarti hipotezei, kad „gamta nepakenčia tuštumos" *(horror vacui).*

Dėl šios hipotezės, taikomos konkrečioms inžinerinėms problemoms, pavyzdžiui, buvo laikoma nepajudinama tiesa, kad vanduo paskui stūmoklį gali pakilti į bet kokį aukštį. Senoliai, rašė Paskalis, įsivaizdavo, kad siurblys pakelia vandenį ne tik 10 ar 20 pėdų (tai yra akivaizdi tiesa), bet ir 50, 100 pėdų ir apskritai į kokį tik nori aukštį be jokių apribojimų, o „mūsų fontanų įrengėjai net šiandien tvirtina galintys pagaminti tokius siurblius, kurie pakeltų vandenį į 60 pėdų aukštį".

Tačiau bandymų duomenys aiškiai prieštaravo panašiems tvirtinimams. Rengdami fontanus didžiojo Florencijos hercogo Kozimo II Medičio sode, inžinieriai pastebėjo mįslingą reiškinį: vanduo paskui siurblio stūmoklį vamzdyje kilo tik 34 pėdas. Jie patikrino savo mašiną — ji buvo visai tvarkinga, tačiau vanduo vis vien aukščiau nekilo. Paprašė paaiškinti Galilėjų. Mokslininkas atsakė, girdi, gamta bijanti tuštumos, bet matyt, toji baimė pranykstanti didesniame kaip 34 pėdų aukštyje. Galilėjus negalėjo patenkinamai paaiškinti, dėl ko vanduo siurblyje kyla tik iki tam tikro aukščio. Tai matyti ir iš jo „Pokalbių ir matematinių įrodinėjimų apie dvi naujas mokslo šakas — mechaniką ir vietinį judėjmą", parašytų dialogo forma 1638 metais. „Pokalbiuose..." aprašomos mokslinės diskusijos dalyvis pateikia pavyzdį, iš kurio matyti, jog nei siurbliais, nei kitomis siurbiamosiomis mašinomis negalima vandens pakelti aukščiau kaip

Paskalių namas Klermone

Gotikinė katedra Klermone

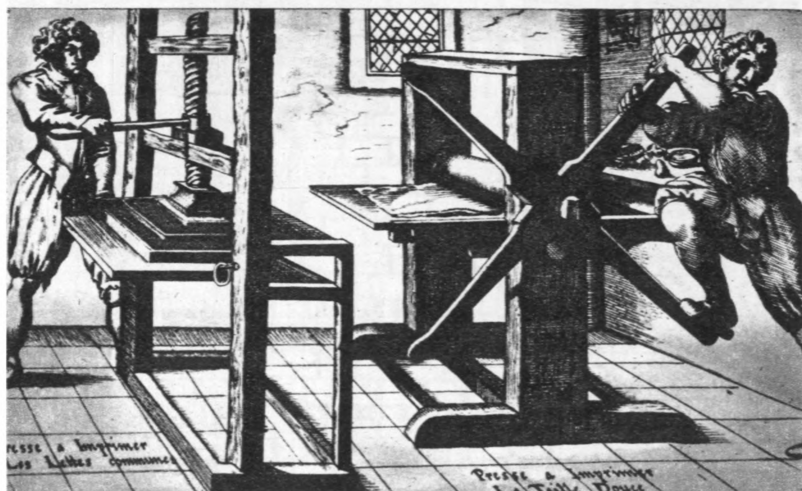
◀ Klermono bendras vaizdas

Blezas Paskalis jaunystės metais. Ž. Doma piešinys

Suoliukų pardavinėtojas

Paryžiaus vandennešys

Knygų spausdinimas Paryžiuje

Portšezas

Kardinolas Rišeljė

Bastilijos kaliniai

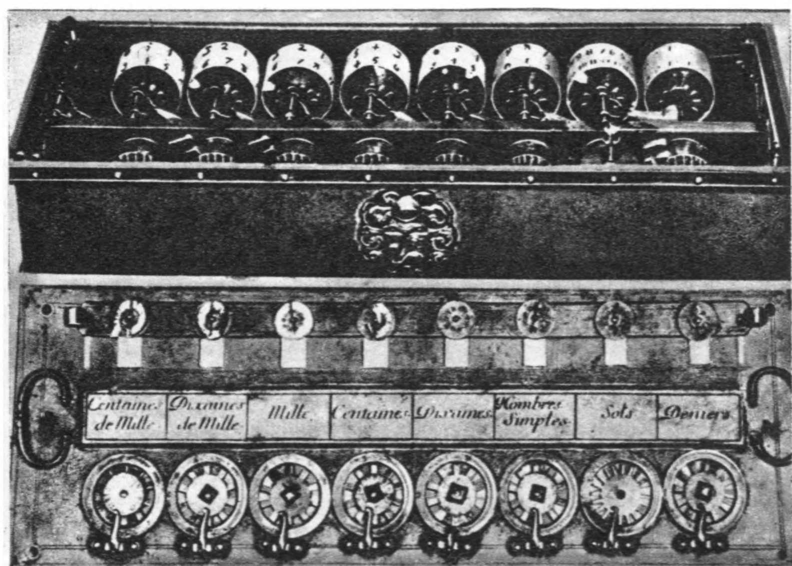

Elgetos. XVII amžiaus prancūzų graviūra

M. Mersenas

G. V. Leibnicas

Centaines de Mille
Dixaines de Mille
Mille
Centaines
Dixaines
Nombres Simples
Sols
Deniers

ADVIS NECESSAIRE
à ceux qui auront curioſité de voir la Machine Arithmetique, & de s'en ſervir.

MY LECTEVR, cét advertiſſement ſervira pour te faire ſçavoir que j'expoſe au public vne petite Machine de mon invention, par le moyen de laquelle ſeule tu pourras, ſans peine quelconque, faire toutes les operations de l'Arithmetique, & te ſoulager du travail qui t'a ſouventesfois fatigué l'eſprit lors que tu as operé par le jetton, ou par la plume; Ie puis ſans preſomption eſperer qu'elle ne te déplaira pas, apres que MONSEIGNEVR LE CHANCELIER l'a honorée de ſon eſtime, & que dans Paris ceux qui ſont les mieux verſez aux Mathematiques ne l'ont pas jugée indigne de leur approbation : Neantmoins pour ne paroiſtre pas negligent à luy faire acquerir auſſi la tienne, j'ay creu eſtre obligé de t'éclaircir ſur toutes les difficultez que i'ay eſtimé capables de choquer ton ſens, lors que tu prendras la peine de la conſiderer.

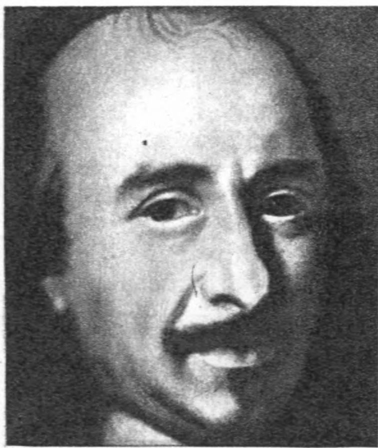
Ie ne doute pas qu'apres l'avoir veuë, il ne tombe d'abord dans ta penſée, que ie devois auoir expliqué par eſcrit, & ſa conſtruction & ſon vſage, & que pour rendre ce diſcours intelligible, i'eſtois meſmes obligé, ſuivant la methode des Geometres, de repreſenter par figures, les dimenſions, la diſpoſition, & le rapport de toutes les pieces, & comment chacune doit eſtre placée pour compoſer l'Inſtrument, & mettre ſon mouvement en ſa perfection; mais tu ne dois pas

◀ Aritmetinės mašinos bendras vaizdas

◀ Aritmetinės mašinos mazgas

„Įspėjimo...", pridėto prie aritmetinės mašinos, faksimilė

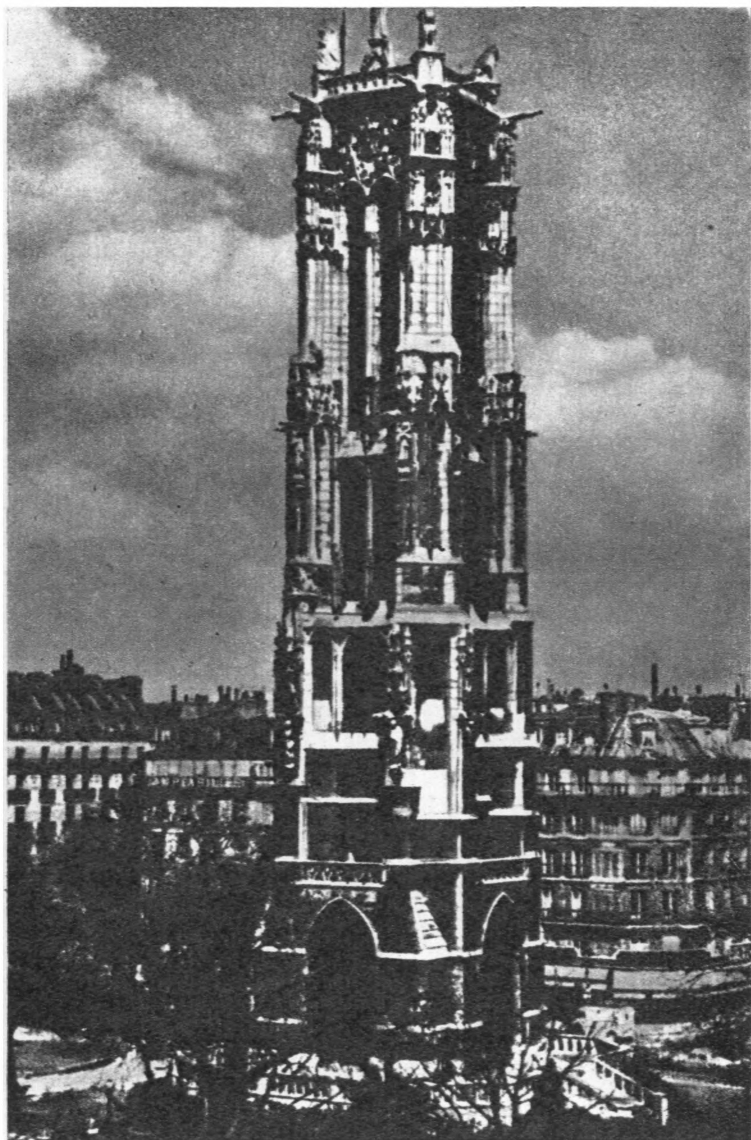

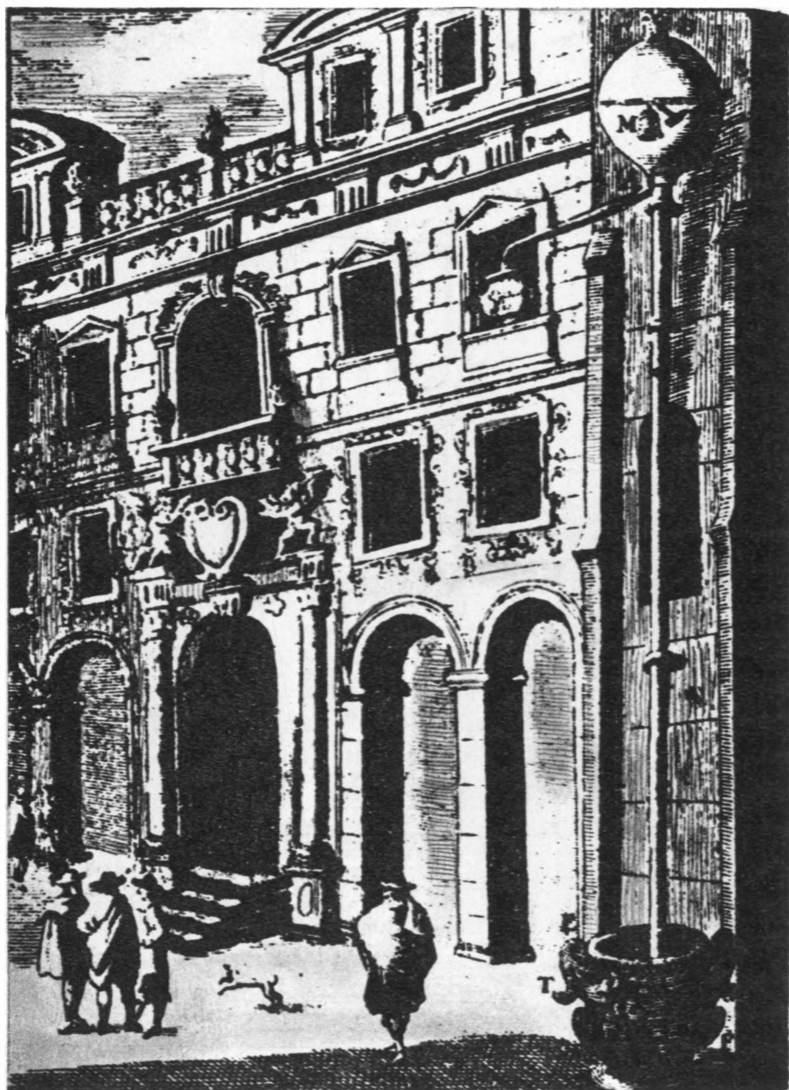

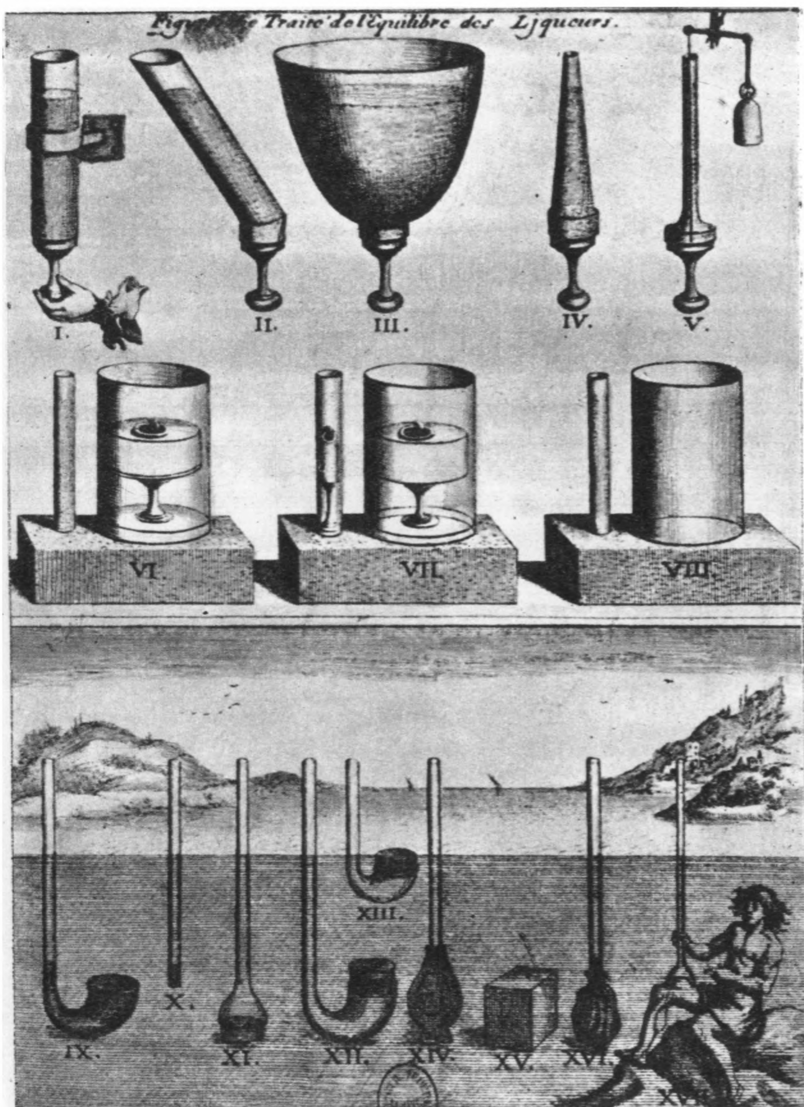
R. Dekartas
P. Kornelis
Sen Siranas
K. Jansenas

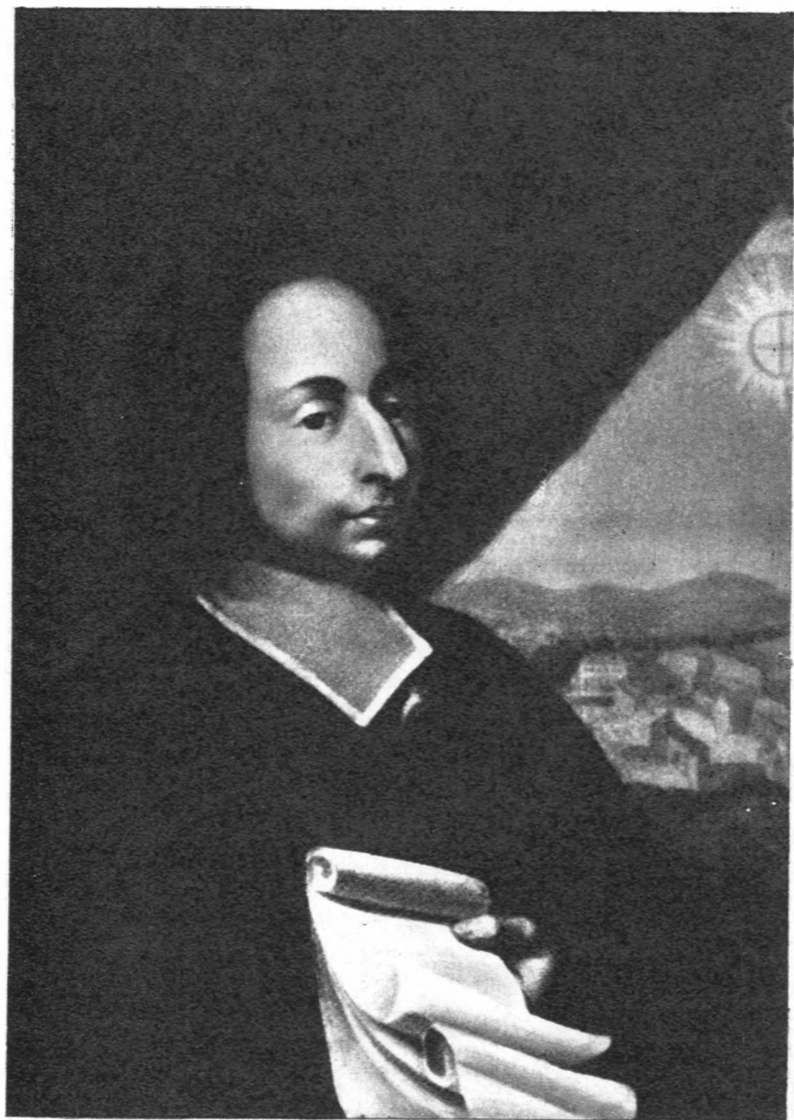
Paryžiaus šv. Žako bokštas, kurio viršuje Paskalis darė fizikos bandymus

Berti bandymas

„Traktato apie skysčių pusiausvyrą" iliustracijos

B. Paskalis

Žilberta Paskal

Žaklina Paskal

18 uolekčių. Galilėjus kito diskusijos dalyvio lūpomis taip aiškina šį reiškinį: „Kadangi kiekvienas veiksmas turi turėti vieną tikrą ir aiškią priežastį, o aš nerandu kito ryšio, tai ar mes negalėtume pasitenkinti viena atrasta priežastimi — tuštuma, ir pripažinti, kad ji pakankama?" Kaip matome, Galilėjus, spręsdamas šią problemą, sustojo ties klaustuku ir nesusiejo „tuštumos baimės" su oro slėgimu.

Tuo metu daugelis tuštumos šalininkų, rašo italų fizikos istorikas Ljocis, pripažino, jog oras turi „absoliutinį" svorį, tai yra „iš atmosferos išimto" oro svorį: „tai gali pasirodyti šių dienų skaitytojui itin keista, tačiau pirmiesiems fizikams oras ore nieko nesvėrė, kaip ir vanduo vandenyje... Tačiau neigti, jog skysčio dalis, esanti skysčio viduje, turi svorį, vadinasi, neigti, jog skysčio masės viduje tolygiai pasiskirsto slėgis, veikiantis tą svorį. Kitaip tariant, iš to, kad oras sveria, nebuvo daroma išvada apie atmosferos slėgį, o tam tikra prasme jis net buvo laikomas neįmanomu".

Su metafizine „baime" susijusios konkrečios problemos labai sudomino italų mokslo mėgėjus. Tarp 1639 ir 1641 metų kažkoks Gasparė Bertis padarė tokį bandymą: pasigamino kokių vienuolikos metrų ilgio švininį vamzdį su dideliu stikliniu balionu viename gale ir čiaupu antrame ir virvėmis pririšo jį prie savo namo sienos. Apatinis vamzdelio galas su čiaupu buvo įleistas į statinę, iki pusės pripiltą vandens. Čiaupą užsukus, per angą balione vamzdelis buvo pilnas pripiltas vandens, o anga sandariai užkimšta. O kai čiaupas buvo atsuktas, vanduo iš vamzdelio ėmė bėgti į statinę, tačiau išbėgo ne visas ir greitai sustojo tam tikrame aukštyje. Rytojaus dieną vanduo tebesilaikė tame pačiame aukštyje, nors čiaupas visą laiką buvo atsuktas. Kai čiaupas vėl buvo užsuktas ir atkimšta anga, per kurią vamzdelis buvo pripiltas vandens, jis prisipildė oro. Paskui buvo išmatuotas vandens aukštis vamzdyje. Jis siekė apie aštuoniolika uolekčių nuo statinės vandens paviršiaus.

6

Berčio bandymas buvo iš esmės pirmas žingsnis į daugelio su tuštuma susijusių problemų eksperimentinį sprendimą. Tačiau jis nebuvo teoriškai įprasmintas. Nebuvo nustatyta, kas lieka viršutinėje vamzdelio dalyje, kai iš jos į statinę išteka

vanduo,— oras, kokios nors dujos, tuštuma? Nebuvo atsakymo ir į kitą svarbų klausimą: kokia jėga laiko likusį vamzdelyje vandenį ir neleidžia jam visam ištekėti į statinę?

Prie šių problemų sprendimo daug prisidėjo Galilėjaus mokinys Toričelis. Bandymams jis ėmė naudoti ne vandenį, o gyvsidabrį, kuris yra 13,6 karto už vandenį sunkesnis ir dėl to, jo manymu, turėjo kilti tiek pat kartų mažiau. Taip ir atsitiko.

Garsusis Toričelio bandymas, kurį 1643 metais jis padarė su kitu Galilėjaus mokiniu Vivianiu, buvo toks: keturių pėdų ilgio stiklinis vamzdelis, kurio vienas galas atviras, o antras sandariai užkimštas, buvo iki viršaus pripiltas gyvsidabrio. Po to vamzdelis, angą užspaudus pirštu, buvo apverstas ir panardintas į gyvsidabrio dubenėlį. Atitraukus pirštą nuo dubenėlyje panardintos angos, gyvsidabris vamzdelyje nuslūgdavo iki tam tikro aukščio (apie 76 centimetrų) ir žemiau nebesileisdavo. Virš gyvsidabrio likusi erdvė buvo vėliau pavadinta Toričelio tuštuma. O iš vamzdelio padarytą prietaisą R. Boilis pavadino barometru, nes gyvsidabrio stulpelio aukštis atitinka atmosferos slėgį.

Iš eksperimento Toričelis padarė išvadą, kad gyvsidabrį vamzdelyje laiko ne „tuštumos baimė", bet oro slėgis į atvirą gyvsidabrio paviršių dubenėlyje. O erdvė vamzdelyje virš gyvsidabrio, jo manymu, yra tuščia. Tuo būdu Toričelis „tuštumos" problemą susiejo su oro svoriu ir slėgiu, tačiau vienareikšmio ir tiksliai suformuluoto atmosferos slėgio įrodymo jis nepateikė. Oro sunkumo ir slėgio hipotezei tuo metu jau pritarė daugelis mokslininkų, tačiau savo nuomonei apginti jie dar nepateikė svarių ir pagrįstų įrodymų. O erdvę viršutinėje vamzdelio dalyje daugumas, priešingai Toričeliui, laikė esant užpildyta kokia nors (nematoma) medžiaga.

7

„Mokslininkų susijaudinimą,— rašo Ljocis,— kilusį dėl Toričelio vamzdelio, galima palyginti nebent su Galilėjaus žiūrimojo vamzdžio sukeltu susidomėjimu. Tarp peripatetikų, karteziečių ir eksperimentatorių įsiliepsnojo karšta diskusija".

Netrukus apie Toričelio bandymą sužinojo visi Prancūzijos mokslininkai. Vienas kitas susidomėjo tuo eksperimentu ir mėgino jį pakartoti, tačiau nesėkmingai: tais laikais dar buvo sun-

ku pasigaminti patvarią pakankamo didumo bandymų įrangą, stikliniai vamzdeliai trūkdavo nuo gyvsidabrio svorio.

1646 metų spalio mėnesį pas Etjeną Paskalį pakeliui į Djepą buvo užsukęs vienas jo pažįstamas, Pjeras Peti, tvirtovių intendantas, labai domėjęsis fizikos bandymais. Netoli Djepo prieš keletą metų buvo pusiau sudegęs ir nuskendęs karo laivas — vienas jūreivis neatsargiai užsirūkė šalia parako statinės. Laivo nuolaužose turėjo būti 40 tūkstančių ekiu. Sumanus marselietis Žanas Pradinas neva buvo išradęs ir pasidirbęs povandeninį aparatą, kuriame galima „šešias valandas išbūti po vandeniu su uždegta žvake". Su tuo aparatu jis rengęsis kaip reikiant išnaršyti povandeninį pasaulį. Peti nesitvėrė savame kailyje, trokšdamas kuo greičiau išvysti tą nematytą reginį. Jis žinojo apie Toričelio eksperimentą ir papasakojo apie jį Paskalio šeimai. Grįždamas atgal iš Djepo, Peti vėl apsistojo Ruane ir su Blezu tą eksperimentą pakartojo. Rezultatai buvo panašūs į Toričelio bandymo rezultatus. Galvodamas apie šį bandymą, Paskalis pastebėjo, jog dabar jis jau visai tvirtai laikosi nuomonės, kuriai visuomet pritarė, kad tuštuma nėra kažkas neįmanomo ir kad gamta jos taip nebijo, kaip daugelis įsivaizduoja.

Tačiau nuomonė ir lieka nuomone, o bandymo paprasto pakartojimo toli gražu neužteko, norint griežtai patvirtinti iš jo išplaukiančias išvadas. Ir pats Blezas nebuvo galutinai įsitikinęs savo teisumu; be to, ir gausūs „tuštumos" priešininkai tvirtino, kad vamzdelio viršus pripildytas arba išretinto oro, arba skysčio garų, arba pasaulinio eterio, Dekarto materialiosios substancijos ir t. t. Dėl to būtinai reikėjo naujų ir įvairių bandymų, lemiamų eksperimentų, pagrįstų tvirtomis aksiomomis ir sistemingais įrodymais, o ne intuityviais spėliojimais.

Tokių bandymų ir ėmėsi Blezas su jam būdingu įkarščiu ir nuoseklumu. Norėdamas paneigti, jog vamzdelio viršutinėje dalyje yra išretinto oro, jis naudojo įvairių formų vamzdelius (tiesius, įkypus, užsibaigiančius stikline pūsle ir t. t.). Jeigu ten būtų išretinto oro, tai vamzdelyje su stikline pūsle gyvsidabris laikytųsi žemiau negu tiesiame vamzdelyje be pūslės, nes pirmajame turėtų būti daugiau oro negu pastarajame.

Norėdamas paneigti skysčio garų hipotezes, Paskalis užsakė stiklo dirbtuvėje du stiklinius daugiau kaip dvylikos metrų ilgio vamzdelius. Tai buvo tiems laikams nepaprastai sunkus darbas, reikalaujantis didelių išlaidų. Ruano stiklo dirbtuvė gar-

sėjo savo puikios kokybės gaminiais, ir vamzdeliai pagaliau buvo padaryti. Jie buvo pririšti prie laivo stiebo, buvusio čia pat, dirbtuvių kieme, ir pripildyti vienas vyno, antras vandens. Daugybė smalsių Ruano gyventojų apstoję žiūrėjo, kaip vyksta bandymas ir ką daro bandytojai (viename savo laiškų Paskalis rašė, kad kartą tokioje demonstracijoje dalyvavo apie penkis šimtus įvairių luomų ir išsilavinimo žmonių). O koks turi būti rezultatas, jei teisinga gyvsidabrio garų hipotezė? Vynas garuoja greičiau už vandenį, vadinasi, jo garai vamzdelio viršuje turi užimti daugiau vietos, o skysčio paviršius turi būti proporcingai žemiau negu vamzdelyje su vandeniu. Išmatavus buvo nustatyta, kad vandens paviršiaus aukštis buvo 31 pėda, o vyno — 31 pėda ir 8 coliai. Taigi buvo paneigta dar viena hipotezė.

8

1647 metų vasarą Blezo sveikata sušlubuoja, ir jis su Žaklina persikelia į Paryžių. Paryžiuje jie uoliai klauso Port Rojalio atsiskyrėlių ir vienuolių dvasios tėvo Sengleno pamokslų. Senglenas nebuvo didelis gražbylys. Jo mintys buvo paprastos, lengvai suprantamos ir rūsčios. Jų patosas daugiausia rėmėsi įsitikinimu, jog tikras krikščionis turi visiškai atsisakyti pasaulietiško gyvenimo, jog žemiškieji malonumai žmogui tėra vien atgailos objektas. Toms mintims, rašo Žilberta, karštai pritarė brolis ir sesuo.

Tačiau ne vien tik dėl tobulo gyvenimo tuomet suko galvą Paskalis. Jis ir toliau intensyviai tyrinėjo fizikinius reiškinius, susitikinėjo su Paryžiaus mokslininkais, svarstė su jais įvairias mokslo problemas. Beveik visuomet dėl to jam tekdavo įveikti savo negalavimus, vis stiprėjančius galvos ir skrandžio skausmus. Kartais jis net negalėdavo atsakyti į artimųjų laiškus. Atsiprašydamas už tylėjimą, jis kartą rašė savo vyresniajai seseriai, kad sveikata ir laisvas laikas jam beveik niekada nesutampa. Kai taip atsitikdavo, Žaklina būdavo Blezui nepakeičiama pagalbininkė. Švelniai ir rūpestingai, kaip tikra motina, ji slaugydavo sergantį brolį, taisydavo jam karštas vonias, nuleisdavo kraują. Karštai mylinti sesuo ir kantri švelni slaugė, ji kartu būdavo dar ir Blezo sekretorė bei reikalų patikėtinė, mėginanti bent kiek atvėsinti jo mokslinį įkarštį.

Štai ir dabar, kai per vieną iš savo retų apsilankymų Prancūzijoje Dekartas išreiškė pageidavimą susitikti su Paskaliu ir paprašė savo pažįstamą dėl to susitarti su jo seserim, Žaklina pateko į keblią padėtį: laikas moksliniams pokalbiams lyg ir netinkamas; po vakarykščio kraujo nuleidimo iš kojos brolis labai nusilpo, smarkiai prakaitavo ir mažai miegojo, bet ar jis nesupyks, sužinojęs, kad ji sukliudė jam susitikti su garsiu filosofu ir mokslininku? Ji vis dėlto pareiškia sutinkanti ir prašo Dekartą ateiti rytojaus dieną apie vidurdienį, nes rytais Blezui būna ypač sunku kalbėti.

Madinga žalios taftos liemene, be sultono ir špagos, privalomų bajorų luomo žmogui, kariškai tvarkingas, Dekartas su keliais savo bičiuliais 1647 metų rugsėjo 23 dieną atsiranda prie sergančio Paskalio lovos. Susitikime dalyvaująs Robervalis Dekarto prašymu rodo, kaip veikia aritmetinė mašina. Paklaustas, kokios prigimties yra erdvė viršutinėje vamzdelio su gyvsidabriu dalyje, Dekartas atsako, kad tenai yra jo materialioji substancija. Blezas su tuo nesutinka, tačiau jis taip blogai jaučiasi, jog nepradeda diskutuoti ir išsisuka, pasakęs keletą žodžių. Tuo tarpu Robervalis, kuris pritaria Paskaliui ir, be to, nelabai mėgsta Dekartą, šoka karštai (tačiau nenusižengdamas mandagumui) įrodinėti, kad priešininko nuomonė yra klaidinga. Dekartas kandžiai atšauna, kad jis kiek tik reikės kalbėsis su išmintingu Paskaliu, tačiau ir minutės negaiš pokalbiui su iš anksto prieš jį nusiteikusiu Robervaliu. Įsižeidęs filosofas palieka Blezą, pažadėdamas užeiti rytojaus dieną, ir vyksta kviestinių pietų.

Rugsėjo 24 dieną jie susitinka antrą ir paskutinį kartą. Dekartas teiraujasi, kaip Paskalis jaučiasi, pataria jam dažniau gerti stiprius buljonus, o rytais nesikelti iš lovos tol, kol nepavargs nuo gulėjimo (taip darė pats Dekartas visą gyvenimą: dar Le Flešo kolegijoje jam išimties tvarka buvo leista nesikelti kartu su visais, ir vėlesniais metais tas jo įprotis nepasikeitė — jis gulėdamas mąstydavo apie įvairius dalykus; vienas Dekarto biografų net sako, kad daugelis jo filosofinių ir matematinių atradimų buvo padaryti kaip tik rytais gulint). Po to pokalbis, trukęs apie trejetą valandų, pakrypsta į aktualias mokslo problemas. Labai gaila, kad konkretesnės šio dviejų didžiųjų amžininkų pokalbio detalės liko nežinomos.)

Atvažiavęs į Paryžių netrukus Blezas iš Merseno sužinojo nemalonų dalyką. Lenkijos karalienės sekretorius Denuajė laiške Europos „vyriausiajam paštininkui" pranešė, jog Lenkijoje atsirado kažkoks kapucinas Valerianas Manji, kuris, priešingai Aristoteliui, mėgino įrodyti tuštumos gamtoje buvimą. Prie laiško buvo pridėta spausdinta brošiūra, kurioje Manji aprašė savo bandymą, panašų į Toričelio ir Paskalio eksperimentus, pretenduodamas šioje tyrinėjimų srityje į originalumą ir pirmenybę.

Dėl Blezo prioriteto, kaip ir su aritmetine mašina netikėtai iškilo abejonės, ir tai labai skaudžiai užgavo jaunojo mokslininko ambiciją. Vėl būtinai prireikė gintis ir įrodinėti, kad jis teisus. Rugsėjo mėnesį Robervalis parašė Denuajė ilgą laišką, kuriame nurodė magistralinius Paskalio bandymus Ruane, o kapuciną išvadino „vagimi iš Lenkijos". Manji priklausomybė nuo pirmtakų tebėra neaiški. Dauguma mokslatyrininkų, tyrinėjusių šią problemą, linkę manyti, kad, prieš pradėdamas savo eksperimentą, jis gana gerai žinojo apie Toričelio bandymą ir tiesiog pakartojo jį be jokių įrodymų, naujų tyrimų ir tvirtų formuluočių.

Nepaisant to, kliudytas į opiausią vietą, Blezas buvo priverstas 1647 metų spalio mėnesį paskelbti nedidelį traktatą, pavadintą „Nauji tuštumos tyrimo bandymai". Tai buvo dalis didesnio tuštumai skirto traktato, kurį Paskalis buvo sumanęs, bet taip ir neparašė. Išleistas traktatas yra dedikuotas tėvui. Jis reziumuoja Blezo iki tol padarytus eksperimentus. Štai kaip jis pats pratarmėje aiškina, kodėl turėjo sutrumpinti savo kūrinį: „...Aš nutariau, jog yra būtina pateikti iš anksto sutrumpintą traktato variantą, nes eksperimentams išleidau didelius pinigus, įdėjau daug darbo bei sugaišau daug laiko, ir bijau, kad kitas, neprarasdamas nei vieno, nei antro, nei trečio, neaplenktų manęs ir viešai nepaskelbtų to, ko pats niekada nematė ir dėl to negali tiksliai perteikti ir išvesti vieną dalyką iš kito nustatyta tvarka: nėra tokio žmogaus, kuris turėtų tokio ilgumo kaip manieji vamzdelius ir sifonus, ir mažai yra tokių, kuriems užtektų kantrybės jiems įsigyti..." Toliau Paskalis atsisako nepriklausančių jam laurų, žmonių, norinčių jam priskirti „itališkąjį eksperimentą", nuomonės, tačiau nė nemano atsisakyti to, ką naujo jis pats išrado. Ginti ir atsikovoti tai, kas jam priklauso, Paskaliui teks dar ne sykį...

Pratarmėje Blezas taip pat pažymi, kad vis dar abejojama itališkojo eksperimento įtikimumu: išankstinis nusistatymas verčia vienus tyrinėtojus „užpildyti" vamzdelio viršutinę dalį gyvsidabrio garais, kitus — mažytėmis išretinto oro dalelėmis, trečius — jų pačių vaizduotėje egzistuojančia materija. Visi jie, rašo Paskalis, stengdamiesi išguiti tuštumą, rungtyniauja proto guvumu ir mitrumu, o susidūrę su tikraisiais sunkumais, pateikia kaip įrodymus tuščius žodžių raizginius. „Dėl to aš nusprendžiau,— formuluoja Blezas svarbiausią traktato uždavinį,— padaryti tokius eksperimentus, kurie galėtų atremti visus prieštaravimus, kokie tik yra įmanomi".

Svarbiausioji traktato dalis yra iš trijų skyrių. Pirmame skyriuje aprašomi Paskalio padaryti eksperimentai, antrame parodytos jų išvados, trečiame pateikiama bendra išvada. Kaipgi apibendrina Paskalis savo bandymų rezultatus? Išvadas jis daro be galo atsargiai, tiksliau tariant, pernelyg atsargiai. Tuo metu jis dar nebuvo visiškai įsitikinęs, kad gamta neturi *horror vacui*, bet nepritarė ir tiems, kurie tvirtino, kad gamta absoliučiai nepakenčia tuštumos. Blezas manė, kad gamta bijo tuštumos, bet toji „baimė" yra ribota. Kaip matome, jo išvada labai panaši į Galilėjaus atsakymą fontanų įrengėjams. O samprotaudamas apie viršutinės vamzdelio dalies tuštumos prigimtį, jis sako, kad ši atrodanti tuščia ertmė nėra pripildyta: oro, kuris neprasiskverbia pro stiklines vamzdelio sieneles; skysčio kvapų, to skysčio garų ir t.t. Tuo būdu, rašo Paskalis, atrodanti tuščia ertmė neužpildyta jokiomis gamtoje žinomomis medžiagomis, kurios gali būti prieinamos žmogaus pojūčiams; ir galima tą ertmę laikyti iš tikrųjų tuščia, kol eksperimentais nebus įrodyta, kad joje esama kokios nors medžiagos.

Paskalis savo darbe nekalba apie oro sunkį, nors bandymai akivaizdžiai tai rodo. Visas jo dėmesys yra sutelktas į įrodymą, kad tuštuma yra galima ir kad „tuštumos baimė" gamtoje turi ribas.

9

Išvados buvo išankstinės ir ribotos, nes atliktų eksperimentų tų neužteko nuoseklesniems ir drąsesniems apibendrinimams. O užbėgti absoliučiai nepaneigiamiems bandymams už akių Paskalis negalėjo. Tačiau ir tokios išvados sulaukė daugelio opo-

nentų, iš kurių ypač atkaklus buvo Etjenas Noelis — mokslininkas ir filosofas, atstovavęs jėzuitų ordinui. Noelis dėstė filosofiją Le Flešo kolegijoje (jo paskaitų klausė Dekartas, gana artimai su juo bendravęs), buvo keleto ordinui priklausančių mokymo įstaigų rektorius, o tuo metu, kai Blezas išleido savo „Naujus tuštumos tyrimo bandymus", rektoriavo jėzuitų Klermono koleže (dabar Liudviko Didžiojo licėjus).

Kai tik pasirodė Paskalio traktatas, jis tučtuojau atsiliepė, parašydamas autoriui laišką: „Mesjė, aš perskaičiau jūsų puikių ir išradingų tuštumos tyrimo bandymų aprašymą, tačiau nesuprantu tos tariamosios tuštumos, atsirandančios vamzdelyje, nuslūgus vandeniui ar gyvsidabriui. Aš sakau, jog tai yra kūnas, nes jis veikia kaip kūnas, laužia ir atspindi šviesą, sulėtina kito kūno judėjimą. Tai galima pastebėti, slūgstant gyvsidabriui, kai vamzdelis, pilnas viršuje tos tuštumos, apverčiamas. Vadinasi, kūnas užima gyvsidabrio vietą. Dabar būtina pažiūrėti, kas tai per kūnas". Gindamas peripatetikų teiginius, Noelis bandė įrodyti, kad kūnas, užpildantis Toričelio vamzdelio viršutinę dalį, yra išvalytas oras, kuris atsiskyręs nuo grubesnio ir sunkesnio, patenka į vamzdelį per stiklo poras. Kaipgi, Noelio manymu, vyksta šis procesas? Oras, sako, jis, gali būti sudarytas iš smulkių ir stambių dalelių. Smulkiąsias daleles, užpildančias stiklo poras, nuo stambiųjų atskiria slūgdamas gyvsidabris, kuris traukia jas paskui save. Smulkiosios dalelės traukia su savimi greta esančias daleles tol, kol užsipildo visa gyvsidabrio palikta ertmė.

Paskalis negalėjo pasitenkinti tokia vien žodine, jokiais bandymas nepagrįsta argumentacija, kurią savo traktate jis pavadino vinklumu ir tuščiomis proto pratybomis. „Nesunku įžiūrėti,— rašo rusų fizikos istorikas N. Liubimovas,— kad iš esmės skiriasi dviejų mokslininkų metodai. Vienas jų reprezentuoja nuomonę, kuriai bandymai yra svetimi, o antras tarnauja naujųjų laikų mokslui, pagrįstam bandymais. Paskalis remiasi bandymais, kuriuos pats padarė ir išnagrinėjo. Suprantama, jo dėmesį patraukia šių bandymų esmė — beorės ertmės su jos savybėmis susidarymas. Tokią ertmę, sudarytą patogesnių būdu, netrukus ėmė tirti Boilis ir kiti".

1647 metų spalio 29 dieną Blezas parašė atsakymą Noeliui ir jame pateikė „universalią taisyklę", kuria, jo manymu turi vadovautis visi, kas ieško tvirtų ir patikimų duomenų, „visiškai

užpildančių ir patenkinančių protą", ir kurią jis laiko tinkama visiems atskiriems atvejams tiesai nustatyti. Pagal šią taisyklę visi teisingi sprendimai turi būti pagrįsti dviem principais — aksiomomis ir įrodymais. Aksiomos yra tokie akivaizdūs suvokimui ir protui teiginiai, kad „protas neturi jokios galimybės abejoti jų tikrumu": pavyzdžiui, jei prie vienodų daiktų pridėsime vienodus daiktus, tai ir rezultatai bus vienodi daiktai. Įrodymai — tai sekmenys, kurie būtinai išplaukia iš panašių aksiomų, jei naudojamės nuoseklia loginių išvadų grandine. Pavyzdžiui, nors tvirtinimas, kad trikampio vidaus kampų suma lygi dviem statiesiems kampams, ir nėra savaime akivaizdus, jis neabejotinai akivaizdžiai įrodomas, pasirėmus tiksliomis ir neginčijamomis aksiomomis. Visi sprendimai, kurie nėra pagrįsti šiais principais, Paskalio nuomone, yra abejotini. Juos reikia vadinti „čia regėjimu, čia užgaida, kartais fantazija, idėja ar tiesiog gražia mintimi". Kadangi tokie sprendimai negalimi be šiokio tokio įžūlumo ir neprotingumo tai mes labiau linkę juos paneigti, kad paskui, kai turėsime neginčijamus jų teisingumo įrodymus, vėl galėtume juos patvirtinti. Proto nuolankumą, sako Paskalis, reikia palikti tikėjimo paslaptims, o gamtos pažinimui reikia skirti vien protą ir pojūčius.

Iš tokių pozicijų nenuilstantis eksperimentatorius atakavo Noelio laiške išdėstytus teiginius. Jo samprotavimuose Paskalis neįžiūri nei savaime akivaizdžių aksiomų, nei griežtų įrodymų, o randa tik vaizduotės žaismą, „be ypatingo vargo ir gaišaties sukuriantį tiek didelius dalykus, tiek menkniekius". Daugelis tyrinėtojų, sako Blezas, lengvai išvengia realių sunkumų, savo samprotavimus grįsdami paslaptinga materija, neva užpildančia visą tuščią erdvę; jeigu jų, kaip ir Noelio, paprašytume parodyti šią materiją, jie atsakytų, kad ji nematoma. Tos materijos nematomumas, „neįrodomumas", Paskalio nuomone, veikiau patvirtina, kad jos nėra, negu kad ji yra. Ir nors daugelis ankstesnių ir jų laikų fizikų vartoja tą kategoriją, tokiais atvejais negalima pasikliauti jokiais autoritetais; cituojant autorius, reikia nurodyti jų argumentus, o ne vardus.

Neslepiamos ironijos blyksniai pakaitomis su griežtais loginiais samprotavimais laiško gale virsta atvira pašaipa iš mokyto jėzuito. „Tarp kita ko, negalima sakyti, kad jūs nenusipelnėte garbės, kiek tik galima sumaniau paremdamas peripatetikų fiziką, ir jūsų laiškas, mano manymu, tiek pat įrodo

jūsų ginamos nuomonės silpnumą, kiek ir jūsų proto galią. Žinoma, kai jūs taip mikliai įrodinėjate, jog tuštuma neįmanoma, nesunkiai galima pamanyti, kad su tokiu pat uolumu galėtumėte pagrįsti ir priešingas pažiūras..."

Tačiau Noelis nemanė pasiduoti ir parašė Paskaliui antrą laišką, kuriame jis iš dalies pakeitė savo nuomonę, tačiau ir toliau tvirtino, kad tuštuma neįmanoma. Noelio laišką Blezui įteikė to paties ordino vienuolis tėvas Talonas, leidęs Paskaliui suprasti, jog dėl ligos jis gali į jį neatsakyti. Talonas taip pat prašė laiško niekam nerodyti ir apskritai susirašinėjimą slėpti: girdi, paskui galės išsiaiškinti vienu du.

Po kurio laiko jėzuitai ėmė skleisti gandus, neva Paskalis neatsakąs dėl to, kad esančios sutriuškintos jo pažiūros ir jis gėdinąsis prisipažinti pralaimėjęs. Tie gandai pasiekė Paskalio draugus, konkrečiai, Le Pajerą, ir, žinoma, patį Blezą. 1648 metų vasario mėnesį jis parašė Le Pajerui laišką, kuriame aiškina, kad jo tylėjimas yra Talono išprovokuotas, ir samprotauja apie antrąjį Etjeno Noelio laišką. Neigdamas tuštumą, rašo Paskalis, Noelis remiąsis jo paties argumentais: tuštuma kaip ir „išvalytas oras" ar „materiali substancija" yra neprieinama jokiam mūsų pojūčiui ir apie ją negalima pasakyti ką nors tikra. „Bet, pone,— klausia Blezas, kartu ir atsakydamas savo oponentui,— spręskite pats: jei kurioje vietoje mes nieko nematome ir nejaučiame, tai kas yra teisesnis — ar tas, kuris tvirtina, jog ten kažkas yra, nors ir nieko nepastebi, ar tas, kuris mano, jog ten tuščia, nes nieko neranda?" Be jokių išlygų tvirtinti, jog egzistuojanti kažkokia nematoma materija, šiuo atveju esą tas pats, kas teigti, jog Mėnulis yra gyvenamas, o nepasiekiamuose šiaurės kraštuose esama žmonių, visai nepanašių į paprastus Žemės gyventojus. Kaip ir laiške pačiam Noeliui, Paskalis čia metodiškai triuškina Aristotelio fizikos gynėjo argumentaciją, tik retai su ta fizika sutikdamas, pavyzdžiui, pritardamas aiškinimui, kad vamzdelyje skystis iš dalies nuslūgsta dėl išorės oro sunkio. Panaši nuomonė, rašo Blezas, vis labiau plinta tarp mokslininkų, kurie remiasi kruopščiai parengta bandymų metodika.

Paskalis jau buvo bebaigiąs laišką, pridūręs, kad savo svarbiausias mintis Noelis yra pasiskolinęs iš Dekarto ir atsakyti reikėtų jam, o ne mokytam jėzuitui. Tik staiga jis gavo ką tik

išėjusią savo oponento knygą „Tuštumos pilnumas", kurioje Noelis, keisdamas aiškinimų detales, laikosi savo ankstesnės hipotezės. Tas veikalas buvo dedikuotas princui Konti. „Monsenjore,— rašė Noelis,— Gamta šiandien yra kaltinama tuo, kad joje esama tuštumos, o aš mėginu Jūsų Šviesybės akivaizdoje apginti ją nuo tokio kaltinimo. Ji jau seniai įtariama dėl joje esančios tuštumos, tačiau dar niekas nesiryžo įtarimą paskelbti faktu ir sulyginti jį su Pojūčiais ir Eksperimentu. Čia aš parodau Gamtos pilnumą ir jai primetamų faktų melagingumą, o kartu ir jos priešininkų liudijimų šmeižikiškumą. Jeigu kiekvienas ją taip pažinotų, kaip Jūsų Šviesybė, kuriam ji atvėrė visas savo paslaptis, niekas neišdrįstų jos kaltinti ir pabijotų kelti jai bylą, remdamasis melagingais parodymais ir neįrodytais bandymais. Ji tikisi, Monsenjore, kad jūs nepaliksite nenubaustų visų tų šmeižtų kaltininkų. Ir jeigu, norint labiau išteisinti gamtą, būtinai reikia, kad ji užmokėtų patirtimi ir išstatytų liudytoją prieš liudytoją, tai žinant, kad Jūsų Šviesybės protas pripildo visas jos dalis ir persmelkia slapčiausius ir tamsiausius pasaulio daiktus, niekas, Monsenjore, nedrįs tvirtinti, bent jau galvodamas apie Jūsų Šviesybę, kad gamtoje būtų tuštuma".

Savo darbe Noelis taip ir neišstatė „liudytojo prieš liudytoją", tai yra, patirties prieš patirtį, nes metafizinė pasaulėžiūra neleido jam pripažinti pačios jutiminio eksperimentinio pažinimo idėjos; dalinį skysčio nuslūgimą vamzdelyje jis aiškino jau ne išorinio oro sunkiu, o tam tikra savybe, jo vadinama „judriuoju lengviu". Tučtuojau po „Tuštumos pilnumo" Blezas gavo raštelį, kuriame Noelis, paneigdamas didžiąją dalį savo knygos, judrųjį lengvį pakeitė eteriu, o gyvsidabrio pusiausvyrą vamzdelyje vėl aiškino oro sunkiu.

Grįžęs prie laiško, Paskalis pranešė Le Pajerui, jog sunku yra paneigti Noelio pažiūras, nes jis keičia jas greičiau, negu spėji jam atsakyti, ir pripildo tuščią erdvę ne tik įvairiausių formų paslaptingos materijos, bet ir žymių žmonių proto. Tačiau toks pažiūrų nepastovumas kaip tik ir rodo, kokie melagingi yra teiginiai, kuriuos gina pilnumo šalininkai; šiuo atveju pilnumą galima palyginti su kūnu, kurį plėšo įvairių krypčių organai — nuomonės. Tiesos reikia ieškoti ne ten, kur viešpatauja sąmyšis ir blaškymasis, o ten, kur akivaizdumas

ir tikrumas — „tai yra tas aukso vidurys ir tobula galvosena, kuri taip būdinga jums ir kuri man ypatingu būdu buvo ugdoma, rodant daugiau negu tėvišką rūpestingumą".

Paskelbęs savo požiūrį laiške Le Pajerui, Blezas daugiau nebeatsakinėjo Noeliui, už jį tai darė tėvas. Paskalio vyresniojo laiške buvo panaudota Noelio ir Blezo susirašinėjimo medžiaga ir pastarojo laiškas Le Pajerui. Etjeno Paskalio tonas buvo griežtas, o vietom ir nepateisinamai piktas: „Negana to, kad jūs mus viliojate nežinomais dalykais: Aristotelio ugnine sfera, Dekarto materialia substancija, dvasiniais ir saulės spinduliais, judriuoju lengviu. Kai jums pritrūksta minčių, jūs pradedate įžeidinėti..."

Blezo ir Etjeno Noelio ginče buvo daug nesusipratimų ir visai pašalinių momentų. Sunku apkaltinti mokytą jėzuitą turėjus kokią slaptą mintį. Galimas daiktas, jis ne viską gerai suprato (vėliau „Tuštumos pilnumo" lotyniškame vertime Noelis tinkamai įvertino Paskalio bandymus), o veikiausiai nenorėjo sutikti su gimstančio naujųjų laikų mokslo postulatais, su jo eksperimentiniu ir analitiniu, antimetafiziniu pobūdžiu.

Susižavėjęs fizika, Paskalis pasireiškė kaip gabus eksperimentatorius, įžvalgus teoretikas, subtiliai jaučiantis naujojo mokslo formavimąsi ir dvasią, aiškiai įsivaizduojantis jo tikslus ir uždavinius. Čia jis pasirodė ir puikiai mokąs polemizuoti. Kartais jis veržiasi į tiesą su perdėtu atsivertėliui griežtumu ir išdidumu, gina savo nuomonę, griebdamasis ne vien akivaizdžių aksiomų ir iš jų išplaukiančių įrodymų, bet ir piktos pašaipos, kandžios ironijos.

Neabejingas Blezas ir intelektualinei nuosavybei, prioritetui. Jis pernelyg skrupulingas, kai liečiama jo garbė ir savigarba, neatlaidus ir be gailesčio savo priešininkams.

Kai Blezas darbavosi, pasinėręs į savo fiziką, Žaklina darėsi vis pamaldesnė ir nepraleisdavo nė vieno Sengleno pamokslo. Netrukus jai atėjo į galvą stoti į Port Rojalio vienuolyną. Brolis pritarė sesers ketinimui ir per Gijeberą, kuris tuo metu buvo Paryžiuje, padėjo jai užmegzti ryšį su vienuolyno vyresniąja motina Andželika, su malonia vienuole Agnese ir su pačiu Senglenu, vėliau tapusiu Žaklinos dvasios tėvu. Žaklina priėmė jo patarimus ir pamokymus su naujokei nebūdingu nuolan-

kumu ir klusnumu. Bet, norėdama apsivilkti vienuolės abitą, ji turėjo pasikalbėti su tėvu, kuris dar tebebuvo Ruane ir turėjo greit atvažiuoti į Paryžių. Blezas apsiėmė pats su juo pasikalbėti, liko tik laukti, kol Etjenas Paskalis atvažiuos...

10

1647 metų lapkričio mėnesį Paskalis ėmė tirti Toričelio bandymą kitu požiūriu. Dabar jį domino ne ertmės virš gyvsidabrio stulpelio prigimtis, o priežastis, dėl kurios jis laikosi tam tikrame lygyje.

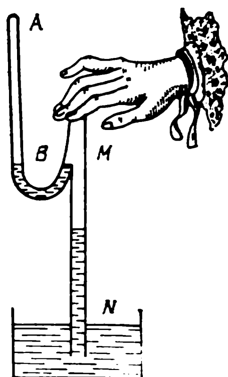
Paskalis jau padarė parengiamuosius bandymus, suformulavo ir pritaikė savo tyrimams tikrojo mokslo pradmenis. Tuomet jau buvo galima pradėti lemiamus eksperimentus, kurie būtų leidę padaryti galutines išvadas. Laiške Le Pajerui Blezas pažymėjo, kad daugelis mokslininkų eksperimentatorių gyvsidabrio nuslūgimą Toričelio vamzdelyje siejo su išorės oro slėgiu. Aiškiausiai ir glausčiausiai tą nuomonę išreiškė 1644 metais pats Toričelis: „Iki šiol buvo manoma, kad jėga, sulaikanti natūralų gyvsidabrio leidimąsi žemyn, slypi viršutinės vamzdelio dalies viduje kaip tuštuma arba labai išretėjusi materija. O aš tvirtinu, jog priežastis yra indo išorėje: skysčio paviršių dubenėlyje slegia oro stulpas... nenuostabu, kad skystis patenka į stiklinio vamzdelio vidų (vamzdelis jo nei traukia, nei stumia) ir kyla tol, kol pasiekia pusiausvyrą su išorės oru". Tačiau ir tokia forma nusakytas šis teiginys kartais sutikdavo prieštaravimų, nes kai kurie fizikai tebemanė, jog, kaip tvirtino Aristotelis, lengvi kūnai negali slėgti sunkesniųjų (pavyzdžiui, vanduo žemės, oras vandens ir t.t.).

Toričelio nuomonė — tik vienas iš galimų aiškinimų, kuris liks hipotetiškas tol, kol bandymas parodys, jog bet kuris kitas aiškinimas yra neįmanomas. Vadinasi, aktualiausias uždavinys buvo padaryti tokį bandymą, kuris įrodytų, jog oro sunkis yra vienintelė įmanoma priežastis, dėl kurios gyvsidabris vamzdelyje laikosi „pakabintas".

1647 metų pabaigoje, dalyvaujant svainiui Florenui Perjė, Paskalis padarė vieną iš lemiamų bandymų, įrodančių oro slėgio hipotezę. Jei ši hipotezė tikra, jei kaip tik būtent oras, slegiantis gyvsidabrio paviršių dubenėlyje, o ne *horror vacui,* lai-

ko gyvsidabrio pusiausvyrą vamzdelyje, tai įdėjus dubenėlį su vamzdeliu į beorę erdvę, gyvsidabris vamzdelyje, užuot tik nuslūgęs, turėtų ištekėti visas, nes neturėtų pasipriešinimo iš išorės. Tuo metu beorė erdvė buvo žinoma tik vienoje vietoje — viršutinėje paties Toričelio vamzdelio dalyje. Dėl to reikėjo padaryti labai tikslią ir sudėtingą operaciją: mažą vamzdelį su gyvsidabriu įdėti į didesnio vamzdelio ertmę. Tam Paskalis panaudojo trijų pėdų ilgio stiklo vamzdelį, pripildytą gyvsidabrio ir iš abiejų galų uždaromą sklendėmis, pritvirtintą kitame, šešių pėdų ilgio vamzdelyje. Po to didysis vamzdelis buvo pripildomas gyvsidabrio, jo anga uždaroma sklende, paskui jis buvo apverčiamas ir stačias pamerkiamas į dubenį su gyvsidabriu. Vėliau didžiojo vamzdžio sklendė buvo praduriama: gyvsidabris tučtuojau nuslūgdavo, sustodamas įprastame aukštyje ir palikdamas viršuje tuščią ertmę, kurioje buvo mažasis vamzdelis, apatiniu galu panardintas į didžiojo vamzdelio gyvsidabrio stulpelį. Kai su ilga lenkta viela buvo praduriama sklendė mažojo vamzdelio apačioje, gyvsidabris ne nuslūgdavo, o ištekėdavo visas, nes beorėje erdvėje jo niekas neslėgė ir nelaikė pusiausviro.

Kiek vėliau tą eksperimentą Paskalis pakartojo kita forma, pasiūlyta jam draugų Ozu ir Robervalio. Naujam bandymui Blezas užsakė Ruano stiklapūčiams sudėtingos konfigūracijos vamzdelį (3 pav.) Jo galas *A* hermetiškai uždarytas, o apatinis galas *N* atviras; taške *M* yra angelė, kuri iš pradžių sandariai užkemšama; tuomet vamzdelis pripilamas pilnas gyvsidabrio, apverčiamas ir apatinis galas įmerkiamas į indą su gyvsidabriu. Vamzdelio dalyje *MN* gyvsidabris nuslūgsta, kaip ir darant įprastą bandymą, ir lieka „pakibęs" tam tikrame aukštyje, laikomas pusiausviras indo gyvsidabrį slegiančio oro. O dalyje *AB* esantis gyvsidabris nusileidžia į vamzdelio išlinkimą, nes vakuume niekas nesipriešina jo kritimui. Atidarius angą *M*, atmosferos oro slegiamas, gyvsidabris vamzdelyje *AB* staigiai pakyla aukštyn, kol pasiekia tokį aukštį, kuriame oras jį išlaiko pusiausvirą.

3 pav.

Atrodytų, jog tie „tuštumos tuštumoje" bandymai turėjo įtikinamai paaiškinti, kad gyvsidabris vamzdelyje kyla dėl oro slėgio, o ne dėl „tuštumos baimės" ar kurios kitos priežasties. Tačiau Paskalis manė, jog ir šiuo atveju „vakuumininkams" (tai yra tuštumos šalininkams) dar lieka spragų, kurias „užkimšti" gali tiktai kategoriškas ir absoliučiai nepaneigiamas eksperimentas. Kaip tik apie tokį bandymą, Blezo pavadintą „didžiuoju skysčių pusiausvyros eksperimentu", jis ir pranešė 1647 metų lapkričio 15 dieną laiške Florenui Perjė. Jo esmė buvo gana paprasta: reikėjo padaryti įprastinį tuštumos bandymą vienodomis sąlygomis kalno papėdėje ir viršukalnėje. „Jūs, žinoma, įsivaizduojate, — rašo Blezas savo svainiui,— kad šis eksperimentas yra lemiamas, ir jeigu kalno viršūnėje gyvsidabrio stulpelis bus žemesnis negu papėdėje (o tuo tikėti aš turiu daug priežasčių, nors visi, kurie apie tai rašė, yra kitos nuomonės), teks būtinai daryti išvadą, jog oro slėgis, o ne tuštumos baimė yra vienintelė gyvsidabrio pusiausvyros priežastis." Juk visiškai aišku, tęsia toliau Paskalis, jog kalno viršuje oro slėgis mažesnis negu apačioje, ir atvirkščiai, neprotinga būtų tvirtinti, jog kalno papėdėje „tuštumos baimė" yra didesnė negu viršukalnėje.

Numatomo bandymo prasmė buvo kiekybės įvedimas, galimybės išmatuoti oro slėgį kaip paskutinės instancijos panaudojimas; neišmatuojama ir kiekybiškai neįvertinama *horror vacui* kartu buvo automatiškai atmetama.

Tokį eksperimentą padaryti buvo gana sunku: reikėjo surasti pakankamai aukštą kalną; jis turėjo būti netoli miesto, kad būtų lengviau nugabenti indus, vamzdelius, gyvsidabrį ir kitą įrangą, stebėti oro sąlygas kalno rajone ir eksperimentuoti tiek kartų, kiek reikės; tokiems eksperimentams reikėjo ir išmanančio žmogaus, gebančio įsigilinti į bandymų esmę ir padaryti juos su reikiamu griežtumu ir tikslumu. Visus tuos sunkumus pavyko įveikti padedant svainiui Florenui Perjė. O pagalbininkas jis buvo idealus: gyveno Blezo gimtajame mieste Klermone, įsikūrusiame šalia didelio Piuji de Domo kalno; be to, buvo gerai susipažinęs su Blezo mokslo darbais ir laisvu nuo tarnybos metu pats mėgo daryti visokius fizikos bandymus. Eksperimentą jam Paskalis ir patikėjo, tačiau dėl įvairių priežasčių

svainis galėjo imtis to darbo tik po 10 mėnesių — 1648 metų rugsėjo 19 dieną. O po keleto dienų Blezas, kuris visą tą laiką labai nekantravo ir nerimavo, gavo ilgai lauktą laišką. „Mesjė,— rašo Perjė,— pagaliau aš padariau eksperimentą, kurio jūs taip ilgai laukėte. Aš būčiau dar anksčiau padaręs jums tą malonumą, jei ne tarnybos pareigos, laikiusios mane Burbone; be to, man parvažiavus, sniegas ar rūkai taip buvo užtemdę Piuji de Domo kalną, kur aš turėjau daryti eksperimentą, jog net šituo geriausiu metų laiku sunku buvo sulaukti dienos, kad matytųsi paprastai debesų apsupta, o kartais ir virš jų iškilusi viršukalnė, nors tuo pačiu metu slėnyje būna geras oras; taigi aš negalėjau suderinti oro sąlygų ir savo galimybių iki šio mėnesio 19 dienos. Tačiau tą dieną eksperimentas taip nusisekė, jog visai paguodė mane, susikrimtusį dėl neišvengiamų sutrukdymų."

Bandymas iš tiesų puikiai pasisekė, jis buvo padarytas kuo tiksliausiai, laikantis visų galimų formalumų. Rugsėjo devynioliktosios rytas kaip paprastai nežadėjo gero oro. Tačiau netrukus Piuji de Domo viršūnė pasirodė iš už tamsių debesų, ir, nors oras buvo nepastovus, Perjė ryžosi jau tiek kartų atidėliotam eksperimentui. Apie aštuntą valandą ryto vienuolyno sode, kuris buvo laikomas žemiausia miesto vieta, prie Floreno Perjė prisijungė kiti eksperimento dalyviai, žymūs ir gerbiami Klermono gyventojai: abatas Bonjė, katedros kanauninkas Monjė, mokesčių rūmų patarėjai Lavilis ir Begonas, taip pat gydytojas Laportas. Anot Perjė, visi šie žmonės buvo gabūs ne tik savo tarnybos dalykams, bet ir mokslams.

Iš pradžių Perjė įpylė į indą šešiolika svarų gyvsidabrio. Paskui jis paėmė du vienodo skersmens keturių pėdų ilgio stiklinius vamzdelius, užlydytu vienu galu ir atviru kitu, ir padarė paprastą „itališką eksperimentą". Kiekviename vamzdelyje gyvsidabris nuslūgo iki 26 colių ir $3^1/_2$ linijos aukščio. Bandymas buvo pakartotas dar du sykius tomis pačiomis sąlygomis; rezultatas nepasikeitė.

Tada Perjė viename vamzdelyje pažymėjo gyvsidabrio lygį ir pavedė stebėti galimus jo pasikeitimus „pamaldžiam ir galvotam" žmogui tėvui Šastenui. O jis pats, pasiėmęs antrąjį vamzdelį, su savo palydovais užkopė į kalno viršūnę, kuri buvo iškilusi virš vienuolyno sodo per 500 tuazų. Ten gyvsidab-

rio stulpelio aukštis buvo 23 coliai 2 linijos. Vadinasi, gyvsidabrio stulpelių aukščiai kalno viršūnėje ir sode skyrėsi 3 coliais $1^1/_2$ linijos; tai sukėlė eksperimentuotojų džiaugsmą ir susižavėjimą. Bandymas buvo pakartotas dar penkis sykius įvairiose kalno vietose ir skirtingomis sąlygomis: atviroje ir uždaroje vietoje, geru oru, lyjant ir esant rūkui. Visais atvejais rezultatas liko tas pats — 23 coliai 2 linijos. Tik padarę daug variantų, tyrinėtojai pagaliau ryžosi leistis nuo kalno. Eidami žemyn, jie nutarė pakartoti bandymą kitoje vietoje, „kuri yra gerokai aukščiau už vienuolyno sodą, gerokai žemiau už kalno viršūnę". Gyvsidabrio aukštis ten buvo 25 coliai.

Kai Perjė grįžo į vienuolyno sodą, tėvas Šastenas jam pranešė, kad jokių pasikeitimų paliktame vamzdelyje jis nepastebėjo, nors oras be paliovos keitėsi, pūtė vėjas, kelis kartus buvo pradėję lyti, viską aplinkui užklojo tirštas rūkas. Paskui Perjė keletą kartų pamatavo vamzdelį, kurį buvo pasiėmęs į kalną, ir visais atvejais gavo tą patį rezultatą — 26 colius $3^1/_2$ linijos. Tai dar labiau sustiprino jo įsitikinimą bandymo rezultatų teisingumu.

Kitą dieną abatas de la Maras, dalyvavęs bandyme vienuolyno sode ir sužinojęs jo rezultatus, pasiūlė Perjė padaryti bandymą aukščiausio Klermono dievo motinos katedros bokšto viršūnėje. Išmatavus paaiškėjo kad bokšto viršuje, esančiame 27 tuazais aukščiau vienuolyno sodo, gyvsidabrio stulpelis buvo $2^1/_2$ linijos žemesnis.

Supažindinęs Blezą su eksperimento eiga, Perjė sulygino gautus rezultatus ir pastebėjo, kad jeigu gyvsidabrio lygis buvo nustatomas itin skrupulingai, tai bandymų vietos aukštis dėl laiko stokos ir nepalankių aplinkybių buvo matuojamas kur kas mažesniu tikslumu; jei būtų galima, reikėtų matuoti tiksliau, kas 100 tuazų, ir kiekvienoje vietoje padaryti bandymą bei pažymėti gyvsidabrio lygio skirtumą. Tai padėtų, jo manymu, sudaryti lentelę ir nustatyti visos oro sferos skersmenį.

Svainis tapo nepakeičiamu Blezo pagalbininku; išmanydamas dalyką ir labai atsakingai bei kruopščiai atlikdamas visas formaliąsias procedūras, Florenas Perjė galėjo padaryti eksperimentus ant Piuji de Domo kalno labai įtikinamai. Gavęs Perjė laišką, Paskalis keletą kartų pakartojo bandymus: 25 tuazų aukščio Sen Žako bokšte (jo viršuje vėliau buvo pastatyta Paskalio

statula) gyvsidabrio lygis buvo daugiau kaip 2 linijomis žemesnis negu apačioje, o 90 pakopų laiptų viršuje — puse linijos. Tai visiškai patvirtino Perjė gautus duomenis.

12

Ne vien mokslai domino Paskalį. Blezas su Žaklina studijavo Augustino ir Janseno teologinius veikalus, nuodugniai susipažino su Sen Sirano „Krikščioniškais ir tikybiniais laiškais". Paskalis stropiai gilinosi į jansenistų bei jų priešininkų darbus ir, lankydamasis Port Rojalyje, su atsiskyrėliais, svarstydavo aktualias religines problemas. Kartą pokalbyje su vienuolyno dvasios tėvu Antuanu de Reburu (kilusiu iš Overnės, vėliau suartėjusiu su Paskalių šeima ir paskyrusiu Floreną Perjė savo testamento vykdytoju) Blezas pastebėjo, kad, remiantis sveiku protu ir logiškai protaujant, galima įrodyti daugelį racionaliam požiūriui prieštaraujančių teiginių ir kartu priversti laisvamanius bei piktžodžiautojus jais patikėti. Antuanas de Reburas suabejojo, ar tokie ketinimai nereiškia tuštybės ir perdėto pasitikėjimo protu. Jo abejones dar padidino ir tai, kad Blezas Port Rojalyje buvo gerai žinomas kaip matematikas ir fizikas. Paskalis buvo bemėginąs pasiaiškinti ir įrodyti savo tikruosius ketinimus, bet de Reburas tuos pasiaiškinimus palaikė tikro nuolankumo neturėjimu. Pokalbis taip ir baigėsi, nepasiekus tarpusavio supratimo.

Religinės lektūros sukeltomis naujomis mintimis ir jausmais, vienuolyno lankymo įspūdžiais Blezas ir Žaklina skuba pasidalinti su vyresniąja seserim, kuri darosi vis pamaldesnė ir stengiasi gyventi papraščiau, asketiškiau, negu įprasta jos padėties žmonėms. Jie džiaugiasi tokiais sesers polinkiais. Tačiau ar tokia jau nuosekli yra Žilberta? Ar ne per daug laiko gaišta ji su vyru naujojo namo projektui, nors tą namą statyti jai nebūtina, ir ar neužmiršta ji „to mistinio bokšto, apie kurį kalba šventasis Augustinas viename savo laiškų"?

Atsakydama broliui ir seseriai, Žilberta rašo, kad daugelis dalykų, apie kuriuos jie pasakoja, jai yra gerai žinomi. Bet, prieštarauja jai Blezas ir Žaklina kitame laiške, būtina nuolat tobulinti savo vidaus pasaulį, negalima pilti naujo vyno į seną vynmaišį. Žilberta įdėmiai priima artimųjų pamokymus ir pritaria Žaklinos ketinimui atsisakyti pasaulietiško gyvenimo.

...Po Rišeljė mirties parlamentas ir teismo rūmai smarkiai pakirto karaliaus valdininkų galią. 1648 metų vasarą, panaikinus intendantų pareigybę, Etjenas Paskalis atvyksta pas savo vaikus į Paryžių. Kai Blezas jam praneša apie Žaklinos norą stoti į vienuolyną, tėvas labai nustemba ir sutrinka, atsako išsisukinėdamas, žadėdamas pagalvoti. Religiniai jausmai jame grumiasi su švelniu prisirišimu pre mylimos dukters. Ir prisirišimas nugali — po kurio laiko jis griežtai atsisako duoti sutikimą. Šeimos santykiai darosi įtempti. Blezas ir Žaklina maldauja tėvą nusileisti, bet tas lieka nepalenkiamas ir kaltina Blezą, jog jis kursto seserį ir vadovauja jos sumanymams. Etjenas Paskalis visaip draudžia savo vaikams lankytis Port Rojalyje ir, nepasitikėdamas jais, liepia tarnaitei juos prižiūrėti.

Tačiau Žaklina supranta, kad jos gyvenimo kelias jau nulemtas, burtai mesti. Ji neįsivaizduoja savo gyvenimo be vienuolyno ir griebiasi visokių nekaltų gudrybių, kad galėtų pabendrauti su Port Rojalio gyventojomis. Jų laiškai didina jos ryžtą, ji vis labiau tolsta nuo pasaulietiško gyvenimo, įprastų pramogų, gyvena beveik visai užsidariusi. Prie to prisideda ir Paskalių persikėlimas iš Brizemišo gatvės į Tureno gatvę. Naujajame kvartale Žaklina neužmezga jokių pažinčių. Tėvas, sujaudintas tokio dukters atkaklumo, galų gale iš visos širdies pritaria jos troškimui, tačiau išsiskirti su ja kol gyvas neturi jėgų. Etjenui Paskaliui jau sukako šešiasdešimt metų. Nujausdamas greitą gyvenimo pabaigą, jis prašo Žaklinos neišeiti į vienuolyną iki jo mirties; visais kitais atžvilgiais tegu ji elgiasi kaip tinkama. Žaklina dėkoja tėvui ir, tiesiai neatsakydama, prižada niekuomet jo neskaudinti. Jos pasaulietinis gyvenimas blėsta, tiesiog gęste gęsta, o Blezo teka tarsi dviem lygiagrečiomis kryptimis: pamaldos, pamokslų klausymas, maldingi susimąstymai sklandžiai kaitaliojasi su moksline veikla, kurioje viešpatauja *libido sciendi* ir *libido dominandi.*

13

1648 metų pabaigoje Paskalis išspausdino nedidelę brošiūrą, pavadintą „Pasakojimas apie didįjį skysčių pusiausvyros eksperimentą, sumanytą p. B. P., kad galėtų sukurti traktatą, kurį jis pažadėjo savo rašytoje reziumė apie tuštumą, ir padarytą p.

F. P. ant vieno iš aukščiausių Overnės kalnų". Brošiūroje įdėtas 1647 metų lapkričio 15 dienos Blezo laiškas svainiui ir Perjė atsakymas; be to, pateiktos kai kurios išvados, pagrįstos „didžiojo eksperimento" rezultatais. „Iš to eksperimento galima padaryti daug išvadų, pavyzdžiui, apie galimybę sužinoti, ar dvi vietos yra vienodame aukštyje, tai yra, ar jos vienodai nutolusios nuo žemės centro, arba kuri iš jų yra aukščiau, nors ir toli jos yra viena nuo kitos". Taip Paskalis pirmas suformulavo aukščio nustatymo pagal barometrą principą. Jis taip pat pastebėjo, kad oras turi įtakos barometro parodymams vienoje ir toje pačioje vietoje (dabar oro slėgio nustatymas — viena svarbiausių barometro funkcijų).

Pereidamas prie bendresnių išvadų, Paskalis pastebėjo, kad yra trys požiūriai į tuštumą: gamta visiškai nepakenčia tuštumos, pakenčia ją iki tam tikro laipsnio, jos visai nebijo. „Reziumė apie tuštumą" Paskalio aprašyti bandymai leido jam paneigti pirmąjį požiūrį, o eksperimentas ant Piuji de Domo privertė besąlygiškai priimti trečiąjį: gamta nežino jokios „tuštumos baimės", nesistengia jos išvengti, nė kiek jai nesipriešina, ir visus padarinius, neva atsirandančius dėl tos baimės, sukelia vien tik oro sunkis ir slėgis. Kaip tiktai dėl tos tikrosios priežasties nežinojimo ir buvo, Paskalio nuomone, prasimanyta tariamoji tuštumos baimė ir kitokios melagingos versijos, kurios „priburbia ausis, o protą palieka tuščią"; kaip tik tas nežinojimas ir verčia žmones negyvosios gamtos reiškinius aiškinti „simpatijomis ir antipatijomis bei kitomis chimeriškomis priežastimis".

Tačiau, pastebėjo Blezas, jis ne be apgailestavimo atsisako paplitusių senovės autorių nuomonių: jis tiek pat priešinosi naujoms nuomonėms, kiek turėjo pagrindo laikytis senųjų — tai pakankamai patvirtina jo anksčiau paskelbti „Nauji tuštumos tyrimo bandymai", kuriuose jis laikėsi antrojo požiūrio; tačiau ant kalno atlikto eksperimento akivaizdumas ir faktų galia privertė jį, nepaisant pagarbos senovės mokslininkams, atsisakyti jų pažiūrų.

Taip po daugelio amžių nustojo egzistavusi *horror vacui.* Žymaus XX amžiaus prancūzų fiziko Luji de Broilio žodžiais tariant, bandymas ant Piuji de Domo kalno „pirmąkart eksperimentiškai patvirtino svarbų fizikinį reiškinį, iš anksto numatytą

teorijoje". To bandymo visuotinio pripažinimo aidas nuskambėjo per visą mokytąją Europą. Tačiau pritarimo chore netikėtai pasigirdo Paskaliui itin nemalonus balsas, mėginęs sumažinti jo nuopelnus.

14

1651 metų liepos mėnesį iš mažo šalia Klermono esančio Monferano miestelio jėzuitų kolegijos ėmė plisti filosofinės tezės, dedikuotos ponui de Ribeirui, pirmajam Klermono mokesčių rūmų prezidentui. Jose, be kita ko, buvo sakoma: „Atsiranda žmonių, mėgstančių naujoves ir trokštančių pasirodyti autoriais eksperimento, kurį sugalvojo Toričelis ir kuris taip pat buvo padarytas Lenkijoje. Nepaisydami to, tie žmonės stengiasi jį priskirti sau: darydami eksperimentą Normandijoje, jie atvažiuoja skelbti jo į Overnę".

Tai buvo aiškus išpuolis prieš Paskalį. Vos tik sužinojęs apie tezes, Blezas tučtuojau parašė de Ribeirui laišką, kuriame priminė, kad „Naujuose tuštumos tyrimo bandymuose" jis aiškiai ir tiksliai išdėstė savo bandymų istoriją ir atskyrė juos nuo itališkojo eksperimento. „Nauji bandymai" buvo platinami užsienyje ir visoje Prancūzijoje; vien tik į Klermoną buvo išsiųsta 30 egzempliorių. Tezių autorius, rašo Paskalis, yra vienintelis iš Europos mokslininkų, kuris apie tai nežino, ir jeigu jis kiek daugiau bendrautų su Paryžiumi, tai žinotų, kad neįmanoma priskirti sau Toričelio bandymo, kaip neįmanoma pasisavinti žiūrimojo vamzdžio išradimo.

Kalbėdamas apie lenkų eksperimentą, kurį padarė Valerianas Manji (beje, tai yra tik italų bandymo kopija), Blezas pažymi, jog tas eksperimentas buvo padarytas vėliau už jo; be to, jo bandymai labai skiriąsi nuo Toričelio.

Laiško de Ribeirui pabaigoje Paskalis pereina prie eksperimento ant Piuji de Domo kalno: „Aš drąsiai sakau jums, pone, jog šį bandymą sumaniau aš, ir gauti nauji duomenys visiškai priklauso man". Blezas ne veltui taip gynė savo autorystę. Šiuo atveju jo prioritetui grėsė rimtas pavojus: į „bandymo ant kalno" idėją pretendavo Dekartas.

1649 metų birželio mėnesį Dekartas laiške Karkavi prašė jam pranešti apie bandymo ant Piuji de Domo kalno rezultatus

ir detales. Jis stebėjosi, kad Paskalis pats jam neparašė. „Juk kaip tik aš,— tvirtino Dekartas,— pakišau jam mintį padaryti tą bandymą, kurio pasisekimu neabejojau", Matyt, per vieną iš rugsėjo susitikimų buvo kalbama apie oro sunkį ir lemiamus tos srities eksperimentus. „Aš patariau p. Paskaliui,— rašė vėliau Dekartas Mersenui,— pasekti, ar kalno viršūnėje gyvsidabris kils tiek pat aukštai kaip ir papėdėje: aš nežinau, ar jis tai padarė". Dekartas labai aiškiai reikalavo pripažinti jo prioritetą. O Paskalis, visuomet tokiais atvejais buvęs labai skrupulingas, šį kartą rado galimu patylėti. Apie savo pirmenybę jis užsiminė tik po dvejų metų laiške de Ribeirui. Dėl ko tylėjo Blezas? Ar teisingi Dekarto rekalavimai? Į šiuos klausimus sunku atsakyti. Abejoti abiejų mokslininkų sąžiningumu nėra jokio pagrindo. Veikiausiai čia bus kalti kokie nesusipratimai: juk karštai diskutuojant sunku prisiminti, kas pirmasis ir kaip išreiškė vieną ar kitą idėją, pritarė vienai ar kitai nuomonei. Be to, negalima nutylėti, kad Dekartas labai pavydžiai žiūrėjo į veikalus, aplenkusius jo tyrimus kurioje nors srityje, ir kartais be jokių rimtų priežasčių laikė juos plagiatais ir savo minčių kopijomis. Kiekvienu atveju „bandymas ant kalno" Paskalio ir Dekarto akimis turėjo skirtingą mokslinę vertę. Paskalis juo patikrino oro sunkį ir kartu tuštumos buvimą, įrodė paprastą ir patikimą teoriją. O Dekartas, neigęs tuštumą grynai filosofiniais sumetimais ir metafiziškai įstikinęs materialiosios substancijos egzistavimu, įtraukė bandymą į grynai apriorinių samprotavimų sistemą (nors jis, priešingai daugeliui tyrinėtojų, pripažino oro sunkį ir dar 1642 metais mėgino orą pasverti). Štai ką rašo žymus vokiečių fizikos istorikas Ferdinandas Rozenbergeris: „Dekartas priskiria sau dalį garbės, atitekusios Paskaliui... Visiškai pripažindami, jog Dekarto sistema yra nesuderinama su *horror vacui*, ir laikydami galimu, jog ji pirmoji pakirto Paskalio tikėjimą ta paslaptinga gamtos savybe, mes, kaip ir daugumas kitų, nelinkę teikti reikšmės Dekarto pretenzijoms, tuo labiau, kad jo laiškai parašyti visais metais vėliau už Paskalio darbus".

Naujojo mokslo ištakose glūdi lyg ir koks su juo egzistavimu susijęs paradoksas. Prieš beasmenį ir „anoniminį" žinojimą, pagrįstą eksperimentiniais kiekybiniais kriterijais, atrodytų, turi nublankti subjektyvūs individualistiniai motyvai. Juk jei tiesa yra amžina ir objektyvi, argi svarbu, kas ją atrado,—

Dekartas ar Paskalis, Leibnicas ar Niutonas? Prieš tiesą, jei ji iš tikrųjų amžina ir objektyvi, vadinasi, jeigu ji absorbuoja individualius skirtumus, nurimsta išdidus troškimas pirmauti, išsiskirti iš panašių į save. O tikrovėje dažnai atsitikdavo taip, kad mokslininkų diskusijos, sukeltos to išdidaus troškimo, krypdavo į rietenas ir tarpusavio užgauliojimus. Matyt, dėl to labiausiai kaltas iš pažiūros nepastebimas pirmapradis mokslinės kūrybos impulsas. Ta proga gal bus įdomu pastebėti, kad žymus XX amžiaus prancūzų mąstytojas ir poetas Polis Valeri „filosofinio egoisto" Dekarto, kurio „vienintelis dievas buvo jo paties, Aš", metodologiją apibūdino kaip „proto išdidumo ir drąsos nubudimą", kaip „galios troškimą".

15

1651—1653 metais Blezas tęsė darbą, aiškindamas ir apibendrindamas gautus rezultatus. Bandymas ant Piuji de Domo buvo pavadintas „didžiuoju skysčių pusiausvyros eksperimentu", tačiau jo esmė buvo oro slėgio patikrinimas. Mat, rašė Paskalis, oro slėgio padariniai yra tik dalinis skysčių pusiausvyros ir jų vidinio slėgio pasireiškimas. Paskalis nustatė labai svarbų atmosferos slėgio ir skysčio slėgio tapatumo principą. Toričelio bandymais pagrįsti tyrimai natūraliai atvedė jį į hidrostatiką. Nuo atskiro eksperimento Blezas perėjo prie viso fizikos skyriaus: tęsdamas Archimedo, Stevino, Galilėjaus pradėtą darbą, jis sukūrė griežtą loginę pamatinių hidrostatikos principų sistemą.

Norint apibūdinti Paskalio indėlį į hidrostatiką, svarbu pabrėžti Stevino ir Galilėjaus šios srities tyrimų rezultatus. Kaip rašo A. Dolgovas „Trumpoje hidrostatikos istorijos apybraižoje", Stevinui „pavyko itin aiškiai ir įtikinamai nustatyti skysčio slėgio į indo dugną ir sieneles dėsnius ir pagrįsti skysčių pusiausvyros susisiekiančiuose induose dėsnį...". Tačiau Stevinas „neįžvelgė, kad skysčio slėgio į sieneles dėsnis liečia ir plūduriuojančių ar panardintų kūnų savybes; iš pradžių jis nustatė šias savybes tiesiogiai, nesiedamas jų su fundamentaliuoju hidrostatikos dėsniu ir pastarojo nesiedamas su statikos principu". Galilėjus papildė Stevino tyrimus ir susiejo plūduriuojančių kūnų savybes bei skysčių slėgio reiškinį su bendraisiais

statikos dėsniais, pasiremdamas galimų, arba virtualiųjų, poslinkių principu (galimų poslinkių principas — vienas iš svarbiausiųjų mechanikos principų, nustatantis bendrąją mechanikos sistemos pusiausvyros sąlygą: mechaninės sistemos pusiausvyrai yra būtina, kad visų sistemą veikiančių jėgų atliekamo darbo suma kiekviename galimame sistemos poslinkyje būtų lygi nuliui"). Tačiau, kaip teigia žymus prancūzų mokslo istorikas Diugemas, Galilėjus iš bendrųjų pusiausvyros dėsnių nenustatė „skysčio slėgio į indo sieneles dydžio".

Paskalis susistemino savo pirmtakų tyrimų rezultatus ir praturtino hidrostatiką originaliais įrodymais bei teiginiais. 1653 metais jis parašė „Traktatą apie skysčių pusiausvyrą" (paskelbtas tik po mirties 1663 metais), kuriame slėgio pasiskirstymo skysčiuose dėsnį siūlė pagrįsti taip: pritvirtinus prie sienos keletą įvairios formos indų (paprastą, pasvirusį, siaurą, platų, apačioje paplatintą ir t. t.) su vienodomis angomis dugne ir iki to paties aukščio pripildžius tuos indus vandens, vanduo slėgs visų indų dugną vienodai ir kamščiams išlaikyti reikės vienodos jėgos, nors induose yra skirtingas vandens kiekis ir svoris. Reiškinio priežastis yra ta, kad „vandens paviršiaus aukštis yra vienodas visuose induose, ir minėtosios jėgos matas yra pirmojo, paprastos formos, indo vandens svoris. Ir jei tas vandens kiekis sveria šimtą svarų, tai bet kurio indo, net ir penktojo, kamščiui išlaikyti reikia šimto svarų jėgos, nors indo vanduo nesvertų ir vienos uncijos".

Šiam teiginiui patikrinti Paskalis padaro labai efektingą bandymą, stulbinusį jo amžininkus ir iki šiol stulbinantį tiek vaikus, tiek suaugusiuosius. Penktojo indo apatinę angą jis užkemša atitinkamos formos medžio gabalu, „apvyniotu pluoštu kaip siurblio stūmoklis" (stūmoklis laisvai slankioja indo praplatėjime, o į susiaurėjusią indo dalį iš viršaus įpilama vandens). Po to stūmoklio viduryje pritvirtinamas siūlas, kuris išeina pro siaurąją indo dalį ir pririšamas prie vieno svarstyklių peties (prie antro peties kabinamas šimto svarų pasvaras). „Tada matome visišką šimto svarų pasvaro ir vieną unciją sveriančio vandens siaurame vamzdelyje pusiausvyrą. O jeigu nors truputį sumažiname pasvaro svorį, tai vanduo nusveria stūmoklį, vadinasi, nusvyra tas svarstyklių petys, prie kurio jis pritvirtintas, o pakyla kitas, prie kurio prikabintas lengvesnis negu šimto svarų pasvaras. Jeigu tas vanduo užšąla. o ledas ne-

prišąla prie indo, tai pusiausvyrai išlaikyti užtenka prie antrojo svarstyklių peties prikabinti vos vienos uncijos pasvarą. O jei prie indo priartiname ugnį ir ledą ištirpiname, tai iš ledo atsiradusio vandens pusiausvyrai vėl reikia šimto svarų pasvaro, nors to vandens turime tik vieną unciją".

Tą patį matome, rašo Paskalis, kai kamščiais užkemšamos indo angos yra jo šone arba viršuje. Vandens lygį pakėlus ar pažeminus, kamštį slegianti jėga proporcingai padidėja arba sumažėja. „Iš to matyti,— reziumuoja Blezas pirmąjį skyrių,— kad jėga, kurios reikia sukliudyti vandeniui išsiveržti iš angos, yra proporcinga vandens paviršiaus aukščiui, o ne indo pločiui, ir kad šios jėgos matas visuomet yra vandens stulpelio, kurio aukštis siekia vandens paviršių, o pagrindas lygus angos dydžiui, svoris. Tai, ką aš pasakiau apie vandenį, tinka ir visiems kitiems skysčiams".

Antrame traktato skyriuje, pavadintame „Kodėl skysčių svoris atitinka jų stulpelio aukštį", Paskalis stengiasi visapusiškiau paaiškinti jo pateikiamus pavyzdžius ir parodyti, dėl ko „plonas vandens stulpelis gali atsverti sunkų pasvarą". Jeigu, rašo jis, vandens pripildytas indas turi dvi angas (viena jų šimtą kartų didesnė už antrąją), užkimštas gerai pritaikytais stūmokliais, tai vienas žmogus, stumiantis mažąjį stūmoklį, atstoja šimtą žmonių, stumiančių didįjį stūmoklį. Dėl to stūmoklius veikiančios jėgos visada bus pusiausviros, jei jos santykiaus tarpusavy kaip tų stūmoklių ar jų uždaromų angų plotai. „Taigi vandens pripiltas indas yra naujas mechanikos principas ir nauja mašina jėgai padidinti bet kuriuo laipsniu, nes su tuo įtaisu žmogus gali pakelti kokią tik nori sunkenybę". Taip buvo suformuluota hidraulinio preso idėja.

Tolydžio pereidamas prie vis didesnių apibendrinimų, Paskalis susiejo naujos hidraulinės mašinos, skirtos jėgai padidinti, veikimą su žinomų mašinų bei mechanizmų veikimo dėsniais ir su visai mechanikai bendru galimų poslinkių principu. „Reikia pripažinti,— rašė jis,— jog naujoji mašina veikia pagal tą patį dėsnį kaip ir visos ankstesniosios, pavyzdžiui, svertas, blokas, pavaros sraigtas bei kitos, ir šito dėsnio esmė yra ta, jog kelias ilgėja ta pačia proporcija, kuria didėja jėga. Jeigu viena tų angų yra šimtą kartų didesnė už antrąją, tai visiškai aišku, kad žmogus, įstumiantis mažąjį stūmoklį per colį, kitą stūmoklį išstums tik per vieną šimtąją colio. Iš tikrųjų tas šuolis atsiranda

dėl to, kad vanduo sujungia vieną stūmoklį su kitu ir nė vienas jų negali slankioti, nevarinėdamas kito, dėl to, kai mažasis stūmoklis pasislenka vieną colį, vanduo, kurį jis išstumia, randa, slėgdamas kitą stūmoklį, šimtą kartų didesnę angą, o jo stulpelio aukštis būna tik viena šimtoji colio.

Kelias santykiauja su keliu kaip jėga su jėga".

Savo tyrimais ir apibendrinimais Paskalis nustatė vieną svarbiausių hidrostatikos dėsnių, kuris vadinamas jo vardu ir teigia, kad veikiant išorės jėgoms skysčio paviršių, slėgis skysčio viduje visuose taškuose yra vienodas. Jau trys šimtmečiai šis dėsnis yra žinomas kiekvienam žmogui, kuris skaitė elementariosios fizikos vadovėlį. „Traktatas apie skysčių pusiausvyrą" dėstymo aiškumu, bandymų metodika ir įtikinamumu tarp XVII amžiaus fizikos veikalų yra klasikinis. Su šiuo traktatu, rašo žymus prancūzų filosofas Brunšvigas, „hidrostatika pasiekia tobulumo viršūnę, į kokią tik gali pretenduoti tikslusis protas".

16

„Traktato apie skysčių pusiausvyrą" svarbiausi teiginiai buvo panaudoti kitame jo veikale —„Traktate apie oro masės svorį", kuris buvo paskelbtas kartu su pirmuoju ir kuriame buvo nustatytas tiesioginis ryšys tarp skysčių ir dujų slėgio. Tai matyti iš pirmųjų šio traktato teiginių:

„... 2. Kaip jūros vandens masė slegia dalį žemės, kuri sudaro jūros dugną, ir slėgtų visą žemės paviršių, jeigu vanduo suptų visą žemę, o ne vien jos dalį, taip ir žemę supančio oro masė slegia visas jos dalis.

3. Kaip indo su vandeniu dugnas yra daugiau vandens slegiamas tada, kai indas pripiltas pilnas, negu tada, kai jis pripiltas tik iki pusės, ir apskritai, tuo didesnis slėgis, kuo aukštesnis vandens stulpas, taip ir aukštos vietos, pavyzdžiui, kalnų viršūnės, nėra taip oro masės slegiamos kaip žemos vietos, pavyzdžiui, slėniai...

4. Kaip vandenyje panardintus kūnus iš visų pusių slegia virš jų esantis vanduo (tai įrodėme „Traktate apie skysčių pusiausvyrą"), taip ir ore esančius kūnus iš visų pusių slegia juos supantis oras.

5. Kaip gyvūnai vandenyje nejaučia vandens svorio, taip ir mes dėl tos pačios priežasties nejaučiame oro svorio. Ir kaip iš to, kad, pasinėrę į vandenį, nejaučiame jo svorio, negalima daryti išvados, jog jis nieko nesveria, taip negalima daryti išvados, kad neturi svorio oras, jei jo svorio nejaučiame. Šio reiškinio priežastį parodėme „Traktate apie skysčių pusiausvyrą".

Paaiškinęs, kad oro slėgis persiduoda pagal tuos pačius dėsnius kaip ir vandens, Paskalis nurodė daugelį procesų, kurie buvo klaidingai aiškinami „tuštumos baime" ir kurių tikroji priežastis yra oro sunkis. Vandens kilimas siurbliuose, sifonuose, švirkštuose, sunkumas atskirti vieną nuo kito du poliruotus kūnus, oro įtraukimas kvėpuojant, kūno vietos, ant kurios statoma taurė, išsipūtimas ir t.t.— visus tuos reiškinius sukelia kūnus supančio oro slėgis. O štai dar vienas pavyzdys — iš jo matyti Paskalio gamtotyrininko įžvalgus pastabumas ir kartu gyvas žmogiškas domėjimasis būties slėpiniais: „Kai kūdikis paima į burną savo žindyvės krūties spenelį jis įčiulpia pieną, nes krūtį iš visų pusių slegia oras, išskyrus tą jos dalį, kuri yra kūdikio burnoje; štai dėl ko, vos tik kvėpavimo raumenys padaro kūdikio kūne didesnę ertmę... ir niekas neliečia spenelio, išorės oras, turintis didesnę jėgą ir spaudžiantis krūtį, varo pieną per tą angą, kur mažesnis pasipriešinimas: tai yra toks pat neišvengiamas ir natūralus reiškinys, kaip ir pieno ištekėjimas, suspaudus krūtį rankomis".

Abiejų traktatų pabaigoje Paskalis rašė, kad eksperimentai yra tas tikrasis mokytojas, kuriuo reikia sekti fizikoje, ir kad visi Aristotelio ir jo komentatorių aiškinimai negali paneigti „bandymo ant kalno" rezultatų. Nuo šiol, priminė jis dar sykį, visiems laikams nustatyta: jokios „tuštumos baimės" gamtoje nėra, ir visi reiškiniai, kurie iki šiol buvo priskiriami šiai tariamajai priežasčiai, paaiškinami oro masės sunkiu.

Taip Paskalis, pradėjęs nuo „Toričelio vamzdelio", nuo paprasto „itališkojo eksperimento" pakartojimo, nuvainikavo vieną pačių svarbiausių peripatetikų fizikos aksiomų ir suformulavo pagrindinius hidrostatikos dėsnius. Tuo keliu Blezas ėjo atsargiai, bet nedvejodamas, kaupdamas vis naujus faktus, nesitenkindamas išankstiniais sprendimais, apriorinėmis sistemomis. Jo konkrečiam protui reikėjo ne abstrakčių hipotezių oro pilių, o gausių ir įvairių bandymų, patvirtinančių racionaliai pagrįstą

nuomonę. Jis negalėjo padaryti vienos ar kitos išvados, jeigu tai nuomonei prieštaravo nors vienas faktas. Todėl, nesigailėdamas sveikatos, darbo ir pinigų, Paskalis be paliovos ir sumaniai eksperimentavo. Tačiau apibendrinančioms išvadoms jam neužteko vien tik empirinių eksperimentų. Reikėjo iš jų išrinkti lemiamuosius bandymus, kuriuos būtų visai neįmanoma paneigti nei racionalaus pagrindimo, nei kiekybinių kriterijų požiūriu. Ir tik po šio lėto ir laipsniško proceso Blezas laikė galimu formuluoti galutinius dėsnius, išplėsti jų veikimą gretutinėms tyrimų sritims, daryti filosofinius apibendrinimus. „Tas begalinis atsargumas konstatuojant faktus,— rašo vienas dabartinių Paskalio kūrybos tyrinėtojų,— ir toji milžiniška drąsa, darant iš jų išvadas, yra būdingos Paskalio genijaus savybės, išskiriančios jo kūrybą iš visų kitų".

Su tuštumos sąvoka susijusių eksperimentų ir diskusijų atmosfera paskatino Paskalį bendresnio pobūdžio samprotavimams apie visų mokslų skirstymą į gamtos ir istorijos mokslus bei apie autoriteto vaidmenį vienoje ir kitoje srityje. Savo mintis jis išdėstė taip ir nepaskelbto „Traktato apie tuštumą" pratarmėje. Svarbiausias istorijos, teisės, kalbotyros ir t.t. žinių šaltinis yra knygos, vadinasi, jų autorių autoritetas. Ypatingą reikšmę tas autoritetas turi teologijoje — ten jis neatskiriamas nuo aukštesnės už gamtą ir už protą tiesos, kurią galime pažinti tik šventųjų knygų autoriteto dėka. Ir bet kurios tos srities naujovės, jeigu jų nėra šventosiose knygose, yra žalingos teologijai ir griauna tikrąją mokslų tvarką. Kas kita su matematika, fizika, medicina ir kitais mokslais, kurie remiasi tiesiogine patirtimi bei samprotavimais. Tų mokslų objektas atitinka intelekto galimybes, juose gali pasireikšti begalinė intelekto laisvė ir neišsenkantis jo vaisingumas, nevaržomi jokių autoritetų.

Gamtotyroje senųjų autorių nagrinėjimas turi būti ne tikslas, o priemonė — tramplinas šuoliui į naujesnes žiniais. Paskalio manymu, jie irgi taip elgdavosi su pirmtakais, ir su mumis mūsų palikuoniai taip pat apsieis. Nors gamta visuomet prilygsta pati sau, ji niekada neatveria savo paslapčių iki galo, ji atsiskleidžia pamažu iš kartos į kartą su bandymų gausėjimu. Paskalis lygina bendrą gamtotyros pažangą su atskiro žmogaus raida. Kaip tik ką gimęs žmogus nieko nežino, tačiau, be paliovos mokydamasis iš savo paties ir savo pirmtakų pa-

tirties, vis geriau ir geriau pažįsta aplinkinį pasaulį, taip ir visa žmonija progresuoja tiek, kiek pasaulis sensta. Ir dabartiniai žmonės, rašė Paskalis, yra pasiekę tokią pakopą, kokią būtų pasiekę senovės filosofai, jeigu jie būtų galėję senti iki mūsų dienų, savo turimas žinias gausindami įgytomis pastaraisiais amžiais. „Taigi į visas žmonių kartas per visus amžius reikia žiūrėti kaip į vieną žmogų, visada egzistuojantį ir nuolat plečiantį savo žinias".

Savaiminės ir nepaliaujamos mokslo pažangos idėja natūraliai išplaukia iš naujosios gamtotyros ir paties Paskalio fizikos tyrimų. Visatos begalybė savitai transformuojasi į pažangos, pažinimo ir senėjimo begalybę. Toji pažanga liečia tik žinių kaupimo sferą ir jokiu būdu nesisieja su žmogaus moraliniu tobulėjimu, jo dvasine raida.

Tokio dorovės neutralumo mokslinės kūrybos atžvilgiu istorinis padarinys neišvengiamai turėjo būti dalinis etikos ištirpinimas moksle. Pavyzdžiui, Dekarto „laikinosios moralės taisyklės" yra veikiau pagalbinės, apsauginės (jo mėgstamas devizas buvo *„vixit bene qui bene latuit"*)*, padedančios ramiai ieškoti tiesos, kurią jis tapatino su moksline veikla. Filosofas manė, kad pati ta veikla gali leisti ateityje sukurti moralę, paremtą griežtais mokslo dėsniais.

Jau XVII amžiaus pabaigoje pastangas sutapatinti materialinę pažangą su moraline, ištirpinti etiką moksle gana tiksliai nusakė žinomas naujosios gamtotyros populiarintojas ir Paryžiaus salonų nuolatinis lankytojas Fontenelis. Tikslios žinios, rašė Fontenelis, turi padėti ateinančiais šimtmečiais išrasti greitas ir galingas mašinas, palengvinančias žmogaus darbą ir leidžiančias padidinti" mūsų turtus, tai yra patogumus ir komfortą"; ateis laikas kai žmogus pakils į dangų ir „vienąsyk pasieks Mėnulį", o nuolat besikaupiančios žinios įgalins gerai pažinti visą gamtą. Mokslininkas, remdamasis tiksliais apskaičiavimais ir protingomis kombinacijomis, Fontenelio nuomone, iškyląs aukščiau už princus ir valdovus; būtent jis vairuosiąs politiką ir vadovausiąs žmonėms, o „tikroji fizika tapsianti lyg ir kokia teologija".

Tokia buvo XVII amžiuje nubrėžta perspektyva. Paskalis buvo vienas jos pradininkų, tačiau jis pasuko kitu keliu.

---

* Gerai pragyveno tas, kas gerai pasislėpė.

AUKŠTUOMENĖJE

1

1648 metų vasarą, praėjus keletui savaičių po to, kai Etjenas Paskalis metė tarnybą Ruane ir grįžo į Paryžių, sostinėje prasidėjo neramumai, vadinamoji Parlamento fronda (prancūziškai *fronde* — mėtyklė; tas žodis reiškia ir vaikų žaidimą). Prieš kardinolo Mazarinio vyriausybės absoliutizmą sukilo parlamento buržuazijos vadovaujamos liaudies masės. Liudvikas XIII prieš mirtį paliko testamentą, kuriuo paskyrė regente savo žmoną, tačiau nepasitikėdamas jos sugebėjimais valdyti valstybę, kartu įsteigė ir regento tarybą, be kurios sutikimo ji negalėjo priimti svarbių nutarimų. Tačiau tokie apribojimai nepatiko Onai Austrei. Praėjus kelioms dienoms po karaliaus mirties, testamentas buvo pakeistas: karalienė motina paskyrė Paryžiaus parlamento posėdį, kuriame penkerių metų Liudvikas XIV įsakė sulaužyti savo tėvo priesaką. Parlamentas paskelbė, kad testamentas negalioja, ir suteikė Onai Austrei visą valdžią.

„Žinoma, silpna moteris regentė nepajėgė valdyti šalies. Tikruoju Prancūzijos valdovu tapo jos favoritas ir kardinolo Rišeljė įpėdinis pirmojo ministro poste, Sicilijos bajoras ir Romos jėzuitų auklėtinis Džulijus Mazarinis. Rišeljė globojo apsukrų, landų ir palaižūniškai lipšnų Italijos prelatą, išrūpino jam karaliaus patarėjo postą bei kardinolo mitrą, laikė jį savęs vertu įpėdiniu ir prieš mirtį jam kalbėjo: „Džulijau, labai gerai jus pažinodamas, aš pranašauju, kad jūsų fortūna bus labai dosni, gal net dosnesnė už manąją, nes jus gamta sutvėrė tokį miklų, jog galite pralįsti pro skylutę, kurios aš nė nepastebėčiau. Džulijau, jeigu reikėtų apgauti velnią, aš griebčiausi jūsų talentų".

Iš tiesų Džulijaus talentai klestėte suklestėjo: vykdydamas savo pirmtako „Politinį testamentą", stiprindamas absoliutizmą ir plėsdamas karo laimėjimus, jis kartu sugebėjo apsukriai didinti savo turtus ir leisti tai daryti savo statytiniams bei pagalbininkams. Pavyzdžiui, finansų superintendantas d'Emeri jau seniai gviešėsi Paryžiaus parlamento pinigų maišo. Liaudis ir diduomenė buvo nepatenkinti, kad prie valdžios lovio sulindo užsieniečiai: karalienė — ispanė, ministras — italas, italas ir fi-

nansų superintendantas. Nepatenkintus Mazarinis palenkdavo gausiomis dovanomis arba sutramdydavo dar didesniais mokesčiais. Kai reikėdavo išspausti iš liaudies vis daugiau pinigų, kardinolo išmonė būdavo neišsenkama; vyriausybė ketino uždėti maisto atsargų mokesčius ir buvusių Paryžiaus priemiesčių namams, jau atsidūrusiems šiapus miesto ribų; grasino išreikalauti poletą iš valdininkų už ketverius metus į priekį ir iš viso ją panaikinti, o tai būtų likvidavę pareigybių paveldimumą. Tais planais piktinosi liaudis, jiems priešinosi parlamentas, kuris reikalavo sumažinti talją, sunkia našta slėgusią trečiąjį luomą, ir rinkti ją pačiai vyriausybei, o ne pavesti tai daryti nepasotinamiems mokesčių rinkimo teisės atpirkinėtojams; imti tik tokius mokesčius, kurie nustatyti parlamento protokoluose; atleisti neapkenčiamus intendantus ir nesteigti be parlamento sutikimo naujų teisėjų vietų bei finansų valdytojų pareigybių.

Atsakydama į šiuos reikalavimus, Ona Austrė įsakė areštuoti pasipriešinimo iniciatorių populiarų septyniasdešimtmetį patarėją Bruselį ir dar vieną parlamento narį. Į parlamento prašymą paleisti Bruselį regentė atsakė: „Aš greičiau jį pasmaugsiu, negu paleisiu". Tokia reakcija įpylė alyvos į ugnį, ir rugpjūčio 26 dieną buržuazijos vadovaujama sukilo Paryžiaus varguomenė. Per trumpą laiką sukilusieji pastatė daugiau kaip 1200 barikadų ir užtvėrė daugelį gatvių. „Paryžiaus nebebuvo galima pažinti,— rašo amžininkas;— ir seni, ir jauni, pradedant dvylikamečiais — visi buvo ginkluoti. Mes radome nuo rūmų iki Palė Rojalio aštuonias barikadas, padarytas iš grandinių, rąstų ir skersai sudėtų statinių, pripiltų grindinio akmenų, žemių ar skaldos; be to, visi įėjimai į šalutines gatves irgi buvo užbarikaduoti, ir prie kiekvienos barikados stovėjo 25 ar 30 žmonių sargyba, ginkluota visų rūšių ginklais, ir buržua oriai kalbėjo, kad jie tarnauja parlamentui".

Išsigandusi Ona Austrė įsakė paleisti Bruselį, žadėdama atsižvelgti į pateiktus reikalavimus, tačiau savo pažado neištesėjo ir su Mazariniu, dvariškiais ir mažuoju karaliumi slapta pabėgo į Sen Žermeną. Vos tik pasklido žinia apie tą slaptą suvažiavimą, Bruselis smarkiai užsipuolė Mazarinį, išvadindamas „nepakenčiamu užsieniečiu, pilietinio karo kaltininku, Paryžiaus ir parlamento priešu, karalystės piktžaizde". Parlamentas paskelbė kardinolą Mazarinį valstybiniu nusikaltėliu ir pasmerkė jį mirti (tai būtų buvę neįmanoma kardinolo Rišeljė valdymo

metais). Pasipylė visas srautas „mazarinadų"— eilėmis ir proza rašytų pamfletų bei paskvilių prieš suprancūzėjusį italą ir jo vadovaujamą vyriausybę. Išmoningieji aštrialiežuviai, tarp jų Siranas de Beržerakas ir Skaronas, juose piktai ir šmaikščiai šaipėsi iš pirmojo ministro dėl jo itališko akcento, priekaištavo jam dėl liaudies skurdo, keikė Mazarinį ir grasino jo finansininkams. Minios išnešiotojų nuo ryto iki vakaro šūkaliojo anoniminių satyrinių lapelių pavadinimus; tų lapelių galėjai nusipirkti vaistininko krautuvėlėje, teatre, net prie bažnyčios vartų ir, žinoma, prie Naujojo tilto (jų skaičius siekia šešetą tūkstančių, o leidinys, kurį imtasi leisti XIX amžiuje, sudaro penkis tomus).

1649 metų sausio pradžioje karaliaus kariuomenė, vadovaujama garsaus karvedžio princo Kondė, kurį Mazariniui pavyko patraukti į savo pusę, pradėjo Paryžiaus apsiaustį. Kardinolo ir princo planas buvo paprastas: apsupti sostinę, uždaryti visus kelius, kuriais ji buvo aprūpinama, ir numarinti maištininkus badu. Beveik tris mėnesius prie miesto sienų vyko mūšiai, kartkartėmis virsdami kruvinais susirėmimais. Laimingas tas, rašė tuo metu Žaklina Paskal seseriai į Klermoną, kas paliko šį pasaulį ir neberegi jo beprotybių. Blezas matė visas Parlamento frondos stadijas, stebėjo ir Bajorų, arba Princų frondos, peripetijas. Ji prasidėjo 1650 metų sausio mėnesį ir kilo dėl stambiųjų Prancūzijos feodalų nepasitenkinimo Mazarinio varoma absoliutizmo politika. Vėliau Blezas rašė „Mintyse": „Didžiausia iš visų blogybių — pilietiniai karai". Didžiausia dėl to, kad per pilietinius karus liejamas dažniausiai nekaltai ir visuomet beprasmiškai tėvynainių kraujas. O pralietas kraujas nieko iš esmės nepakeičia: teisingumas, kuris prieš neteisingumo jėgą kovoja taip pat jėga, neišnaikina blogio, o tik pakeičia jo apvalkalą. Liaudies priklausomybė nuo karaliaus, princų, parlamento visuomet palieka priklausomybe, paremta santykine jėga, paminančia absoliutų teisingumą. Dėl to, Blezo manymu, yra beprasmiški visokie revoliuciniai visuomenės perversmai, dėl to „neteisinga ir Fronda, kuri savo tariamąjį teisingumą iškelia prieš jėgą". Tasai teisingumas yra tariamas todėl, kad, įgijęs pakankamai jėgos, jis virsta savo priešybe. Frondos laikotarpio socialinės piramidės įvairių pakopų, pradedant karaliumi ir baigiant žemiausiais liaudies sluoksniais, stebėjimas savaip paženklino Blezo jaunystės įspūdžius, patirtus

Rišeljė bei Liudviko XIII valdymo metais, ir paakino jį pasvarstyti, kokia yra valstybės prigimtis ir kokie turi būti su valstybe santykiai. Tiems svarstymams „Mintyse" skiriama daug vietos, bet apie juos vėliau...

2

O „Mintyse" Blezas sako, kad taika yra „didžiausia iš visų gėrybių". Šis trumpalaikis gėris atėjo Parlamento frondos pabaigoje, 1649 metų balandžio 1 dieną, kai išsekinti ir atgailaujantys frondininkai atsisakė savo nuosprendžių Mazariniui bei kai kurių reikalavimų o išsigandusi karalienė pažadėjo įvykdyti neištesėtus pažadus, ir kai po to buvo sudaryta vadinamoji Sen Žermeno sutartis.

Septynetą mėnesių Etjenas Paskalis gyveno maišto apimtame Paryžiuje, tačiau tie mėnesiai jam virto ilgais metais ir priminė tas niūrias ir sunkias dienas, kai jis pradėjo savo tarnybą Ruane. Būdamas patyręs valstybės žmogus, jis suprato, kad paliaubos neilgai truks ir galimi nauji neramumai. Dėl to, vos tik sostinės apsiaustis pasibaigė, jis išskubėjo į Klermoną aplankyti Žilbertos ir artimųjų. Jis jau daug metų nebuvo lankęsis gimtajame mieste, o pastaruoju metu jį tenai itin, traukė: jis, matyt, jautė, kad atėjo atsisveikinimo vizitų metas. Etjenas Paskalis nutarė pasiimti ir Žakliną su Blezu, tikėdamasis, kad kelionė padės dukrai nors laikinai pamiršti vienuolyną, o sūnui — bent kiek atitrūkti nuo nepabaigiamų mokslo darbų ir pataisyti vis blogėjančią sveikatą.

Sūnus tėvo viltis iš dalies pateisino, o duktė liko neperkalbama. Būgštaudama kelionės į mažą miestelį, kuriame gyveno daugybė giminaičių ir bičiulių pasauliečių, Žaklina dar iš Paryžiaus parašė Žilbertai apie tuos keblumus ir prašė seserį įspėti visus apie jos nutarimą stoti į vienuolyną. Žilberta įvykdė prašymą, ir Klermono gyventojai vos ne vos įstengė nuslėpti savo nuostabą, regėdami buvusio mokesčių rūmų prezidento dukterį nukirptais plaukais, kurių beveik nesimatė iš po didelio ir griozdiško galvos apdangalo, avinčią žemakulnėmis kurpėmis ir vilkinčią šiurkščia pilka suknia. Beje, pamatyti Žakliną jiems tekdavo gana retai. Padariusi pirmuosius mandagumo vizitus, ji beveik neišeidavo iš Žilbertos namuose jai paskirto

kambario, buvusio nuošaliai nuo kitų ir neturėjusio židinio. Žiemą Žaklina neprieidavo prie ugnies net per pietus. Tas susilaikymas liesdavo ir maistą: ji valgydavo tą patį, ką ir kiti, bet be galo mažai. Žaklina niekam nedrausdavo užeiti į jos kambarį ir neatsisakydavo pasikalbėti, bet nelabai būtini pokalbiai ją vargindavo. Dėl to giminės stengdavosi netrukdyti Žaklinos ir nežinodavo, ką ji veikia, nors tai būdavo galima numanyti iš sudegintų žvakių skaičiaus. Žaklina rengėsi vienuolyno gyvenimui.

Ji jau nebeprisiminė savo poetinių mėginimų. Tiesa, vienas Klermono vienuolis paprašė ją sueiliuoti keletą bažnytinių himnų, ir Žaklina ėmėsi to darbo — parašė eiliuota forma himną apie Kristaus dangun žengimą. Vienuolis buvo sužavėtas Žaklinos talentu, jis rengėsi atnešti likusius himnus, tačiau mergaitę ėmė graužti sąžinė, kam ji rašo eiles be vienuolyno vyresnybės leidimo. Apie savo nuogąstavimus ji pranešė į Port Rojalį motinai Agnietei, ir toji, be kita ko, atsakė: „Viešpats nereikalaus iš jūsų ataskaitos už šį talentą. Reikia jį palaidoti". Gavusi atsakymą, Žaklina nieko neaiškino vienuoliui, bet prašė išlaisvinti ją nuo tolesnių pratybų ir tęsė savo įprastus užsiėmimus: meldėsi, mezgė kojines ir megztinius iš šiurkščių vilnų ir dalijo juos ligoninėje gulintiems vargšams, dažnai vaikščiojo į bažnyčią. Jaunesniajai Žilbertos dukteriai Mari sunkiai susirgus raupais, Žaklina per naktis budėjo prie jos, palikdama ligonę tik tada, kai eidavo melstis. Po dvejų metukų mergytės mirties Žaklina vėl užsidarė savo kambaryje, palikdama tą atsiskyrėlės celę tik labdarybės tikslais.

1650 metų lapkričio mėnesį, vos tik nutilo pirmieji Princų frondos neramumai, Etjenas Paskalis su sūnum ir dukra grįžo į Paryžių, kur Blezas tikslino savo fizikos tyrimų rezultatus ir vadinamųjų tuštumos problemų apibendrinimus, o Žaklina kaip ir Klermone gyveno užsidariusi ir slapčia nuo tėvo bendravo su Port Rojalio gyventojomis. Kitų metų rugsėjo mėnesį Etjenas Paskalis smarkiai susirgo. Duktė slaugė sergantį senuką, kiauras paras nesitraukdama nuo jo lovos ir su ašaromis melsdamasi už jį. Tačiau 1651 metų rugsėjo 24 dieną Etjenas Paskalis mirė. Pirmomis dienomis po jo mirties Blezo sielvartas buvo toks gilus, kad Žaklina, pati be galo sunkiai kentėdama, menkai tegalėjo brolį paguosti.

Kai tik širdperša aprimo, Blezas sukūrė epitafiją.

„... Tu, kuris žiūri į šiuos palaikus,— tik tiek beliko iš tokio puikaus gyvenimo,— stebėkis visko, kas egzistuoja, trapumu; apraudok mūsų netektį..."

Kai numirė tėvas, Žilberta laukėsi ir negalėjo pasidalyti sielvartu su broliu ir seserimi. Po keleto savaičių Blezas nusiuntė Žilbertai į Klermoną laišką, itin būdingą ir jo to meto nuotaikoms, ir idealistinėms jo pažiūroms į daiktų prigimtį apskritai. Jame Paskalis rašo, kad „mūsų sielvarto palengvinimo reikia ieškoti ne pačiuose mumyse, ne kituose žmonėse ir apskritai ne tvariniuose, o Dievuje", nes jo apvaizda yra vienintelė tikroji viso ko priežastis ir tikrosios paguodos šaltinis. Dėl to mirtis — tai ne atsitiktinumas, ne fatali gamtos būtinybė ir ne žmogaus kūno elementų žaismas, o aukščiausiosios valios išsipildymas.

Senekos ar Sokrato kalbos, pastebi Paskalis, neįtikina, nes mirtį jie laiko natūraliu reiškiniu. Kas kita krikščionybė, kuri mirtį supranta kaip sielos apsivalymą nuo nuodėmių ir geidulių. Nereikia sielvartauti, ramina Blezas seserį, nelyginant pagonims, neturintiems vilties. Persiimkime mintimi, jog tikrasis žmogaus gyvenimas nenutrūksta su mirtimi, o atvirkščiai, tik prasideda, ir išsivaduokime iš baisios ir natūralios baimės, kurios prigimtis slypi gimtojoje nuodėmėje. Mūsų perdėta širdgėla kaip tik ir rodo, kokias dideles gėrybes kadaise praradome ir vėl atgausime amžinajame gyvenime.

Nereikia manyti, lyg ir teisinasi Blezas prieš seserį, kad jis neva raginąs užmiršti bet kokią gėlą: smūgis pernelyg sunkus ir be antgamtinės pagalbos būtų nepakeliamas. Neteisinga nekentėti lyg angelams, neturintiems jokių įgimtų jausmų, bet neteisinga ir pasilikti be paguodos tarsi pagonims.

„Vienas įtikinamiausių ir naudingiausių meilės mirusiems pasireiškimų, ima dėstyti Blezas kitą mintį,— kad mes privalome padaryti tai, ką jie mums įsakytų, jei dar gyventų šiame pasaulyje, ir įvykdyti tuos šventus priesakus, kuriuos jie mums paliko, bei tobulinti save dėl jų tiek, kiek jie dabar pageidauja. Tokiu elgesiu mes tarsi verčiame juos prisikelti mumyse, nes jiems priklauso tie priesakai, kurie mumyse tebėra gyvi ir tebeveikia".

Brolio laiškas, vietomis primenantis maldą, o vietomis — teologijos traktatą, Žilbertai atrodė šaltas, vien proto padik-

tuotas. Tačiau sesers priekaištai buvo nepagrįsti: Blezas, matyt, pergyveno tėvo mirtį labiau už kitus, bet vos širdies skausmas bent kiek nurimo, jį, kaip ir kitus jausmus, nustelbė aiški mintis su pamokslavimo atspalviu.

Lapkričio pabaigoje po sūnaus Luji gimimo Žilberta pajėgė atvažiuoti į Paryžių pasidalyti tėvo palikimo, o gruodžio mėnesį visi trys persikėlė į Blezo ir Žaklinos išsinuomotą naują butą Bobur gatvėje. Po tėvo mirties Žaklina galėjo laisvai apsispręsti ir stengėsi žūt būt įvykdyti savo seną ketinimą stoti į vienuolyną. Tačiau Blezas ėmė prieštarauti tam ketinimui ir maldauti nors keletą metų jo nepalikti. Kadaise sukurstęs Žaklinos religinę aistrą, dabar jis stengėsi jai sukliudyti, bijodamas netekti mylimos sesers ir pasilikti vienišas. Dar spalio mėnesį laiške Žilbertai jis prisipažino, kad jei būtų netekęs tėvo šešetą metų anksčiau, būtų pražuvęs, net ir dabar, anot jo, tėvas būtų jam būtinas dar kokius dešimt metų, o naudingas — visą gyvenimą. Matyt, Blezas tikėjosi, kad jaunesnioji sesuo jam atstos tėvo asmenyje turėtą draugą ir pagalbininką, tačiau Žaklina buvo neperprašoma. Negalėjo jos paveikti nė brolio gudrybės turto dalybose, kurios įvyko 1651 metų gruodžio 31 dieną. Abipusiais dovanojimais Paskaliui pavyko visą Žaklinos dalį paversti renta iki gyvos galvos, tačiau pagal įstatymą ji jos netektų, stodama į vienuolyną.

Tuo tarpu jau nuo penktojo dešimtmečio pabaigos Paskalio sveikata ėmė blogėti ir kelti didelį pavojų. Blezo dukterėčia Margarita Perjė prisimena: „Dėdės smegenys buvo taip nuvargintos, kad jį ištiko kažkas panašaus į paralyžių. Tas paralyžius ėjo nuo juosmens žemyn, dėl to vienu metu dėdė galėjo vaikščioti tik su ramentais. Jo rankos ir kojos pasidarė šaltos kaip marmuras; tekdavo užmauti jam degtine suvilgytas kojines, kad nors kiek jos sušiltų". Padidėję skausmai sukeldavo neapsakomas kančias, kurias Blezas kantriai iškęsdavo, stengdamasis nejaudinti aplinkinių. „Tarp kitų jo ligos priepuolių buvo ir toks, kad jis negalėjo praryti jokio skysčio, jei jis nebuvo pakankamai sušildytas, ir ryti jis galėjo ne kitaip kaip tik lašais. Kadangi jį kankino dar ir nepakeliami galvos skausmai, didžiulis karštis viduriuose bei daug kitų ligų, tai gydytojai liepė jam tris mėnesius kas antrą dieną gerti laisvinamųjų. Taigi jam teko gerti visas tas mikstūras, o tam jas reikėjo pašildyti

ir ryti lašas po lašo. Tai buvo tikra kankynė,— prisimena Žilberta,— ir visiems jo artimiesiems pasidarydavo bloga, o iš jo niekas niekada negirdėjo nė menkiausio nusiskundimo". Pagal dabartinius medicinos tyrimus, Paskalį kamavo smegenų vėžys, žarnų tuberkuliozė ir lėtinis reumatizmas.

Paskirti vaistai nelabai tepadėjo, ir gydytojai atkakliai siūlė jaunuoliui vėsinti mokslinį įkarštį ir laikinai nutraukti užsiėmimus, reikalaujančius didelės protinės įtampos. Blezui buvo būtina atsisakyti bet kokio sistemingo darbo ir ieškoti patogios progos prasiblaškyti, laisvai ir maloniai leidžiant laiką. Žilbertos nuomone, įprasti aukštuomenės pokalbiai galėjo būti vienintelė broliui tinkama pramoga.

Tačiau jo dvasinis nusiteikimas ir mokslinės veiklos atmosfera buvo tiesiog priešingi nerūpestingiems lengviems žaidimams. Jis ilgai priešinosi, bet vis dėlto turėjo paklusti artimųjų įkalbinėjimams.

„Ir štai jis aukštuomenėje. Keletą kartų aplankė rūmus, kur orūs asmenys, pasižymintys tobulumu, pastebėjo, kad jo išvaizda ir manieros buvo tokios malonios, tarsi jis būtų jų mokęsis visą gyvenimą... Iš tiesų jis taip puikiai suprato slaptąsias aukštuomenės elgesio paskatas, kad be jokio vargo galėjo daryti viską, kas buvo būtina toje visuomenėje, norint prie jos prisitaikyti (jei tik jis laikydavo tuos poelgius protingais)".

Margarita Perjė, lyg ir papildydama savo motinos pasakojimą, pastebi, kad dėdė pamažu pajuto šitokio gyvenimo, jo tuščių pramogų ir žaidimų skonį ir naudojosi jais savo malonumui, o ne gydymuisi...

Žilbertos ir Margaritos Perjė aprašymuose, apimančiuose tą Paskalio gyvenimo laikotarpį, dažnai sutinkami žodžiai „pramoga" ir „prasiblaškymas", „malonumas" bei „malonus pokalbis" ir pan., parodantys dvasinį klimatą, būdingą tai visuomenei, su kuria Blezui buvo lemta gana artimai susidurti ir kurią jis gana atidžiai tyrė. Tos visuomenės atmosfera atsiskleisdavo salonų veikloje.

3

Salonas kaip tam tikra visuomeninės organizacijos forma buvo savotiškas naujųjų laikų atradimas, susijęs su krikščioniškosios pasaulėžiūros organizacinio vaidmens Europoje mažėji-

mu. Kaip tik XVII amžiuje ėmė virte virti salonų gyvenimas, su vienais ar kitais istoriniais akcentais tebesitęsiantis ir iki šiol.

Salonui buvo būtina rinktinė draugija. Jo egzistavimui aiškiai neužteko vien įprastinės aristokratų luomo aplinkos. Naujųjų laikų dvasią reiškė kultūrinis elitas, savotiškai suprastas proto aristokratiškumas, kai literatai ir artistai, mokslininkai ir filosofai, išeiviai iš žemųjų visuomenės sluoksnių atsidurdavo beveik ant tos pačios pakopos kaip ir aristokratų diduomenė. Štai, sakysim, ponios de Rambujė salone, garsiausiame iš XVII amžiaus salonų, rinkdavosi žymiausi Prancūzijos aristokratai: kardinolas de Lavaletas, maršalas Šomberas, princesė Kondė, kunigaikštienės de Rogan ir de Ševrez, o su jais ir profesionalai ar pusiau profesionalai literatai, iš kurių pirmiausia paminėtini Vuatiūras, Malerbas, Gezas de Balzakas, Konraras. Tai naujųjų laikų dvasiai ypač būdingas Vuatiūro likimas, apie kurį Blezas tikriausiai buvo daug girdėjęs iš ponios Sento. Paprasto provincijos vyno prekiautojo sūnus, puikiai derinęs pikantišką protą ir aukštuomenės manieras, Vuatiūras greitai tapo rafinuočiausios draugijos, kuri rinkdavosi pas garsiąją markizę, siela.

Salonas godžiai ieškojo protų ir savotiškai juos apdorodavo. Kiekviena moteris, pastebi XVII amžiaus autorius, vietoj pažo įsigijo savo matematiką. Daugelis susižavėjo astronomija ir įniko stebėti žvaigždėtą dangų. Ir visos šitos pramogos buvo suverčiamos į saloninių pokalbių tiglį.

Vadovaudamasis, be abejonės, „gydomojo" bendravimo patirtimi, Blezas „Mintyse" rašys, jog protas ir jausmai formuojasi ir genda nuo gerų ar blogų pokalbių, todėl yra labai svarbu mokėti pasirinkti tinkamus pašnekovus, kad protas ir jausmai būtų ugdomi, o ne gadinami. Bet pasirinkti galima tik tada, kai protas ir jausmai jau išugdyti, o ne sugadinti. „Taip susidaro užburtas ratas, ir laimingi tie, kurie sugeba iš jo ištrūkti". Salonų išminčiai nesukdavo galvų dėl tokių problemų ir savo pokalbius paversdavo šmaikščiais ir rafinuotais intelekto pratimais. Fontenelio knygos „Pašnekesiai apie pasaulių gausybę", kurioje buvo pritaikyta damoms Koperniko teorija, svarbiausias privalumas buvo tas, kad ji parašyta itin galantiškai ir joje negalima rasti nieko „barbariško". „Galantiškų šmaikštuolių akademijose" buvo labai vertinamas ne tiesiog protas, o ypatingas jo modusas —

subtilus, švelnus ir nugludintas protas, sugebantis patikti ir trykštantis sąmoju, teikiantis pašnekovams pasitenkinimą bei malonumą. Sąmojis — tasai proto „kaip", jo dailioji, galinti kaleidoskopiškai keistis forma — štai kas daugiausia pakerėdavo ir sužavėdavo nuolatinius salonų lankytojus. Sąmojis ir yra minties puošnumas bei elegantiškumas, jos apsiribojimas savo blizgančiu korsetu, gėrėjimasis žėrinčiu paviršiumi. Nuo kerinčios juvelyriškai išdailintų pokalbių muzikos imdavo karščiau plakti salonų lankytojų širdys, ji teikdavo jiems didžiausią džiaugsmą. Išmiklinti protai bendraudavo daugiausia pokalbiais, žodžiu, jų bendravimas būdavo išradingas ir šmaikštus pašnekesys įvairiausiais siužetais ir temomis. Pavyzdžiui, po vakarienės ponios Rambujė svečiai susirinkdavo į žydrąjį kambarį, papuoštą mitologiniais paveikslais ir turkiškais kilimais, tarp kurių ant lovos su tiulio baldakimu, užtiestos aukso nėriniais siuvinėta antklode, gulėdavo markizė. Svečiai susėsdavo aplink „dieviškąją Artemidę" ant minkštų ir patogių aksomo antvalkčiais apvilktų taburečių. Ant kampe stovinčio juodmedžio stalo didžiulėje žvakidėje būdavo uždegamos visos penkiolika žvakių, ir prasidėdavo, markizės žodžiais, „virškinimo valandos": koks nors eilinis šmaikštuolis žarstydavo ekspromtus ir epigramas, aukštuomenės abatas pasakodavo savo ir svetimus meilės nuotykius, teatro premjerų lankytojas šaipydavosi iš daug triukšmo sukėlusio spektaklio publikos, diletantas eiliakalys degė nekantrumu išdrožti atsineštąjį atsargai madrigalą, o solidus rašytojas pradėdavo literatūrinius bei kalbinius debatus. Pokštus, sąmojį, eiles keisdavo pokalbiai apie gerą skonį, etiketą, išsilavinimą, auklėjimą, mandagumą ir padorumą. Kartais pati markizė pasiūlydavo siužetą visam vakarui ir reikėdavo jį išgvildenti su visais galimais niuansais ir netikėtais deriniais. „Visi tie žmonės,— rašo prancūzų literatūros istorikas apie „virškinimo valandas",— gyvena nuolatiniu pokalbiu, kaip šventieji gyvena malda. Iš žodžio jie padarė meną — freską, miniatiūrą, bareljefą, siuvinį, simfoniją, operą!".

Tai suprantama. Žodis daugiau apeliuoja į protą negu į širdį, nors geba atverti ir gilius jausmų klodus. Tačiau salonui pastarieji nerūpi. Iš potencialaus žodžio daugiamatiškumo jis pasirenka paviršinius fasadinius sluoksnius, sukurdamas savo ypatingą retoriką. Tų žodžių susidūrimas sukelia saldžiai kutenantį klausą žodžių šnarėjimą ir žodinį fejerverką, kurie

tampa savareikšme jėga. Čia iš principo svarbu kruopščiai parinkti ir apgalvoti pokalbio apdarai, o siužetas, tema tarsi pasitraukia į antraeilę vietą. Vienas svarbiausių XVII amžiaus stiliaus įstatymų leidėjų Gezas de Balzakas rašė, kad gražbylystė tampa tobula, kai ji sugeba suteikti formą jos neturintiems dalykams ir „išaukštinti žemiausius dalykus". O jo draugas ševaljė de Merė, markizės de Rambujė mėgstamas svečias, suvaidinęs tam tikrą vaidmenį Paskalio gyvenime, pridurdavo: apie viską maloniai ir gražiai kalbėti yra proto šedevras, už kurį didesnių pretenzijų protas negali turėti.

Saloninių filosofavimų bei gražbylysčių atmosfera ir žmonių santykių juose suvokimas savotiškai paženklino ir salono veiklą, kurios svarbiausia forma buvo intelektualiai nuspalvinta pramoga, o svarbiausias principas — rafinuotas dvasinis epikūrizmas. Literatūra, mokslas, filosofija sekdavo pramogas, papildydavo jas, patys tapdavo pramogomis bei žaidimais.

Bene daugiausia laiko markizės de Rambujė svečiai praleisdavo improvizuodami mitologines sceneles, lošdami, darydami siurprizus, persirenginėdami. Tai atsispindėjo ir literatūrinėje salono veikloje. Pereinamoji forma tarp buitinio žaidimo ir estetiškai nuspalvintų pramogų buvo namų teatras, kuriam karaliaus rūbininkas ponas de Rambujė gaudavo karaliaus baleto kostiumus. Kartais būdavo kviečiami ir profesionalūs aktoriai, net paties Mondori trupė. Kai Kornelis, jau būdamas garsus dramaturgas, pateikė žydrojo kambario teismui savo „Polieuktą", salono metrai atlaidžiai supeikė krikščionišką tragediją. Jiems buvo mielesnė galantiškoji poezija. Net senstantis Malerbas buvo vienas pirmųjų Šv. Tomo gatvės susirinkimų lankytojų, čia vaidinęs ponios de Rambujė „mirštantįjį" (taip buvo vadinami salonų įsimylėjėliai). O Vuatiūras garsėjo kaip neginčijamas metamorfozių autoritetas. Jo plunksna markizės favoritę panelę Polė paverčia perlu, o markizės dukterį „princesę Juliją"— nuostabia rože su kvapniais žiedlapiais. Garsusis kolektyvinis galantinių eilėraščių rinkinys, žinomas „Julijos girliandos" pavadinimu, irgi priklausė salonų poetų pamėgtajai metamorfozių poezijai.

Vienas svarbiausių salonų gyvenimo skiriamųjų požymių buvo savitas moters vaidmuo aukštuomenėje. Salonas neįmanomas be moterų, damų dalyvavimas visuomet suteikdavo ypatingą atspalvį visiems jame vykstantiems įvykiams. Dama bū-

davo tarsi atskiriama nuo jos prigimties ir pakylėjama ant pjedestalo. Iš dalies tai pasireikšdavo aukštuomenės salonų tendencija pakeisti vardus. Slapyvardis tarsi ištrindavo ir panaikindavo senąjį, gimus duotą vardą, siejantį su įprastine vulgaria buitimi. (Pavyzdžiui, markizės de Rambujė saloninis vardas buvo Artemidė, o panelės de Skiuderi, kurios pjesėje kadaise taip puikiai suvaidino jaunoji Žaklina,— Safo.) Aukštuomenei būdingo moters sudievinimo idėja suklestėjo kaip tik būtent XVII amžiaus Prancūzijoje. Laiške žymiai aristokratei poniai de Lož Gezas de Balzakas rašė: „Viešpats iškėlė Jus virš vyrų ir moterų ir nieko nepagailėjo savo kūrinio tobulybei. Jumis gėrisi geriausioji Europos dalis. Princai lenkiasi prie Jūsų kojų, mokslininkai mokosi iš Jūsų".

Moters apdovanojimas protu — svarbiausias jos sudievinimo modusas aukštojoje visuomenėje. Pritaikęs mokslą ir filosofiją galantiškai, saloninei damų draugijai, Fontenelis prisipažindavo, jog visuomet triumfuos moteris, turinti daug proto, pakankamai grožio ir mažai meilės. Iš tokio moters savybių ir privalumų supratimo atsirado savotiška meilės koncepcija. Meilė salone virto proto žaidimu bei pramoga, daugybės diskusijų ir traktatų objektu. Jos prigimties jausminės savybės buvo ignoruojamos ir atmetamos. Salonui svetimas buvo ir nuoširdusis, iš anksto nenumatomas bei žodžiais nenusakomas meilės pradas, jos gaivališkumas ir nemotyvuotumas. Čia viešpatavo atsargumas. Nuoširdųjį meilės pamatą sublimuodavo protas, absorbuodavo intelektas. Tikras širdies troškimas užleisdavo vietą analitiniams apmąstymams, išreiškiamiems žaismingais, šmaikščiais žodžiais. Galantiškam saloniniam meilės supratimui būdingas racionalistiškai nuspalvintas koketiškumas. Žemiškoji meilė buvo išstumiama pagarbaus, žaismingai galantiško asistavimo, kuriuo pasireikšdavo mielas aukštuomenės gyvenimo žavesys ir grakšti elegantiško proto taktika. Meilė tapdavo „padoriojo žmogaus" bendro aristokratiško išauklėjimo dalimi, savotiška švelninančia ir dailinančia priemone, padedančia formuoti jo protą ir moralę.

„Padorusis žmogus" turėjo būti visais atžvilgiais maloni asmenybė. Ypač buvo svarbu dailiai ir tvarkingai atrodyti. Susidomėjimas savo išvaizda XVII amžiuje tiek padidėjo, kad 1644 metais išleistoje knygoje „Prancūziškojo mandagumo taisyklės" buvo rekomenduojama, pavyzdžiui, „plauti rankas kiekvieną

dieną, o veidą beveik taip pat dažnai", nes to meto bajorai nebuvo įpratę kasdien praustis. Tačiau didžiausi dabitos toli pralenkdavo tokias rekomendacijas. Sakysim, Vuatiūro išvaizda visiškai atitiko žydrojo kambario interjerą. Laiške Godo, kuris dėl mažo ūgio buvo vadinamas „princesės Julijos nykštuku", Vuatiūras rašė, taikydamas tuos žodžius, be abejo, ir sau: „Kaip mažiausiuose induose laikomi švelniausi ir maloniausi kvepalai, gamta, atrodo, į mažiausius kūnus įdėjo brangiausias sielas". Jis su meile ir švelnumu rūpinosi savo mažu kūnu, ilgai jį šveisdavo ir gražindavo, kruopščiai parinkdavo audinius parėdams, vartodavo kvepalus, pudrą ir pomadą, praleisdavo prie veidrodžio daug valandų. Net laidotuvių procesijoje paskui Vuatiūro palaikus buvo nešami maloniai kvepiantys jo daiktai.

„Padorusis žmogus" koketiškai išsičiustijęs ir išsipustęs, jo manieros pagarbios ir elegantiškos. Toks pat yra ir jo protas, o kaip padarinys — ir kalbėsena. Fizinį žavumą dar papildo intelektualinis. Jis turėjo išmokti jaudinti protą nenusakomu pikantiškumu. „Padoriojo žmogaus" sąmojo strėlės būdavo malonios tam, į ką jos pataikydavo, nes jos tik kutendavo, nežeisdamos ir neskaudindamos.

Be viso to, „padorusis žmogus" pasižymėjo gana aiškiomis moralinėmis savybėmis. Jis buvo narsus ir kupinas gyvenimo džiaugsmo, bet kartu švelnus bei nuolaidus, visur ir visada vengiantis nereikalingos afektacijos ir šališkumo, reiškiantis subtilius, taurius jausmus ir, svarbiausia, visur žinantis saiką: susivaldantis, ramus, mėgstąs viską apgalvoti. Tos „padoriojo žmogaus" savybės, kaip ir jo protas, kalba, kūnas, turi žavėti, būti matomi iš šalies, žymūs. Jam būtina mokėti parodyti save, prisistatyti, bet šitai turi būti daroma be prievartos, lengvai, nerūpestingai, kad sudarytų visiško natūralumo iliuziją.

„Padoriojo žmogaus" maloni, elegantiška išvaizda, atsiskleidžianti visoje jo elgsenoje, reiškėsi ir tokiomis aukštuomenei didžiai reikšmingomis sąvokomis kaip pagarbumas ir mandagumas. Salone interjeras, pramogos, kūnai, protai, žodžiai tapdavo mandagūs, glotnūs ir puikūs, švysčiodavo neužkliūdami, nevaržydami lengvų akimirkos pojūčių. Mandagumas ir pagarbumas buvo išorinis, orientavosi į „apdarą", elgesio „kaip". Aukštuomenės teoretikų nuomone, didžiausios vertybės būdavo nupiginamos, jeigu jos neatitikdavo „padoraus" ir galantiško stiliaus. Ir atvirkščiai, elegantiškumas ir rafinuotumas galėjo teikti nenusakomo

žavesio daiktams, kurie šiaip jau turėjo mažiausiai galimybių kam nors patikti, būti malonūs ir teikti visišką pasitenkinimą.

Taigi saloninis žmogaus supratimas krypo į šiek tiek pridengtą eksponavimą, į paradinę, matomąją pusę. Salonas kondensuotai išreiškė bendrą aukštuomenės gyvenimo atmosferą, paviršutinišką jos būtį, kuri buvo atskiriama nuo fundamentaliųjų žmogaus gyvenimo problemų, viešai rodoma ir estetizuojama.

Tokios buvo gydytojų Paskaliui išrašytų „vaistų" savybės. Nesiimame spręsti apie jų gydomąjį fiziologinį poveikį. Tam tikra prasme jie, žinoma, padėjo. Čia svarbus yra kitas dalykas, iš esmės liečiantis Blezo dvasinį augimą. Jis susidūrė su žmonėmis, gerokai besiskiriančiais nuo specialistų mokslininkų, kurių draugijoje jam tekdavo nuo pat mažens lankytis. Be kita ko, aukštuomenės dabitos ir išminčiai buvo labai abejingi, o kartais ir atvirai priešiški krikščioniškosios pasaulėžiūros problemoms, kurios jau keletą metų nesiliovė jaudinusios Paskalį. Jų kultivuota „paviršiaus estetika" niekaip nesiderino su to meto Blezo pažiūromis į gyvenimą. Ir vis dėlto tie žmonės palietė kažkurį jo nervą, patraukė jo įdėmų žvilgsnį ir padarė tam tikrą poveikį jo poelgiams, o daugiausia — mąstymui. Kaip tai atsitiko? Kaip paaiškinti tą reiškinį? Pasiremsime faktais.

4

1652 metų sausio 4 dieną Žaklina slapčia nuo brolio vis dėlto išvyksta į vienuolyną. Nedrįsdama jo liūdinti atsisveikinimo scenomis, ji paprašo dar liekančios Paryžiuje Žilbertos viską jam papasakoti ir auštant visiems laikams palieka savo namus. Žilbertos pranešimas Blezui kančia. Susisielojęs jis ilgai neišeina iš savo kambario ir niekaip negali apsiprasti su tuo, kas įvyko.

Po poros mėnesių Žaklina parašo broliui laišką, kuriame dar kartą maldauja neužkirsti jai kelio: „Kreipiuosi į jus kaip į žmogų, nuo kurio labai priklauso mano likimas, sakydama: neatimkite iš manęs to, ko negalite atlyginti... Nekliudykite tiems, kas daro gera, ir jeigu jums neužtenka jėgų sekti paskui mane, tai bent manęs nelaikykite, negriaukite to, ką jūs pats pastatėte". Ji maldauja Blezą nesisieloti ir palaiminti ją vienuolių luomui, į kurį ji įstos per sekmines. Blezas iš įpročio protestuoja ir rei-

kalauja stojimą atidėti, bet galiausiai priverstas susitaikyti su ta mintimi...

Sielvartą ir nerimą dėl tėvo mirties bei atsiskyrimo su seserimi prislopina daugybė naujų darbų ir pažinčių, religinis įkarštis pamažu vėsta: Blezas rečiau eina į bažnyčią, mažiau meldžiasi, beveik neatsiverčia Biblijos. Vis didėjanti Paskalio, kaip mokslininko, šlovė, jo mokslinių darbų atgarsis plinta už siauro specialistų rato ir atveria jam žymiausių aristokratų salonų duris. 1652 metų balandžio 14 dieną Mažajame Liuksemburge, Rišeljė dukterėčios hercogienės d'Egijon rūmuose, kur kadaise buvo vaidinama komedija, dalyvaujant jaunajai Žaklinai, įvyko savotiška populiari konferencija, susilaukusi eiliuotos „Istorinės mūzos" dėmesio.

Hercogienės de Longvil naujienų skelbėjas Lorė be jokių bendradarbių kas savaitę penkiolika metų leido eiliuotą laikraštį, kuriame jumoristiškai perteikdavo Paryžiaus gandus ir aprašydavo karaliaus puotas, pranešdavo apie garsių žmonių sužadėtuves ir madingų pamokslininkų pamokslus, pagarsindavo miegamųjų paslaptis ir pasakodavo salonų anekdotus. „Istorinėje mūzoje", kurią paprastai skaitydavo aukštoji visuomenė ir karaliaus rūmai, buvo galima rasti pranešimų apie naujas Kornelio ir Moljero pjeses, apie daug triukšmo sukėlusias knygas bei nepaprastus išradimus. Nepamiršo Lorė ir Blezo, pranešdamas apie tai, kaip hercogienių draugijoje Paskalis demonstravo savo aritmetinę mašiną, pateikdamas tokių „išminties ir subtilumo kupinų" įrodymų, jog „visi pamatė, koks jis genialus ir ėmė jį vadinti Archimedu". Neseniai aritmetinei mašinai apdainuoti salonų poetas Dalibrė buvo sukūręs galantinio preciozinio stiliaus sonetą. Ir štai buvo surengta nauja ekspozicija, kurioje buvo atliekami ir fizikos bandymai, paaiškinantys skysčių judėjimą.

Ta konferencija tarsi nužymėjo daugelio XVII—XVIII amžių prancūzų mokslininkų bei filosofų, pritaikiusių savo tyrimų objektą salonų ir damų draugijai, tolesnio kelio gaires. Kaip tik tuo keliu nuėjo ir visapusiškiausiai jį išreiškė jau minėtasis Fontenelis. O Paskalis sustojo kelio pradžioje ir paskui staigiai iš jo pasuko... Bet tai atsitiko kiek vėliau. O tuo tarpu mokslininko šlovė stiprino jo prisirišimą prie mokslo, žadino išdidumą ir suverenų savo genijaus, savo, kaip mokslininko, unikalumo suvokimą.

Praėjusį mėnesiui po konferencijos Mažajame Liuksemburge, Blezas gavo iš Stokholmo garsaus abato Burdelo, kuriam jis kadaise demonstravo savojo „Paskalio rato" veikimą, laišką. Prieš išvažiuodamas 1651 metais į Švediją, abatas dažnai sukviesdavo į Kondė rūmus mokslininkų ir literatų draugiją, kurioje buvo svarstomos įvairios pasaulėžiūros, moralės ir mokslo problemos. Švedijoje jis gydė karalienę Kristiną. (Vėliau už savo intrigas karaliaus rūmuose ir pernelyg epikūrietiškos moralės skelbimą pateko į nemalonę ir buvo išvarytas.)

Laiške Burdelas prašė Paskalį atsiųsti karalienei aritmetinę mašiną. Pasak gydytojo, Kristina mėgusi aiškius samprotavimus ir tikslius, gerai pamatuotus įrodymus. „Jūs,— rašė abatas,— turite aiškiausią ir skvarbiausią protą, kokį tik man teko pažinti. Būdamas toks uolus darbe, jūs pralenksite ir senovės, ir dabartinius autorius... Jūs esate vienas iš tų genijų, kurių ieško Karalienė..."

Dvidešimt šešerių metų Švedijos karalienė garsėjo protu, erudicija ir buvo laikoma mokslų bei literatūros globėja. Prieš trejetą metų per karalienės bičiulį, Prancūzijos pasiuntinį Šaniu, į Stokholmą buvo pakviestas skaityti jai filosofijos Renė Dekartas. Neišsenkama Švedijos valdovės simpatija mokslininkams ir filosofams buvo akstinas daugeliui užsieniečių iš jos pasišaipyti, pasirodė net viešų pranešimų, kad jinai, kaip rašo Baji, ketino sukviesti į Stokholmą „visus Europos pedantus ir kad netrukus karalystės vairas bus atiduotas į gramatikų rankas". Nepaisant to, Dekartas po ilgų svyravimų ir abejonių atsisakė savo mokslinio filosofinio užsisklendimo, mėgstamų įpročių bei taisyklių ir iškeliavo į nežinomą sostinę, kur buvo sutiktas nepaprastai iškilmingai. Ir nors Jos didenybė atleido žymųjį filosofą nuo slegiančio karališkojo ceremonialo, nuo baliams skirtų prancūziškų eilėraščių kūrimo, dalyvavimo baletuose ir kitose rūmų pramogose, Dekartui daug kas atrodė svetima ir gyventi buvo nelengva: pavyzdžiui, norint išaiškinti ekcentriškai mokslų rėmėjai savo pažiūras į aukščiausią gėrį ar sielos aistras, jam tekdavo keltis penktą valandą ryto. Apie ramybę nebuvo nė kalbos.

Dekartas tiesiog palūžo, be to, šalta Švedijos žiema pakirto jo sveikatą ir persišaldęs jis mirė 1650 metų vasario 11 dieną.

Smalsioji valdovė greitai pamiršo savo „garsųjį mokytoją", kaip ji vadino didįjį filosofą, ir jau po poros metų Burdelo pa-

dedama ketino pasikviesti į Stokholmą Dekarto filosofijos ir mokslo priešininką P. Gasendi.

Paskalis buvo nauja žvaigždė, kylanti Europos mokslo žvaigždyne, ir karalienė netruko atsiliepti į plintančią jo šlovę.

Slegiamas finansinių sunkumų, Blezas nutaria pasinaudoti patogia jo išradimo reklamai proga ir birželio mėnesį išsiunčia Kristinai reikalaujamą dovaną, palydėdamas ją garsiuoju laišku.

Laiško pradžioje jis primena karalienei, kiek reikia darbo ir laiko naujiems proto kūriniams, ypač jei išradėjas stengiasi juos padaryti kiek galima tobulesnius. Tačiau didžiausios mokslininko pastangos ir ilgos nemigo naktys bus visiškai atlygintos, jei išradimas galės suteikti karalienei keletą malonių akimirkų.

Toliau Paskalis rašo, kad nenorėtų gaišinti jos didenybės, smulkiai aiškindamas aritmetinės mašinos veikimą (tai jis jau išaiškinęs abatui Burdelui), ir nagrinėja savo poelgio paskatas. O jį, kaip jis mano, paskatinęs aukščiausias autoritetas ir fundamentalios žinios, kuriuos jungianti jaunosios karalienės asmenybė. „Aš,— toliau rašo Paskalis,— ypač gerbiu pasiekusiuosius arba aukščiausios galybės, arba žinojimo pakopas. Pastarieji, jei aš neklystu, gali, kaip ir pirmieji, laikyti save valdovais... Ir karalių valdžia savo valdiniams, mano manymu, yra tik proto galios silpnesniems protams atspindys, suteikiantis jam teisę įtikinėti, kuri politikoje prilygsta teisei įsakinėti. Ta antroji imperija man atrodo esanti aukštesnė, kaip protas yra aukštesnis už kūną, ir teisingesnė, nes įgyjama ir išlaikoma tik nuopelnais, o ne paveldima iš prigimties ar suteikiama likimo užgaidos kaip pirmoji. Reikia pripažinti, jog kiekviena iš tų imperijų pati savaime spindi didybe..."

Po to Blezas parodo, jog viena be kitos šios imperijos yra nepakankamos ir nepilnos. Tokie pat netobuli yra proto pranašumo neturintis monarchas ir apsišvietęs, tačiau nelaisvas valdinys. O žmonėms būdinga siekti kuo didžiausio tobulumo. Jie nuo seno svajojo apie monarchą, kuriame derintųsi stipri valdžia ir galingas protas. Tačiau visi karaliai ir mokslininkai iki šiol buvo tik tos idealios būklės eskizas, vos pusiau pateisinantis žmonių lūkesčius. Ir visoje pasaulio istorijoje vargiai rastum nors šiek tiek mokytą karalių.

Toks šedevras, toliau rašo Paskalis, teko mūsų amžiui: „Ponia, Jūsų didenybė suteikė pasauliui ligi tol neregėtą unikalų pavyzdį, kuriame valdžia apdovanota mokslo žiniomis, o žinios

nušviestos aukščiausio autoriteto spindesio. Dėl tokios nuostabios sąjungos Jūsų didenybė neranda nieko aukštesnio už savo galią ir savo protą... O dėl manęs, tai kadangi aš nesu gimęs pirmojoje Jūsų imperijoje, norėčiau, kad visi žinotų, jog aš laikau sau garbe gyventi antrojoje. Ir tik norėdamas tai patvirtinti, aš drįstu pakelti akis į mano karalienę ir pateikiu jai pirmąjį savo ištikimybės įrodymą".

Kaip pastebėjo vienas Paskalio biografas, karaliai retai gauna panašius laiškus. Ir iš tiesų jo deklaruojamas nuolankumas vargiai tegali paslėpti savo vertės ir pranašumo jausmą. Tame savotiškame filosofiniame laiške galima išskirti ir jau pažįstamus Blezo elgsenos motyvus, ir naujas temas, kurios bus išplėtotos vėlesniuose jo kūriniuose. Laiškas aiškiai rodo, kad Blezas grįžo į dvasinę būseną, kurioje jis buvo prieš atsivertimą. *Libido sciendi* ir *libido dominandi,* prislopintos perskaitytų Janseno ir Sen Sirano veikalų, pabudo su nauja jėga, pasiekusia savo apogėjų.

Laiške žymu ir anksčiau Blezui nebūdingos saloninės retorikos gaidos, galantiškumas, aukštuomenei įprastas moters dievinimas — tai, ką jam davė naujoji gyvenimo patirtis. Atskirų jo vietų tonas beveik sutampa su anksčiau cituoto Gezo de Balzako laiško poniai de Lož tonu ir išreiškia bendrą nusiteikimą, viešpatavusį aukštojoje visuomenėje.

Pagaliau laiške Švedijos karalienei paliestos dvi temos: valstybės ir idealaus monarcho tema bus išplėtota „Mintyse" bei samprotavimuose apie princo auklėjimą; o trijų sferų (materijos sferos, dvasios sferos, meilės ir gailestingumo sferos) tema, kuri čia minima susiaurinta (materijos sfera kaip tam tikra dvasinės sferos „figūra") taps svarbiausia Paskalio tema...

5

1652 metų spalio mėnesį Blezas turėjo važiuoti į Klermoną tvarkyti tėvo palikimo. Matyt, tai kelionei yra skirtos kelios Flešjė memuarų eilutės, kuriose jis nurodė, jog Paskalis su dviem varžovais asistavo mokytai damai, „vietinei Safo". „Tą panelę,— rašė Flešjė,— mylėjo visi šmaikštuoliai: protai turi savo ryšius, veikiančius ir kūnų sąsają. Ponas Paskalis, turėjęs tokią aukštą reputaciją, ir kitas mokytas vyras nuolat buvo šalia jos".

Toliau Flešjė pastebėjo, kad prie jų prisijungė trečiasis gerbėjas, kuris manė, kad negalima pagarsėti sąmojingu žmogumi, neasistuojant tokio subtilaus proto ir tokių mokytų žmonių mylimai damai. Tėviškėje Blezas daug laiko praleido netoli Klermono esančioje XIII amžiuje pastatytoje Bjen Asi pilyje. Anksčiau ji priklausė kunigaikščiui de Beri, prieš kurį laiką ją už 32 tūkstančius livrų buvo nupirkęs Florenas Perjė. Perjė šeimoje netrukus gimė dar vienas sūnus, kurį Žilberta brolio garbei pavadino Blezu. Šį kartą ji gimdė sunkiai, prisimetė nelemta liga. Bet galų gale viskas baigėsi laimingai.

Paskalio grįžimą iš Klermono aptemdė rimti finansiniai nesutarimai su Žaklina. Jai baigėsi naujokavimo laikas, ji rengėsi įšventinimui į vienuoles ir ketino padovanoti vienuolynui didesnę dalį savo palikimo, kurio neteko, stodama į vienuolyną. Žilbertos remiamas, Blezas priešinosi tam ketinimui. Jis jau buvo užrašęs vienuolynui keturis tūkstančius livrų, kuriuos Port Rojalis turėjo gauti po jo mirties (jei jis nepaliks įpėdinių) ir nesirengė daugiau nieko pridėti. Toks brolio nusiteikimas Žaklinai sukėlė stiprų nervų priepuolį. Motina Agnietė tai aiškino savimyla, kurios dar buvo likę jaunosios naujokės sieloje. Tačiau mergaitės neįstengė nuraminti net vienuolyno vyresnioji Anželika Arno, mėginusi jai įteigti, jog iškilusi problema yra antraeilė, ir savaip paaiškinti Blezo poelgio motyvus. „Tas, kam labiausiai šis reikalas rūpi,— sakė ji Žaklinai,— dar per daug prisirišęs prie žemės reikalų, tuštybės ir linksmybių, kad sutiktų padaryti tokią geradarybę, kokios jūs norite, ir dėl to atsisakytų savo polinkių; to negali atsitikti be stebuklo, aš noriu pasakyti, žmogaus prigimties ir prisirišimo prie jūsų stebuklo, nes iš tokio žmogaus kaip jis ir negalima laukti geradarybės stebuklo". Tačiau „žmogaus prigimties ir prisirišimo" stebuklas vis dėlto įvyko: matydamas begalinį sesers sielvartą, Blezas ir šį kartą turėjo nusileisti, pasirašyti dovanojimo raštą Port Rojaliui ir dabar jau galutinai susitaikyti su Žaklinos išėjimu. 1653 metų birželio 5 dieną Žaklina buvo įšventinta. Ji gavo Sent Eufemijos vardą...

Blezas vis labiau pritapo prie aukštuomenės, išmoko salonų etiketo ir galantiško elgesio gudrybių. Jis net ketino nusipirkti pareigas ir vesti.

XVIII amžiaus antrojoje pusėje Fontenė le Konto pilyje, netoli Puatjė, dviejų paveikslų užpakalinėje pusėje buvo rastos

galantiškosios eilės. Iš tradicijos tvirtinama, kad tos eilės esančios Paskalio ir parašytos jo paties ranka. Be kita ko, jose sakoma:

Jauna ir puiki šių namų šeimininke,
Jūsų pieštukas šį piešinį man dovanojo.
Kaip aš norėčiau sekti Jūsų rankos švelnumu ir gracija.
Bet kodėlgi, piešdamas dangaus dievus
Ir norėdamas puikiąją deivę padaryti dar gražesnę,
Aš negaliu jai suteikti
Jūsų bruožų ir jūsų paveikslo?

6

Išmokti aukštuomenės gyvenimo subtilybių Paskaliui daug padėjo ir jo naujos pažintys. Pats artimiausias iš aukštuomenės bičiulių buvo kunigaikštis Artiusas Gufjė de Roanė. Jis buvo gimęs 1627 metais didikų šeimoje. Penkiolikos metų jis paveldėjo kunigaikščio ir pero de Roanė titulus, o 1651 metais įsigijo Puatų provincijos gubernatoriaus pareigas. Toje provincijoje buvo didelė dalis jo žemių ir Oirono pilis, kunigaikščio vietinė rezidencija. Paryžiuje jis gyveno su motina markize de Buazi, kuri, anksti tapusi našle, buvo pasinėrusi į aukštuomenės pramogas. Kunigaikštis keletą metų praleido kariuomenėje, dalyvavo kautynėse ir 1649 metais buvo paskirtas stovyklos maršalu. Nepaisant paveldėtų skolų, jam šypsojosi puiki ateitis. De Roanė turėjo nepaprastą pasisekimą karaliaus rūmuose ir ketino vesti aukštos kilmės ir turtingą panelę de Mesm, kuri buvo laikoma geriausia partija visoje karalystėje. Liudviko XIV vainikavimo iškilmėse jis nešė karaliaus špagą. Artiusas Gufjė buvo senelio epikūrietiškai išauklėtas, bet vis tiek liko labai religingas.

Jaunas aristokratas ir Blezas pradėjo artimai bendrauti 1652—1653 metais. Blezas ilgai gyveno kunigaikščio namuose, kur nuolatos turėjo atskirą kambarį. Tą draugystę stiprino mokslinių tyrimų pamėgimas. Susižavėjęs matematika, kunigaikštis aistringai prisirišo prie Paskalio.

Jo namuose Blezas ir susipažino su aukštuomenės grietinėle, pavyzdžiui, su Mitonu, itin garsiu turtuoliu ir žavingu salonų

liūtu. Jaunystėje Damjė Mitonas sugebėjo nusipirkti naudingas karines bendrojo ir ekstraordinarinio iždininko pareigas. Didžiausia Mitono aistra buvo azartiniai lošimai. Vedęs jis ėmė kviestis į savo namus lošėjus ir tapo išlaidžiu ir svetingu šeimininku. Lorė minėjo, kad į „blaivaus proto ir gerai pažįstančio aukštuomenę" Mitono namus kas valandą privažiuodavo „ne kokių stuobrių ir nevidonų, o pasižymėjusių lošėjų". Mitonas garsėjo savo gražbylyste, o šmaikštuolio reputacija atidarė jam rūmų duris.

Tačiau pasisekimas aukštuomenėje ir kortų lošime Mitonui nesuteikė pasitenkinimo. Viliojanti ir nerūpestinga išorė, mandagi šypsena slėpė gilų nusiminimą ir melancholišką skepticizmą. „Aš taip viskuo nepatenkintas, mane linksmina tik keletas minčių, bet ir jos kupinos silpnybės bei tuščio išdidumo. Reikia dvigubai paspartinti žingsnį, kad greičiau ištrūkčiau iš tokios būsenos". Mitonas buvo persisotinęs žemiškaisiais malonumais, tačiau neįstengė jų atsisakyti. Jo rafinuotas manieras ir saloninį sąmojį kartais pakeisdavo piktos laisvamaniškos kalbos bei demonstratyviai palaidas epikūrietiškas elgesys. Kartą su žinomu priešgyna ateistu de Baro jis buvo pakviestas pagarsėjusio omleto su lašiniais paskutinę gavėnios savaitę. Kai per pietus kilo smarki audra ir pasigirdo perkūno trenksmas, de Baro išmetė patiekalą pro langą, murmėdamas: „Kiek čia dabar triukšmo dėl to omleto". Pats Mitonas sakydavo, kad jis tiki į dievą ir pridurdavo su kandžia pašaipa ką nors visiškai priešingo. Savo paties komišką „Traktatą apie sielos nemirtingumą" intymioje draugijoje Mitonas pavadino traktatu apie jos mirtingumą.

Mitonas taip pat buvo laikomas neginčijamu autoritetu literatūros srityje. Iš jo paties palikimo mus pasiekė tik laiškai ševaljė de Merė ir keletas opusų, patekusių į Sent Euremono kūrinius, kuriuose buvo nagrinėjami salonų etiketas ir elgesys aukštuomenėje. Sekdamas geriausiais saloninės kazuistikos pavyzdžiais, de Merė vieną iš tų traktatų apibūdino kaip neprilygstamą šedevrą, kuris galėtų daryti garbę pačiam Sokratui. „Ar prisimenate,— rašė jis Mitonui,— kaip ponia markizė de Sablė mums sakė, jog tokių dalykų ji radusi tik Montenio ir Vuatiūro raštuose?.. Aš įsitikinęs, jeigu ji dažniau jus matytų ir turėtų jūsų rašinius, tai neabejotinai priskirtų jus prie tų dviejų didžiųjų genijų". Norint pabrėžti šio ditirambo kontekstą ir savitumą, ne pro šalį bus pastebėti, jog saloninio mandagumo už-

kulisiuose ševaljė de Merė Mitoną dažnai vadindavo tamsuoliu, o jo žmoną — smuklininke.

Bendravimas su Mitonu, jo elgesio ir galvosenos ypatybės sudomino Paskalį. Vėliau jis keletą kartų paminėjo šį vardą „Mintyse" ir kritiškai analizavo Mitono pasaulėžiūrą.

Tačiau ryškiausia figūra iš kunigaikščio de Roanė pažįstamų buvo Puatu bajoras ševaljė de Merė. Antuanas Gombo, ševaljė de Merė, jaunystėje daug keliavo tarnybos reikalais ir savo paties malonumui. Jis lankėsi Anglijoje, Ispanijoje, Vokietijoje ir net Amerikoje. Dalyvavo karo mūšiuose, kovėsi dvikovose. Jo draugas Gezas de Balzakas vadino Antuaną narsuoliu ir filosofu.

De Merė buvo eruditas ir turėjo gana solidų išsilavinimą. Jis mokėjo graikiškai, ispaniškai, itališkai ir net truputį arabiškai, o lotynų kalbą, anot Gezo de Balzako, buvo išmokęs „subtiliai ir dailiai". Jis buvo daugiau ar mažiau nuodugniai susipažinęs su Homero, Ksenofonto, Plutarcho raštais, keletu Platono dialogų, o Ciceroną laikė pavyzdžiu grožinės literatūros ir oratorinio meno kūrėjams. Tačiau Antikos pasaulį de Merė matė XVII amžiaus aukštuomenės žmogaus akimis, jis skyrė formaliąsias estetines bei stilistines gyvenimo ir meno savybes ir derino jas prie savo paties skonio. Senovės graikų pasaulio rimtumas ir tikrasis savitumas nepatekdavo į jo akiratį. Pavyzdžiui, Platoną jis laikė ne didžiu filosofu, o puikiu stilistu, o Vergilijui priekaištavo dėl galantiškumo stokos.

Ševaljė de Merė autoritetas aukštojoje visuomenėje buvo labai didelis. Iš artimiausių jo pažįstamų minėtini Gezas de Balzakas, XVII amžiaus literatūrinių skonių įstatymdavys ir garsus epistoliarinio žanro meistras, grafas de Larošfuko, populiarių „Maksimų" autorius, markizė de Rambujė ir markizė de Sablė — aristokratiškiausių Paryžiaus salonų šeimininkės. Žymus literatas Menažas paskyrė ševaljė savo „Prancūzų kalbos stebėjimus". Ševaljė de Merė garsėjo kaip didelis damų psichologijos žinovas ir didelis moterų draugas. Be to, jis dažnai vaidindavo mentoriaus, mokytojo ir savotiško žinių populiarintojo vaidmenį, plėsdamas savo draugių akiratį, pateikdamas joms įvairių žinių iš Antikos pasaulio. De Merė buvo pirmasis ponios de Mentenon — Agripos d'Obinji anūkės, garsaus rašytojo Polio Skarono žmonos ir būsimosios Liudviko XIV sutuoktinės, mokytojas. Vėliau jis

dažnai girdavosi išmokęs ją aristokratiškų manierų ir dailaus elgesio meno.

Gyvenimo pabaigoje, pavargęs nuo aukštuomenės malonumų ir norėdamas įamžinti savo filosofiją, de Merė išvyko į vieną iš savo dvarų netoli Puatu ir parašė keletą kūrinių: „Samprotavimas apie teisingumą", „Samprotavimas apie protą", „Samprotavimas apie pokalbį", „Samprotavimas apie malonumą" ir kt. Prieš mirtį jis paskelbė du tomus laiškų. Tie laiškai neturi datų, juose pateikta anekdotų, literatūros kritikos pastabų, minčių apie tinkamą elgesį ir t. t. Laiškai kadaise buvo grobstyte grobstomi nuolatinių Paryžiaus salonų lankytojų ir konkuravo su garsiaisiais laiškais sąmojingojo Vuatiūro, buvusio markizės de Rambujė žydrojo kambario „siela" ir „genijumi". Mitonas, girdamas ševaljė de Merė jo laiškus, pastebėjo, jog pasaulyje nieko nėra už juos galantiškesnio ir natūralesnio. Dvare, kuriame Antuanas Gombo de Merė rašė savo kūrinius, jis ir mirė 1684 metais, žaisdamas piketą su savo teta. Tokie epizodiški išoriniai jo gyvenimo kontūrai.

7

Su ševaljė de Merė vardu susijęs ypatingas XVII ir iš dalies XVIII amžiaus elgsenos stilius ir tą stilių įtvirtinusi jau minėta padorumo teorija. Jis ne tik skrupulingai laikėsi visų tos teorijos nurodymų, bet buvo ir vienas svarbiausių jos autorių, sukūrusių savotišką aukštuomenei pritaikytą gyvenimo filosofijos variantą. Jis ieškojo „paviršiaus estetikos" pagrindimo, lyg ir kokio trečiojo matmens, podirvio, maitinančio tą paviršių. Kokia gi naujojo padorumo matmens esmė?

Pamėginkime atkurti ševaljė de Merė minčių vidinę logiką. Svarbiausias jo teiginys tas, kad kiekvienam žmogui būdingas laimės troškimas. Nors kančios ir neišvengiamos, nereikia beviltiškai krimstis. Reikia daryti viską, kas galima, kad šiame gyvenime rastume tikrą ir harmoningą kelią į savąją laimę, o visa kita palikti savieigai. Tikrosios laimės principas ir kriterijus yra šio gyvenimo malonumai ir smagumai, nemalonių jausmų ir minčių nebuvimas. Kadangi žmogus yra susijęs su kitais žmonėmis tūkstančiais matomų ir nematomų saitų, tai jo laimė daugiausia priklauso nuo kontaktų su aplinka savitumo. Tuo būdu žmogus visada laimingas ne pats savaime, o tik per kitą.

Vadinasi, santykiai su tuo kitu turi patenkinti, suteikti malonių pojūčių. Tačiau kaip pasiekti tokių idealių santykių? Juk žmonės be galo skiriasi vieni nuo kitų, ypač tokiomis sunkiai suvokiamomis ir apibrėžiamomis būsenomis kaip laimė ir malonumas. Ir to paties žmogaus vidinis gyvenimas kiekvieną akimirką keičiasi.

De Merė manymu, tam reikia išmokti meno patikti. „Padorusis žmogus" turi pasiekti savotiškos bendravimo su kitais žmonėmis tobulybės, tai yra sugebėti patikti kitam bet kokiomis aplinkybėmis, bet kuriomis priemonėmis priversti kitą pamilti save, visur ir visada jaustis kaip namie. Kaip tik tam ir reikia estetizuotos išorės atributų (elegantiško tualeto, grakščių manierų, galantiško pokalbio ir pan.).

Tačiau svarbiausia „padoriojo žmogaus" jėga ir jo nesibaigiančių rūpesčių priežastis yra subtilus ir skvarbus, puikus jo protas. Toks protas yra ne tik malonus aplinkiniams žmonėms, bet, svarbiausia, leidžia sužinoti ir atskirti, kas jiems patinka, rasti bet kurio žmogaus sieloje kiekvienu konkrečiu atveju slaptus svertus ir spyruokles, kurias reikia laiku paspausti, kad būtų galima išlaikyti padorumą, tarpusavio supratimą ir gerą nuotaiką. „Padorusis žmogus" stengiasi intuityviai užčiuopti nejuntamus pašnekovo sielos virpesius ir suprasti jo savitumą. Jo protas greitai, švelniai ir lanksčiai prasiskverbia į kito žmogaus protą bei širdį ir, tarsi aplenkdamas silogizmų grandinėles, sujungdamas delikatumą ir subtilumą su paprastumu bei natūralumu, gyvai ir tiksliai atpažįsta pastarojo psichikos originalumą ir prie jo prisitaiko. Taigi ir pašnekovas lieka patenkintas, ir pats „padorusis žmogus" nesielvartauja.

Ypač svarbus čia pokalbis, kaip labiausiai paplitusi bendravimo forma. „Padorusis žmogus" gali, kur reikia, patylėti ir laiku įterpti reikalingą žodelį. Jis sugeba kalbėtis bet kuria tema, nes vengia kokio nors konkretaus darbo ir natūraliai atveria savo protą viskam, kas dedasi aplinkui. Jis nemoka amato, neturi profesijos, nenori būti siauras specialistas, „pedantas", o stengiasi žinoti po truputį apie viską ir nieko konkretaus, tuo būdu tarsi realizuodamas savo universalumą.

Tokius naujus bruožus ševaljė de Merė atskleidė savo „padoriojo žmogaus" koncepcijoje, kurią jis stengėsi platinti tarp aplinkinių, pelnydamas „padorumo profesoriaus" ir „gražaus elgesio mokytojo" epitetus. Mėgino jis mokyti ir Paskalį...

Apie Paskalio ir de Merė santykių ypatumus galima spręsti iš ševaljė įrašo „Samprotavime apie protą". De Merė prisiminė, jog kartą jis keliavęs iš Paryžiaus į Puatu su kunigaikščiu de Roanė, kuris „pasižymėjo matematišku protu ir buvo malonus pašnekovas", bei Mitonu, kurį „rūmuose visi myli". Kad kelionėje nebūtų nuobodu, kunigaikštis pasikvietęs kartu važiuoti vidutinio amžiaus žmogų, tuomet dar mažai kam žinomą, bet vėliau sukėlusį apie save daug kalbų. Tai buvęs didelis matematikos žinovas, be jos daugiau niekuo nesidomėjęs. Tačiau tokie mokslai, samprotavo de Merė, netinka maloniam bendravimui ir nesuteikia pasitenkinimo pašnekovu. Ir bendrakeleivis, neturėdamas gero skonio, kaišiojęs savo dvylekį į visus keliaujančiųjų pokalbius, sukeldamas juoką ir nusistebėjimą. Mes stengėmės, tęsė de Merė savo pasakojimą, jį įtikinti, kad pakeistų savo nuomonę. Ir po dviejų trijų dienų nevykėlis bendrakeleivis ėmęs abejoti savo įsitikinimais, daugiau nieko neveikęs, tik klausęsis ir klausinėjęs, aiškindamasis svarstomų temų ypatumus. Kartkartėmis jis išsiimdavęs rašomąsias lenteles ir jose kažką užsirašydavęs. Ir dar prieš atvykdamas į Puatu, baigė pasakoti de Merė, jis ėmęs kalbėti beveik visai gerai ir galėjęs išreikšti viską, ką jie patys būtų norėję pasakyti, atvirai džiaugdamasis įvykusiomis jame permainomis. Po kelionės, tvirtino ševaljė, bendrakeleivis nebegalvojęs apie matematiką ir tarsi atsižadėjęs šito mokslo...

De Merė prisiskyrė mokytojo ir auklėtojo vaidmenį, manydamas, jog jis sugebėjo pakeisti Paskalio elgesį (nevykėlis bendrakeleivis būtent jis ir buvo), atitraukti jį nuo kasdieniame gyvenime bevaisės matematikos ir nukreipti jo dėmesį į gyveniškos pragmatikos sferą. Tuo tarpu nepradėsime aiškintis, ar iš tiesų taip ir buvo. Pažymėsime tik keletą netikslumų ir pasakojimo savotiškumą.

Aprašomi įvykiai vyksta, matyt, 1653 metais. Iki to laiko Blezas jau buvo gana gerai išmokęs elgtis aukštuomenėje, dėl to būtų neteisinga apibūdinti jį kaip tokį jau matematikos fanatiką, kuris nieko be savo mokslo ir nepastebi. Neatitinka tiesos ir de Merė pastaba, kad po kelionės Paskalis visiškai nustojo domėtis matematika. Matematika niekada nedingo iš Blezo akiračio, keitėsi tik jo požiūris į ją. Ir šiuo atžvilgiu de Merė padarė šiokį tokį poveikį. Tiesa, jis nebuvo toks didelis kaip atrodė pačiam ševaljė. Jo santykiuose su Paskaliu galima pastebėti at-

žariausių Blezo charakterio bruožų išskyrimą ir visų kitų ignoravimą. Jam buvo svarbu pabrėžti Blezo užsiėmimų vienpusiškumą ir kaip jo priešpriešą — savo universalumą. Kaip tik toks požiūris ir padiktavo tą išdidų pranašumą, kurio kupina kiekviena de Merė pasakojimo eilutė. Ševaljė de Merė šiek tiek panaudodavo Blezą ir kaip savotišką rezonatorių sau pačiam išaukštinti. Tam padėdavo ir ryškūs jų išorės skirtumai: kumpanosio ir plačiakakčio Blezo, paprastai dėvinčio vienspalviais tamsiais drabužiais, didelės pilkai melsvos akys įsmigdavo į aplink esančius daiktus ir ilgai jų nepaleisdavo, ir atvirkščiai, gyvos, blizgančios de Merė akys, išsiskiriančios gražiame taisyklingų švelnių bruožų jo veide, nuolat bėgiodavo nuo vieno daikto prie kito ir tarsi papildydavo jo kostiumą, kuris raibuliavo „nenutrūkstamomis" nėrinių bei kaspinų virtinėmis, išraiškingais spalvų blyksniais ir neramiomis raukšlėmis.

Jų tarpusavio santykių ypatybės vaizdžiau ir kartu konkrečiau išaiškėja iš vieno ševaljė laiško Blezui. „Ar prisimenate,— rašo de Merė,— kaip sykį man sakėte, jog nebetikite matematikos pranašumu? Dabar jūs man sakote, kad aš jums atskleidžiau tokių dalykų, apie kuriuos be manęs jūs būtumėte niekada nesužinojęs. Aš nežinau, ar iš tiesų jūs man tiek skolingas, kaip manote. Jūs dar neatsikratėte to mokslo įskiepyto įpročio apie viską spręsti remiantis jūsų įrodymais, kurie dažnai būna klaidingi. Tie ilgi samprotavimai, išvedami vienas iš kito, trukdo jums įsigyti aukštesnės pakopos žinių, kurios niekada neapgauna. Be to, aš jus perspėju, kad per savo įrodinėjimus jūs netenkate pranašumo aukštojoje visuomenėje, nes turint miklų protą ir įžvalgią akį, stebimų žmonių veido išraiškoje bei jų išvaizdoje galima įžiūrėti daug naudingų dalykų. Ir jeigu jūs savo papratimu paklaustumėte to, kuris moka taip stebėti, kuo jis remiasi, galimas daiktas, sulauktumėte atsakymo, jog jis nieko apie tai nežino ir jo įrodymai tinka tik jam vienam".

Paskui de Merė įtikinėja Blezą, kokie niekingi yra dirbtiniai samprotavimai, remiantis matematikos principais ir taisyklėmis, kuriuos „labai vertina neišmanėliai ir pusiau mokslininkai" ir kurie neleidžia prasiskverbti į stebimų daiktų esmę. Jis baigia žinovo tonu: „Jūs žinote, jog aš atradau matematikoje tokių retų dalykų, kurių didžiausi senovės mokslininkai niekada nebuvo tyrinėję, o geriausi Europos matematikai buvo apstulbinti. Jūs rašėte apie mano atradimus, kaip ir ponas Heigensas, ponas

Ferma bei daugelis kitų, kurie jais gėrėjosi. Dėl to jūs turite suprasti, jog aš niekam nepatariu ignoruoti šito mokslo. Teisybę pasakius, jis gali duoti naudos, tik nereikia per daug juo žavėtis, nes tai, ko jame paprastai su tokiu smalsumu ieškoma, man atrodo nenaudinga, ir tam gaištamas laikas gali būti panaudotas kur kas geriau..."

Tame įdomiame laiške pirmiausia krinta į akis pasipūtęs pretenzingumas ir vaikiškas pagyrūniškumas, atkaklus savo asmens pranašumo pabrėžimas, nepateisinamas nei dviejų gyvenimo kelyje susidūrusių žmonių veiklos faktais, nei visu jų likimu. Ir tai rodo ševaljė de Merė dvasinį ribotumą, sprendžiant apie kitų žmonių pripažįstamas vertybes, ir net jo paties taip atkakliai propaguojamo padorumo stoką. Be to, de Merė dėjosi esąs matematikos žinovas, iš aukšto žarstė pamokymus Paskaliui, aiškino jam jos objektą, neapsakomai išpūsdamas atskirus realius faktus, įėjusius į tikimybių teorijos istoriją. Visa tai sąlygojo vėlesnę reakciją ir ševaljė pašiepiančių epigramų pasirodymą. Laiškas keliavo iš rankų į rankas, vėliau jį išspausdino Beilis savo garsiame „Istoriniame ir kritiniame žodyne". Ten kadaise ir perskaitė jį Leibnicas.

„Aš vos nenusikvatojau,— rašė Leibnicas, perskaitęs de Merė laišką Paskaliui ir sužinojęs jo nuomonę apie savo paties asmenį.— Bet, matyt, de Merė žinojo, jog šis didysis genijus turi savo silpnybių, kurios kartais daro jį perdėm jautriu nesaikingų spiritualistų įtakoms ir atstumia nuo fundamentaliųjų mokslų. De Merė naudojosi tomis silpnybėmis, kalbėjo su Paskaliu iš aukšto ir šiek tiek šaipėsi iš jo, kaip paprastai daro aukštuomenės žmonės, turintys pakankamai proto ir mažai žinių. Jie nori mus įtikinti, kad dalykai, kurie jiems ne visai suprantami, yra mažareikšmiai".

Leibnicas čia gana teisingai viską sudėliojo į savo vietas. Tačiau vienos svarbios detalės projekcija jo samprotavimuose nėra visai tiksli. Jam, kaip diametraliai priešingos dvasinės struktūros žmogui ir kaip griežtai racionalistinės orientacijos mokslininkui, siekiančiam sukurti universaliąją matematiką ir matančiam joje gana tvirtą būties harmoningumo laidą, sunku buvo įsigilinti į Paskalio dvasinės evoliucijos potvynius ir atoslūgius, jo požiūrio į vadinamąjį fundamentalųjį mokslo kaitą, Leibnico aiškinamą Blezo silpnybėmis, kuriomis neva naudojęsis de Merė. Tačiau Paskalis nebuvo toks silpnas, o de Merė

toks stiprus, kad galėtų pasinaudoti net Blezo silpnybėmis. Ir tai, ką Leibnicas vadina silpnybe, buvo, kaip matysime vėliau, kažkas kita...

O apie tikrąsias de Merė matematikos žinias, be Leibnico nuomonės, galima spręsti ir iš Paskalio 1654 metų liepos 29 dienos laiško matematikui Ferma. Jis labai geros galvos, rašė Paskalis apie de Merė, tačiau jis ne matematikas, o tai didelis trūkumas. Jis net nesupranta, jog matematikoje tiesę galima dalyti iki begalybės, ir atkakliai tiki, jog ji susideda iš riboto skaičiaus taškų.

Nepaisant to, ševaljė de Merė vardas įrašytas į tikimybių teorijos istoriją drauge su Paskalio, Ferma, Heigenso ir kitų didžiųjų mokslininkų vardais (apie tai bus kalbama vėliau).

Dabar atkreipsime dėmesį į tokį dalyką: de Merė laiške keliama sudėtinga tikrovės pažinimo, daiktų esmės ir jų pažinimo priemonių bei būdų atitikimo problema. Jo nuomone, išvestinės matematinės žinios, paremtos griežtomis taisyklėmis, nepajudinamais pirminiais postulatais bei aksiomomis, yra dirbtinės tiriamų objektų atžvilgiu ir nesutampa su jų tikrąja esme, su jų realiąja būtimi, ypač jeigu kalbama apie nuolatos kintančią žmogaus elgesio realybę. Tokios žinios, de Merė manymu, yra klaidingos, nenaudingos, žeminančios žmogų aukštuomenės akyse ir apskritai niekam tikusios.

Kas kita, de Merė nuomone, yra žinios, paremtos ne griežtu ir visada vienodu metodologiniu ritualu, kurio rėmais apribojama, o kartu lyg ir iškreipiama bet kurio daikto konkretybė, o gyvas ir intuityvus įsiskverbimas į tą konkretybę, kiekvienu atveju priderintas prie tiriamų daiktų prigimties ir pareinantis nuo jų skleidžiamo aromato. Kaip tik tokios žinios be nustatytų principų ir taisyklių leidžia, jo manymu, įsigilinti į reiškinių esmę, neapgauna, taigi yra naudingos ne tik mąstančiam, bet ir gyvenančiam žmogui ir dar labiau didina autoritetą aukštuomenės akyse. Ševaljė de Merė, nors ir būdamas pasipūtęs dabita ir aiškiai stokodamas kai kurių dvasinių vertybių, buvo anaiptol nekvailas žmogus. Formuojantis vadinamiesiems abstraktiesiems mokslams, naudojantiems matematikos metodus, jis sugebėjo įžvelgti jų prieštaringumą ir silpnąsias vietas.

Iš tiesų tikslieji mokslai funkcionuoja ir viešpatauja dėl to, kad jie „viską" galiausiai redukuoja į kiekybinę problematiką, tai yra tam tikra prasme pakeičia pirminį objektą. Abstrakčios

intelektualinės schemos, kuriomis pagrįstas racionalistinis matematinis mąstymas, modifikuoja ir kartu tarsi pakeičia, „sunaikina" daiktą, problemą, juos apribodamas, įjungdamas į jau parengtų atitikmenų, griežtai apibrėžtų sąvokų sistemą ir darydamas juos baigtiniais, suskaičiuojamais. Į mokslingumą pretenduojantis intelektas lygina, rikiuoja, unifikuoja, atsisakydamas daikto, problemos turiningumo, abstrahuodamasis nuo daugelio savybių, neatitikmenų, griežtai apibrėžtų sąvokų sistemą ir darydamas juos jose kiek tik galima abstrahuojamasi nuo konkrečių emocinio dvasinio žmogaus gyvenimo elementų. Be galo turtinga, įvairi ir dinamiška tos svarbiausios žmogaus būties sferos realybė priešinasi jos suabstraktinimui ir schematizavimui. Daugelis žmogaus poelgių motyvų, valios veiksmų, jo suinteresuotas požiūris į gyvenimą neigte neigia racionalizmą, atmeta nepaslankias formules ir griežtas taisykles.

Tačiau ta aukštesnė ir tikresnė pažinimo pakopa, kurią Ševaljė iškėlė kaip matematikos priešybę, jo mėginimas tirti žmogų įstengė užgriebti tik paviršinį dvasios sluoksnį, kuriame buvo atsispaudę patvarūs visuomeninės būties sąlygiškumai, liečiantys savaip suprastą laimę, nedrumsčiamą epikūrietišką egzistenciją. Subtilus ir rafinuotas intelektas, kuris yra tokio žmogaus tyrimo instrumentas, negalėjo įsiskverbti į žmogaus širdies gelmes, neatveriamas žmogaus valios paslaptis. Tačiau bandyta suformuluoti dviejų intelektų tipų, dviejų pažinimo formų problemą.

8

Ši problema rimtai sudomino Paskalį, ir vėliau jis mėgino dialektiškai ją išspręsti. Tai rodo daugelis paminėjimų „Mintyse" ir ištisi fragmentai, skirti garsiajam žmogaus proto sferos skirstymui į „matematinį protą" ir „subtilųjį protą". Matematinis protas ir į detalių bei subtilybių tyrimus linkęs protas, Paskalio manymu, iš esmės skiriasi. Pirmuoju atveju principai labai aiškūs, griežtai ir tiksliai nustatyti, tačiau neįprasti moksluose nenusimanančiam žmogui. O į subtilumus linkusio proto principai visiems žinomi ir prieinami, tačiau jų gausumas ir glaudūs tarpusavio ryšiai neleidžia ištirti grynų principų kaip pirmuoju atveju. Čia reikia būti akylam, sugebėti aprėpti, jei galima, vi-

sus principus išsyk, blaiviai protauti, neleisti, kad mintis nuklystų nuo pažintų principų.

Tačiau matematikai, pastebi Paskalis, įpratę samprotauti tik po to, kai aiškiai pamato savo grynus, griežtai apibrėžtus principus ir juos įvaldo, darosi juokingi ir pasimeta, susidūrę su subtiliais dalykais, kur panašiu būdu negalima principų įvaldyti. „Čia principai vos įžiūrimi, jie greičiau juntami, nei matomi; reikia be galo daug triūso, norint priversti pajusti juos tą, kuris pats negali to padaryti: tai tokie subtilūs ir tokie sudėtingi dalykai, jog reikia būti labai jautriam ir pastabiam, kad juos pajustum ir galėtum apie juos taisyklingai ir teisingai, pagal tą jutimą, spręsti. Labai dažnai net negalima jų įrodyti paeiliui, kaip matematikoje, nes čia negalima šitokiu būdu įvaldyti principų, net ir surikiuoti juos iš eilės nepaprastai sunku. Čia reikia, bent jau iki tam tikro masto, suvokti dalyką iš pirmo žvilgsnio, o ne pamažu jį aptarinėti". O tie žmonės, tęsia Paskalis, gabūs tik subtilybėms, neturi kantrybės prisikasti prie spekuliatyvinių doktrinų pamatų, nieko neišmano apie uždavinius ir, jų galva, nenaudingus matematikos principus (čia aiški užuomina į ševaljė de Merė). „Kas yra įpratęs spręsti pagal pojūčius, tas nieko nesupranta apie tuos dalykus, apie kuriuos reikia spręsti, vadovaujantis protu, nes jam pirmiausia norisi įžvelgti esmę vienu žvilgsniu, o principų jis nėra pratęs ieškoti. Kitas, atvirkščiai, įpratęs mąstyti, remiantis principais, nieko nesupranta apie pojūčių sferos dalykus, ieško juose principų ir nemoka jų aprėpti vienu žvilgsniu".

Pažintis su ševaljė de Merė paskatino Paskalį ištirti dar vieną tiksliųjų mokslų aspektą, pagilinti vertybinės mokslo reikšmės problemą. 1646-siais, savo religinių pažiūrų perversmo metais, Blezas pirmąsyk pajuto nepasitikėjimą savo moksline veikla, pajuto jos etinį ir ontologinį nepilnavertiškumą ir net savotišką žalingumą: ji skatino vis didėjantį jauno ir pagarsėjusio matematiko išdidumą. Tačiau tolesnis religingumo susilpnėjimas pažadino jau baigiantį blėsti suverenumo jausmą ir sustiprino pasitikėjimą mokslinės veiklos autoritetu. Ir čia de Merė samprotavimai vėl sustabdė Blezo mintį ties tos veiklos reikšmės problema: paaiškėjo, kad ne tik religijos, bet ir autonominės žmogaus dvasinės veiklos atžvilgiu tikslusis mokslas yra kokybiškai nepakankamas, ir negana to, kažkuo atsilieka nuo kitos pažintinės veiklos, susijusios su konkrečiais gyvenimo klau-

simais, su pasaulį tiriančio žmogaus tiesioginiu suinteresuotumu. Atsilieka ne dėl savo vidinio loginio neišbaigtumo (atvirkščiai, mokslo formalusis aparatas maksimaliai tobulas ir kaip tik tuo jis Paskalį labai imponuoja), o dėl to, kad netinka svarstyti esmingoms žmogaus būties problemoms, jo egzistavimo „karštiesiems taškams". Matematiškas protas, pereidamas nuo materialaus pasaulio daiktų prie psichinės realybės ir žmonių santykių tyrimo, netenka savo galios, nes čia veikia kiti dėsniai, susiję su neatskleidžiamais žmogaus valios impulsais.

Svarstydamas ševaljė de Merė ir jo draugų proklamuojamą padorumo teoriją, Paskalis susidūrė su patikimo ir įtikinimo meno problema, kuri glaudžiai susijusi su matematinio ir subtiliojo proto skirtumu. Atkreipsime dėmesį į tuos jo samprotavimus, nes jų branduolys sudaro dalį antropologinio metodo, kuriuo Paskalis naudosis „Mintyse", skirtose pirmiausia ševaljė de Merė tipo „padoriesiems žmonėms".

Įtikinimo menas, jo nuomone, yra tiesiog susijęs su tuo, kaip žmonės mąsto apie jų akiratyje atsidūrusius daiktus. Nuomonės ir sprendimai į dvasinę apyvartą patenka dvejopai: per supratimą, arba protą, ir per valią. Dažniausias ir aiškiausias suprantamas metodas yra matematinis. Jo esmė — vienareikšmiškai apibrėžti vienas po kito einančius terminus ir neoperuoti neįrodytais teiginiais. Supratimas Paskaliui atrodė esąs geriausias ir natūraliausias įtikinimo būdas, nes, juo vadovaujantis, reikėtų sutikti tik su įrodytomis tiesomis... Tačiau, tęsia jis savo mintį, žmonių sprendimus paprastai formuoja ne įrodymai, o pasitelktas susitarimas, atitinkantis tam tikrą valios aktą. Ir žmogiškojo rango tiesos turi ne natūralų, o įprastą bruožą: jos retai kada žengia pro proto duris, o beveik visuomet — pro keistų valios užgaidų vartus. Kiekvienas iš tų metodų turi savo principus. Protui toks principas yra visuotinai įrodyti teiginiai (visuma didesnė už dalį ir pan.), valiai — visiems žmonėms bendri siekiai (pavyzdžiui, laimės troškimas).

Įtikinimo, mene, Paskalio manymu, didžiausią efektą duoda visuotinai pripažintų teiginių ir širdies troškimų jungimas. Tačiau jėgos primatas vis dėlto esąs valios impulso pusėje. „De Roanė sakė: „Pagrindimas man ateina į galvą vėliau, o iš pirmo karto daiktas patinka ar atstumia, nors aš nemoku to pagrįsti, ir vis dėlto jis atstumia tuo pačiu pagrindu, kurį aš suvokiu vėliau". Tačiau atrodo, jog ne daiktas atstumia tais pagrindais, kurie

surandami vėliau, o atvirkščiai: žmonės tik dėl to ir suranda tuos pagrindus, nes daiktas juos atstumia".

Žmogui svetima, plėtoja toliau savo mintį Paskalis, visa tai, kas nesusiję su jo tikėjimais ir malonumais. Ir širdis paklūsta žeminančiam ir neprotingam nuodėmingos valios pasirinkimui, nepaisydama proto prieštaravimo. Šitaip kyla kova tarp racionalios tiesos ir pasitenkinimo, ir jos baigtį sunku numatyti, nes reikėtų žinoti viską, kas dedasi pačiame žmogaus viduje, o to net pats žmogus beveik niekuomet nežino.

Taigi įtikinimo meną sudaro patikimo menas ir įrodymo menas. Griežtos taisyklės galioja tik pastarajam, tačiau patikimo meną Paskalis laikė sudėtingesniu, subtilesniu ir naudingesniu. Didžiausias jo sunkumas esąs tas, kad malonumo principai nėra tvirti ir stabilūs. Įvairiu laiku jie skirtingi visiems žmonėms ir kiekvienam iš jų...

Visa tai ir nulemia pokalbio vedimo — gražbylystės meno, glaudžiai susijusio su menu įtikinti klausytoją ir net jį nugalėlėti,— tiesioginius sunkumus. „Gražbylystė yra menas kalbėti apie daiktus taip, kad tie, į kuriuos kreipiamasi, pirma, be vargo ir su malonumu galėtų viską suprasti, antra, kad jie jaustųsi esą suinteresuoti, kad savimyla skatintų juos mąstyti apie tuos daiktus. Taigi gražbylystė yra siekimas atitikimo, viena vertus, tarp klausytojo širdies ir proto, antra vertus, tarp oratoriaus minčių ir jų išraiškos. Tam reikia, kad oratorius būtų gerai ištyręs žmogaus jausmų pasaulį, žinotų visas jo spyruokles ir paskui rastų tinkamą santykį tarp jo ir kalbos, kuri turi jį užkariauti. Reikia įsivaizduoti save vietoje tų, kurie turi mūsų klausytis, ir su savo paties širdimi padaryti bandymą įtikinti tuo, kuo nori įtikinti oratorius, kad pamatytume, ar ji sutverta tokiai kalbai, ar galima būti tikram, kad klausytojai bus tarsi priversti pasiduoti".

Paskalis labai išplėtė ir pagilino tas problemas, kurių kontūrai buvo nubrėžti de Merė samprotavimuose, pateikdamas jas kitame, ševaljė nežinomame ir nesuprantamame kontekste, atskleisdamas naujus šių problemų aspektus. Menas patiki ir vesti malonų pokalbį, de Merė pažiūrose reiškęs savotišką moralinį epikūrizmą, Paskaliui buvo tik santykinė vertybė. Tobulos tiesos, jo nuomone, nepaklūsta nei matematiniams įrodymams, nei valios veiksmams, kurių tikslas yra gauti sutikimą ar patirti malonumą, vadinasi, jų neveikia įtikinimo menas, nes jos ne-

palyginamai pranoksta tai, ką žmogus sugeba pasiekti savo natūralioje gamtinėje būtyje. Norint įžvelgti tas tiesas, reikia jas mylėti.

Tačiau, manė Paskalis, puolusio žmogaus nuodėminga valia priešinasi tokiai tvarkai, meilės objektu padarydama žemiškuosius malonumus, o ne amžinąsias tiesas. Dėl to žmonės linkę tikėti tik tuo, kas jiems patinka, ir šalinasi tų tiesų, kurios prieštarauja jų malonumams. „Kalbėkite mums malonius dalykus ir mes jūsų klausysime",— sakė žydai Mozei",— pastebi Blezas „Mintyse".

Kalbėkite malonius dalykus, ir jūs būsite laimingi, patarė ševalje de Merė savo aukštuomenės bičiuliams. Čia visai tiks patikslinti ir griežčiau apibūdinti, kokį poveikį ir kokiu mastu ševaljė de Merė darė Blezo dvasinei evoliucijai. Nereikėtų jo perdėti, kaip daro kai kurie Paskalio kūrybos tyrinėtojai, nereikėtų ir menkinti, nors taip atsitinka kur kas rečiau. Jų ryšiai buvo labai nevienareikšmiai, juos komplikavo dar ir tai, kad atskiros juos dominusios idėjos klajojo po salonus. Be to, tie ryšiai daugiau reiškėsi vienas kito atstūmimu negu tarpusavio trauka. De Merė, žinoma, nepadarė Paskalio dvasiniame gyvenime revoliucinio perversmo, nors to, matyt, siekė, ir nebuvo svarbiausias neigiamo Blezo požiūrio į tikslųjį mokslą kaltininkas. Susitikimas su juo leido Paskaliui geriau suvokti savo dvasinio gyvenimo pasikeitimus, atskleisti jo nežinomus aspektus. Anksčiau jo gyvenime lemiamas vaidmuo teko mokslinei veiklai, o svarbiausias minties instrumentas, kurį jis buvo išmokęs itin tobulai valdyti, buvo matematinis protas. Tačiau didžiosios ir kasdienės žmogaus būties problemos mokslo nedomina. Kas yra malonumas, laimė, siela, mirtis, meilė, kaip gyventi — tie klausimai jam visai neįdomūs, bet kaip tik tai yra svarbiausia konkrečiam gyvam žmogui...

Ir štai likimas lėmė, kad Paskalis atsidurtų kitoje aplinkoje, patektų į pačią aukštosios visuomenės gilumą, kur kai kurios iš tų problemų buvo pirmaeilės svarbos ir atskirais atvejais kontrastavo su jo ankstesniu gyvenimu. Kaip tik tada Blezas buvo paskatintas tirti žmogų, pradėjo kurti savo antropologinį metodą. Vėliau „Mintyse" jis rašys: „Aš daug laiko praleidau, studijuodamas abstrakčiuosius mokslus; jų teikiamų žinių nepakankamumas atgrasė mane nuo jų. Kai ėmiau tirti žmogų, pamačiau, jog tie abstraktieji mokslai jam nebūdingi, jog aš dar labiau nutolau nuo savo padėties, gilindamasis į juos negu kiti, jų neiš-

manydami; aš pateisinau kitus, jeigu jie mažai žinojo. Bet aš maniau, jog bent jau rasiu daug žmonių, kaip ir aš, tiriančių žmogų, ir jog tai bus tikros ir jam būdingos žinios. Aš apsigavau ir čia. Žmonių, tiriančių žmogų, yra dar mažiau negu studijuojančių matematiką. Nemokėjimas tirti žmogų verčia tirti visa kita. Bet argi tai tos žinios, kurių žmogui būtinai reikia? Ar ne geriau net jo paties laimei viso to nežinoti?"

„Padoriojo žmogaus" „universalumas" Paskaliui patinka: „Žmogui visko trūksta; jis mėgsta tuos, kurie padeda tenkinti jo reikmes. „Tai geras matematikas",— bus man pasakyta. Bet man visai nerūpi matematikas. Jis, ko gero, palaikys mane uždaviniu. „Tai geras karys". Bet jis, ko gero, palaikys mane apsiausta tvirtove. Man reikia tiesiog padoraus žmogaus, kuris galėtų prisitaikyti prie visų mano reikmių apskritai".

Kaip giliai Paskalis palietė padorumo problemą, galima spręsti ir iš jo laiško Ferma, parašyto dveji metai prieš Blezo mirtį: „Jūs esate pats galantiškiausias žmogus pasaulyje, o aš, be abejonės, priklausau tiems, kurie gali tas savybes atpažinti ir be galo jomis žavėtis, ypač jeigu prie jų dar prisijungia tokie talentai kaip jūsų... Bet aš jums pasakysiu ir tai, jog nors jūs esate tas žmogus, kurį aš laikau didžiausiu visos Europos matematiku, ne ši savybė mane traukia; man atrodo, tiek proto ir padorumo yra jūsų kalbėsenoje, kad kaip tik dėl to aš ir noriu su jumis bendrauti. Jei atvirai kalbėsime apie matematiką, tai, mano nuomone, ji yra geriausia proto mankšta. Kartu aš ją laikau tokia tuščia, jog nedarau didelio skirtumo tarp žmogaus, kuris yra vien matematikas, ir apsukraus amatininko. Taigi aš ją vadinu puikiausiu amatu pasaulyje, bet galiausiai tai vis tiek tik amatas. Ji tinkama tik mūsų jėgoms išbandyti, bet ne joms panaudoti".

9

1843 metais žinomas prancūzų politikas, filosofas ir istorikas Viktoras Kuzenas rado Sen Žermeno de Prė vienuolyno bibliotekos fonduose rankraščio, pavadinto „Samprotavimas apie meilės aistrą", kopiją. Kitą kopiją 1907 metais Nacionalinėje bibliotekoje aptiko Paskalio kūrinių tyrinėtojas ir leidėjas Ogiustenas Gazjė. Kuzeno egzemplioriuje buvo pastaba: „Jis priskiriamas ponui Paskaliui". Jau daugiau kaip šimtas metų nedidelis trak-

tatas yra nesibaigiančių Paskalio tyrinėtojų ginčų šaltinis. Pasverdami kiekvieną „Samprotavimo..." žodį, analizuodami Paskalio ir kitų tos epochos rašytojų kūrinius, jie veltui mėgina nustatyti tikrąjį autorių. Iki šiol nėra vienos nuomonės, nors iš tradicijos autorystė vis dėlto yra palikta Paskaliui. O tam esama pagrindo.

„Žmogus gimsta tam,— prasideda „Samprotavimas...", kad galvotų, mąstytų. Tačiau grynas mąstymas vargina, žmogus negali vien tik galvoti, jam yra būtini judėjimas ir veikla, kuriuos sukelia sielos gelmėse slypinčios aistros. Artimiausios žmogaus prigimčiai aistros, apimančios visas kitas aistras, yra meilė ir garbėtroška. Jos nesusijusios ir viena kitai priešiškos. Dėl to, jei meilę lydi garbėtroška, tai viena aistra prislopina kitą. Pats laimingiausias yra toks gyvenimas,,kuris prasideda meile ir baigiasi garbės troškimu.

Žmogaus gyvenimas, rašo toliau autorius, subręsta, kai pradeda aktyviai reikštis jo protas. Ir juo žmogus protingesnis, tuo stipresnės jo aistros, nes aistros — tai mintys ir jausmai, priklausantys proto sferai, nors ir kūno sąlygojami. Meilė yra ne kas kita kaip minčių veržlumas ir prieraišumas. Dėl to nederėtų išskirti protą iš meilės ir padaryti jos priešybe. Meilė sužadina protą, „...didis ir šviesus protas myli karštai ir aiškiai supranta, ką myli".

Yra du proto tipai, sakoma toliau „Samprotavime..."— matematinis ir subtilusis. Vienas yra neskubrus, tvirtas ir nepalenkiamas, antras — švelnus, lankstus ir miklus. Savo švelnumu ir lankstumu jis vienu metu tai čia, tai ten paliečia mylimą būtybę: nuo akių jis eina į širdį ir iš išorės judesių sprendžia apie tai, kas dedasi viduje. Kai turi abiejų tipų protą, kiek malonumo teikia meilė! Proto jėga ir lankstumas vienodai reikalingi dviejų asmenų dialogui. Subtilaus proto žmogus yra delikatus meilėje... O moterims patinka vyrų subtilumas ir rafinuotumas: tai būtiniausios savybės, skatinančios jas pamilti...

Toks yra svarbiausias „Samprotavimo..." turinio klodas, kuriame visiškai pagal laiko dvasią, išreikštą Dekarto postulatu „mąstau, vadinasi, esu", žmogus apibrėžiamas pirmiausia kaip gebėjimas mąstyti, o meilė pasireiškia kaip savotiška mąstymo forma, žmogaus jausmus pajungianti jo proto ypatybėms.

Tačiau esama principinės reikšmės atvejų, kai jausmai vyrauja. Traktate tai pasireiškia nukrypimais nuo racionalistinės

kartezianistinės intonacijos. Žmogus, samprotauja autorius, gimęs meilei ir malonumui, nors ir negali to paaiškinti. Ir neverta klausinėti, ar reikia mylėti. Tokiems klausimams nėra įrodymų. Įsimylima nepastebimai, ir tik po to jausmas pasako, kas dedasi. Meilė neturi amžiaus, ji nuolatos gimsta ir slypi visur. Mes mylime visuomet: žmogus ir akimirksnio negali išgyventi be meilės, nors dažnai to nė neįtaria. Viena ir ta pati mintis jį vargina, dėl to, norint pratęsti meilės teikiamą malonumą kartais būtina ją pamiršti, kad atgautume meilei reikalingas jėgas. Protas nejučiom veržiasi į tai, prigimtis to trokšta, reikalauja. „Tačiau tenka pripažinti, kad dėl tokios padėties kalta apgailėtina žmogaus prigimtis. Žmogus būtų kur kas laimingesnis, jei nebūtų priverstas keisti minties; bet čia nėra jokios išeities..."

Traktate yra dar vienas minčių klodas, savo tonu primenantis salonuose klestėjusios meilės kazuistikos pavyzdžius.

„Moterys absoliučiai valdo vyrų protus..."

„Jei moteris nori patikti ir turi nors krislelį grožio, ji visuomet užims laisvą vietą vyro širdyje..."

„Grožis skirstomas tūkstančiais įvairiausių būdų. Moteris — pati tinkamiausia būtybė jam atskleisti, jei moteris sąmojinga, ji nuostabiai sutaurina grožį..."

„Kuo ilgesnis kelias į meilę, tuo daugiau malonumų subtiliam ir rafinuotam protui..."

„Meilės žavumas, kurio nedrįsti išreikšti, turi ir savo kartėlį, ir savo saldybę. Su kokiu užsidegimu visais poelgiais sieki vieno tikslo — patikti žmogui, kurį be galo gerbi. Tyrinėji save kas dieną, kad rastum būdą atsiverti, ir gaišti tam tiek laiko, kiek jo turėtum skirti užimti tai, kurią myli..."

„Meilėje reikia miklumo. Būdai patikti pamažu išsenka. Tačiau patikti būtina, ir surandama naujų būdų..."

Traktate yra digresijų, liečiančių įvairiausius meilės niuansus. Daugelis jų yra artimos salonuose nuolat svarstomoms problemoms: meilės ir pagarbos santykio, grubios ir delikačios meilės, meilės aukštesnės kilmės asmeniui, meilės poveikio žmogaus charakteriui, jausmų pertekliaus reikšmės gyvenimo eigai ir t. t.

Tokia yra bendra traktato sandara ir ypatybės. Pirmiausia krinta į akis intonacinės vienovės stoka ir nevienodas dėstomų minčių gilumas. Jame girdima keletas balsų, ir atskiri Paskalio kūrybos tyrinėtojai ne be pagrindo kelia hipotezę, jog „Sampro-

tavimas...", kaip savotiškas salono susirinkimo protokolas, yra kolektyvinės kilmės. Be to, kai kurie traktato posakiai randami ne tik „Mintyse", bet ir Malbranšo, Larošfuko, ševaljė de Merė kūriniuose. Tokios jo ypatybės, kaip ir vietomis pernelyg gausi saloninė retorika (Paskalio kūriniuose tik retkarčiais išgirstame jos atgarsių, pavyzdžiui, laiške Švedijos karalienei), Paskalio autorystės šalininkams yra neįveikiama kliūtis.

Tačiau kai kurios traktato vietos ir intonacijos rodo, jog Paskalis neabejotinai prisidėjo prie jo parašymo. Svarbiausias argumentas — aiškiai paskališka žmogaus proto skirstymo į matematiškąjį ir subtilųjį idėja. Be to, dviejų proto tipų sintezė, teikianti didžiausią malonumą meilėje, savotiškai atkuria tokio junginio privalumus įtikinimo mene. „Samprotavime..." girdime ir Paskaliui būdingą liūdesio dėl netobulos ir nepastovios žmogaus prigimties, išsisklaidančios pagrindinės minties digresijose, gaidą. Argumentaciją Paskalio autorystės labui sustiprina ir ypatingas žmogaus gebėjimo mąstyti išskyrimas, jo minties vertės pabrėžimas, sentencijų apie laimę ir malonumą savotiškumas.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti prielaidą, jog Paskalis buvo susijęs su traktato sukūrimu. Jis buvo arba kūrinio bendraautoris, arba jo redaktorius 1651—1654 metais (bet kuris kitas laikas yra negalimas, nes visiškai nesiderintų su reiškiamomis pažiūromis). Galimas daiktas, kad kūrinio tema buvo suformuluota salonų diskusijose, kuriose dalyvaudavo ir Paskalis, ir ševaljė de Merė; galbūt svarstomas objektas buvo tik dalis platesnės temos apie „padorųjį žmogų", ševaljė pasiūlytos Blezui treniruoti ir ugdyti subtiliajam protui, įgyti „aukštesnės pakopos" žinių...

10

Žinoma, jog de Merė siūlė Blezui kitų temų — susijusių su „matematiniu protu" ir ne tokios „aukštos pakopos" žiniomis. Ševaljė, kaip ir jo bičiulis Mitonas, labai mėgo azartinius lošimus ir aiškindavo Paskaliui įvairiose lošimų situacijose kylančias problemas. O dauguma uždavinių, turėjusių lemiamą reikšmę tikimybių teorijos atsiradimui ir jos pradinei raidai, daugiausia yra susiję su azartiniais lošimais, kurie pateikdavo patogių schemų aprašyti tikimybiniams reiškiniams. Tais laikais azartiniai lošimai daugiausia buvo lošiami kauliukais — kubeliais, ku-

rių kiekviename šone sužymėti taškai (nuo vieno iki šešių). XVI amžiaus žymūs italų matematikai Kardanas, Tartalija ir kai kurie kiti mokslininkai tyrė gerų ir blogų rezultatų santykį, metant iš karto kelis kauliukus. Tačiau jų skaičiavimai nebuvo pagrįsti tiksliais samprotavimais. Nuodugniau ir tiksliau šį uždavinį išnagrinėjo Galilėjus „Samprotavime apie žaidimą kauliukais". Jis, be kita ko, sprendė uždavinį, kodėl daug kartų iš eilės metant tris kauliukus, skaičius 11 iškrito 108 kartus, o skaičius 12— tik 100 (pagal taisyklę išlošia tas, kieno taškų suma didesnė už dešimt). Galilėjus išaiškino, jog tie šeši būdai, kuriais susidaro ir vienuolika, ir dvylika taškų, yra nelygiaverčiai, nes, pavyzdžiui, trijų vienodų taškų skaičių derinys (4+4+4) iškrinta kur kas rečiau negu dviejų vienodų taškų skaičių derinys (5+5+2) ir t. t. Remdamasis tikslesne derinių apskaita, Galilėjus nustatė 27 variantus, kai iškrinta skaičius 11, ir 25 variantus, kai iškrinta skaičius 12, o tai atitinka bandymų serijos rezultatus. Šio „Samprotavimo..." parašymo data nenustatyta, o paskelbtas jis buvo tik XVIII amžiuje, dėl to manoma, kad Galilėjaus kūrinys negalėjo turėti jokio poveikio tikimybių teorijos kūrėjams Paskaliui ir Ferma. „Tikimybių mokslas atsirado tada,— rašo žymus matematikas Poja,— kai Paskalis ir Ferma ėmė tirti azartinius lošimus".

Liudviko XIII laikais azartiniai lošimai tapo tikra visuomenės aistra, dėl kurios nuobodžiaujantys aristokratai ir turtėjantys buržua pralošdavo didžiulius turtus. Atsirado net nelegalių lošimo namų, tų „naujų viešųjų akademijų, kur pamėgdžiojant aukštuomenę kalbama tik apie lošimą iš pistolių" ir kur „nuskurdinama daugybė šeimų bei daroma aibės kitų piktadarybių". Nepaisant karaliaus įsakų ir didelių baudų (apie dešimt tūkstančių livrų), tokie namai nesiliovė klestėti.

Tuose namuose ir aristokratų rūmuose kildavo tokių pat keblių problemų, kurios būdavo smarkių ginčų priežastis. Prie jų skirtini ir du uždaviniai, kuriuos Blezui buvo pasiūlęs ševaljė de Merė.

Pirmasis uždavinys gana paprastas, ir jį vienu metu išsprendė Paskalis, Ferma, Robervalis ir pats de Merė. Jis buvo toks: kiek kartų reikia mesti du kauliukus, kad galimybė „paskambinti" („Skambinkite, velnias mirė!"— šaukdavo lošėjai, kai išlošdavo), tai yra šiuo atveju išmesti iš karto dvi šešiukes, būtų didesnė už atvirkštinio rezultato tikimybę. Visi dviejų kauliukų

taškų deriniai duoda trisdešimt šešias skaičių kombinacijas, bet tik viena iš jų gali duoti dvigubą šešiukę. Vadinasi, metant vieną kartą, tikimybė „numarinti velnią" yra viena iš 36. Metimų skaičių padvigubinus, atitinkamai padaugėja galimų kombinacijų (36^2) ir galimų nepatenkinamų rezultatų (35^2). Iš visų galimų kombinacijų skaičiaus atėmę nepatenkinamų rezultatų skaičių, gausime patenkinamų rezultatų skaičių (36^n—35^n). Metimų skaičių reikia didinti tol, kol šis skirtumas pasidarys didesnis už nepatenkinamų rezultatų skaičių. Tokį skirtumą gauname, pradedant nuo $n=25$. Taip šį uždavinį išsprendė vienu metu keletas tyrinėtojų.

Kitas de Merė Paskaliui pasiūlytas uždavinys yra kur kas sudėtingesnis. Reikia teisingai paskirstyti lošėjams jų leistąsias sumas, kai lošimas, susidedantis iš keleto partijų, nutraukiamas. Dar XV amžiaus pabaigoje šį uždavinį sprendė italų matematikas Lukas Pačolis, kuris manė, jog leistąsias sumas reikia paskirstyti proporcingai kiekvieno išloštų iki žaidimo nutraukimo partijų skaičiui. Kardanas teisingai prieštaravo, jog tokiu atveju neatsižvelgiama į galimybes, priklausančias nuo bendro skaičiaus partijų, kurias reikėjo išlošti pagal pirminį susitarimą, tačiau teisingo sprendimo jis nepateikė. Blezas supažindino su šiuo uždaviniu Ferma ir Robervalį. Pastarasis, pasak Leibnico, neįstengė ar nenorėjo suprasti tikimybinės problematikos ir neišsprendė uždavinio, o Paskalis ir Ferma gavo teisingą atsakymą savo laiškuose, kurie sudaro dar vieną įdomų epistoliarinį matematikos skyrių. 1654 metų liepos 29 dieną Blezas atsakė į Karkavi perduotą tulūziečio laišką, kuriame buvo išdėstytas Ferma metodas (laiškas neišliko).

Dėkodamas savo korespondentui ir gerai vertindamas jo metodą, Blezas siūlo ir savąjį. Iš pradžių jis pateikia konkretų pavyzdį, kai du lošėjai leidžia po 32 pistoles tokiomis sąlygomis: kas pirmas išlošia tris partijas, tas ima abi leistąsias sumas. Tarkime, kad pirmas lošėjas jau laimėjo dvi partijas, o antrasis — vieną ir lošiama ketvirtoji partija. Tokiu atveju galimi šitokie variantai: jei laimės pirmasis lošėjas, jis gaus 64 pistoles, o antrasis — nieko; jei laimės antrasis lošėjas, abu gaus po 32 pistoles (jei lošimas nutraukiamas). Bet jeigu jie susitarė nebelošti ketvirtos partijos, tai kaip tada padalyti leistąsias sumas? Pirmasis lošėjas, rašo Blezas, atsižvelgdamas į galimus ketvirtosios partijos rezultatus, turi sakyti: „32 pistoles aš jau turiu, nes jeigu

net ir pralaimėčiau, aš jas vistiek gaučiau, bet kitos 32 gali atitekti man kaip ir jums, taigi pasidalinkime jas pusiau, o man dar pridėkite ir tas tikrai išloštas 32 pistoles". Vadinasi, pirmajam žaidėjui teks 3/4 leistosios sumos (48 pistolės), o antrajam — 1/4 (16 pistolių). Palyginimui priminsime, jog pagal L. Pačolio apskaičiavimą pirmasis būtų gavęs 2/3, o antrasis — 1/3 leistosios sumos.

Po to Blezas nagrinėja kitą leistųjų sumų padalijimo variantą, kai pirmas lošėjas jau išloše dvi partijas, o antrasis — nė vienos. Jeigu būtų lošiama trečioji partija, būtų galimos dvi išeitys: laimėjęs pirmasis lošėjas gautų visas 64 pistoles, o laimėjus antrajam, leistas sumas tektų dalyti kaip ankstesniuoju atveju (pirmajam — 48, antrajam — 16 pistolių). O jei būtų sutarta nutraukti lošimą prieš trečiąją partiją, tai pirmasis lošėjas turėtų sakyti: „Jei aš išlošiu trečiąją partiją, gausiu visas 64 pistoles, o jei pralošiu, man teisėtai priklausys 48 pistolės; taigi duokite man tas 48 pistoles, o likusias 16 pasidalinkime per pusę, nes mūsų galimybės jas išlošti yra vienodos". Taigi pirmajam lošėjui teks 7/8 leistosios sumos (56 pistolės), o antrajam — 1/8 (8 pistolės).

Pagaliau Blezas pereina prie trečiojo leistųjų sumų dalijimo varianto — kai pirmasis lošėjas išlošia vieną partiją, o antrasis — nė vienos. Antrosios partijos rezultatas gali būti dvejopas: jei išloštų pirmas lošėjas, jis gautų kaip ir ankstesniuoju atveju 56 pistoles, o jei išloštų antrasis, abu gautų po lygiai (po 32 pistoles). O jei antra partija nebūtų lošiama, pirmasis lošėjas turėtų sakyti: „Duokite man 32 pistoles, kurias aš tikrai gausiu bet kuriuo atveju, o likusias 24 (iš 56) pasidalinkime per pusę. Taigi man priklauso 32+12=44 pistolės". Tuo būdu pirmajam lošėjui tektų 11/16 leistosios sumos (44 pistolės), o antrajam — 5/16 (20 pistolių).

Paskalis dalija leistąją sumą proporcingai išlošimo galimybei, esant įvairiems lošimo tęsimo variantams, ir faktiškai naudojasi tikimybių sumos ir sandaugos teoremomis, taip pat matematinio tikėtinumo sąvoka. Jo metodas, rašo Emilis Pikaras, yra nuostabiai paprastas: „Sudarydamas lygtis su baigtinėmis liekanomis, jis pasirenka vieną iš dviejų tikimybių apskaičiavimo metodų. Kitą metodą, pagrįstą kombinatorine teorija, tuo pačiu metu pateikė Ferma. Tasai įdomus dviejų didžiųjų protų susirašinėjimas

daro mus pirmųjų tikimybių skaičiavimo principų atsiradimo liudytojais".

Laiške Karkavi, rašytame 1654 metų rugpjūčio 9 dieną, Ferma sakėsi esąs be galo sužavėtas jaunojo Paskalio talentu ir laikė jį sugebėsiančiu sėkmingai baigti bet kokį pradėtą darbą. Ferma kombinatorinis metodas ir yra žinomas iš 1654 metų rugpjūčio 24 dienos Blezo laiško garsiajam tulūziečiui. Jame, be kita ko, pateiktas pavyzdys, kaip Ferma išsprendė trečiąjį Paskalio leistųjų sumų padalinimo variantą, kai pirmasis lošėjas laimėjo vieną partiją, o antrasis — nė vienos. Tulūzietis vadovaujasi viso lošimo laimėjimo tikimybe. Norint baigti lošti, reikėtų daugiausia dar keturių partijų, ir jis nagrinėja galimas šių keturių partijų rezultatų kombinacijas (jų yra šešiolika). Tuos rezultatus galima užrašyti taip (pirmojo lošėjo išloštos partijos žymimos +, antrojo —):

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
+	+	+	+	−	+	+	−	+	−	−	−	−	−	+	−
+	+	+	−	+	+	−	+	−	+	−	−	−	+	−	−
+	+	−	+	+	−	+	+	−	−	+	−	+	−	−	−
+	−	+	+	+	−	−	−	+	+	+	+	−	−	−	−

Tik penkiais paskutinais atvejais laimi antrasis lošėjas, o kiti vienuolika atvejų yra palankūs pirmajam. Vadinasi, pirmasis turi gauti 11/16, o antrasis — 5/16 leistosios sumos.

Skirtingais metodais gautas tas pats rezultatas paskatino Blezą laiške Ferma pareikšti pasitenkinimą, jog „tiesa yra viena ir ta pati tiek Paryžiuje, tiek ir Tulūzoje". Nors susirašinėjimas parodė esant šiokių tokių nesutarimų, jie buvo greit pašalinti ir 1654 metų spalio 27 dieną Paskalis atsakė savo korespondentui: „Jūsų paskutinis laiškas mane visai patenkino. Aš sužavėtas Jūsų pasiūlytu leistosios sumos dalijimo metodu, nes visai jį suprantu; jis visiškai Jūsų, neturi nieko bendro su manuoju, o juo vadovaujantis, galima lengvai pasiekti tą patį tikslą. Taigi mes vėl suprantame vienas kitą".

Žymus matematikos istorikas Ceitenas rašo, jog de Merė uždavinys leido Paskaliui ir Ferma užčiuopti tokių tyrimų bendruosius principus. „Rastos trupmenos 11/16 ir 5/16, — pastebi Ceitenas, — yra dydžiai, kuriuos dabar vadiname *A* ir *B* išlošimo tikimybėmis; tai dalmuo, gautas *A* ar *B* palankių atvejų skaičių padalijus iš visų galimų atvejų skaičiaus. Taigi tikimybės sąvo-

ka buvo vartojama iš esmės jau anais laikais, nors ji dar nebuvo tiksliai suformuluota".

Tikslesnį ir bendresnį apibrėžimą tai sąvokai davė Heigensas, ėmęsis gvildenti tikimybių problemas, paskatintas pranešimų apie Ferma ir Paskalio tyrimus. 1657 metais išleistame veikale „Apie skaičiavimus, žaidžiant kauliukais" jis savotiškai (veikiamas komercinės terminologijos) suformulavo ir sistemingai vartojo matematinio tikėtinumo sąvoką: „Jeigu atvejų, kurių rezultatas duoda sumą a, skaičius yra lygus p, ir atvejų, kurių rezultatas duoda sumą b, skaičius yra lygus q, ir visi atvejai vienodai galimi, tai mano tikėtinumo vertė yra lygi $\left(\frac{pa+qb}{p+q}\right)$".

Tolesnė naujos matematikos šakos plėtotė yra susijusi su gamtos mokslų bei statistikos laimėjimais ir su tokių garsių mokslininkų kaip J. Bernulis, P. Laplasas, D. Puasonas, P. Čebyšovas ir kitų pavardėmis. Tačiau reikia pastebėti, kad tikimybių teorijos plėtojimo ir jos filosofinio apibendrinimo galimybių būta ir paties Paskalio planuose, tik jie, matyt, nebuvo įgyvendinti. Kai 1654 metų pabaigoje Blezas nusiuntė „garsiausiajai Paryžiaus matematikos mokslų akademijai" laišką su išvardytais savo kūriniais, tarp jų jis nurodė „visiškai naują traktatą apie atsitiktines kombinacijas, kurioms yra pavaldūs azartiniai lošimai", kur „laimės ir pasisekimo svyravimai paklūsta samprotavimams, pagrįstiems teisingumu ir siekiantiems, kad kiekvienas lošėjas nuolat gautų tai, kas jam teisėtai priklauso. Kuo mažiau galimybių yra sužinoti tai iš patirties, tuo labiau tai turi būti nustatoma proto pastangomis. Juk neapibrėžta reiškinio baigtis yra labiau susijusi su atsitiktinumu negu su gamtos dėsniais. Todėl tokie uždaviniai likdavo neišspręsti; o dabar tai, ko nesugebėdavo atskleisti patirtis, negali išvengti proto valdžios, ir mes dar labiau įsitikinę patikėjome tuos uždavinius matematikos menui, kad iš dalies juos įveikę, drąsiau žengtume į priekį. Taip matematinis įrodymų griežtumas derinasi su atsitiktinumo neapibrėžtumu ir kartu jungia tariamas priešybes. Iš to dvilypumo metodas gavo savo pavadinimą ir buvo įžūliai ir negrabiai pavadintas „atsitiktinumų matematika".

Tačiau „atsitiktinumų matematikos" „negrabumą ir įžūlumą" žymia dalimi šalino tai, kad tikimybių teorijoje, atsiradusioje iš azartinių lošimų, atsitiktinumas netekdavo savo absoliučios reikšmės bei tikrumo (staigumo, netikėtumo, paslaptingumo) ir virs-

davo realia galimybe, funkciniu atžvilgiu priklausoma nuo išankstinių sąlygų realizavimosi tikėtinumo. „Lošime į banką įdėti pinigai, rašė pats Paskalis, lošėjams jau nebepriklauso; tačiau prarasdami piniginę nuosavybę, jie gauna teisę tikėtis to, ką jiems gali duoti atsitiktinumas iš anksto sutartomis sąlygomis". Išankstines lošimo taisykles galima apskaičiuoti abstrakčiu kombinatoriniu metodu, o jos leidžia spręsti konkrečius tikimybinius uždavinius bendresniais metodais. Pavyzdžiui, Paskalis surado dviejų lošėjų leistosios sumos padalijimo uždavinio bendrą sprendimą, tirdamas aritmetinį trikampį, kuris vėliau buvo pavadintas jo vardu.

„Traktatas apie aritmetinį trikampį" sukurtas susirašinėjimo su Ferma laikotarpiu (išleistas 1665 metais) ir glaudžiai susijęs su koresponduojant kilusių kombinatorinių problemų apibendrinimu. Aritmetinis trikampis yra skaičių lentelė, kurios viršutinę eilutę ir pirmąjį stulpelį sudaro vienetai, o kiekviename tolesnės eilutės langelyje yra skaičius, gaunamas sudėjus virš to langelio ir jo kairėje esančius skaičius. Taip sudaryti tiek vertikaliųjų, tiek horizontaliųjų eilučių skaičiai (eilučių skaičių galima tęsti be galo). Trečiosios eilutės skaičiai buvo vadinami trikampiniais, ketvirtosios — piramidiniais ir t. t. Aritmetinio trikampio skaičiai yra skaičių deriniai, apskaičiuojami pagal formulę

$$C_n^k = C_{n-1}^k + C_{n-1}^{k-1}.$$

1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	3	6	10	15	21	28	36		
1	4	10	20	35	56	84			
1	5	15	35	70	126				
1	6	21	56	126					
1	7	28	84						
1	8	36							
1	9								
1									

Gana panaši lentelė buvo žinoma dar anksčiau Azijos šalyse. Europoje ją randame XVI amžiuje vokiečių matematiko Štifelio ir italų matematiko Tartalijos darbuose (pastarasis ją pateikė kaip keturkampį, kurio kraštines sudaro figūrinės skaičių sekos). Ta-

čiau tai nė kiek nesumažino Paskalio savarankiškumo ir jo indėlio į kombinatoriką reikšmės.

Savo traktate jis dėsto skirtuminių eilučių narių ir binominių koeficientų (jie eina lentelės įstrižaine) savybes ir santykius, aprašo dvidešimt svarbiausių išvadų, išplaukiančių iš aritmetinio trikampio tiesioginio nagrinėjimo, o nedideliuose traktato prieduose tiria, kaip galima panaudoti trikampį skaičių išsidėstymui ir deriniams, binomų laipsniams nustatyti, leistosioms sumoms tarp lošėjų padalyti.

Paskalio nusistatymas prieš algebrą, abstrakčių formulių nemėgimas, pasireiškęs jau pirmuosiuose jo darbuose, matyti ir „Traktate...", kur skaičių savybės, nors ir išvedamos bendra forma, tačiau aprašymo būdu, su konkrečiais įrodymais, be algebrinių simbolių. Pavyzdžiui, nustatydamas binomų laipsnių koeficientus, Blezas neieškojo apriorinių formulių jiems apskaičiuoti, o užrašinėjo juos vieną po kito, nuo žemiausio laipsnio pereidamas prie aukštesniojo. Tai jam neleido, kaip rašo vienas prancūzas, Paskalio mokslinės kūrybos tyrinėtojas, padaryti Niutono atradimo: „Paskaliui pritrūko vieno plunksnos brūkštelėjimo parašyti formulei, duodančiai *n* eilės koeficientą, gaunamą pakeliant binomą *m* laipsniu: jis to nepadarė, leisdamas Niutonui tuo atradimu išgarsinti savo pavardę".

Vienas iš „Traktato apie aritmetinį trikampį" priedų yra nedidelis darbelis, pavadintas „Apie skaičių laipsnių sumavimą". Jis parašytas taip pat 1654 metais ir yra labai svarbus tolesnei Blezo minčių raidai ne vien matematikos požiūriu. Jame Paskalis pateikė natūrinių skaičių sekos laipsnių apskaičiavimo metodą, o po to padarė išvadą: „Kas nors šiek tiek nusimano apie nedalomuosius skaičius, tas netruks įžiūrėti, kokią reikšmę gali turėti anksčiau gauti rezultatai plokščioms kreivėms apibrėžti. Tie rezultatai leidžia tuojau pat kvadrijuoti visų rūšių paraboles ir be galo daug kitų kreivių. Jei rezultatus, gautus operuojant skaičiais prieš tai aprašytuoju metodu, pritaikysime tolydiesiems dydžiams, galėsime nustatyti tokias taisykles.

Natūrinių skaičių progresijos, prasidedančios vienetu, taisyklės:

Kurio nors tiesių skaičiaus suma santykiauja su ilgiausios tiesės kvadratu kaip 1 su 2.

Tų pačių tiesių kvadratų suma santykiauja su ilgiausios tiesės kubu kaip 1 su 3.

Jų kubų suma santykiauja su ilgiausios tiesės ketvirtuoju laipsniu kaip 1 su 4.

Natūrinių skaičių progresijos, prasidedančios vienetu, bendroji taisyklė:

Kurio nors tiesių skaičiaus vienodų laipsnių suma santykiauja su ilgiausios iš tų tiesių sekančiu laipsniu kaip vienetas su to laipsnio rodikliu.

Aš nesustosiu ties kitais atvejais, nes čia ne vieta juos nagrinėti. Pakaks to, kad populiariai suformulavau prieš tai nurodytas taisykles. Nesunku nustatyti ir kitas, remiantis principu, jog ištisinis dydis nepadidėja, pridėjus prie jo bet kurį skaičių žemesnės eilės dydžių.

Pavyzdžiui, taškai nė kiek nepailgina tiesių, tiesės nepadidina plokštumų, plokštumos — kūnų. Arba (norint pereiti prie skaičių, kaip ir dera aritmetikos traktate) pirmieji laipsniai nieko neduoda, lyginant su kvadratais, kvadratai — lyginant su kubais ir kubai — lyginant su kvadratų kvadratais. Taigi žemesnės eilės kiekybių reikia nepaisyti kaip nulių.

Aš norėjau pridėti tas kelias pastabas, žinomas tiems, kuriems tenka susidurti su nedalomaisiais, kad atskleisčiau tą visuomet susižavėjimą keliantį ryšį, kuriuo vieningoji gamta susieja iš pažiūros labai tolimus daiktus. Tokį ryšį matome iš šio pavyzdžio, kuris rodo, kad ištisinių dydžių apskaičiavimas susijęs su skaičių laipsnių sumavimu".

Ši pabaiga yra vienas meistriškiausių XVII amžiaus matematinės literatūros puslapių. Dėstymo aiškumu ir vaizdumu ji prilygsta Paskalio fizikos traktatams. Žodį „suma" Blezas praktiškai vartoja ta reikšme, kuria šių laikų matematikoje vartojama integralo sąvoka; be to, Blezo suformuluota taisyklė, pagal kurią bet koks skaičius žemesnės eilės dydžių yra atmestinas, lyginant su aukštesnės eilės dydžiais, yra ypač efektyvi begalinių mažybių analizei. Dėl to Paskalį galima laikyti vienu iš pradininkų ribų teorijos ir begalinių mažybių analizės, kurios yra diferencialinio ir integralinio skaičiavimo pagrindas. Pagaliau grynai matematinis ištisinių dydžių eilių išskyrimas, perkeltas į filosofijos sritį, pasirodo esąs labai svarbus suprasti „Mintyse" aprašomai būties sferų hierarchijai: materijos sferos, dvasios sferos ir gailestingumo sferos...

1654 metai buvo trisdešimtmečiui Paskaliui ypač vaisingi moksliniu požiūriu. „Laiške Paryžiaus akademijai" jis pateikia

platų analitinį savo išspausdintų ir neskelbtų matematikos darbų sąrašą: „Šiuos darbus, žymieji mokslininkai, aš įteikiu jums arba jums juos grąžinu: iš tikrųjų aš laikau tarsi priklausančiais jums tuos iš jų, kurie nebūtų buvę mano, jei aš nebūčiau susiformavęs tarp jūsų". Paskalis, vos pats tai nujausdamas, „grąžino" savo darbus ne tik pagarbiai metaforiška prasme. 1654 metai jam tapo lemtingų permainų metais; tuomet jis pasitraukė nuo jį suformavusios aplinkos mokslinių problemų (atsisakė ketinimo suredaguoti „Laiške..." išvardytus darbus ir skelbti jau parengtus spaudai), kritiškai įvertino savo ir savo aristokratiškos aplinkos gyvenseną.

Šio naujo vertinimo rezultatai aiškiai matyti „Mintyse".

II

„Mintyse" yra samprotavimų apie žmogaus skurdumą, kurie sudaro glaudžiai susietų grandžių vidinę sistemą. Tos grandys yra lyg ir koks iliuzorinio aukštuomenės egzistavimo, slepiančio tikrąją būtį, nepralaužiamas ratas: paviršius — regimybė — laimė — pramoga — savimyla. Jei žmogus yra savimyla, tai jo gyvenimui, be abejo, būdingi ir visi kiti šios sistemos atributai. Jeigu jis siekia laimės, tai neišvengiamai yra savimyla, orientuojasi į regimybę, paviršių ir t. t. Kad ir nuo kurios grandies pradėtume, tuojau nutįsta ir visa likusi grandinėlė. Tačiau laimė šioje grandinėlėje vaidina svarbiausią vaidmenį.

Laimės troškimas — tai netobulos žmogaus valios pirmapradis impulsas. „Visi be išimties žmonės ieško laimės; nors ir labai įvairiais būdais, bet visi veržiasi į šį tikslą. O kad vienas eina į karą, kitas neina,— tai priklauso nuo vieno ir to paties siekimo, būdingo jiems abiem, tačiau lydimo skirtingo požiūrio į laimę. Net mažiausios valios pastangos yra nukreiptos ne kur kitur, o tik į šį objektą".

O kas gi yra laimė? Laimė yra tai, kas teikia didžiausią malonumą ir apima visus žmogaus gebėjimus (prancūzų kalboje šis žodis turi laiko atspalvį — laimė pažodžiui yra geras metas), laimė yra siekimas ramybės, turint tai, ko trokšti. Net filosofai, kurie neigė išorinę gerovę, turėjo, kaip sakė Paskalis, 288 skirtingas nuomones apie aukščiausią gėrį. To, ko žmogus trokšta, Blezo stebimoje aukštojoje visuomenėje buvo siekiama, orien-

tuojantis į išvaizdą ir regimybę, stengiantis užpildyti ir papuošti žmogaus būties kevalą, pritaikyti jį prie įvairių bendravimo sferų ir parodyti, kad visi matytų:

„Mes trokštame gyventi įsivaizduojamą gyvenimą kitų mintyse ir dėl to kiek galėdami stengiamės kitiems pasirodyti. Mes nuolat rūpinamės papuošti ir išsaugoti tą įsivaizduojamą būtybę, ignoruodami tikrąją..."

„Žmogaus gyvenimas yra ne kas kita, kaip nuolatinė iliuzija; žmonės nieko daugiau ir neveikia, tik apgaudinėja vienas kitą ir pataikauja vienas kitam..."

„Žmonės linkę maskuoti ir perrenginėti prigimtį. Nebėra karaliaus, popiežiaus, vyskupų: jų vietoje atsirado „šviesiausiasis monarchas" ir t. t.; nebėra Paryžiaus, o yra „karalystės sostinė"..."

„Mes esame ne kas kita, kaip melas, veidmainystė, prieštaringumas, mes slepiamės patys nuo savęs, persirenginėjame patiems sau..."

Paskalis pastebi, kad žmonių poelgius daugiausia lemia paviršius, išorė, išvaizda. Už gilų, turiningą gyvenimą žmonės labiau vertina reputaciją, miražą, neturintį jokio realumo. Ir „padorusis žmogus" sumaniai naudojasi šia elgesio savybe, mikliai žaisdamas nuomonių ir malonių pojūčių muilo burbulais. Pamatytas aukštuomenės salonų gyvenimo ypatybes Paskalis projektuoja į platesnį savo laikų socialinių reiškinių ratą. Stebėdamas tėvo tarnybinę aplinką ir savo gydytojus, Paskalis prieina išvadą, jog prancūzų teisėjai gerai supranta, ką reiškia didingos dekoracijos — raudonos mantijos ir šermuonėlių kailiai, į kuriuos susisupstę jie atrodo kaip pūkuoti katinai; įspūdingi rūmai, kuriuose jie teisia. O gydytojams būtinai reikia sutanos, mokslų daktarams — keturkampės kepuraitės ir dukslios mantijos, be kurių „jie niekada neapgautų publikos, negalinčios atsispirti prieš tokį tikrą įrodymą... Vieni tik kariškiai nėra taip perrengti, nes jų tikroji paskirtis remiasi jėga, o ne apsimetimu".

Taigi išpuoštas paviršius, iliuzija turi savo galią, pagrįstą vaizduotės ypatybėmis, mažmožį paverčiančiomis didžiu dalyku: karaliuje ir „sultone, savo seralyje apsuptame keturiasdešimties tūkstančių janyčarų", sunku pamatyti žmogų, po elegantiškais apdarais nelengva įžiūrėti nuilsusį kūną, o po blizgančiu pokalbio korsetu — tuščias mintis ir išglebusią sielą: „mūsų protą

nuolatos apgauna išorinių požymių nepastovumas". Esama ir slapto tikslo, kurį akcentavo ševaljė de Merė,— veržimosi į laimę, kuri neišvengiamai atsiranda, kai žmogus visą dėmesį sutelkia į savo egzistencijos lukštą, į ramybę, atsirandančią užvaldžius vieną ar kitą būties fragmentą.

Tačiau paviršutinė ramybė, kurią teikia užvaldyta dalis, Paskalio stebimame aukštuomenės gyvenime užėmusi visumos vietą, užstojusi tą visumą ir trukdžiusi jai pasireikšti, tokia atrodo tik iš pažiūros, nes dalis yra nepastovi, dūlanti ir praeinanti, o fragmentiška būtis, išskirta iš visumos, yra nuolat kurstoma, bet galiausiai išsisklaidanti iliuzija: ramybę nuolat drumsčia rūpesčiai, kančios ir, svarbiausia, neišvengiama mirtis. Taigi laimė, kurios ryškiausias simbolis yra ramybė, iš vidaus pasirodo esanti labiausiai nerami būsena.

Iš paviršiaus nematoma, tačiau kiekvieno reiškinio gelmėje slypinti mirtis yra svariausia priežastis, dėl kurios neįmanoma tikroji laimė. Juk „paskutinis veiksmas yra kruvinas, nors ir kokia puiki būtų komedija visais kitais atžvilgiais. Galų gale beria tau ant galvos žemę, ir jau visiems laikams". Kad ir kokiais narsuoliais dėtumėmės, sako Paskalis, tai galas, tykantis ir paties gražiausio pasaulyje gyvenimo. Taigi natūraliau būtų susimąstyti apie savo tikrąją padėtį, apie savo egzistavimo ištakas ir tikslą, negu jaudintis dėl tuščių ir atsitiktinių dalykų. Tačiau iš pat vaikystės, tęsia savo mintį Paskalis, žmones slegia rūpesčiai dėl garbės ir laimės, ir jeigu jiems lieka laiko poilsiui, tai patariama panaudoti jį pramogoms, žaidimams, nuolatos ir visapusiškai rūpintis pačiais savimi. Reikia tik iš jų visa tai atimti, ir jie pamatys patys save, susimąstys apie tai, kas jie yra, iš kur atėjo, kur eina. Tačiau atsisakyti savo darbų ir pamatyti tikrąją teisybę žmogus nenori. Paskalis, turėdamas galvoje, žinoma, savo aukštuomenės draugus, sako, jog kai kurie žmonės būna nenatūraliai apakę ir gyvena, nekvaršindami galvos klausimais, kas yra žmogus ar sielos nemirtingumas; užuot tai darę, žaidžia piketą ir net giriasi tokiu savo elgesiu. Tačiau „jie visiškai kitaip žiūri į visus kitus dalykus, jie bijo tikrų niekų, jie stengiasi juos numatyti, jie juos nujaučia; ir štai tas pats žmogus, kuris dieną naktį šėlsta bei sielvartauja dėl kokios nors prarastos tarnybos ar tariamo įžeidimo, žinodamas, jog viską praras atėjus mirčiai, dėl to nė kiek nesirūpina ir nesijaudina. Pasibaisėtina matyti, kaip vienu metu ta pati širdis būna jautri

niekniekiams ir keistai nejautri svarbiausiems dalykams. Negali suvokti, kokia visagalė jėga taip aptemdo protą".

Moralinio epikūrizmo ir hedonistinio žmogaus siekimo užvaldyti kurią nors jį supančio gyvenimo dalį svarbiausia yda Paskalis laiko abejingumą savo būties žuvimui ir svarbiausių savo egzistencijos problemų užmiršimą. Visiškai aiškus čia ir laimės vaidmuo: nors ji nėra tapati su svarbiausiomis būties problemomis, vis dėlto turi pakankamai galios nuo jų atitraukti ir nutolinti. Laimės vaikymasis yra nesulaikomas bėgsmas nuo mirties, kuris galiausiai virsta trypčiojimu vietoje. „Padorusis žmogus" stengiasi pamiršti mirtį, tvarkyti savo gyvenimą taip, tarsi mirties visai nebūtų, nes ji yra kažkur labai toli ar pernelyg arti (kautynės, dvikova), taigi skausmas ir kančia nespės prislėgti sąmonės. Juk „lengviau mirti, kai apie tai negalvoji, negu galvoti apie mirtį, net kai ji mums negresia". Aš norėčiau, sako Paskalis, perteikdamas vieno aukštuomenės laisvamanio mintį, netikėtai ir be baimės patirti tokį svarbų įvykį kaip mirtis ir pasitikti ją pamažėl, nežinodamas, kas manęs laukia amžinybėje... „Žmonės, negalėdami išsivaduoti iš mirties, skurdo, nežinios ir norėdami būti laimingi, ryžosi visai apie tai negalvoti".

Paskalio nuomone, tariamai laimingo lengvabūdiško gyvenimo svarbiausia varomoji jėga yra pramoga, kuri savotiškai padidina regimybės reikšmę ir neįžvelgiamai užstoja svarbiausių problemų gelmes. Žmogus, samprotauja Paskalis, negali ramiai gyventi namie, nes tada jam tektų susimąstyti apie neišvengiamas nelaimes, apie savo apgailėtiną būklę, apie mirtį, apie kurią galvoti be galo sunku. „Dėl to ieškoma ne tylaus ir romaus užsiėmimo, teikiančio galimybę galvoti apie mūsų nelaimingą būklę, o maišaties, kuri išblaško tokias mintis ir mus palinksmina". Nuolatinių vargų supratimas instinktyviai verčia žmogų ieškoti pramogų ir užsiėmimų ne savyje, o kitur. Ir svarbu ne tų pramogų ir užsiėmimų rezultatas, o pats dėmesio atitraukimo nuo minčių apie save procesas. Juk medžiotojui svarbu medžioklė, o ne laimikis, karjeristui — ne pareigos, o veikiau rūpesčiai ir nerimas, kurie užtemdytų jį supančių nelaimių vaizdą, lošėjui — ne tik išlošimas, bet ir žaidimas. Tačiau ir pareigos, ir laimikis, ir lošimas žmogui yra būtini. „Reikia, kad jis užsidegtų, apgaudinėtų pats save, manydamas, jog būtų laimingas, išlošęs tai, ko nenorėtų imti, jei jam būtų duodama su sąlyga nelošti..." Taip ima be paliovos suktis tariamojo savim pasitenkinimo ratas, nes

ramybės siekiama judėjimu, jaudinimusi, kova su kliūtimis. Tačiau pašalinkite tas kliūtis, ir „tikroji ramybė pasidarys nepakeliama".

Juk „ką reiškia būti superintendantu, kancleriu, pirmuoju prezidentu? Tai reiškia turėti savo žinioje daugybę žmonių, kurie susirenka iš visų kraštų, kad tau nepaliktų nė valandos per dieną pamąstyti apie save patį. Ir kai šie orūs ponai patenka į nemalonę, kai išsiunčiami į kaimą, jie greitai darosi apgailėtini ir bejėgiai, nes niekas jau nebetrukdo mąstyti apie save". Net jo karališkąją didenybę, esantį socialinės piramidės viršūnėje, galima palyginti su žmogumi, kuris stengiasi nematyti sunkių nelaimių bei vargų ir nutaria, kad jo visas rūpestis yra gražiai šokti. Tegu karalius lieka, sako Paskalis, be pasismaginimų, be draugijos, be šokių ir žaidimų su kamuoliu, be medžioklės, ir jūs pamatysite, jog „karalius be pramogų yra didžiai nelaimingas". Net savo paties didybė nepaguos jo be tų žaidimų. Dėl to apie karalių ir knibžda žmonių, kurie rūpinasi, kad po darbų jis būtinai turėtų pramogų.

„Vienintelis dalykas, kuris guodžia mus nelaimėse, yra pramoga, tačiau kartu ji yra didžiausia mūsų nelaimė. Kadangi ji, svarbiausia, trukdo mums mąstyti apie save ir nepastebimai žudo. Be jos mus imtų kamuoti nuobodulys, o tai priverstų mus ieškoti, kaip tvirčiau prieš jį atsispirti. O pramoga linksmina mus ir verčia visai nepastebimai artėti prie mirties".

Pramoga Paskalio supratimu yra ne tik epikūrietiškai laimingo gyvenimo stiliaus ypatybė, ne tik „paviršinės estetikos" atributas. Tai yra pseudoaktyvi ir mistifikuojanti priemonė, trukdanti žmogui matyti savo tikrąją padėtį, švelninanti prieštaravimą tarp jo būties skurdo ir didybės. Pramoga buvo hedonistinio naujųjų laikų inividualizmo skiriamasis bruožas. Susitelkimas vien į save, negana to, į savo paviršutinišką būtį, neišvengiamai kelia žmogui nerimą, nuovargį, nuobodulį, kurie galiausiai yra ne kas kita, kaip tikslo ir ateities neturintis laukimas. Pramogos žmogui reikia tada ir tik tada, kai jis pasijunta netekęs tvirtos atramos autonomiškame ir izoliuotame savo vidaus pasaulyje. „Nieko nėra žmogui sunkiau, kaip iškęsti visišką ramybę — be aistrų, be darbo, be pramogos, be jėgų eikvojimo. Jis tada pajunta savo niekingumą, bejėgiškumą, priklausomybę, silpnybę, tuštumą. Ir tuojau pat iš jo sielos gelmių iš-

kyla nuobodulys, niūrumas, liūdesys, graudulys, apmaudas, neviltis".

Nuobodžiaujančio ir besilinksminančio žmogaus pesimizmui, kaip žinoma, buvo skirta ilgai gyvuoti vėlesnėje Europos, ir ne tik Europos, istorijoje. Stebėdamas savo pažįstamus iš aukštosios visuomenės (jų ryškus pavyzdys buvo Mitonas), Paskalis sugebėjo apibūdinti dar užuomazgoje esantį reiškinį, kurį nulėmė žmogaus užsisklendimas savyje ir jo orientacija į paviršutinišką epikūrietišką egzistavimą, atskleisti visas šios sąvokos ypatybes: pramoga ne tik užgožia tiesą ir atitraukia nuo jos žmogų, bet ir išblaško jo tikrąją esmę, versdama išeikvoti jėgas ne gyvenimui, o jo apgaulingoms dekoracijoms. Prie to nemažai prisideda ir kai kurios žmogaus sąmonės ypatybės.

Kiekvieno žmogaus vidiniame pasaulyje, Paskalio manymu, yra du Aš: įcentrinis, mylintis save būtyje, ir išcentrinis, matantis būtį savyje, nesantis Aš tikrąja to žodžio prasme ir tiesiog priešingas pirmajam. Antrasis Aš — tai gelmė žmogaus dvasios, kurioje paliko pėdsakus bendras visų žmonių likimas ir kuri per tą likimą suartina žmones vieną su kitu. O save mylintis Aš yra savotiška žmogaus psichikos dalis, jos paviršius. Savimylai yra svarbiausia regimybė, tai, kuo Aš skiriasi nuo kitų. Mes puoselėjame savo pamėgtas talentų ir nuopelnų nuospaudas, didžiuojamės titulais ir apdovanojimais, ir Aš rašytojas, Aš mokslininkas, Aš karalius ir t. t. nustelbia Aš žmogų. Žmonės trokšta, sako Paskalis, parašyti eilėraščių, pasistatyti namus, pasidaryti karaliumi, nesusimąstydami apie tai, ką reiškia būti karaliumi, ką reiškia būti žmogumi. Ir vėl atskirasis, paviršutinis, savimyla Aš ne tik nustelbia giluminį Aš, susijusį su būties šaknimis, o per tas šaknis — su kitais žmonėmis, bet ir padidina iliuzinio egzistavimo regimybės reikšmę, kito ir savo paties akyse siekia įtvirtinti dalį, atskirybę kaip visumą, kartu nutoldamas nuo būties platybės, totalumo ir gilumos savyje bei aplinkos gyvenime. „Žmogiškojo Aš savimeilės įgimta savybė yra mylėti tik save ir žiūrėti tik savęs. Savimyla žmogus nori būti didis, laimingas, tobulas, o mato, jog yra mažas, apgailėtinas, pilnas netobulumų; nori, kad kiti žmonės jį mylėtų ir gerbtų, o mato, kad jo trūkumai pelno vien jų pasidygėjimą ir panieką. Tasai keblumas, iš kurio negali išsivaduoti savimyla žmogus, pažadina jame labiausiai nusikalstamą, kokią tik galima įsivaizduoti, aistrą: jis pajunta mirtiną neapykantą tiesai, kuri jam prieštarauja ir kuri

atskleidžia jo ydas. Jis norėtų tą tiesą sunaikinti, bet negali jos sugriauti pačiame savyje, dėl to kiek galėdamas griauna savo ir kitų sąmonėje; kitaip tariant, savimyla žmogus iš kailio neriasi, kad nuslėptų savo trūkumus nuo kitų ir nuo paties savęs, jis negali pakęsti, kad kiti juos matytų ar jam primintų..."

Čia matome dar vieną, psichologinį, laimės pamatą ir įprastą „padoriojo žmogaus" mistifikaciją. Traktate apie padorumą Mitonas rašė: „Norint tapti laimingu, dedant tam mažiausiai pastangų, ir nė kiek nebijoti, kad ta laimė pradings, reikia viską daryti taip, kad kiti būtų išvien su mumis. Padorumas ir yra toks atsargus ir atidus požiūris į savo bei kitų laimę. Jis yra ne kas kita, kaip gerai sureguliuota savimeilė". Taigi laimė, hedonistinis aukštuomenės altruizmas, pasirodo esą rafinuota ir užmaskuota savimeilės forma, noras išvengti svarbiausių žmogaus egzistencijos problemų. Ir toji paslėpta laimingo žmogaus savimeilė pasireiškia nereagavimu į svetimą skausmą, užmiršimu ryšių su bendražmogiškuoju likimu. „Padorieji žmonės"— tai savotiškos monados, kurių širdies langai yra užkalti, o praviros tik proto durų sąvaros, nes norint būti laimingam, ševaljė de Merė žodžiais, reikia turėti šviesią galvą ir labai nejautrią širdį. Čia pasireiškia dar vienas aspektas subtilaus, skvarbaus ir miklaus proto, kuris yra ypatingas paviršutiniškos akimirksnio laimės kūrimo ir egoistiško Aš patenkinimo instrumentas. Tačiau, pastebi Paskalis, niekam tikęs toks delikatumas, kuris verčia žmogų, bendraujant su kitais, menkinti jų trūkumus, apsimetinėti, jaukti peikimus su gyrimais, visaip išsisukinėti, kad jų neįžeistų.

Paskalio nuomone, aukštuomenės altruizmu ir maloniu elgesiu dangstoma savimeilė yra vien nusigręžimo nuo tiesos pakopa. „Egoizmas yra neapkenčiamas".—„Bet juk jūs, Mitonai, jį slepiate, nors taip jo neatsikratote; vadinasi, jūs esate visų neapkenčiamas".—„Visai ne taip: kas yra, kaip mes, paslaugus visiems žmonėms, tas neturi pagrindo mūsų neapkęsti".—„Tai būtų teisybė, jei egoizme neapkęstume tik to nepasitenkinimo, kurį jis mums sukelia. Bet jei aš nekenčiu jo dėl to, kad jis neteisingas, kad jis save daro visa ko centru, tai aš visuomet jo neapkęsiu... Jūs pašalinate jo grasumą, bet paliekate neteisingumą; tuo būdu jūs nedarote jo maloniu tam, kas neapkenčia neteisingumo, o darote jį maloniu tik neteisingiesiems, kurie jau

nelaiko jo priešu; vadinasi, jūs liekate neteisingas ir galite įtikti tik neteisingiesiems".

Mintis apie pretenzingos savimeilės principų netikrumą ir nepagrįstumą, apie joje slypintį neteisingumą daug sykių įvairiais variantais kartojama svarbiausiame Paskalio veikale. Negalima manyti, sako Paskalis, tarsi mes būtume verti, kad kiti mus mylėtų. Tuo tarpu toks palinkimas yra mums įgimtas, vadinasi, mes gimstame neteisingi, nes kiekvienas rūpinasi tik savimi. Ir sunku rasti žmogų, kuriam savi reikalai rūpėtų mažiau už visa kita pasaulyje, kuris savo paties gerovės, savo laimės ir savo gyvenimo trukmės nelaikytų svarbesniais už visų kitų gerovę ir laimę. Tačiau tokia padėtis, rašo toliau Paskalis, prieštarauja bet kokiai tvarkai: reikia siekti bendro tikslo, o polinkis į save patį yra visokios netvarkos pradžia, ar tai būtų kare, ūkyje ar atskirame žmogaus kūne. Ir „kas nesibodi savimeile, tuo instinktu, kuris skatina žmogų save dievinti, tas yra visiškai aklas. Nejaugi nematome, jog tai yra visai priešinga teisingumui ir teisybei?.. Tai aiškių aiškiausia neteisybė, kuri yra mums įgimta ir kurios privalome, nors ir negalime, atsikratyti".

12

Taip, manė Paskalis, reikia padaryti visa, kas galima, kad atsikratytume tos „aiškių aiškiausios neteisybės" (o juk jis gerai pažinojo visas žmogaus savimeilės ypatybes) ir išvis ištrūktume iš nepralaužiamo iliuzinės egzistencijos rato. O kaip tik į tokį ratą Blezas pasijuto patekęs aukštuomenės laikotarpiu, šiek tiek veikiamas jos gyvenimo atmosferos. Tačiau kuo stipriau jį veikė ta atmosfera, tuo labiau jo dvasioje ryškėjo dar ne visai išnykusi 1646 metų „atsivertimo" palikta žymė, didėjo pasidygėjimas savo gyvenimo netobulumu, vis labiau plieskėsi vidiniai prieštaravimai.

Apie Blezo būklę tuo metu galima spręsti iš nedidelio traktato „Apie nusidėjėlio atsivertimą", jo parašyto 1655 metų pradžioje. Kai dievas iš tikrųjų prisiliečia prie mūsų sielos, sakoma jame, siela visai kitomis akimis pradeda žiūrėti į viską, kas žemiška, ir į pačią save. Tas naujas žvilgsnis sukelia jai laimę ir sąžinės priekaištus, sutrikdančius anksčiau turėtą ramybę, kurią ji patirdavo, mėgaudamasi ją sužavėjusiais daiktais.

Tačiau ir pamaldumo valandos sielai suteikia dar daugiau kartybės bei nerimo negu pasaulio tuštybė. Viena, matomų daiktų aiškumas ją labiau patraukia nei pasikliovimas nematomais, o antra — nematomų tvirtumas apima labiau nei matomų niekybė. Taigi matomų regimybė ir nematomų tvirtumas rungiasi dėl sielos prieraišumo: vienų tuštybė ir kitų nematomumas sukelia jos priešiškumą. Dėl ankstesnių, ilgai trukusių ir naujai patirtų įspūdžių sieloje kyla netvarka ir sąmyšis.

Ji žiūri į žūti pasmerktus daiktus kaip į nykstančius ir net jau išnykusius, ją apima siaubas, pagalvojus, kad sunyks visa, ką ji labiausiai mylėjo, brangino bei puoselėjo, ir pradeda matyti, kad viskas pasaulyje yra niekai: dangus, žemė, protas, kūnas, tėvai, draugai, priešai, gėrybės, skurdas, klestėjimas, sveikata, liga ir pats gyvenimas. Siela pradeda stebėtis, kokia apakinta ji buvo iki tol, ir dėl to nustebimo ją apima išganingas susijaudinimas: ji supranta, jog nepaisant nei skaičiaus, nei autoriteto žmonių, gyvenančių žemiškaisiais rūpesčiais ir savo gerovę grindžiančių auksu, mokslu, pagarba bei panašiais dalykais, bet kokios gėrybės prarandamos su mirtimi ir dėl to nėra tikros. Ieškodama tikrųjų, tai yra amžinųjų gėrybių, kurių neranda nei savyje, nei aplink save, siela pakyla virš žemiškų esybių ir dangaus. Siela džiaugiasi, kad surado gėrybę, už kurią aukštesnio nieko nėra ir kurios niekas negali pagrobti, kol jinai jos trokšta.

Sielos džiaugsmo metas, apie kurį rašo Blezas, ateis vėliau. 1653 metų pabaigoje jis pasijuto blogiau, visą laiką buvo kažkoks prislėgtas, jį kamavo sąžinės graužatis. Paskalis labai krimtosi, kad nepaklausė prieš aštuonetą metų jo sieloje prabilusio balso, kad nepajėgė nugalėti mokslo žinių troškimo, garbėtroškos ir prisirišimo prie savojo Aš, tai yra visų tų *libido* pasireiškimų, apie kuriuos rašė Jansenas. Pamažu jo sieloje atsirado kažkokia maudžianti tuštuma, ir jis ėmė jausti vis didėjantį priešiškumą aukštajai visuomenei. 1654 metų gruodžio 8 dienos laiške seseriai Žaklina rašo, jog jau daugiau kaip metai brolis su didžia panieka žiūri į aukštuomenę ir dėl to, turint galvoje ūmų Blezo būdą, gali kilti ekscesų. Tačiau santūrus brolio elgesys verčia tikėtis kitokių rezultatų...

Iš tiesų nauji Paskalio jausmai išoriškai nepasireiškė, bet permainos aiškiai brendo. 1654 metų rugpjūčio 17 dieną Blezas išsinuomoja kitą butą, Franso Buržua Sen Mišelio gatvėje, o spalio 1 dieną persikelia į jį, nutraukdamas dalį savo ryšių su

aukštuomene. Nesiliauja jo vizitai į Port Rojalį, tokie dažni ir ilgi, jog Žaklinai atrodo begaliniai. Blezas atskleidžia seseriai savo dvasios sąmyšį. Sent Eufemija, kuri sielodavosi dėl savo brolio žemiškų polinkių, jautriai gilinasi į jo abejones ir kančias, karštai pritaria jo siekiams. „Aš tik sekiau paskui jį,— prisipažįsta Žaklina Žilbertai,— nesiimdama jokių įtikinėjimų". Pamažu Blezo elgesys neatpažįstamai pasikeičia. „Aš pastebiu, rašo Žaklina laiške giminėms į Klermoną,— koks jis romus ir nuolankus, net su manim, ir tai mane stebina... Aiškiai matyti, jog čia jau reiškiasi ne įgimti jo bruožai... Tegu visa tai lieka jam paslaptis..." Tačiau jai kelia nerimą pernelyg didelis Blezo savarankiškumas, jo vengimas kam nors paklusti ir delsimas išsirinkti dvasios vadovą.

Taip, Paskalis pamiršo matematiką, beveik neišeina iš bažnyčios, nesiskiria su Evangelija, bet širdgėla, abejonės ir netikrumas jį dar labiau kankina. Vidinė kova pasiekia kulminaciją. Jis gerai supranta, jog būtina daryti staigų posūkį, bet šio grynai intelektualinio įsitikinimo dar nešildo jausmas. „Širdis jaučia Dievą, o ne protas",— rašys jis vėliau „Mintyse".

O tuo tarpu Paskaliui vis labiau aiškėja, kad tiesa, kurios jis visuomet ieškojo, yra už jį supančio gyvenimo ribų. Tomis dienomis ir mėnesiais jis jautėsi panašiai kaip ir per „pirmąjį atsivertimą", pirmiausia, jautė slegiantį nusivylimą žmonėmis, su kuriais jis pastaraisiais metais bendravo. Jį erzino ne tik gobšus jų puolimas prie turtų, pasisekimo, malonumų vaikymasis, bet ir kiekviena jų elgesio, galvosenos, kalbėsenos smulkmena. Jam buvo gėda, kad taip ilgai buvo susigundęs jų gyvenimo stiliumi.

Daugelis Paskalio biografų, aprašydami šias, galbūt kulminacines viso jo gyvenimo dienas, iš tradicijos mini vadinamąjį „atsitikimą ant Neji tilto", jų manymu, davusį išorinį impulsą parašyti garsiajam Paskalio „Memorialui".

Trumpai papasakosime apie „atsitikimą ant tilto", remdamiesi pirmuoju (padarytu praėjus daug laiko nuo Paskalio mirties) jo aprašymu, vėliau daugybę kartų perpasakojant visaip beletristiškai išmargintu. Kartą Paskalis su draugais važinėjęsis po Paryžiaus apylinkes ketvertu ar šešetu arklių pakinkyta karieta. Netoli Neji kaimo ant tilto pirmieji arkliai staiga pamatę, kad nėra turėklų, ir nugarmėję į upę, nutraukdami pakinktus. Karieta per stebuklą susiturėjusi ant tilto krašto. Tas įvykis „pri-

vertė Paskalį nutraukti pasivažinėjimus ir gyventi visiškai užsidarius".

Kai kurie biografai šį siužetą „praturtino" psichologinėmis detalėmis: neva Paskalis karietoje netekęs sąmonės, neva nuo tos dienos jam prasidėjusi chroniška nemiga su galvos skausmais ir erdvės haliucinacijomis (baimė įkristi į prarają).

Bet ar iš tikrųjų buvo jo gyvenime „atsitikimas ant Neji tilto"? Autoritetingiausios šiais laikais Prancūzijoje išleistos Paskalio biografijos (*J. Mesnard*. Pascal. Paris, 1951) komentaruose sakoma, jog tą nelemtą įvykį aprašęs kažkoks anonimas, kuris apie jį girdėjęs iš klebono Arnulio de Sen Viktoro lūpų, šis savo ruožtu girdėjęs jį iš prioro de Bariono, o jau tas — iš ponios Perjė, Blezo sesers. Tačiau nei Žilberta Perjė brolio biografijoje, nei kuris kitas iš jo amžininkų kažkodėl to įvykio nemini, nors atrodytų, jog dėl jo svarbumo ir nepaprastumo jie nieku būdu neturėtų jo nutylėti.

Taigi šių laikų literatūra apie Paskalį „atsitikimo ant tilto" nelaiko visai tikru Paskalio biografijos faktu. Negana to, šis legendinis epizodas nelaikomas ir lemiamosios Paskalio dvasinio gyvenimo permainos paaiškinimu, psichologine prielaida. Taip pat yra ir su nelemtosiomis haliucinacijomis (populiariose biografijose ir iki šiol galima rasti parašyta, neva Paskalis, sėdėdamas su draugais už stalo, pasislinkdavęs su kėde prie pat kaimyno, „kad neįkristų į prarają").

Iš viso mėginimus paaiškinti dramatiškiausią Paskalio pasaulėžiūros lūžį jo psichikos anomalijomis reikia laikyti abejotinais. Mes esame absoliučiai įsitikinę, jog Paskalis niekada — nei 1654 metais, nei vėliau, nei trumpam, nei ilgam — nebuvo „išsikraustęs iš proto", praradęs nuovoką ir kad nuostabūs šio žmogaus mąstymo sugebėjimai niekada nebuvo jo apleidę. Kitas reikalas, kad įvairiais gyvenimo tarpsniais jis turėjo itin sudėtingų sąskaitų su protu apskritai, tai yra su akivaizdžiomis žmogaus proto galimybėmis. Galima pasakyti, kad mąstytojas Paskalis dažnai nesutardavo su protu — savo paties ir protu apskritai kaip kategorija, bet toje nesantaikoje jis visuomet būdavo protingas, neprarasdavo nuovokos ir blaivaus požiūrio.

Tačiau grįžkime prie „Memorialo" parašymo aplinkybių. Tos aplinkybės, kaip ir pats tekstas, Paskalio parašytas 1654 metų lapkričio 23 dienos naktį, tapo žinomi tik po Blezo mirties. Žilbertos namuose tvarkant velionio brolio daiktus, vienas iš tarnų

aptiko Paskalio liemenėje kažką kieto. Liemenę išardė ir rado pergamento ryšulėlį su įdėtu į jį popieriaus lapeliu. Apžiūrėjus paaiškėjo, kad tai yra juodraštis (popieriuje) ir švaraštis (pergamente) rašto, dėl kurio vėlesnių šimtmečių biografai, filosofai ir teologai prirašys dešimtis puslapių polemikos, istorinių ir teologinių samprotavimų. Raštą pavadins „Memorialu", arba „Paskalio amuletu", ir daugelis tyrinėtojų jį įvertins kaip paskutinių penketo šešeto mąstytojo gyvenimo metų programą.

Joks rimtas Paskalio raštų leidimas, joks biografijos tyrinėtojas nenutyli dokumento teksto, žyminčio mokslininko likimo vingį.

1654 DIEVO MALONĖS METAI

Pirmadienis, lapkričio 23 diena, šventojo Klemenso popiežiaus ir kankinio bei kitų kankinių diena.

Šventojo kankinio Krizogono ir kitų dienos išvakarės. Maždaug nuo dešimtos su puse valandos vakaro iki pusės pirmos nakties.

UGNIS

Abraomo Dievas, Izaoko Dievas, Jokūbo Dievas,
bet ne Filosofų ir mokslininkų Dievas.
Tikrumas. Tikrumas. Jausmas, Džiaugsmas, Taika.
Jėzaus Kristaus Dievas.
*D e u m m e u m e t D e u m v e s t r u m**.
Tavo Dievas bus mano Dievas.
Užmiršti pasaulį ir viską, išskyrus Dievą.
Jį rasti galima tik ten, kur nurodo Evangelija.
Žmogaus dvasios didybė.
Teisingasis Tėve, pasaulis nepažino tavęs, o aš tave pažinau.
Džiaugsmas, Džiaugsmas, Džiaugsmas, džiaugsmo ašaros.
Aš išsiskyriau su juo.
*D e r e l i q u e r u n t m e f o n t e m a q u e v i v a e***.
Mano Dieve, nejaugi tu mane apleisi?
Nebesiskirsiu su juo per amžius.

* Mano Dievą ir jūsų Dievą (lot.).
** Likau atskirtas nuo gyvojo vandens šaltinio (lot.).

Tai yra amžinasis gyvenimas, tegu pažins jie tave vienintelį tikrąjį Dievą ir tavo atsiųstąjį J. K.

Jėzus Kristus ___________________________

Jėzus Kristus ___________________________

Aš išsiskyriau su juo. Aš bėgau nuo jo, išsižadėjau, nukryžiavau jį.

Nebesiskirsiu su juo niekada! ___________________

Jį išsaugoti galima tik ten, kur nurodo Evangelija.

Atsižadėjimas visiškas ir džiaugsmingas.

Paskubomis karštligiškai virpančia ranka užrašytas mintis po keleto valandų Blezas rūpestingai perrašo į pergamentą, pridėdamas Biblijos ištraukų ir dar keletą eilučių:

Visiškas nuolankumas Jėzui Kristui ir mano dvasios tėvui.

Amžinas džiaugsmas už vieną pareigos įvykdymo žemėje dieną.

Non obliviscar sermones tuos. Amen.*

Kas tai yra?

Per tris su viršum šimtmečių prisirinko daugybė atsakymų ir paaiškinimų: „regėjimo" užrašas, nepaprasta naktinės ekstazės stenograma, magiški burtažodžiai, „malda", atkurta kliedesio haliucinacija, „aukštesniųjų jėgų" įkvėpta pranašystė ir t. t. „Memorialas"— ir tai iš karto krinta į akis — nei stiliumi, nei tuo labiau turiniu nepanašus nė į vieną iš iki šiol žinomų Paskalio kūrinių. Bet kartu tas nuostabus minties aiškumas, glaustumas ir vaizdingumas, kurį tyrinėtojai visuomet akcentuoja kaip vieną didžiausių Paskalio stiliaus privalumų, pasireiškia, kaip matyti, ir „Memoriale". Tai visai ne „sąmonės srautas", įprastas XX amžiaus modernistinei literatūrai, ne alogiškos, krinkančios sąmonės paveikslėlis. Šia prasme yra reikšminga pati „Memorialo" pradžia, kur su gamtotyrininkui būdingu tikslumu užfiksuotas naktinės „ekstazės" laikas. Kad ir koks žmogaus protui sunkiai suvokiamas būtų Paskalio išgyvenimas, mes matome, jog jis nė akimirką nenustoja buvęs mokslininkas, įdėmiai ir tarsi iš šalies stebintis, kas vyksta. Tai, kad po kurio laiko Paskalis švariai perrašo „ekstazės" juodraštį, yra geriausias šio teiginio įrodymas. Kartu jis tarsi leidžia „atvėsti" jį sukrėtusiems įspūdžiams ir tik po to perrašo tekstą į pergamentą.

Nors Paskaliui, kaip matėme, pavyko nuslėpti nuo amžininkų

* Tebūnie neužmirštami tavo pamokymai. Amen. (lot.).

„Memorialo" tekstą, pats įvykis pasirodė esąs toks svarus, kad paliko žymę visame tolesniame jo gyvenime, dramatiškame Paskalio — aukštuomenės žmogaus ir mokslininko ginče su Paskaliu — vienuolyno įnamiu ir mąstytoju.

„Memorialas" turi ypatingą reikšmę Paskalio biografijai. Užtenka tik įsivaizduoti, kad jis niekada nebuvo aptiktas, ir Paskalio gyvenime neišvengiamai atsiranda savotiška neįžvelgiama sritis, kuri lieka mįslė tiek jo biografijos, tiek kūrybos tyrinėtojui. Nors Paskalis paliko nemažai religinių tekstų, nė vienas jų taip neatskleidžia savo autoriaus, kaip „Memorialas". Pirmąkart čia Paskalio išsakytas giluminis prieštaravimas tarp mokslo ir tikėjimo, filosofijos ir teologijos ryškiai paženklins visą jo likimą. „Memoriale" Paskalis sukyla prieš patį save, sukyla su tokiu aistringu įsitikinimu, kurio pavyzdžių ne tiek jau daug visoje žmonijos istorijoje. Nors ir kokios būtų mums neaiškios „Memorialo" parašymo aplinkybės, tačiau nežinant šio dokumento, paties Paskalio neįmanoma suprasti.

Blezas niekam, net Žaklinai, nesako, kas atsitiko, tačiau staigiai nutraukia beveik visas aukštuomenės pažintis ir rengiasi kuriam laikui išvykti iš Paryžiaus, jausdamas, kad jam reikia atsiskirti nuo žmonių. Jam būtinai prireikia ir dvasios tėvo, tačiau jo ilgai neranda. Gruodžio 8 dieną Blezas ilgai kalbasi su seserimi Port Rojalio priimamajame, o paskui eina su ja pasiklausyti Sengleno pamokslo. Jiems įėjus į bažnyčią, Senglenas jau buvo sakykloje. Tas pamokslas taip atitinka to meto Paskalio vidinę būseną ir taip jį apstulbina, kad jis mato jame „Dievo pirštą". Išeidamas iš bažnyčios, jis prisipažįsta Žaklinai, kad jam visą laiką atrodė, jog pamokslas skirtas specialiai jam, nors Senglenas nė neįtarė jį čia esant.

Po keleto dienų ligotas ir atsargus Senglenas sutinka kurį laiką pabūti Blezo dvasios tėvu. Žaklinos žodžiais, Blezas puola į jo rankas kaip „nuolankus ir paklusnus vaikas, pasiryžęs įvykdyti bet kuriuos įsakymus". Senglenas pritaria Paskalio ketinimui pabūti pačiam su savimi ir ragina jį greičiau palikti sostinę. Blezas papasakoja apie savo planus kunigaikščiui de Roanė, kuris palaimina jo išvykimą ir ne be ašarų 1655 metų sausio 7 dieną palydi Paskalį: su kunigaikščiu de Liujinu Blezas išvažiuoja iš Paryžiaus ir gyvena jo Vomiurjė pilyje, esančioje netoliese nuo užmiesčio Port Rojalio, į kurio celę jis netrukus persikrausto, neradęs pilyje pakankamai vienatvės.

PORT ROJALYJE

1

Port Rojalis buvo vienas iš daugelio tų Prancūzijos vienuolynų, kuriuos XVII a. pradžioje buvo apėmęs katalikybės renesansas, prasidėjęs kaip reakcija į liuteronybę ir kalvinizmą bei jų iškeltas katalikų bažnyčios negeroves, kaip atsvara humanistiniam renesansui. O negerovių iš tiesų buvo per akis. Kaip yra žinoma, dėl didžiulių beneficijų aukštųjų dvasininkų postai dažnai buvo laikomi pelninga vieta, trokštama karjera ir kitokios sėkmės šaltiniu. Gana dažnai tuos postus gaudavo gryniausi pasauliečiai, gyvenę kaip tikri feodalai, diplomatai, elegantiški kurtizanai ir t. t., už visai žemiškus nuopelnus. Kai kurie šias pareigas paveldėdavo iš anksto, dar lopšyje tebegulėdami. Tokių žmonių paskirti parapijų kunigai kartais nemokėdavo nei skaityti, nei rašyti, nesuvokdavo savo skelbiamų dalykų prasmės. Apie varganą parapijų bažnyčių būklę žinomas to meto kunigas Burduazas rašė: „Jeigu koks Japonijos stabmeldys pamatytų vieną iš kaimo bažnyčių — skurdžią, nešvarią, apgriuvusią — tai pamanytų, kad ji veikiau tinka gyvuliams laikyti".

Ne ką geresnė padėtis buvo ir kai kuriuose juodosios dvasininkijos (vienuolių) ordinuose: vienuoliai nesilaikė įžadų, dažnai įsismagindavo ir visai palaidai gyventi.

Uolieji katalikų veikėjai piktinosi ir ieškojo būdų bažnyčiai stiprinti. Vienas žymiausių iš jų buvo kardinolas Beriulis, įkūręs kunigų kongregaciją, kuri pagal jo sumanymą turėjo būti tobulo pareigų atlikimo pavyzdys visai baltajai dvasininkijai ir šiuo atžvilgiu nė kiek nenusileisti griežčiausios tvarkos vienuolių ordinams. Kapucinai savo veikloje pabrėždavo neturtą, kartezininkai — atsiskyrimą nuo pasaulio, jėzuitai — paklusnumą ir t. t., o naujoji kongregacija, Beriulio nuomone, turėjo išsiskirti ypatinga vidine Jėzaus Kristaus meile. XVII a. viduryje tokių pastangų padariniai buvo jau gana žymūs; tarp kitų skambių apibūdinimų XVII amžių Prancūzijoje istorikai vadina „šventųjų amžiumi". Prieš mirtį Sen Siranas yra sakęs, kad kunigais tapdavo net tie žmonės, kurie anksčiau bjaurėjosi dvasininkija.

Didelių reformų padaryta ir vienuolių ordinuose. Juose pamažu buvo atkuriamas pirmykštis griežtumas, be to, XVII a.

pirmojoje pusėje atsirado daug naujų vienuolynų (pavyzdžiui, Paryžiuje jų padaugėjo triskart), neatpažįstamai keitusių miesto veidą.

2

Už šešių ljė nuo Paryžiaus siaurame slėnyje tarp miškų esantis Port Rojalis buvo įkurtas 1204 metais. Port Rojalis išvertus reiškia „karaliaus prieglobstis". Legenda pasakoja, kad kartą per medžioklę paklydęs Pilypas II Augustas šiame slėnyje saugiai įsitaisęs ir ten jį suradę tarnai ir dvariškiai. Vienuolynas priklausė benediktinams. Vieta jam buvo parinkta pagal įkūrėjo taisyklę: istoriniuose padavimuose sakoma, kad savo vienuolynus jis steigdavęs nuošaliausiuose užkampiuose, iš kur nematyti pasaulio, o atsiveria vien tik dangus. Iš pradžių Port Rojalio nuošaluma ir dvasia gerai atitiko viena kitą: vienuoliai griežtai ir tiksliai laikėsi įžadų, drausmė buvo nepažeidžiama.

Ilgainiui vaizdas kito, o XVI a. pabaigoje jau labai smarkiai ėmė skirtis nuo pirmykščio..

Istorinis Port Rojalio likimas XVII a. glaudžiai susijęs su Antuano Arno šeima, kurios nariai sudarė savotišką šio vienuolyno branduolį. Iš Overnės kilęs Antuanas Arno buvo garsus Paryžiaus advokatas. Ypač daug triukšmo sukėlė jo ginamoji kalba Paryžiaus universiteto vardu, susijusi su pasikėsinimu į Henriko IV gyvybę ir nukreipta prieš jėzuitus. Nors jėzuitai pasiekė, kad debatai nebūtų vieši, būriai žmonių prie uždarytų teismo pastato durų laukė sprendimo. Patyręs advokatas kuo geriausiai pasinaudojo šiomis aplinkybėmis, paryškinusiomis piktavališką jėzuitų kaltę; iškalbingai pasmerkė jų pasalumą ir veidmainystę. Ši kalba šiek tiek prisidėjo prie jėzuitų išvarymo iš Prancūzijos po naujo pasikėsinimo į karaliaus gyvybę 1594 metais. Jėzuitai už tokius išpuolius nedovanodavo ir vėliau ne kartą stengėsi vienaip ar kitaip pakenkti drąsaus ir iškalbaus oratoriaus palikuonims...

Žymiajam advokatui gimė dvidešimt vaikų, iš jų gyvų liko dešimt. Daugiausia buvo mergaičių, ir Antuanui Arno dažnai reikėdavo pagalvoti, kur jas įtaisyti. Vyriausiajai dukteriai buvo nuskirta tekėti ir gyventi pasaulietiškai, o kitoms dviem vyresniosioms tėvas nusprendė gauti dvasines pareigas vienuolynuo-

se. Nepaisydamas vaikų protestų ir dėl mergaičių amžiaus iškilusių keblių bažnytinių formalumų (viena buvo pusaštuntų, kita — pusšeštų metų), jis savo sumanymą įvykdė. Duktė Žaklina, tapusi motina Anželika, gavo Port Rojalio koadjutorės* vietą, o po kurio laiko, 1602 metais, kai jai dar nebuvo sukakę vienuolika, tapo to pat vienuolyno abate**. (Jos sesuo Žana, gavusi vienuolišką motinos Agnietės vardą, vadovavo Sen Siro abatijai.)

Tuo metu vienuolyne nebuvo akivaizdžios netvarkos, nors anksčiau kartais pasitaikydavo, bet trūko kadaise viešpatavusio pamaldumo ir griežto įžadų laikymosi: vienuolis nuodėmklausys prastai mokėjo katekizmą ir retai sakė pamokslus; trylika vienuolyne buvusių vienuolių tik per didžiąsias šventes eidavo komunijos, jos su malonumu dalyvaudavo karnavaluose, per kuriuos pasauliečių papratimu mūvėdavo pirštines, būdavo su kaukėmis. Tokia tvarka liko ir vadovaujant jaunajai abatei. Po kelerių metų motinai Anželikai užėjo smarki dvasinė krizė: ji manė nesugebanti vadovauti Port Rojaliui ir nutarė bėgti iš vienuolyno. Dėl rimtos ligos šio ketinimo ji neįvykdė, o išgijusią tėvai perkalbėjo neatsisakyti savo pareigų. Anželika nusileido. Taip prabėgo dar metai, o 1608 metais, kažkokio keliaujančio kapucino pamokslo paveikta, Anželika sumanė reformuoti Port Rojalį ir netrukus energingai ėmėsi įgyvendinti savo planus.

1625 metais vienuolių jau buvo aštuoniasdešimt, ir visa jų bendruomenė, gavusi „Šventosios Komunijos seserų" vardą, 1626 metais persikėlė į Paryžiaus Sen Žako priemiestį, kur seserijai buvo nupirktas ir specialiai pertvarkytas namas (1648 metais, Paryžiaus arkivyskupui leidus, daugelis vienuolių vėl persikraustė į užmiesčio Port Rojalį, bet abu namai ir toliau priklausė tai pačiai abatijai). Paryžiuje į vienuolyną atėjo daug kilmingų damų (tarp jų ir būsimoji Lenkijos karalienė Marija Gonzag), kurios vienuolyne gyveno kaip pasaulietės pensione. Nuo vienuolių pensionininkės skyrėsi tuo, kad dažnai pamiršdavo kur esančios ir įsitraukdavo į rūmų intrigas, politiką, pramogas. Griežtoji Anželika Arno, nesivaržydama tituluotų personų („karaliai ir karalienės Dievui yra niekas, ir jų padėties

---

* Vienuolyno viršininkės padėjėja.

** Vienuolyno viršininkė.

tuštybė kelia jam veikiau pasibjaurėjimą, o ne meilę"), stengėsi „išskirstyti tas damas, nes kartu būdamos jos gadina viena kitą. Šukuosenos, brangenybės, apdarai nuolat minima jų pašnekesiuose, o krikščioniškiems pokalbiams tai neleistina".

3

Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio, kai vienuolynui ėmė vadovauti Sen Siranas, Port Rojalis tapo svarbiausiu jansenizmo atramos centru. Tuo metu prie užmiesčio Port Rojalio susidarė vyrų atsiskyrėlių grupė (čia buvo kilmingų bajorų ir teisėjų, mokytų teologų ir paprastų valstiečių, gydytojų ir kariškių), vadovaujama Antuano Arno, daugiavaikio advokato sūnaus, ir jo giminaičių. Žinomiausi jų — Lemetras, Antuanas Arno, Nikolis, Lanslo. Su visais jais Paskalis gerai susipažino gyvendamas Port Rojalyje. Vienas pirmųjų atsiskyrėliu tapo Lemetras, Anželikos Arno sūnėnas. Dvidešimt vienerių metų Lemetras jau buvo garsus ir labai populiarus Paryžiaus advokatas. Parlamento* patalpos sausakimšos prisirinkdavo žmonių, kai jis sakydavo kalbas, o pamokslininkai, bijodami, kad katedros neištuštėtų, ateidavo jo pasiklausyti ir pasimokyti iškalbos. Pradėdamas eiti kanclerio pareigas, Segjė pavedė jam pasakyti tris iškilmių kalbas trijose skirtingose vietose (parlamente, karaliaus taryboje ir mokesčių rūmuose). Tos kalbos, kaip prisimena vienas amžininkų, visus žavėjo dar ir tuo, kad, pasakytos ta pačia tema, buvo visai nepanašios viena į kitą. Kancleris be galo džiaugėsi ir toliau Lemetrą visaip globojo. Lemetro šlovė buvo tokia didžiulė, kad kai kurie laikė ją esant vertesnę už Rišeljė šlovę. Jaunasis advokatas rengėsi vesti, jam atsivėrė plačios perspektyvos, bet staiga viskas virto kitaip: jį sukrėtė dorovinis dvasios lūžis, kuris tais laikais buvo ištikęs daugelį Blezo Paskalio amžininkų. Lemetras dar mėnesį advokatavo, bet jau be užsidegimo. Netekęs tokio advokato, Rišeljė pareiškė nepasitenkinimą, o Segjė palaikė jį bepročiu, kai tas atsisakė siūlomų bažnytinių beneficijų. „Monsinjore,— rašė Lemetras atsakydamas kancleriui,— aš atsisakau ne tik savo profesijos, kurią jūs padarėte labai garbingą ir labai pelningą, bet ir visko, ko galėjau tikėtis ir trokšti šiame

* Ikirevoliucinės Prancūzijos teismo.— *Vert. pastaba.*

pasaulyje... Aš taip pat absoliučiai atsisakau dvasinių pareigybių, kaip ir pasaulietinių; aš noriu ne pakeisti garbės potroškius, o jų visai neturėti". Port Rojalyje Lemetras kuo uoliausiai niko į fizinį darbą, ilgai kasdavo žemę, per vidurdienio karščius kuldavo javus, šaltomis žiemomis nekurdavo ugnies. Po sunkių darbų Lemetras užsidarydavo savo celėje, kur mokėsi senųjų kalbų, kad geriau suprastų Bibliją, skaitė ir vertė bažnyčios tėvų raštus.

Po Sen Sirano mirties tarp atsiskyrėlių žymiausias, faktiškai Port Rojalio idėjinis vadovas, buvo Antuanas Arno, vadinamas „didžiuoju Arno", Lemetro dėdė. Antuanas Arno buvo jauniausias didžiašeimio advokato sūnus, bet, skirtingai nuo savo bendravardžio tėvo, paveldėtą iškalbos dovaną jis paskyrė teologijai: per visą gyvenimą parašė daugybę įvairių religinių kūrinių. Lemiamos reikšmės turėjo Arno susitikimas su Sen Siranu, kuris gabų jaunąjį teologą atitraukė nuo scholastinių tyrimų ir nukreipė jo dėmesį į Augustino veikalus. Arno vis dėlto gerokai skyrėsi nuo Sen Sirano ir kitų dvasinių Port Rojalio vadovų kovingumu, polemiko bei publicisto talentu ir tuo, kad ištikimai laikėsi racionalistinės Dekarto filosofijos, didžiausiu autoritetu pripažino protą. Sorbonos daktaras Arno buvo pagarsėjęs kaip vienas mokyčiausių to meto žmonių. Prancūzų klasicizmo teoretikas Bualo laikė jį „labiausiai mokytu iš visų mirtingųjų", o Leibnicas vėliau siekė jo palankumo.

Artimiausias ir ištikimiausias Antuano Arno draugas Pjeras Nikolis, Anatolio Franso žodžiais tariant, buvęs švelniausias žmogus pasaulyje, tarsi papildė ir tramdė nenumaldomo polemiko nenuolankumą. Kai Liudviko XIV vyriausybė ėmė dar labiau persekioti jansenistus, jis lydėjo „didįjį Arno" į tremtį. Nikolis atsidėjęs nagrinėjo dorovės problemas, o išlikę „Moralės etiudai" padėjo susidaryti nuomonę apie jį, kaip apie „Paskalį be stiliaus". Kartu su Arno Nikolis parašė „Port Rojalio logiką", kurioje apibendrinta jansenistų mokyklų pedagoginė veikla.

Vis dėlto svarbiausias pedagogikos teoretikas ir jansenistų mokyklų organizatorius Port Rojalio bendruomenėje buvo Klodas Lanslo, sukūręs „Naują metodą lengvai ir greitai mokytis lotynų kalbos" ir tokius pat „naujus metodus" mokytis graikų, ispanų ir italų kalbų. Žinomiausias Lanslo kūrinys —„Graikiškų šaknų sodas"— parašytas eilėmis. Kartu su Arno jis dar sudarė „Bendrąją ir sisteminę gramatiką".

Tokioje draugijoje, visai nepanašioje į salonų susibūrimus, ir atsidūrė Blezas Paskalis 1655 metų sausio mėnesį. Paryžiuje ėmė sklisti įvairūs gandai apie naująjį „vienuolį", bet Blezas nekreipė į juos jokio dėmesio. Jis rašo Žaklinai į Paryžių, kad Port Rojalyje gavęs celę, keliąsis labai anksti ir dalyvaująs visose pamaldose, pasninkaująs, kad iš indų teturįs tik molinį puodelį ir medinį šaukštą. Nors taisyklės čia griežtos ir kertasi su gydytojų rekomendacijomis, jis nejunta jokių nepatogumų, atvirkščiai, nuo to jo sveikata gerėja, kyla dvasinė nuotaika. Sesers žodžiais tariant, „neįveikdamas pasibjaurėjimo visais savo daiktais", jis liepia iš Paryžiaus buto išnešti baldus, kilimus, nuimti apmušalus, „kaip prabangos dalykus, reikalingus tik akiai džiuginti". „Jūs net šepečius priskyrete prie nereikalingų daiktų",— su švelnia ironija pastebi Žaklina viename laiške broliui. Tačiau apskritai griežtoji sesuo pritaria jo naujiems užmojams: „Aš giriu nekantrumą, su kuriuo jūs atmetėte viską, kas turi nors menkiausią aukštos padėties žymę, bet ir stebiuosi, kad Dievas siuntė jums šią malonę, nes, mano nuomone, jūs nusipelnėte, kad kvapas liūno, į kurį jūs taip uoliai grimzdote, dar kurį laiką būtų jus paerzinęs..."

Tačiau „liūno", t. y. įprastinių užsiėmimų ir pasaulietiško gyvenimo, Blezas kol kas negali visiškai atsikratyti. Jis nepasidaro tikras atsiskyrėlis, dažnai palieka celę ir ilgokai apsibūva Paryžiuje, savo namuose, kur dar gyvena Luizos Delfo (buvusios Etjeno Paskalio tarnaitės) sesuo ponia Pinel su vyru ir vaikais. Ponia Pinel, turinti liokajų su virėja, tvarko Paskalio ūkį. 1655 metų sausio mėnesį Žaklina, susirūpinusi dvasine brolio būsena, rašo Žilbertai į Klermoną, kad Blezas šiuo metu gyvenąs Paryžiuje, bet „tikiuosi, kad jis kaip įmanydamas stengsis greičiau grįžti į savo nuošalybę".

O jaunosios vienuolės Sent Eufemijos būsena jai pačiai ne tik visai patinka, bet ir teikia jėgų pakiliai veiklai. Kadaise buvusi gabi poetė džiaugdamasi praneša, kad dabar įgudusi šluoti grindis, plauti indus, išmokusi verpti ir siūti. Netrukus išryškėja pedagoginiai Žaklinos gabumai, jai patikima prižiūrėti, kaip jansenistų mokyklose auklėjami vaikai.

Tose mokyklose, arba — klasėse, kuriose buvo auklėjami vaikai nuo ketverių iki aštuoniolikos metų (po šešis grupėje),

buvo mokoma geresniais ir racionaliais metodais (apie jų savitumą galima spręsti iš Port Rojalio pedagogikos veikalų pavadinimų), auklėtiniai gaudavo solidų išsilavinimą, o vietos spaustuvėje buvo spausdinami labai geri vadovėliai. Klestėjimo metais jose dažnai pasitaikydavo iš aukštųjų prancūzų aristokratijos sluoksnių kilusių vaikų. Nuo 1654 metų tetos prižiūrimos Port Rojalyje buvo auklėjamos Žilbertos dukterys Žaklina ir Margarita Perjė.

Nuostatuose, kuriuos rūpindamasi vaikų auklėjimu sudarė sesuo Sent Eufemija, buvo sakoma, kad skaitymo tikslas yra ne pramoga, ne smalsumo ar noro būti mokytam tenkinimas, o savo ydų taisymas. Pagal nuostatus vaikams buvo draudžiama be leidimo perduoti knygas vienas kitam, skaityti auklėtojo nenurodytus puslapius, „nes reta knygų, kuriose nebūtų praleistinų vietų". Apie netvarkingo skaitymo žalą rašė ir Nikolis: „Romanų kūrėjas ir teatro poetas — tai viešas nuodytojas, ne kūno, o tikinčių sielų nuodytojas, ir reikia į jį žiūrėti kaip į nesuskaitomų dvasinių žmogžudysčių kaltininką, jau įvykdžiusį arba galintį įvykdyti jas savo žalingais rašiniais".

Tokia griežta „mažosios mokyklos" auklėjimo orientacija skyrėsi nuo jėzuitų koležų. Dar didesnis skirtumas tarp tų mokyklų išryškėja panagrinėjus dienotvarkę ir požiūrį į dorovinį auklėjimą, apie kurį galima spręsti iš tų pačių Žaklinos Paskal parašytų nuostatų. Juose sakoma, kad auklėtojai turi žadinti vaikus žodžiu „Jėzus", o jie turi atsakyti „Ačiū Viešpačiui". Mergaitės turi rengtis greitai, kad išvarytų tinginį ir atprastų nuo žalingų įpročių rūpintis savo kūno puošimu. Šukuodamos ir rengdamos mažesniąsias, vyresniosios mergaitės turi joms kartoti maldas, o ne glamonėti jas. Po pamokų vaikai turi žaisti arba dirbti tyliai, kiekvieną veiksmą pradėdami ir baigdami malda. Žaisti, skaityti ir dirbti reikia pakaitomis, kad neliktų laiko dykinėti.

Reikia ugdyti vaikų paprastumą, atpratinti juos nuo visokių išsisukinėjimų ir gudravimų, bet tai reikia daryti taip, kad paprastumas nevirstų apsimetimu. Bausmės, sakoma nuostatuose, turi auklėti, o ne pykdyti vaikus, su jais reikia elgtis griežtai, bet švelniai, su rūpestingu gailestingumu, ne barti, o pagarbiai įtikinėti, nė vieno neišskiriant (šį lenktyniavimo dvasios trūkumą pastebėjo Blezas, rašęs, kad pavydo ir garbės troškimo neskatinamus Port Rojalio vaikus dažnai apimdavo vangumas).

Ypač daug dėmesio Žaklinos Paskal nuostatuose skiriama patiems mažiesiems. Iš auklėtojų reikalaujama maitinti ir auklėti juos „kaip mažus balandėlius", rūpintis mažiausiomis išorinėmis smulkmenomis. Pati Sent Eufemija rašė seseriai: „Aš taip pat rūpinuosi patenkinti daugumą jų menkų išorinių reikmių — gauti apavo, drabužių, adatų, siūlų ir t. t.".

Blezas persiima jansenistų mokyklų veikla, susidomi dėstymu jose ir siūlo savo mokymo skaityti metodą, kurį vėliau „Bendrojoje ir sisteminėje gramatikoje" išdėstė Arno ir Lanslo.

1655 metų spalio mėnesį Žaklina prašo brolio pranešti visus jo mokymo skaityti metodo ypatumus, „kai vaikai gali visai nežinoti raidžių pavadinimų". Šiuo metodu norėta palengvinti mokytis abėcėlės: iš pradžių mokoma tarti „tik balses ir dvibalses, o ne priebalses, kurias reikia tarti įvairiai sujungtas su tomis pat balsėmis ir dvibalsėmis skiemenyse ir žodžiuose". Raidžių jungimo į žodžius ypatumų iškėlimas vietoje tradicinio kiekvienos raidės įsiminimo atskirai gerokai padėjo suprasti skirtumą tarp raidžių ir junginių tarimo, buvo plačiai praktikuojamas Port Rojalio pedagogų.

Tačiau tai dar ne viskas. „Mažosioms mokykloms" jis rengia vadovėlį „Geometrijos elementai" ir, naudodamasis pasaulietinės veiklos patirtimi, rašo du fragmentus —„Apie matematinį protą" ir „Įtikinimo menas",— kuriuos ketino dėti į vadovėlį kaip filosofinę pratarmę. Paskaliui rūpi ir buitiniai Port Rojalio gyventojų reikalai: vienuolyno šuliniui jis sumano įtaisyti specialų keliamąjį mechanizmą. Žaklina nuoširdžiai džiaugiasi naujuoju brolio gyvenimu, bet, žinodama aistringą Blezo potraukį į mokslą, bijo, kad jis negrįžtų į pirmykštį gyvenimą, o jo atsižadėjimas jai atrodo ne itin nuoseklus.

5

Poną de Sasi, „didžiojo Arno" sūnėną, Senglenas paskyrė Port Rojalio viršininku tada, kai pats dėl ligos nebegalėjo šių pareigų eiti. Dabar jis vis rečiau kopdavo į sakyklą, beveik nebevadovavo pasauliečiams, daugiausia buvo užsiėmęs vienuolyno vidaus reikalais.

Ragindamas Blezą atvykti į užmiesčio Port Rojalį, jo dvasios vadovu jis paskyrė atsiskyrėlį de Sasi; ponas Arno, sakė

Senglenas, būsiąs Paskaliui mokslo darbų kompanionas, o ponas de Sasi išmokysiąs juos niekinti. Tačiau de Sasi buvo kur kas atlaidesnis už Žakliną „protingų džiaugsmų" ir „leistinų dvasios žaidimų" atžvilgiu. Negana to, kuklus, tylus ir atsargus dvasininkas mokėjo „nusileisti" iki pašnekovų lygio ir prie jų prisitaikyti.

Vieną žiemos vakarą de Sasi su savo sekretoriumi Fontenu užėjo į Blezo celę ir paprašė Paskalio, kuris Port Rojalyje jau buvo pagarsėjęs kaip filosofijos žinovas, pasamprotauti apie šį dalyką. Iš Fonteno atpasakojimo ir žinomas įsidėmėtino pokalbio tarp Paskalio ir de Sasi turinys, atskleidžiantis kai kuriuos atskirus ir visuotinius šio mąstytojo filosofijos teiginius. Iš pradžių Fontenas apibūdina Blezą kaip be galo patyrusį matematiką, kaip mokslininką, kuriuo žavisi ne tik Prancūzija, bet ir visa Europa. Paskalis, Fonteno žodžiais tariant, turėjo visada guvų ir veiklų, neįsivaizduojamai didelį ir platų, tvirtą ir aiškų, įžvalgų protą, galintį „atgaivinti varį ir įkvėpti gyvybės geležiai".

Pradėdamas dėstyti patį pokalbio turinį, Fontenas paaiškina, kad tai buvęs Paskalio atsakymas į de Sasi klausimą apie skaitomus filosofus. Pasirodė, kad Blezą labiausiai domina stoikas Epiktetas ir skeptikas Montenis.

Paskalio nuomone, Epiktetas — vienas senovės filosofų, geriausiai supratusių žmogaus priedermes ir pareigą savanoriškai klausyti kūrėjo valios, paklusti jam visa širdimi, pripažinti jo valdymą esant teisingą: tokia dvasios nuostata parengianti žmogų nuolankiai sutikti baisiausius įvykius, romiai priderinti savo troškimus prie įvykių eigos. Tačiau stoikas klydęs, manydamas, kad šią pareigą mes galį įvykdyti savo jėgomis, kad laisva valia ir protas įmaną mus padaryti tobulus ir padėti rasti aukščiausiąjį gėrį per mūsų valdžioje esančius dalykus.

Montenio svarbiausiasis principas buvo amžina ir universali abejonė, suformuluota devizu „Ką žinau aš?" ir nenusakoma jokiu teigiamu terminu. Skepticizmas, toliau dėstęs Paskalis, vertęs Montenį visus tikrovės reiškinius laikyti grynomis regimybėmis, lyginti šias regimybes vieną su kita, lygiai taip pat abejoti morales, mokslo, istorijos, teisės ir t. t. tikrumu, rodyti proto silpnumą ir nepajėgumą rasti tiesą bet kurioje srityje.

Kantriai išklausęs vienuolyno vadovas ėmęs gailėti nelaimingojo skeptiko Montenio, plakusio save „abejonių dygliais", ir

dėkoti Blezui, kad taip aiškiai ir tiksliai išdėstęs filosofo principus ir išvadas: be jo pagalbos net ilgiausiai skaitydamas jis nebūtų geriau pažinęs Montenio, kuris neabejotinai būtų pageidavęs, kad jo kūrinius aiškintų tik Paskalis. Tačiau de Sasi pridūręs, kad Montenis galėjęs geriau panaudoti savo skvarbų protą. Pasakęs esąs patenkintas, kad Paskalis visai kitaip naudojąsis savo protu, de Sasi vėl pasirengęs jo klausytis.

Iš absoliutaus abejojimo principo ir visko, kas vyksta, reliatyvumo, toliau kalbėjęs Paskalis, Montenis daręs išvadą, kad tiesa ir gėriu reikią laikyti tas regimybes, kurios geriau padeda išvengti kančių bei mirties, duoda gyventi ramiai ir patogiai.

Lygindamas Epiktetą su Monteniu, Paskalis pastebėjęs, kad jie abu buvę garsiausių pasaulyje filosofijos sektų gynėjai ir padarę toms sektoms būdingų klaidų: pirmasis, suvokęs žmogaus pareigą, nenumanęs jo bejėgiškumo ir apsirikęs, per daug pasikliaudamas žmogaus jėgomis; antrasis, gerai ištyręs žmogaus silpnumą, nežinojęs jo pareigos ir nugrimzdęs į silpnadvasiškumą. Tokių klaidų šaltinis, Blezo nuomone, esąs nemokėjimas skirti „pirmapradės žmogaus būsenų iki nuodėmės" ir po jos. Dėl tokio neskyrimo Epiktetas matęs tam tikrus pirmykščio žmogaus didybės pėdsakus, bet nepastebėjęs dabartinio jo sugedimo, laikė prigimtį sveika, nereikalinga atnaujinimo; Montenis, priešingai, matęs esamą žmogaus menkystę ir nenuvokęs jo pirmykštės didybės, laikęs prigimtį neišvengiamai bejėge ir nepataisoma. Laikydami stiprumą ir silpnumą tos pačios žmogaus prigimties savybėmis, stoikai ir skeptikai niekaip negalėję išspręsti iškilusių prieštaravimų. Tuos prieštaravimus, Paskalio nuomone, sutaikanti ne filosofija, o Evangelija: silpnybė esanti vidinė neatskiriama žmogaus prigimties savybė po pirmapradės nuodėmės, „didybę žmogui duodanti Dievo malonė".

Išvada, kurią padarė Paskalis, trumpai sugretinęs dvi filosofijos sistemas, nepaprastai svarbi vėlesniems jo samprotavimams ir yra tarsi raktas „Minčių" visumai aprėpti ir suprasti. Baigęs kalbėti, Blezas atsiprašęs de Sasi, kad nuo filosofijos peršokęs prie teologijos (nė nemanydamas, kad netrukus jai visai atsidės gana netikėtomis aplinkybėmis).

Fontenas sako, kad de Sasi labai nustebinęs Paskalio mokėjimas taip išmintingai traktuoti skaitomas knygas. Jis palyginęs Paskalį su įgudusiu gydytoju, mikliai išsunkiančiu efektyviausius vaistus iš stipriausių nuodų. Tačiau ne visi žiną tas paslap-

tis, ne visi moką „išrinkti perlus iš mėšlo", ir silpnadvasei daugumai skaityti stoikus ir skeptikus gali būti tik žalinga.

Blezas sutikęs, kad iš tikrųjų, rekomenduojant šiuos filosofus, reikėtų žiūrėti, kad jie atitiktų skaitančiųjų padėtį ir būdą.

Ilgainiui Blezas tolsta nuo grynosios filosofijos, vis labiau persiima teologijos problemomis. Jis atidžiai studijuoja Šventąjį raštą, bažnyčios tėvų veikalus, lanko atsiskyrėlių susirinkimus, kuriuose svarstomi dogmatikos kūrinių vertimai.

Dažnai išvykdamas iš Port Rojalio, Blezas skleidžia savo naująsias idėjas tarp draugų, ir jo paveiktas kunigaikštis de Roanė staigiai pakeičia savo gyvenimą. Dar visai neseniai su Paskaliu jis dalyvavo Puatu apylinkių pelkių sausinimo akcinėje bendrovėje, o dabar, draugo įkvėptas, nenori ir girdėti apie naudingas vedybas, pasiskelbia ketinąs atsisakyti Puatu gubernatoriaus įgaliojimų, kad galėtų įsitaisyti Port Rojalyje. Tokie kunigaikščio siekiai sukėlė giminių pyktį ir smarkius protestus; dėl to Paskalis kad kiek būtų palydėjęs gyvybę. Kartą, kai jis nakvojo draugo namuose, durininkas su durklu įsiveržė į jo kambarį, bet nieko ten nerado: nors nebuvo pratęs taip daryti, tą dieną Blezas išvykò auštant...

Atsitiktinai išvengęs mirties, Paskalis netrukus savo noru veržiasi į itin pavojingą teologinę kovą su kur kas pranašesniu priešininku ir atsiduria nesutaikomų nesutarimų tarp jansenistų ir jėzuitų centre.

„LAIŠKAI PROVINCIALUI"

1

Kad geriau suprastume tos kovos esmę, reikia kaip galima aiškiau įsivaizduoti jėzuitų ordino organizaciją ir veiklos formas, nes Port Rojalio bendruomenė daugeliu atžvilgių nuo jo ryškiai skyrėsi.

„Įleisti jėzuitų ordiną į Rusiją, tai tas pats, kas iš anksto žinant ir sąmoningai įleisti apgavikų, vagių ir į juos panašių gudreivų gaują, ir net ne tas pats, o šimtą kartų blogiau. Vagis savo amatu verčiasi, vartodamas grubias, daiktiškas priemones;

vagis bijo policijos, yra jos persekiojamas, jį šiek tiek prilaiko viešumos baimė. O jėzuitui nėra ko bijoti: jo veikla beveik neapčiuopiama, nejuntama, ji dangstoma dievotumu, o melas taip sumaišytas su tiesa, kad atskirti ją šiame cheminiame tirpale nepaprastai sunku: visokiausias priemones laikydamas tinkamomis savo tikslams, jėzuitas ne tiek pats daro, kiek kitiems įteigia nusikaltimus, paverčia juos žmonių sąžinei doroviškai galimais, retai kada gali būti teisiškai apkaltintas. Yra žinoma, kad pagal jėzuitų mokymą tikslas pateisina nedoriausias priemones, kurių buvo imtasi jam pasiekti..." Taip apie ordiną knygoje „Jėzuitai ir jų požiūris į Rusiją" atsiliepia XIX amžiaus rusų publicistas Jurijus Samarinas.

O štai kaip jėzuitai rašė patys apie save didžiulėje, puikiausiais vario raižiniais papuoštoje knygoje, išleistoje 1640 metais šimtųjų ordino įkūrimo metinių proga ir pavadintoje „Jėzaus draugijos pirmojo amžiaus paveikslai": „Nėra jokios abejonės, kad Jėzaus draugija skiriasi nuo Apaštalų ordino tik įkūrimo laiku; ji nėra naujas ordinas, o tik pirmosios religinės bendruomenės, kurios steigėjas buvo pats Jėzus, atnaujinimas"; be to, ordinas turįs dar du įkūrėjus — Dievo motiną ir... Ignotą Lojolą. Knygoje buvo teigiama, kad jėzuitų draugija spindinti Visatoje kaip Saulė ir Mėnulis, saugodama viską nakties metu, o istoriniam Jėzaus draugijos gyvenimui apibūdinti pasinaudota biblinio Izaijo žodžiais, kuriais jis kreipiasi į judėjus: „Karaliai ir karalienės... veidu į žemę lenksis tau... Tu sotinsies tautos pienu ir karališkąsias krūtis žįsi... Ir tavo tauta... amžinai paveldės žemę". Ir pomirtiniame gyvenime viskas kaip dera: ordinui ištikimas jėzuitas būtinai patenka į rojų, kur jo sielą, atsiskyrusią nuo kūno, pagal ypatingą privilegiją pasitinka pats išganytojas ir nulydi į dangaus karalystę. Pasakodami apie paskirų ordino narių žygdarbius jubiliejinės knygos autoriai vadina juos liūtais, ereliais, apaštalais ir arkangelais, galinčiais daryti bet kokius stebuklus. Pavyzdžiui, joje pasakojama, kad Lojola gyvas būdamas ir savo paveikslu po mirties tramdė audras bei gaisrus, gydė ligonius ir neregius, išvarydavo velnius ir net atgaivindavo numirėlius, o garsusis misionierius Pranciškus Ksavjė jūros vandenį paversdavo gėlu ir sustabdydavo saulę.

Kas per kentaurai? Viena vertus, „apgavikai, vagys ir į juos panašūs gudreivos", o kita vertus —„ereliai, liūtai, Apaštalai, Arkangelai"? Straipsnyje „Popiežiai ir Romos klausimas rusų

požiūriu" Tiutčevas rašė, kad „jėzuitų ordinas Vakarams visada bus mįslė". Pamėginkime nubrėžti ordino veiklos kontūrus, kurie padėtų įminti šią mįslę.

Ordino įkūrėjas, Ispanijos bajoras Ignotas de Lojola, jaunystėje nė nesvajojo ką nors „išgydyti" ar „prikelti iš mirusiųjų", o gyveno kaip pasaulietis. Dar visai jaunas tarnavo pažu karaliaus dvare, paskui stojo į karo tarnybą ir greit įgijo šlovę. Būdamas beprotiškai narsus kautynėse, don Ignotas pelnė kapitono laipsnį, labai patiko damoms, ir karo nuotykių protarpiais jam nestigo meilės nuotykių.

Kartą jam reikėjo vadovauti vieno miesto gynimui nuo prancūzų. Lojola ryžosi beprasmiškai gynybai, nes priešo jėgos buvo daug kartų pranašesnės. Jau pačioje mūšio pradžioje bebaimis kapitonas buvo sužeistas į kairę koją, o po akimirkos sviedinys jam suknežino ir dešiniąją: jis parkrito, ir tvirtovė kaip mat nustojo priešintis. Prancūzų vyriausiasis karo vadas, sužavėtas Lojolos narsumu, pasielgė kilniai: liepė sužeistąjį sutvarstyti ir neštuvais per kalnus pristatyti į tėvų pilį. Netrukus paaiškėjo, kad gydytojų pagalba nebuvo paveiki. Reikėjo laužti dešinę koją ir nupjauti kaulo gabalą. Kai Lojola pagaliau pakilo iš patalo ir galėjo pereiti per kambarį, tai pasibaisėjo aptikęs, kad dešinė koja pasidariusi trumpesnė už kairiąją ir po keliu styro bjauri kaulo išauga, trukdanti apsiauti madingais, aukštais ir siaurais batais. Nusiminęs Ignotas ryžosi naujoms kančioms ir liepė nupjauti atsikišusią išaugą, o trumpąją koją — keletą mėnesių tempti geležinėje mašinoje. Nors nuo skausmo buvo galima išprotėti, jis viską vyriškai ištvėrė, bet koja taip ir nepailgėjo.

Karą ir visokius nuotykius teko pamiršti. Ieškodamas paguodos, Lojola pareikalavo riterinių romanų ir kitokių įdomių kūrinių. Kadangi tėvų pilyje tokių knygų neatsirado, ligoniui beliko skaityti šventųjų gyvenimų rinkinius. Jie pamažu pavergė jo vaizduotę.

Netrukus karo šlovės ir meilės nuotykių miražai nublanko ir visai iš galvos išgaravo. Kartą, kaip tvirtino Lojola, jam pasirodžiusi švenčiausioji mergelė su kūdikėliu Jėzumi ant rankų. Nuo to laiko jis pasirinko ją savo širdies Dama ir nutarė išeiti iš savo protėvių pilies, kad galėtų gyventi kaip keliaujantis dvasinis riteris. Šio gyvenimo pradžioje jis ėmė elgtis visai kitaip, kaip niekad iki šiol nebuvo daręs: tarpais ilgai gyveno tarp li-

gonių ir elgetų, nesikirpo, nesiprausė, mito iš išmaldos, miegojo ant grindų ir ant žemės, plakėsi geležine grandine. Dėl to sunkiai susirgo. Pasveikęs ėmė mažiau plaktis ir nutarė keliauti į Jeruzalę misionieriauti tarp mahometonų, bet misijos nenusisekė. Misionierius nenuleido rankų ir nutarė šviestis: ėmė nuodugniai studijuoti lotynų kalbos gramatiką, filosofiją ir teologiją, nesiliaudamas sakyti pamokslų ir organizuoti nedidelių draugijų.

Vienai tokių draugijų ir buvo lemta tapti jėzuitų ordino pagrindu. 1543 metų rugpjūčio 15 dieną Lojola su šešiais savo draugais iškilmingai pasižadėjo vykti į Palestiną misijų tarp mahometonų, o jeigu per metus šio plano neįvykdytų, tai įsipareigojo pereiti visiškon popiežiaus žinion, kad jis pats skirtų jiems užduotį. Naujoji kelionė į šventąsias vietas nepavyko, ir Lojola su draugais, kurių vis daugėjo, išvyko į Romą pas popiežių prašyti, kad steigtų naują ordiną, kurio nariai, be trijų įprastinių įžadų (skaistybės, neturto ir nuolankumo), turėtų duoti dar ir ketvirtą —„neprieštarauti ir aklai klausyti popiežiaus bei jo įpėdinių ...kad ir į kokias šalis reikėtų eiti Jo šventenybės liepimu". Perskaitęs prašymą, popiežius Paulius III 1540 metų rugsėjo 27 dieną davė sutikimo bulę. Tai taip atsirado „Jėzaus kariauna", virtusi savotiška, popiežiui pavaldžia kariuomene.

2

Svarbiausi ordino uždaviniai buvo kovoti su reformacija, ginti, stiprinti ir plėsti popiežiaus valdžią, stengtis bet kokiomis priemonėmis platinti katalikybę visame pasaulyje, „tapti viskuo visiems".

Ordino steigėjų iškeltų uždavinių paprastumas buvo labai kontrastingas jėzuitų bendruomenės organizacijos sudėtingumui, neapibrėžtai jo padėčiai kitų vienuolių ordinų atžvilgiu, tam tikram ordino nuostatų ir vidaus veiklos slaptumui. Bendruomenės nariai buvo suskirstyti į šešias klases: novicijus, scholastikus, pasaulietinius ir dvasinius koadjutorius, trijų ir keturių įžadų profesus. Kad būtų lengviau valdyti, visos ordino įstaigos buvo paskirstytos po provincijas, į kurias ordinas padalijo visą pasaulį. Provincijos buvo jungiamos į didesnius vienetus — asistencijas, o visai bendruomenei vadovavo generolas (pirma-

sis jų buvo Lojola), renkamas iki gyvos galvos, turintis absoliučią ir neribotą valdžią. Generolas ir asistentai (kaip centrinio aparato nariai) turėjo gyventi Romoje.

Popiežiai suteikdavo ordinui neribotas teises skelbti dievo žodį ir klausyti išpažinčių, todėl dvasininkija ne kartą yra skundusis, kad jėzuitai paveržė iš jos visus ganomuosius. Nepaprastomis privilegijomis ordino nariai buvo atleidžiami nuo visų piniginių prievolių, teismingumo (jie tebuvo teismingi tik Romos popiežiui), turėjo teisę prekiauti ir daryti banko operacijas. Popiežių bulės suteikdavo ordinui įgaliojimus keisti nuostatus, atsižvelgiant į laiko dvasią ir vietos aplinkybes, neatsiklausus Romos katalikų bažnyčios vadovo. Dėl to susidarė keista situacija: popiežiai atsisakydavo galimybės reikalui esant pertvarkyti ordiną, kuris buvo sumanytas kaip jų ištikimas ir paklusnus tarnas. Vien tik grynas ordino privilegijų išskaičiavimas nuostatuose užima 144 skiltis. Be raštiškų privilegijų, buvo duodama įvairiausių žodinių leidimų.

Būdami tokioje išskirtinėje padėtyje, jėzuitai teigdavo nepriklausą nei baltajai, nei juodajai dvasininkijai, esą nepavaldūs nei dvasinei, nei pasaulietinei vyresnybei, o klausą tik savosios korporacijos nutarimų. Iš tiesų jie nedėvėjo sutanų kaip kiti vienuoliai, jų gyvenime nebuvo pamaldaus susikaupimo ir askętizmo, jų bendrabučiai nė kiek nebuvo panašūs į vienuolynus. Negana to, pagal instrukcijas vienuolių drabužiai turėjo derėti ir atitikti šalies papročius. Savaime suprantama, stoti į ordiną galėjo tik fiziškai stiprūs, protingi, ramaus energingo būdo žmonės; turtas ir kilmingumas taip pat buvo gera rekomendacija. Nuostatuose kuo smulkiausiai nusakytas išorinis jėzuitų elgesys, pavyzdžiui, juose yra tokios eilutės: „Galvą palenkti truputį, nenukabinti į šoną; nepakelti akių, o laikyti jas visada žemiau už pašnekovo akis, kad jų tiesiog nematytum; neraukti nei kaktos, nei nosies ir geriau, kad atrodytum malonus ir patenkintas negu liūdnas; lūpų per daug nesučiaupti, bet ir nebūti išsižiojusiam; eisena turi būti ori".

Metodišką visų jėzuito gyvenimo aspektų reglamentavimą dar papildė tiksliai numatyti ir iš dalies konspiratyvūs santykiai tarp įvairių hierarchinių bendruomenės sluoksnių, geležinė kariška drausmė ir visiškas paklusnumas vyresniesiems. Generolo kabinetas Romoje kartu buvo ir bažnytinės politikos kanceliarija, ir didžiulis informacijos rinkimo biuras. Griežtai buvo žiū-

rima, kad ne tik paslaptis, bet ir paprastus bendruomenės reikalus žinotų tik tam tikri asmenys ir tik tiek, kiek reikia.

Vienas generolų prisipažino. „Iš šio kambario aš valdau Paryžių, ne tik Paryžių, bet ir Kiniją, ne tik Kiniją, bet ir visą pasaulį, ir niekas nežino, kaip tai daroma..." Jėzuitų bendruomenės organizacinė struktūra yra aiškiai koncentriška, tam tikru mastu būdinga visoms slaptosioms draugijoms, siekiančioms vienaip ar kitaip įsiviešpatauti visame pasaulyje: siauras ratas viską žinančių vadovų, nuo kurių eina platesni eilinių vykdytojų ir prijaučiančių ratai (dėl to vienas ordino atsiradimo tyrėjų teigė, kad Lojola savo įstaigą nukopijavo nuo musulmonų brolių, kurie šventai saugo pagal informuotumo pakopas žinomas paslaptis). Tegu kitos religinės brolijos, rašė Lojola, pranoksta mus apdarų paprastumu, pasninku ir maldomis; mūsų broliai turi nustelbti kitus besąlygišku paklusnumu, bet kokios valios ir savo nuomonės atsižadėjimu. Pats Lojola sakydavo, kad pirmuoju popiežiaus paliepimu jis išplauktų į jūrą laivu be stiebo, burių ir vairo, o ordino nuostatuose pasakyta, kad pavaldinys privalo paklusti vyresniajam „kaip lavonas, kurį galima bet kaip apversti, kaip lazda, kuri paklūsta kiekvienam judesiui, kaip vaško rutulys, kurį galima perlipdyti ir tempti visomis kryptimis".

3

Viena tikslų siekimo formų ordino steigėjai laikė savo valdžios plėtimą į stabmeldžių šalis. Vykdydamas šį planą, ordinas atskleidė visą savo šaunybę.

Jėzuitų misijos Afrikoje, Azijoje ir Amerikoje buvo didžiulės. Misionieriai, kurių žymiausias buvo Pranciškus Ksavjė, nepabūgę maro apimtų gyvenviečių, kaukolių medžiotojų ir žiaurių naujo tikėjimo persekiotojų, visur skleidė katalikybę, už tai dažnai mirdavo kankinių mirtimi. Tačiau šis pirmųjų atradėjų pasiaukojamas entuziazmas dažnai tiek teduodavo naudos, kad didžiulę daugybę kitatikių tik formaliai, tiesiog mechaniškai atversdavo į tikrąjį tikėjimą. Istorikai teigia, kad Ksavjė per dešimt metų nukeliavo didžiulį atstumą: aplankė 52 valstybes ir pats vienas apkrikštijo apie milijoną stabmeldžių. Nemokėdamas kaip reikiant Rytų kalbų, Ksavjė sakė stabmeldžiams

mažai suprantamus pamokslus, kuriuose pirmučiausia stengėsi pavaizduoti pragaro baisenybes, masiškai krikštijo savo klausytojus ir, vadovaudamasis šūkiu „Amplius! Amplius!"*, skubėdavo į kitą šalį. Šimtai tūkstančių „naujatikių", atsivertusių veikiau iš baimės, o ne iš sąmoningo įsitikinimo, daugiausia priklausė žemiesiems visuomenės sluoksniams.

Aukštieji sluoksniai kur kas mažiau pasitikėjo ir labiau priešinosi misionierių skleidžiamam tikėjimui. Prie jų jėzuitai ėmė suktis visai kitais būdais ir atitinkamomis priemonėmis. Pavyzdžiui, italų jėzuitas Nobilis, platinęs katalikų tikėjimą Pietų Indijoje, sumanė patraukti į savo pusę aukščiausiąją kastą — brahmanus. Jis nusiskuto, apsirengė pagal vietos papročius, nusidažė kaktą geltonu sandalmedžio tepalu (skiriamasis brahmanų ženklas), ėmė maitintis daržovėmis ir vandeniu. Po metų brahmanai pripažino jį turint „devyniasdešimt šešias tikrojo išminčiaus tobulybes" ir priėmė į savo kastą. Po to Nobilis atsisakė bet kokių kontaktų su parijais, bendravo tik su aukštųjų kastų nariais, skelbdamas jiems krikščionybę, gerokai panašią į induizmą. Nobilis varė savo darbą iki pat mirties 1656 metais ir savo metodu „užkrėtė" visus Pietų Indijos jėzuitus, kurie ėmė verstis brahmanais, fakyrais ir t. t., be to, pradėjo prie stabų tvirtinti vos pastebimus kryželius. Kai popiežius Benediktas XIV uždraudė tokius veikimo būdus ir apeigas, atvertimai iš karto liovėsi, o daugybė jau atsivertusių induistų vėl tapo stabmeldžiais.

Kitas jėzuitas Ričis, darbavęsis Kinijoje, buvo dar išradingesnis ir XVI amžiaus pabaigoje iškovojo savo ordinui labai gerą reputaciją svarbiausiuose šios imperijos miestuose. Jis išmoko valdančiosios mandarinų klasės tarmę, susipažino su kinų mokslu ir į savo religinius aiškinimus mikliai įpindavo fragmentų iš fizikos ir matematikos. Kai šie triukai nepavykdavo, Ričis griebdavosi patikimesnės priemonės — apsimesdavo Konfucijaus gerbėju.

Netrukus paaiškėjo, kad kaip tik pačios atvertimo priemonės, kurių ėmėsi jėzuitai, labiausiai rūpi kinams ir darosi svarbiausiu jų tikslu. Jie vertino misionierius kaip matematikus, mechanikus, astronomus, geografus, dailininkus, gydytojus, diplomatus, bet tik ne kaip teologus ir pamokslininkus.

---

* Toliau! Toliau! (lot.).

Iš tiesų jėzuitų misijų istorinė raida sukeitė vietomis tikslus ir priemones: ordino tėvų turtingos kolekcijos, surinktos tolimose šalyse, pažintis su egzotiškų tautų kalbomis ir papročiais labai papildė mokslą, išplatino Europoje azijiečių išradimus. Pavyzdžiui, jėzuitai išgavo kinų porceliano gamybos paslaptį, atvežė į Europą tokių naujų vaistų, kaip rabarbaras ir chininmedžio žievė (sutrinta žievė dar ilgai buvo vadinama jėzuitų milteliais). Pirmųjų misionierių beatodairiška narsa ir uolumas netrukus buvo pamiršta, ir „Jėzaus kariaunos" nariai, paprastai prisijungdami prie diplomatinių ir karo ekspedicijų, vis dažniau ėmė verstis prekyba ir kitomis pelningomis operacijomis. Meksikoje ordinas turėjo geriausius valyto cukraus fabrikus ir pelningas sidabro kasyklas. Paragvajuje jėzuitai įkūrė ištisą valstybę, kurios gyvenvietės turėjo po kelis tūkstančius žmonių. Jėzuitų laimėjimus Paragvajuje labai vertino Volteras, vadino juos vienu didžiausių žmonijos laimėjimų.

Labai anksti jėzuitus ėmė traukti ir Rusija, ta, jų nuomone, barbariška šalis, pilna paklydusių avelių, kurias reikia atversti į „tikrąjį tikėjimą". Tačiau šiems ketinimams įvykdyti nuolat atsirasdavo kliūčių. Laiškuose ir slaptuose pranešimuose jėzuitai dažnai aimanuodavo:

„Ir kai tokia gausybė dvasinės žuvies, negalima ištiesti rankų, kad ją paimtum..."

„O kad mūsų tėvai iš pat pradžių būtų atėję į šią šalį ne savo, o svetimu vardu! Esu įsitikinęs, kad daug kas būtų buvę geriau..."

„Jeigu ir toliau taip bus, tai netrukus turėsime visai iš čia kraustytis..."

Štai ką rašė vienas užsienietis iš XVII amžiaus Maskvos, kai jėzuitai kelintą kartą buvo išvaryti iš Rusijos: „Ši tauta nemėgsta jūsų tėvų, ir niekam iš jų nepatarčiau mėginti čia prasiskverbti... Sunku patikėti, kokia prasta nuomonė čia susidarė apie šitą draugiją. Kalbama, kad jėzuitai kelią tik maištus ir netvarką. Rusai nenori turėti savo šalyje tokių Argų, kurie, be to, dar kišasi į visus reikalus".

Iš tikrųjų „tėvams" rūpėjo ne tik „dvasines žuvis" gaudyti, todėl gana greitai jiems parodydavo duris. Pavyzdžiui, popiežiaus legatas Antonijas Posevinas, jėzuitų ordino profesas ir vienas pagrindinių kandidatų į generolus, XVI amžiaus pabaigoje kelis kartus buvo atvykęs į Rusiją parengti dirvos „moskovitų"

atvertimui į katalikybę ir politiniam jų pajungimui popiežiaus sostui. Posevinas ne tik diskutavo apie tikybą su nesukalbamuoju Ivanu Rūsčiuoju, kuris Romos popiežių vadino vilku, šaipėsi iš papročio bučiuoti popiežiaus kurpę su išsiuvinėtu kryžiumi ir dėl to labai suglumino bei išgąsdino patyrusį legatą: jo užrašuose pasitaiko išsamių Novgorodo, Pskovo, Smolensko tvirtovių ir jų gynybos būdų aprašymų. Jėzuitai kišosi į stačiatikių bažnyčios ir Rusų valstybės reikalus. Nors kai kurie imperatoriai ir dvarininkijos viršūnių atstovai užstodavo, nuo 1606 iki 1820 metų jie penkis kartus buvo vejami iš Rusijos. Kai 1629 metais Liudvikas XIII paprašė leisti savo tėvynainiams turėti Rusijoje savo dvasininkus, buvo atsakyta griežtai neigiamai: „Kunigų, jėzuitų ir Romos tarnybos neleisti, atsakyti kietų kiečiausiai".

Vakaruose jėzuitams veikti sekėsi geriau negu Rytuose, ir netrukus ką tik įsikūrusio ordino narių jau buvo Anglijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje, Olandijoje, Švedijoje ir kitose Europos šalyse. (1640 metais ordinas turėjo 35 provincijas, 521 kolegiją ir daugiau kaip 16 tūkstančių narių.) Tačiau Prancūzijoje jų reikalai iš pradžių ne kaip klojosi. Sorbonos teologijos fakultetas priešinosi jėzuitų veržimuisi į šalį: „Ši draugija atrodo pavojinga religijai, gresia bažnyčios vidaus tvarkai ir vienuolių įstaigoms; apskritai ji labiau sukurta griauti, o ne kurti". Vis dėlto 1561 metais jėzuitai buvo įsileisti į Prancūziją tam tikromis sąlygomis, panaikinusiomis kai kurias ordino privilegijas (iš jų net buvo reikalaujama atsisakyti pavadinimo „Jėzaus draugija", nes, Sorbonos nuomone, jis rodąs pernelyg didelę puikybę).

1594 metais jaunas paryžietis Šastelis mėgino durklu nužudyti karalių Henriką IV. Kankinamas Šastelis prisipažino, kad mokėsi pas jezuitus ir pasikėsinti jį įkvėpė jėzuitų kolegijos rektorius Ginjaras. Ginjarą pakorė, neliko gyvas ir Šastelis.

Jėzuitų draugiją karalius išvarė iš Prancūzijos. 1603 metais po ilgų derybų Henrikas IV vėl juos pasikvietė. Privačiame pokalbyje jis yra pasakęs: „Persekioti juos — tai reikštų stumti juos į neviltį ir sukelti jų pasikėsinimus į mano gyvybę... Geriau žūti, negu gyventi ir nuolat laukti nuodų arba durklo; nes tie žmonės turi plačius ryšius ir nukreipti protus, kur tik nori, jie yra labai įgudę". Ordinas turėjo atiduoti karaliaus žinion vieną svarbesnių savo narių kaip savotišką įkaitą ir gero drau-

gijos elgesio laiduotoją. Taip jėzuitai pateko dar į vienus Europos valdovų rūmus ir įgijo juose vis didėjantį populiarumą, nes buvo gabūs tikėjimo skleidėjai ir dvasios vadovai.

4

Norėdami grąžinti bažnyčios globon į protestantų įtaką patekusius ir dar jos nepaveiktus žmones, jėzuitai stengėsi paplatinti bažnyčios vartus: jie ėmėsi derinti amžinąsias žmonių ydas su Evangelijos tiesomis, religingumą pritaikyti prie kintančių ir prieštaringų gyvenimo aplinkybių. Ordinas ryžosi užkariauti ir „išgelbėti" aukštąją aristokratiją.

Galingieji dvasininkai, šios būdingos naujųjų laikų rūmų figūros, daugiausia atsirasdavo iš jezuitų. Karaliai mielai pasirinkdavo juos savo dvasios vadovais, nes jiems tiko jėzuitų principas maišyti religiją su politika, iškilus būtinybei panaudoti pirmąją antrosios labui, kad didėtų jėgos ir galia šio pasaulio reikalams.

Šį principą pripažįsta ir ordino istorikas Kretinas Žoli, rašydamas, kad jėzuitai „mėgino sudaryti sandėrį tarp begalinio tobulumo ir ydingos žmogaus prigimties".

Toks sandėris stiprino dviprasmybes, kompromisus ir kitas gyvenimo „natūralybes". Tai ir sukėlė vidinį pasipriešinimą tų žmonių, kurie siekė „grynumo", o ne „maišymo", „idealų", o ne „natūralybių", „absoliutų", o ne „santykinumų".

Jansenistai buvo su tais, kurie priešinosi, todėl tarp jų ir jėzuitų atsirado didelių nesutarimų.

5

Jų santykiai jau seniai buvo įtempti, bet tikru nesantaikos obuoliu tapo Janseno „Augustinas". Iš pat pradžių jėzuitai stengėsi, kad tos knygos nespausdintų, o paskui — kad neplatintų.

Knyga vis dėlto išėjo, daugelis teologų jai pritarė, prie jų netrukus prisidėjo ir Sorbonos teologai. Visi jie tvirtino, kad Janseno darbe yra išdėstytas tikras Augustino mokslas. 1649 metais padėtis smarkiai pakito, ir tai buvo viena priežasčių, dėl kurių išvydo pasaulį Blezo Paskalio „Laiškai provincialui". Jė-

zuitų iniciatyva Sorbonos teologijos fakulteto atstovas Nikola Kornė išrinko iš Janseno kūrinio penkis teiginius, kuriuose įžiūrėta erezija.

Išnagrinėti Prancūzijos vyskupų susirinkimo, šie teiginiai buvo nusiųsti į Romą pasmerkti. 1653 metais visus penkis teiginius popiežius Inocentas X pripažino esant eretiškus. Pasinaudoję pasmerkimu, jėzuitai vėl puolė jansenistus ir popiežiaus bulės garbei išleido almanachą „Jansenistų sutriuškinimas ir pakrikimas", kuriame Jansenas buvo pavaizduotas su velnio sparnais, skrendantis į Kalvino glėbį.

Jėzuitų pergalė dar nebuvo galutinė, ir jų sudarytas pasmerkimo formuliaras, po kuriuo turėjo pasirašyti visi dvasininkai, nepaplito, nes, be kita ko, jansenistai patikimai gynėsi: mat išrinktieji teiginiai, nors ir rodė kai kuriuos Janseno minties niuansus, bet išimti iš atitinkamų paragrafų ir visos knygos konteksto, jie neatskleidė „Augustino" autoriaus sumanymo; negana to, visi teiginiai, išskyrus pirmąjį, teologijos fakulteto narių buvo atpasakoti savais žodžiais. Dėl to Arno su savo bičiuliais tvirtino, kad popiežius teisingai pasmerkęs nurodytuosius teiginius kaip eretiškus, bet ne patį Janseno mokslą, nes tokių teiginių jame nesą.

Ginčai buvo benurimstą, bet 1655 metais vėl įsiplieskė. Prancūzijos peras kunigaikštis de Liankūras, kurio simpatijos jansenistams buvo gerai žinomos ir kurio anūkė buvo auklėjama Port Rojalyje, negavo savo dvasininko išrišimo.

Arno manė, kad atsiliepti į šį atsitikimą yra būtina, ir išleido „Laišką kilmingam asmeniui", kuriame peikė dvasininko poelgį. Atsakydamas į pasipylusias priešingas nuomones ir jėzuitų pamfletus, Arno išspausdino jau knygos didumo antrąjį „Laišką kunigaikščiui ir perui", kuriame plačiai išdėstė svarbiausius ginčo šalių nesutarimus, o jėzuitai šį leidinį pateikė svarstyti specialiai Sorbonos teologijos fakulteto komisijai. 1655 metų gruodžio ir 1656 metų sausio mėnesį Sorbonoje vyko smarkūs debatai tarp Arno gynėjų ir priešininkų.

Kai būsimas garsusis pasakų rašytojas, literatūros teoretikas ir Prancūzų akademijos narys Šarlis Pero paklausė savo brolio, teologijos daktaro, dėl ko kilęs toks didžiulis triukšmas, tas paaiškino, kad įnirtingai susirėmusios šalys nevienodai supranta, kas tai yra „tiesioginis ir netiesioginis gebėjimas, kurį suteikia Dievo malonė daryti gerus darbus". Dar neparašytos „Raudon-

kepuraitės" autorius tokią priežastį palaikė tuščia ir nesvarbia. Neaišku, ar taip pat manė Prancūzijos vyriausybė ir Romos popiežius, tačiau jie vieningai siekė greičiau baigti nesutarimus, palaikyti jėzuitus ir išspręsti ginčą jų naudai. Kad įvestų tvarką ·ir pakreiptų balsavimą reikiama linkme, karaliaus įsakymu posėdžiuose nuolat dalyvavo pats kancleris Segjė su iškilminga palyda.

Nagrinėdama Arno laišką, tyrimo komisija, sudaryta, kaip rašo Paskalis, iš jo priešų, ėmėsi neteisėtų priemonių. „Priešai" padėjo smėlio laikrodį ir kalbėtojams tedavė po pusvalandį laiko. Taip, Blezo nuomone, „jie atsikratė tų įkyrių mokslininkų, kurie ėmėsi paneigti visus jų įrodymus, vardijo knygas, kad iškeltų jų melą, vertė atsakyti, kol galiausiai jie nebegalėdavo atsikirsti". Pačiam Arno suvis nebuvo suteiktas žodis, pasiteisinti. Be viso to, dar buvo pažeisti nuostatai, ir prie fakulteto teologų prisidėjo keturiasdešimt elgetaujančių ordinų vienuolių, turėjusių įtakos balsavimo rezultatams: 1656 metų sausio 14 dieną Arno buvo pasmerktas 124 balsais prieš 71, 15 susilaikius.

Norėdamas demaskuoti negarbingus jėzuitų veiksmus ir apginti savo reputaciją, Arno nutarė viešai pareikšti savo nuomonę. Kai savo rašinį jis atidavė įvertinti Port Rojalio atsiskyrėliams, jų tylėjimas sakyte sakė, kad nepasisekė. Tada Arno kreipėsi į svarstyme dalyvavusį Paskalį sakydamas: „Jūs esate jaunas ir turite ką nors padaryti...". Blezas sutiko apmesti atsakymą. Po kelių dienų jis skaito laiško forma parašytą pirmąjį savo bandymą atsiskyrėliams, kurie pripažįsta jį esant labai gerą, visi kaip vienas pritaria jam ir nusprendžia tuoj pat spausdinti.

Šiam įvykiui buvo lemta toli peržengti Paskalio biografijos ribas. „Laiškai provincialui", pradėti 1656 metų sausio mėnesį, ilgainiui įgijo daug didesnę reikšmę, negu galėtų turėti specialus, siauras poleminis kūrinys, ir galingu aidu atsiliepė tolesnių amžių kultūrose.

Itin ryškiai ir įžvalgiai XX amžiuje „Laiškus..." yra apibūdinęs A. Lunačiarskis: „Jo laiškai prieš jėzuitus, vadinamieji *„Lettres provinciales"*,— nuostabus logikos statinys. Tai buvo toks triuškinantis jėzuitų puolimas, kad kaltinamojo akto logiškumo atžvilgiu šis kūrinys laikomas viena puikiausių pasaulinės literatūros knygų, nors tai ir ne beletristikos veikalas. Paskalis, įstabaus proto mokslininkas ir puikus stilistas, buvo gyva Port

Rojalio plunksna. Tai buvo galingas jansenizmo reiškėjas. Jeigu tas judėjimas būtų buvęs nieko nevertas, tai kaip jis būtų galėjęs patraukti tokius žmones? Jis galėjo iškelti ir užvaldyti tokius žmones todėl, kad čia, kalant buržuazinę dvasią, kilo siekimas atsiskirti nuo bažnyčios, nuo popiežiaus valdžios ir rasti kokią esmingesnę krikščionybę, paremtą žmogaus širdies potroškiais, visai savaip sutaikytą su protu"*.

6

Vienas atsiskyrėlis 1656 metų sausio 21 dieną įrašė savo dienoraštyje: „Šiandien pradėjo spausdinti aštuonių puslapių *in quarto* laišką, adresuotą provincialui. Kai kas šį rašinį, kuriuo labai domimasi, priskiria ponui Arno, tačiau dauguma autoriumi laiko, ir tai įtikimiausia, poną Paskalį, kuris yra jo draugas ir esti su juo visas paskutines dienas". Laiškas renkamas slapta, be jokio leidimo ir spausdinant jam prirašoma antraštė, sumanyta ne paties Blezo: „Laiškas provincialui vieno jo draugų dėl diskusijų, vykstančių dabar Sorbonoje" (laiškas išėjo sausio 23 dieną be autoriaus pavardės). Pasinaudodamas „provincijos bičiuliu", Paskalis teologinių problemų svarstymą perkelia į plačiuosius visuomenės sluoksnius. „Maloningasis pone,— pradedamas laiškas,— aš tik vakar įsitikinau klydęs, o iki tol maniau, kad Sorbonoje vykstančių diskusijų objektas yra labai svarbus ir gali turėti itin reikšmingų padarinių religijai. Šitiek posėdžiavo tokia garsi draugija kaip Paryžiaus teologijos fakultetas... Bet jūs nustebsite iš mano pasakojimo sužinoję, kokia yra viso to triukšmo esmė; išdėstysiu ją keliais žodžiais, remdamasis nuodugniu šio dalyko tyrimu". Jau pirmieji žodžiai skaitytoją nuteikia, kad „garsiosios draugijos" diskusijos neturi jokios esminės reikšmės, nes ginčijamasi tik štai dėl ko: „ar buvo įžūlus p Arno antrajame laiške sakydamas, kad „atidžiai perskaitęs Janseno knygą ir neradęs joje teiginių, kuriuos pasmerkė velionis popiežius; ir kad jis vis tiek smerkiąs tuos Janseno teiginius, jeigu jų ten yra". Tačiau „ar p. Arno įžūlus ar ne, mano sąžinė čia niekuo dėta. O jeigu mane paimtų smalsumas sužinoti, ar

* Луначарский А. В. Собранные сочинения в 8-ми т.— М., 1964, Т. 4., р. 182.

Jansenas yra taip teigęs, tai jo knyga ne tokia jau reta ir stora, kad aš negalėčiau jos visos ištisai perskaityti ir išsiaiškinti, neklausdamas Sorbonos patarimo". Taip ir mėgino išspręsti klausimą tie teologijos daktarai, kurie gynė Arno, primygtinai reikalaudami mokslininkų susirinkimui parodyti pasmerktuosius teiginius, bet „jiems vis atsakydavo" jų priešininkai, pareikšdami, kad „kalbama ne apie jo teiginio tikrumą, o tik apie jo įžūlumą".

Laiške Paskalis parodo, kad Sorbonos teologijos fakultete nagrinėjamos problemos irgi virto tuščiažodžiavimu. Norėdamas tai įrodyti, jis panaudoja naujaisiais laikais labai paplitusį pašalinį, nesuinteresuotą veikėją — nemokytą prastuolį, kritikuojantį kokius nors teiginius sveiko proto požiūriu. „Prastuolis"— tai pats laiško autorius, kuris, nugirdęs apie karštus ginčus Sorbonoje, nutarė išprusti, mokydamasis iš skirtingų nuomonių šalininkų, ir, kaip pats sako, „neilgai trukus, tapo dideliu teologu".

Nebetverdamas iš smalsumo greičiau sužinoti ginčų esmę, jis puola pas teologą molinistą* iš Navaros kolegijos, laikomą vienu smarkiausiu jansenistų priešininkų, nuo jo bėga pas jansenistą „kokių reta ir, nepaisant to, labai gerą žmogų", paskui vėl grįžta pas molinistą. Bebėgiodamas susipažįsta su vis naujais ginčininkų argumentacijos niuansais, žinojimo troškimu užkrečia ir skaitytoją. Iš viso to „prastuolis sužino, kad jėzuitai kaltina jansenistus tuo, kad pastarieji teisuolių gebėjimo vykdyti dievo įsakymus nevadina „tiesioginiu gebėjimu".

„Šitas žodis,— rašo toliau anonimas,— buvo man naujas ir nežinomas. Iki šiol aš supratau kalbamą dalyką, bet šis terminas man visai aptemdė protą, ir manau, kad jis tik tam ir išrastas, kad būtų galima sėti nesantaiką". Kai jis mėgina sužinoti iš molinistų ir jakobinų (Paryžiaus dominikonų), sudariusių sąjungą, termino „tiesioginis gebėjimas" reikšmę, tai paaiškėja, kad vartodami tuos žodžius Arno pasmerkti, supranta juos priešingai (jakobinai iš esmės taip pat kaip ir jansenistai), o vis dėlto susitarė juos vartoti, nepaisydami jokios prasmės. „Kas gi verčia vartoti šiuos žodžius, jeigu jie neturi nei prasmės, nei autoriteto?"— klausia prastuolis sąjungininkų. „Jūs užsispyręs,— atsako tie,— arba jūs imsite juos tarti, arba būsite eretikas kartu su p Arno, nes mes — dauguma".

---

* Molinistas — jėzuitų teologo Molinos sekėjas.

Išėję „Laiškai provincialui" padarė tokį įspūdį, tartum būtų sprogęs parako rūsys. Kitą dieną laiškui pasirodžius, protestuodami prieš neteisėtus teologijos fakulteto veiksmus, iš Sorbonos išėjo 60 daktarų, o sausio 26 dieną pats Arno notariniu protesto aktu pareiškė nepripažįstąs posėdžių teisėtais, nes jam nebuvo duota galimybės gintis. Nepaisant to, sausio 29 dieną Arno buvo išbrauktas iš Sorbonos daktarų sąrašo.

Tuo metu Paskalis baigia antrąjį laišką, kuriame toliau nagrinėja nesutarimų tarp jėzuitų su sąjungininkais ir jansenistų ypatumus. Po „tiesioginio gebėjimo" kitas svarbiausias ginčo punktas buvo jėzuitų skelbiama „pakankama Dievo malonė" ir jansenistų ginama „paveikioji Dievo malonė". Kaip ir ginčo dėl „tiesioginio gebėjimo" atveju, paaiškėja, kaip įrodinėja Paskalis, kad, skirdamiesi nuo jansenistų žodžiais, jakobinai vėl sutaria su jais dėl esmės. Čia Paskalis išjuokia jėzuitų sąjungą su jakobinais ir pastebi, kad šį susitarimą lėmė grynai laikini interesai, nes esmingieji jų doktrinų skirtumai, nors ir dangstomi gudriais žodžiais, yra akivaizdūs. Kartu išjuokiamas ir jėzuitų pomėgis vartoti scholastinius terminus.

Kokį pasisekimą turėjo anoniminio autoriaus laiškai, galima spręsti iš „Provincialo atsakymo į du pirmuosius draugo laiškus", kurį sukūrė pats Paskalis. „Du jūsų laiškai,— prasideda „Atsakymas...",— buvo ne man vienam. Visi juos skaito, visi juos supranta, visi jais tiki. Juos vertina ne vien tik teologai; jie teikia pasitenkinimo ir pasauliečiams, suprantami net moterims". Toliau „provincialas" pateikia atsiliepimą „žymiausio tarp visų įžymybių", mačiusio tik pirmąjį laišką: „būdamas akademikas ir remdamasis man duota valdžia, aš pasmerkčiau, išmesčiau ir suniekinčiau, aš beveik pasirengęs pasakyti, kad visomis jėgomis išnaikinčiau tą tiesioginį gebėjimą, kuris kelia tokį triukšmą dėl niekų ir net neaišku kodėl".

„O štai ką dar rašo viena asmenybė,— toliau dėsto „provincialas",— kurios vardo aš jums jokiu būdu nepasakysiu, damai, paskolinusiai jai pirmąjį jūsų laišką:

„Jūs negalite įsivaizduoti, kaip esu jums dėkinga už tą laišką, kurį man atsiuntėte pasiskaityti: jis parašytas labai sąmoningai ir labai gerai, pasakoja be ilgų išvedžiojimų ir aiškina painiausius pasaulyje dalykus; jis subtiliai pašiepia ir yra pamokomas net gerai nesusipažinusiems su tais reikalais, o suprantantiems jis suteikia malonumo keleriopai daugiau. Be to, tai

puiki apologija ir gal net nekaltas peikimas. Ir pagaliau šiame laiške tiek daug sveiko proto, kad labai knieti sužinoti, kas jį parašė".

„Jums, žinoma,— kreipiasi į „bičiulį" „provincialas", baigdamas „Atsakymą...",— taip pat labai maga žinoti, kas tas asmuo, taip rašantis, bet bus gana, kad gerbsite jį nepažindamas, o kai sužinosite, tai gerbsite dar labiau.

Patikėkite manimi, rašykite savo laiškus ir toliau..."

Ir Paskalis, atsiliepdamas į savo paties raginimą, nesiliauja rašyti. Netrukus pasirodo trečiasis laiškas apie išpuolių prieš poną Arno „neteisingumą, beprasmybę ir neteisėtumą". Kodėl Sorbonos teologijos fakulteto nutarime tėra tik vertinamieji terminai ir prakeikimai: „nuodai, maras, siaubas, įžūlumas, bedievystė, piktžodžiavimas, niekšybė, šlykštybė, anatema, erezija"? Kodėl iš visų Arno kūrinių „terado tris smerktinas eilutes, bet ir tos paimtos žodis į žodį iš didžiausių Romos ir Konstantinopolio bažnyčių mokytojų?" Pamėginęs gauti atsakymą į tokius klausimus iš abiejų susiginčijusių šalių atstovų, laiško autorius daro tokią galutinę išvadą: „Aš supratau, kad čia naujos rūšies erezija. Eretiškos ne p. Arno nuomonės, o pati jo asmenybė. Tai asmens erezija. Jis eretikas ne už tai, ką sakė ir rašė, o už tai, kad jis p. Arno. Štai viskas, dėl ko jį verta pasmerkti". Nuo to, jo nuomone, ir priklauso savotiškas jezuitų veikimo būdas· net patys protingieji iš jų „daug intriguoja, mažai kalba ir nieko nerašo". Dėl to tokios, paprastai politiniams veikėjams būdingos, ir jų pastangos, užuot įtikinus protingais argumentais, paveikti žmonių vaizduotę komedijomis ir almanachais, panašiais į jau minėtus; procesijomis, kaip buvo Masone, kur jaunuolis, apsitaisęs moterimi, su užrašu *„gratia sufficiens"** vilko paskui save sukaustytą vyskupą, kuriam į rankas buvo įduotas popierius su užrašu *„gratia efficax"***, triukšmingais procesais ir cenzūra, kaip buvo apkaltinus Arno.

„Taigi,— baigiamas trečiasis laiškas,— tesižinai jie su savo nesutarimais. Tai teologų rietenos, o ne teologijos diskusijos. Kadangi mes ne daktarai, mums nėra ko kištis į jų kivirčus...

Jūsų žemiausias ir nuolankiausias tarnas

E. A. A. B. P. A. F. D. E. P.".

---

* Pakankama dievo malonė (lot.).

** Paveiktoji dievo malonė (lot.).

Šiuokart anoniminis autorius jau įdrįsta ir šaiposi intriguodamas skaitytojus paslaptinga santrumpa, kuri, parašyta pilnais žodžiais, būtų *et ancien ami, Blaise Pascal, Auvergnat, fils d'Etienne Pascal*, o išvertus —„ir senas draugas, Blezas Paskalis, overnietis, Etjeno Paskalio sūnus". Norėdami ją išskaityti galvas suko ne tik teologijos daktarai ir teismo valdininkai, vienuoliai ir diduomenės damos, pasinėrę į triukšmingų ginčų peripetijas bei susižavėję įžvalgia išmaningojo anonimo kritika, bet ir vyriausybė su policija. Laiškai labai papiktino rūmus, o kancleriui reikėjo septynis kartus nuleisti kraują, jo vos neištiko apopleksija. O kad vargšas Segjė būtų žinojęs, kad E. A. A. B. P. A. F. D. E. P. yra ne kas kitas, o tas pats jaunuolis, kurio moksliniams bandymams jis kadaise pritarė ir kurio skaičiavimo mašinai jis išdavė tokią galingą karaliaus privilegiją. Bet jis to nežinojo. Nenumanė ir policija, veltui ieškanti kanclerio įsakymu anoniminio autoriaus. Buvo pradėta kratyti spaustuves. Vasario 2 dieną buvo suimtas žinomas spaustuvininkas Savro, jo žmona ir du darbininkai. Spaustuvė užantspauduojama, suimtieji ir visi rinkėjai tardomi, bet jokių įkalčių nerandama. Kai policija užgriuvo karaliaus knygininką ir spaustuvininką Lepeti, turėjusį ryšių su jansenistais, jo žmona jau pagamintas antrojo laiško formas paslėpusi po prijuoste nunešė pas kaimyną. Policijai niekaip nepavyksta pagauti kaltininkų su įkalčiais, ir laiškai akiplėšiškai plinta po visą Prancūziją. Vienas jėzuitas rašė: „Dar niekad paštas nebuvo uždirbęs tiek pinigų. Atspaudai buvo siunčiami į visus karalystės miestus, ir nors iš Port Rojalio mane mažai kas pažinojo, būdamas viename Bretanės mieste savo vardu gavau didelį paketą, be to, už pristatymą buvo iš anksto sumokėta".

7

Ketvirtajame laiške, išėjusiame vasario 25 dieną, jau žymu iš pirmo žvilgsnio gana netikėtas, o iš esmės labai natūralus posūkis: jame Paskalis pamažu tolsta nuo dogminių kivirčų svarstymo ir atsargiai bando kritikuoti pačią jėzuitų moralinę teologiją. Dėl to jis savotiškai sukeičia vietomis veikėjus. „Prastuolis" įgyja bruožų „padoriojo žmogaus", pašalinio stebėtojo, retkarčiais įgeliančio dėl daugybės citatų, kurias iš savo brolių

jėzuitų ir kitų kazuistų veikalų berte beria vėlesnių laiškų pagrindinis veikėjas „gerasis tėvas kazuistas". Dabar jau „gerasis tėvas" atrodo kaip prasčiokas, o ne kaip klastingai svaičiojantis politikas. Šis naivus, mielas, malonus ir savaip pamaldus žmogus šventai tiki jėzuitų autoritetų mokslo neklaidingumu, nuolankiai pritaiko prie jų visus savo sprendimus ir jo nebesutrikdo nei „padoriojo žmogaus" pastabų kandi ironija ir geležinė logika, nei jo mokėjimas mikliai naudotis ne tik „subtiliu", bet ir „matematiniu" savo protu. Todėl kyla kartais komiškas (tekste), o kartais dramatiškas (potekstėje) tolesnių laiškų efektas.

Penktajame laiške, rašytame 1656 metų kovo 20 dieną, Paskalis atsisako pusiau gynybinių pirmųjų laiškų intonacijų ir tiesiai ima pulti jėzuitų moralę, paremtą kazuistika — tam tikru mokslu, nagrinėjančiu keblias gyvenimo situacijas, kazusus, ir taip juos išaiškinančiu, kad žmogaus sąžinė liktų rami.

Šnekučiuodamasis su „geruoju tėvu", apsikrovusiu storais veikalais, nustebęs laiško autorius sužino, kad, remiantis kazuistų raštais, galima padaryti tokių dalykų, kuriuos jis visada laikė nuodėme, ir tuo pat metu nenusidėti („jeigu jie nebūtų parašę, mes neišsigelbėtume"). Tokį nusistebėjimą jėzuitas aiškina tikėtinų, arba įtikimų, nuomonių teorijos nežinojimu, paskui atsiverčia Eskobaro „Dorovės teologiją", sudarytą iš 24 jėzuitų tėvų nuomonės pareiškimų įvairiais klausimais, išleistą jau daugiau kaip keturiasdešimt kartų, ir skaito: „Nuomonė vadinama įtikima, jeigu ji pagrįsta kokią nors reikšmę turinčiais įrodymais. Iš čia kartais išplaukia, kad vienas mokslininkas, turintis didelį autoritetą, gali padaryti nuomonę įtikimą". Tokia nuomone galima pasikliauti ramia sąžine, net jeigu kitas autorius, turintis taip pat „didelį autoritetą", pareikštų priešingą ir įtikimesnį, t. y. labiau vertą pritarimo, požiūrį. Be to, jėzuitai turi labai daug „autoritetingų mokslininkų", kurių nuomonės dažnai skiriasi, bet ir tai, „gerojo tėvo" manymu, neturėtų gluminti atgailaujančio nusidėjėlio: iš daugelio tikimybių reikia pasirinkti tą, kuri labiausiai patinka ir atitinka paties žmogaus interesus.

„Jūsų tikėtinos nuomonės,— pastebi laiško autorius, nepripažįstantis „tikimybių teorijos" moralės srityje,— duoda mums nuostabią sąžinės laisvę, o jums, kazuistams, tokią pat laisvę išsirinkti atsakymus". Pašnekovas su tuo sutinka ir pareiškia, kad jie duoda tik sau patiems ir klausiantiems malonius atsakymus.

Toliau vos ne per pusę puslapio pusiau ironiškai vardijami „vieninteliai autoritetai" keistomis pavardėmis: Vilalabas, Dealkozeras, Delakruzas, Velakruzas, Pedreca, de Bobadilja, Volfangi a Volbergas ir t. t. „Draugas jansenistas", siuntęs autorių pas jėzuitą susipažinti su „Jėzaus kariaunos" moralės pagrindais, jau laiško pradžioje buvo padaręs išvadą, kurią dar labiau sutvirtino tolesnis turinys: vadovaudamasis „paslaugumu ir prisitaikymu", kaip sako pačių jėzuitų atstovai, ordinas tiesia rankas į visą pasaulį.

Kiekvienas naujas bevardžio drąsuolio laiškas darosi įžūlesnis, metodiškai atskleidžia jėzuitų „moralės" pagrindus ir iš jų išplaukiančius padarinius, džiugina vienus, erzina ir piktina kitus, prideda darbo tretiems. Dėl didelio laiškų pasisekimo plačiuosiuose visuomenės sluoksniuose nuolat didėja tiražas, pasiekęs tais laikais didžiulį skaičių (nuo 6 iki 10 tūkstančių). Darbo padaugėjo ne tik spaustuvininkams, bet ir policijai. Į visas Paryžiaus spaustuves siunčiami šnipai, ir kovo mėnesį pas spaustuvininką Langlua pasiseka rasti laiškų formas. Kruopščiai iškratomas Port Rojalis, bet nieko įtartina ten nerandama. Vis dėlto virš vienuolyno telkiasi debesys; jansenistų mokyklos paleidžiamos, o praėjus trims dienoms po penktojo laiško pasirodymo, atsiskyrėliai turi išsikraustyti iš užmiesčio Port Rojalio; iškilo grėsmė dvasininkams ir pačioms vienuolėms (jas numatyta išskirstyti po kitus vienuolynus).

8

1656 metų kovo mėnesį Port Rojalyje atsitinka nenumatytas įvykis, labai palengvinęs visų šio vienuolyno įnamių būtį. Štai ką apie jį rašo jansenistų mokykloje mokęsis šešiolikmetis Rasinas, vėliau žymus dramaturgas, „Trumpoje Port Rojalio istorijoje": „Paryžiaus Port Rojalyje buvo jauna kokių dešimties vienuolikos metų auklėtinė panelė Perjė, Klermono mokesčių rūmų patarėjo pono Perjė duktė ir pono Paskalio dukterėčia. Jau pusketvirtų metų ją kamavo ašarojanti fistulė kairiosios akies kampe. Ta fistulė, labai pastebima iš išorės, sukėlė didelių pažeidimų viduje: ji visai sugraužė nosies kaulą ir praėdė gomurį..." Iš opos tekantys pūliai patekdavo mergaitei tiesiai į burną. Jos akis visai sumažėjo, o gretimos veido dalys taip per-

sikreipė ir taip skaudėjo, kad prie Margaritos galvos iš tos pusės nebuvo galima prisiliesti. Baisu buvo į ją žiūrėti, o pūliai taip dvokė, kad mergaitę reikėjo atskirti nuo kitų auklėtinių ir apgyvendinti su vyresne, kuri, Rasino žodžiais tariant, „turėjo pakankamai gailestingumo būti su ja kartu". Garsūs chirurgai ir okulistai nieko negalėjo padaryti. Jų siūlomi vaistai tik didino skausmą, opa galėjo išėsti visą veidą, į burną tekantys pūliai nuodijo mergaitę. Geriausi Paryžiaus gydytojai manę, kad mergaitę galįs išgelbėti tik prideginimas, ir Florenas Perjė, nenorėjęs ir klausyti apie „ugninę operaciją", vis dėlto turėjo sutikti ir rengėsi atvažiuoti į sostinę, kad per operaciją būtų prie dukters.

Tą dieną kaip visada vienuolės ilgai meldžiasi, o per mišparus pagal paprotį bučiuoja erškėčių vainiko dyglį. Paskui prie „šventojo dyglio" eina Port Rojalio auklėtinės. Kai nebetoli „mažosios Perjė" eilė, auklėtoja, negalėdama žiūrėti į mergaitę be virpulio ir užuojautos, sako jai: „Pavesk savo likimą Dievui ir pridėk šventąjį dyglį prie savo akies". Margarita nedelsdama taip ir padaro, o grįžusi į savo kambarį staiga sušunka tai „turėjusiai pakankamai gailestingumo būti su ja kartu": „Mano seserie, man visai nebeskauda; šventasis dyglys išgydė mane". 1656 metų balandžio 3 dieną „De Sen Žilio dienoraštyje", kurį rašė Port Rojalio atsiskyrėlis Bodri, skaitome: „Bet ji (Margarita Perjė.— *B. T.*) taip pasveiko, kad ponas de Reburas (vienuolių vadovas ir nuodėmklausys) sakosi vieną akį palaikęs kita. Jos dėdė p. Paskalis, su kuriuo matausi kasdien, man sako tą patį". Apsidžiaugęs Margaritos tėvas jau balandžio 4 dieną atvyksta į Paryžių ir, kaip sako Blezas, randa savo dukterį „dar sveikesnę, negu kada nors buvo per savo gyvenimą".

Netrukus nepaprasto pasveikimo aplinkybių patikrinti atvyksta vyriausybės ir bažnyčios vyresnybės suorganizuota speciali tyrimo komisija, sudaryta iš didžiausių medicinos autoritetų, kuri šešis mėnesius rinko gausius parodymus. Vieno tokių paliudijimų protokolas, pasirašytas Paskalio, 1952 metais buvo rastas Mazarinio bibliotekoje. Jame Blezas išsamiai papasakojo dukterėčios ligos istoriją ir nurodė, kad „ligonė akimirksniu pagijo nuo relikvijos prisilietimo". Spalio pabaigoje komisija pripažino pagijimą tikru, ir jis, kaip rašė Žilberta, „buvo paliudytas žymių gydytojų ir labai prityrusių chirurgų". O štai ką rašė apie tai vienas skeptiškiausių empirinių XVIII amžiaus

protų Deividas Hiūmas traktate „Žmogaus pažinimo tyrimas": „Port Rojalio vienuolių mokytumas, protas bei sąžiningumas ir tenykščių moterų vienuolių papročių griežtumas yra gerai žinomi visoje Europoje. Tačiau visi jie patvirtino stebuklą, įvykusį dukterėčiai garsiojo Paskalio, kurio nepaprastas protas ir gyvenimo šventumas yra gerai žinomi. Žymusis Rasinas pasakoja apie tą stebuklą žinomoje Port Rojalio istorijoje ir savo pasakojimą patvirtina visais įrodymais, kuriuos galėjo pateikti daugybė vienuolių, dvasininkų, gydytojų ir pasauliečių, vertų neabejotino pasitikėjimo... Žodžiu, antgamtinis pagijimas* buvo toks neabejotinas, kad kurį laiką gelbėjo šį garsųjį vienuolyną nuo pražūties, kurią jam rengė jėzuitai".

Iš tikrųjų po šio atsitikimo Port Rojalio užpuldinėjimai gerokai pašvelnėja, jo gyventojai grįžta į savo prieglobstį, o jansenistų mokyklos vėl ima veikti. Negana to, Port Rojalis dar labiau išpopuliarėja, ir prie jo vartų traukia minios žmonių.

Įvykis taip sujaudino Žakliną, kad paskutinį kartą pabudo jos poetinis talentas: eilėmis ji iki mažiausių smulkmenėlių pavaizdavo visą tą istoriją. Bet ypač jis sukrėtė Blezą, išgijusios mergaitės krikštatėvį,— jis net pakeitė savo antspaudą, ir dabar jame buvo pavaizduotas dangus, erškėčių vainikas ir įrašyti apaštalo Pauliaus žodžiai: *„Scio cui credidi"***.

9

Nepaprastas dukterėčios pagijimas sustiprina Paskalio norą sukurti ypatingą rašinį, kuriam palengvėle ima rinkti medžiagą. O kol kas Blezas kuo uoliausiai atsideda polemikai su jėzuitais, neklausydamas jų žymiausio atstovo tėvo Anà, kuris savo kūrinyje „Kliūtis jansenistų linksmybei" patarė mergaitės išgijimą aiškinti kaip įspėjimą nutilti ir paklusti.

1656 metų balandžio 10 dieną pasirodo šeštasis laiškas, kuriame „gerasis tėvas", kaip buvo žadėjęs praėjusį kartą, pra-

---

* Yra įvairių gamtamokslinių nepaprasto Margaritos Perjė išgijimo aiškinimų. Pavyzdžiui, dabartinio tarybinio veikalo apie Paskalį autoriai pateikia tokią nuomonę: „Yra versija, kad į mergaitės akį buvo patekęs adatos galiukas, o dyglys galėjo būti įsimagnetinęs... Kitokie aiškinimai neatrodo įtikinami". (Кляус Е., Погребысский И., Франкфурт И. Паскаль.— М., 1971, p. 141.)

** Žinau kuo patikėjau (lot.).

deda aiškinti skirtumą tarp bažnyčios nurodymų ir kazuistų sentencijų. Tam tereikia tinkamai išaiškinti terminus. Pavyzdžiui, Evangelijoje pasakyta: „Iš savo pertekliaus duokite išmaldą". Tačiau jeigu jums jau labai nesinori to daryti, galite ir neduoti. Svarbiausia — įtikimai išsiaiškinti žodį „perteklius". Jeigu jums trūksta proto tokiam aiškinimuisi, klauskite mokyto vyro Vaskezo, ir jis padės: „Tai, ką pasauliečiai atideda savo pačių ir savo giminaičių padėčiai pagerinti, nėra vadinama pertekliumi. Dėl to vargu ar kada pasauliečiai ar net karaliai turės perteklių".

Jeigu jums atsiras sunkumų įvykdyti kokių nors popiežiaus bulių nurodymus, tarkime, draudimą slėpti žmogžudžius bažnyčioje, tai ir dabar stenkitės protingai aiškinti žodį „žmogžudys". „Žodis „žmogžudys",— aiškina „gerasis tėvas",— mums reiškia tuos, kurie gauna pinigus už klastingą nužudymą. Iš čia išplaukia, kad žudantys veltui, tik darydami paslaugą savo draugams, nėra vadinami žmogžudžiais".

Jeigu terminų aiškinimasis nepadeda išsipainioti iš sunkios padėties, sako kazuistas, tada reikia griebtis palankių aplinkybių suieškojimo metodo. Pavyzdžiui, popiežiai atskiria vienuolius, nedėvinčius savo vienuoliškojo apdaro, o Eskobaras tai leidžia negrasindamas bausmėmis, jeigu tai padeda išvengti skandalo, kai vienuolis eina vogti arba ištvirkauti. Ir jokių prieštaravimų popiežiaus bulėms nebelieka: juk jose tokios aplinkybės nenumatytos. „Iš to matote,— daro išvadą „gerasis tėvas",— kad tinkamai aiškinant terminus ir atrandant palankias aplinkybes, visada galima suderinti tuos tariamuosius prieštaravimus, kurie iš pradžių stebino jus, ir nė trupučio nepažeisti Šventojo rašto, bažnyčios susirinkimų ir popiežių nurodymų". Visa tai, priduria jis, daroma, kad, nepažeidžiant bažnyčios tradicijos, būtų galima sukurti lengvas taisykles, leidžiančias tenkinti šių laikų pagedusių žmonių ydas, ir neatbaidyti jų nuo bažnyčios.

O tokių taisyklių kazuistai turi visokiausiems žmonėms. Pagal tas taisykles atleidžiama už prekybą dvasininkų postais, kunigui nedraudžiama laikyti mišias tą pačią dieną, kurią jis yra padaręs mirtiną nuodėmę, o vienuoliui galima nepaklausyti savo vyresniojo. Neblogai įsitaisė dvasininkai, pastebi „padorusis žmogus", kazuistai jiems labai palankūs.

Ne tik jie, atsako „gerasis tėvas", ir pateikia tarnų pavyzdį. Pagal tėvo Boni „Nuodėmių sąvadą", dvasininkai turi atleisti nuodėmes tarnams, vykdantiems nedorus savo ponų pavedimus,

jeigu jie tai daro ne pritardami šeimininkų nusidėjimams, o tik norėdami turėti laikinos naudos. Negana to, pagal tėvą Boni, jeigu tarnai yra nepatenkinti savo atlyginimu, o kiti tokio pat rango tarnai kitur gauna daugiau, tai jie gali iš šeimininko turto prisidurti tiek, kiek laiko būtina, kad jų atlyginimas atitiktų jų darbą (čia autorius tartum tarp kitko pasakoja pikantišką istoriją: vienas jėzuitų kolegijos tarnas pavogė kelis alavinius dubenėlius ir teisme teisinosi tėvo Boni sentencijomis).

Ką čia kalbėti apie tarnus! Bajorams tų sunkių padėčių kur kas daugiau. Juk, kaip sako „gerasis tėvas" septintajame laiške, garbės jausmas kiekvieną minutę skatina šiuos žmones imtis „prievartos, visai priešingos krikščionių religingumui"; ir kaip sutaikyti tokius „priešingus dalykus kaip religingumas ir garbė"?

Iš tikrųjų kaip? — klausia pašnekovas. Kazuistas atsako, kad yra stebuklinga priemonė —„mūsų didysis k e t i n i m ų p a k r e i p i m o į kitą tikslą metodas, jo reikšmė mūsų moralei didelė, kad aš beveik išdrįsčiau palyginti jį su įtikimumo teorija". Kokia „didžiojo metodo" esmė? Jo esmė — taip formaliai pakeisti savo ketinimus, kad nedoras priemones būtų galima pateisinti tikslo nekaltumu. Reikia pavyzdžių? Prašom. Jeigu norite atkeršyti skriaudėjui, nors Šventasis raštas smerkia ketinimą atsimokėti piktu už pikta, jums padės „protų feniksas" Lesijus: „Gavęs antausį neturi keršyti už tai, bet gali vengti gėdos ir tuoj pat atsiteisti už įžeidimą net kardo kirčiais". Dvikovas draudžia karaliaus ediktai, bet tegu tai jūsų neglumina — eikite į dvikovos vietą tiesiog pasivaikščioti. „Juk kas gi čia bloga,— tikina jėzuitų išminčius, vardu Diana,— išeiti į laukus, vaikščioti ten laukiant kito žmogaus ir imti gintis, jeigu staiga užpultų?" Dėl to šiuo atveju, mano Diana, nebuvo priimtas iššūkis, vadinasi, nebuvo ir nusidėta, nes ketinta ne iš anksto pasiryžus kautis, o turėta visai kitų tikslų. Kazuistų žvaigždė Sančezas eina dar toliau ir leidžia ne tik priimti iššūkį, bet ir pačiam šaukti į dvikovą, kad tik ketinimai būtų nukreipti į gerą pusę.

„Aš stebėjausi,— rašo laiško autorius apie tas citatas,— kad karaliaus dievotumas skatina jį panaudoti visą valdžią dvikovoms savo valstybėje uždrausti ir sunaikinti, o pamaldieji jėzuitai įtempia savo buklų protą, kad leistų ir įteisintų jas bažnyčioje".

Žinoma, dvikova — netikęs daiktas, ir kazuistas Navaras taip pat mano. geriau visai nestoti į dvikovą, o slapta nužudyti

savo priešą — juk taip darydamas nestatai savo gyvybės į pavojų ir nesi kaltas dėl „nuodėmės, kurią užsitraukia mūsų priešas, kaudamasis dvikovoje".

Bet tai juk klastingas nužudymas, sušunka „padorusis žmogus". Visai ne, atkerta „gerasis tėvas". Tebūnie jums žinoma iš Eskobaro, ką reiškia „klastingai nužudyti": „yra vadinama klastingai nužudyti, kai žudomas tas, kas neturėjo jokios dingsties to baimintis. Todėl ir nesakoma apie sunaikinusįjį savo priešą, kad jis nužudęs jį klastingai, nors ir būtų užpuolęs jį iš užpakalio arba iš pasalos".

Nustebęs autorius iš kazuistų darbų sužino, kad leidžiama nužudyti įžeidusį ne tik veiksmais, bet ir paprastu gestu, paniekos ženklu, apkalbomis (žinoma, reikia atitinkamai pakreipti ketinimą, remiantis įtikima „didelį autoritetą turinčio" žmogaus nuomone). Nenumaldomo smalsumo pagautas jis klausia „gerojo tėvo": „Mano tėve, taip gerai pasirūpinęs garbe, gal jūs ir dėl gerovės ką nors padarėte... Man atrodo, kad galima visai neblogai pakreipti ketinimus ir žudyti, kad ją išsaugotum". Žinoma, atsako „gerasis tėvas", tik, pagal Reginaldą ir Tanerį, reikia, „kad daiktas, protingo žmogaus nuomone, būtų vertas didelių pinigų".

Protingų žmonių taip reta, pastebi pašnekovas, tai kodėlgi jie iš karto nepasakė sumos? „Ką! — sušunka tėvas.— Jūs manote, kad lengva įvertinti žmogaus, ir dar krikščionio, gyvybę?! Va čia aš ir noriu, kad jūs pajustumėte, kokie reikalingi mūsų kazuistai. Ieškokite visų senovės bažnyčios tėvų veikaluose, dėl kiek pinigų galima užmušti žmogų? Ką jie jums atsakys, tik *Non occides!* — „Nežudyk!" — „O kas gi išdrįso nustatyti tą sumą?"— klausia autorius. „Mūsų didysis ir nepalyginamasis Molina, mūsų draugijos pažiba,— atsako tėvas,— savo neprilygstama išmintimi vertina, kad tai „šeši arba septyni dukatai, dėl kurių galima nužudyti, nors grobikas ir pasileistų bėgti". Eskobarui kažkodėl atrodo, kad ta suma per didelė: „Galima teisiai nužudyti žmogų dėl vieno dukato vertės daikto..."

„Padorusis žmogus" prisipažįsta gavęs „nepaprastai ypatingus paaiškinimus" dėl bajorų galėjimo padaryti žmogžudystę ir pareiškia esąs įsitikinęs, kad bažnyčios tarnai tai jau tikrai neturėtų žudyti tų, kurie daro žalą jų garbei arba luomo interesams. „Gerasis tėvas" įtikina jį, kad taip nėra, primindamas, kad svarbiausia — pakreipti ketinimus gera linkme. Pavyzdžiui, ži-

nomas tėvas Lami apie tai rašo: „Dvasininkui arba vienuoliui leidžiama nužudyti šmeižiką, grasinantį pagarsinti skandalingus jo bendruomenės arba jo paties nusikaltimus, jeigu nebeturi jokių kitų būdų jam sutrukdyti. O garsusis Jėzaus draugijos gynėjas Karamuelis, remdamasis šiuo principu, savitai sprendžia tokį klausimą: ar gali jėzuitai žudyti jansenistus už tai, kad tie juos vadina pelagianais? Karamuelio atsakymas kiek netikėtas, bet dėsningai atitinka laiške plėtojamą kazuistų logiką: „Ne, nes jansenistai draugijos spindesį temdo ne labiau, kaip pelėda temdo saulės spindesį; priešingai, jie išaukštino ją, nors to ir nenorėjo".

Vis dėlto laiško autorius sako, kad jansenistų gyvybė nėra saugi, nes priklauso nuo jėzuitų reputacijai daromos žalos: „jeigu pasidarytų nors kiek tikėtina, kad jie kenkia jums, tai juos jau bus galima žudyti be jokių kliūčių". Galutinė viso to pokalbio išvada yra tokia: „Tiesą sakant, mano tėve, vis tiek, ar turi reikalų su žmonėmis visai be religijos ar su žmonėmis, išmokytais religijos iki to ketinimų pakreipimo imtinai, nes galiausiai geri kertančio žaizdą ketinimai nepalengvina žeidžiamojo dalios, nes jis nejaučia tos nematomos krypties, junta tik jam kertamo smūgio kryptį. Aš net abejoju: gal ne taip apmaudu būti nužudytam šiurkščiai įniršusių žmonių, negu žinoti, kad tave sąžiningai skerdžia pamaldūs žmonės".

Aštuntajame laiške „gerasis tėvas" smalsiam pašnekovui toliau aiškina taisykles, kurios padoria dingstimi užtaria paperkamus teisėjus, palūkininkus, bankrotus, vagis, nusidėjusias moteris. Nepamiršti ir burtininkai, kurie ne visada privalo grąžinti už ateities spėjimą gautus pinigus: jeigu naudojosi astrologija, tai privalo grąžinti (astrologija — apgaulingas būdas), o jeigu buvo pasitelkę velnią, tai neprivalo, nes, velniui padedant, galima burti garantuotai.

Devintajame laiške kalbama apie įvairius jėzuitų sugalvotus palengvinimus, kad be jokio vargo ir pastangų būtų galima išvengti nuodėmių tarp gyvenimo saldybių ir patogumų, apie taisykles, sušvelninančias ir atleidžiančias pavydą, rajumą, šykštumą, garbės troškimą, mergelių elgesio laisvumą, paskalas, intrigas ir melą. Čia gerai padeda, moko „gerasis tėvas", „dviprasmybių teorija" ir „mintinių išlygų teorija", kurios yra savotiškos „įtikimų nuomonių" ir „ketinimų pakreipimo" modifikacijos. Pavyzdžiui, Sančezas tvirtina: „Galima prisiekti, kad ko

nors nedarei, nors iš tikrųjų darei, turint omenyje, kad nepadarei to tam tikrą dieną arba dar būdamas negimęs, arba kitomis panašiomis mintyse laikomomis aplinkybėmis. Tai labai patogu daugeliu atvejų ir visada teisinga, kai būtina arba naudinga sveikatai, garbei ar gerovei".

Laiško pabaigoje gerasis tėvas pereina prie pamaldumo dalykų palengvinimų, kurie, jo pašnekovo nuomone, yra „geriausia šių tėvų sumanyta priemonė visiems patraukti ir nieko neatstumti". Kazuistų nuomone, ne nuodėmė per mišias galvoti apie visai kitus dalykus, kad tik išlaikytum pagarbią išvaizdą ir padėtį, galima netgi su geismu žiūrėti į gražias moteris. Labai jau atlaidžiai jie žiūri ir į atgailos sakramentą. Apie tai kalbama jau dešimtajame laiške. Jeigu jūs slapta nusidėjote ir nenorite pasisakyti savo dvasininkui, kad nesugadintumėte nuomonės apie save, tai, Suarezo patarimu, galima turėti „du dvasininkus — vieną mirtinoms nuodėmėms, o kitą atleidžiamoms".

Nuodėmės atleidimą iš jų gauti lengva, nes, kaip sako tėvas Boni, „galima atleisti tam, kas prisipažįsta, kad atleidimo viltis paskatino jį nusidėti lengviau, negu tai būtų padaręs tos vilties neturėdamas".

Apskritai nuodėmėmis laikomų nusižengimų skaičius labai apmažinamas „šventomis ir dievobaimingomis gudrybėmis". Pavyzdžiui: „Negalima vadinti tiesiogine nuodėmės dingstimi, kai nusidedama tik retai, pavyzdžiui, tris keturis kartus per metus, staigiai susižavėjus moterimi, su kuria gyveni vienoje vietoje". Negana to, pagal tėvą Boni, nuodėmė kartais virsta dorybe: „Visokiems žmonėms leidžiama lankyti paleistuvystės vietas, kad ten galėtų atversti ištvirkusias moteris, nors labai galimas daiktas, kad ten jie nusidės: ne kartą jau yra atsitikę, kad buvo įtraukiami į nuodėmę gražios šių moterų išvaizdos ir glamonių. Ir nors yra mokslininkų, nepritariančių šiai nuomonei ir manančių, kad neleistina savanoriškai statyti į pavojų savo sielos išgelbėjimo dėl pagalbos artimui, aš vis dėlto mielai sutinku su šia jų ginčijama nuomone".

Bet tai dar ne viskas. Apie „svarbiausią jų moralės punktą" autorius sužino, kad jėzuitai dvasininkai lengvai atleidžia ne tik nuodėmes, bet ir nuo meilės Dievui. „Kada mes privalome iš tikrųjų jausti meilę Dievui?"— klausia Eskobaras. Kazuistų nuomonės dėl to labai įvairios, galima pasirinkti pagal skonį: prieš mirtį arba mirties patale, kasmet arba kartą per penkerius

metus, švenčių dienomis ir t. t., net „galima būti išgelbėtam ir niekada Dievo nemylėjus".

Čia „padoriojo žmogaus" ironija perauga į pyktį: „Nėra tokios kantrybės, kuri nesibaigtų, ir negalima be pasibaisėjimo klausytis dalykų, kuriuos aš ką tik girdėjau". „Juk aš ne savo mintis išsakiau",— aiškina „gerasis tėvas".—„Aš tai puikiai žinau, mano tėve, bet jūs nesibjaurite jais; ir ne tik neturite neapykantos šių taisyklių autoriams, bet gerbiate juos... Atverkite pagaliau akis, mano tėve; ir jeigu jūsų nejaudino kiti jūsų kazuistų paklydimai, tegu šie paskutiniai atskiria jus nuo jų savo kraštutinumais. Aš visa širdimi to trokštu jums ir visiems jūsų tėvams, meldžiu Dievą, kad teiktųsi išmokyti juos, kokia apgaulinga yra šviesa, vedanti prie tokių prarajų, ir kad jis pripildytų savo meilės tuos, kurie drįsta atleisti nuo jos žmones".

Po to autorius palieka tėvą ir nebemato reikalo toliau su juo šnekėtis: „Aš gana prisiskaičiau jų knygų, taigi galiu jums papasakoti apie jų moralę tiek pat, o apie jų politiką gal dar daugiau už jį patį". Taip autorius išsiskiria su „geruoju tėvu", padėjusiu jam supažindinti skaitytoją su atlaidžios jėzuitų moralės bendraisiais principais ir daugybe paskirų pavyzdžių. Amžininkai yra pastebėję, kad „gerasis tėvas kazuistas" labai panašus į Paskalio dažniausiai minimą Eskobarą. Naivusis Eskobaras labai džiaugėsi, kad jo vardas daug kartų paminėtas „Laiškų provincialui" puslapiuose ir kad daug labiau pradėta domėtis jo veikalu (1656 metais skubiai išleidžiamas dar vienas leidimas). Paskalis taip didžiai „išpopuliarino" Eskobarą, kad nuo to laiko prancūzų kalboje atsirado iš jo pavardės padarytas žodis escobarder — veidmainiauti.

10

Kazuistika, kaip bendrųjų teologijos, moralės ir teisės principų pritaikymas painioms gyvenimo situacijoms ir sąžinės konfliktams nagrinėti, atsižvelgiant į vietą, laiką bei individualias aplinkybes, buvo išrasta ne jėzuitų. Ji buvo atsiradusi kur kas seniau ir padėjo spręsti viduriniųjų amžių žmogui iš tiesų keblius klausimus: ar galima pasninkauti sunkiai sergant, gintis užpuolus plėšikui, pasivogti duonos mirštant badu, žudyti kare ir t. t. Daugelis kazuistų (pavyzdžiui, tas pats Eskobaras) gyveno nepriekaištingai dorai. Paskalis „Laiškuose..." nė vienu

bruoželiu neužgauna jų asmens (tuo jis skiriasi nuo savo priešininkų), o remiasi vien tiktai jų veikalais, kurie ilgainiui buvo virtę nebesveiko susižavėjimo, užsimiršimo apimta, priekabinga sofistika. Toje sofistikoje ir atsirado grynai jėzuitiškos sąvokos (kaip „probabilizmas" arba „dviprasmiškos išlygos"). Operuojant tokiomis sąvokomis, nebejuntamų skiriamųjų subtilybių pilnais samprotavimais, begaliniu visumos suvokimo smulkinimu, ir būdavo sudaromi rinkiniai taisyklių, leidžiančių pažeisti dorovės įstatymų dvasią ir laikytis jų raidės.

Svarbiausia tokios dialektikos yda, Paskalio nuomone, yra dorovės sureliatyvinimas, dvasinio žmogaus pasaulio absoliutų paniekinimas ir jo sąžinės naikinimas.

Sąžine Paskalis laikė žmogaus gebėjimą suprasti jam pranešamą žinią, kad jis yra nuodėmingas, kaltas ir netobulos dvasios. Šis gebėjimas tampa savotišku dvasinio gyvenimo organu, padedančiu atskirti blogį nuo gėrio, tramdyti aistras ir savanaudiškus išskaičiavimus, matyti, kad nuopelnus yra ne pats įgijęs. Sąžinė vienija visus žmones, išvaduoja iš slogaus egoistinio uždarumo. Ji graužia (tai ne svarbiausia jos savybė) žmogų, trukdo jam būti savimi patenkintam ir skatina be galo tobulėti.

Teisiškai komentuodami dorovinį gyvenimą, kazuistai mažai bepalikdavo laisvės savarankiškai apsispręsti, todėl jų aiškinimų centre atsidūrė ne sąžinė, o „žymaus asmens", „išmintingo dvasininko" autoritetas. „Žymūs žmonės" ir „išmintingi dvasininkai", kišdami „pagalves po nusidėjėlių alkūnėmis", užliūliuodavo, o galop ir pražudydavo laisvą sąžinę, ugdė neatsakingumą.

Kam „Jėzaus kariaunai" to reikėjo? Į tokius klausimus mėgino atsakyti Dostojevskis „Broliuose Karamazovuose". Tai „paprasčiausias troškimas valdžios, nešvarių žemiškų gėrybių*", mano Alioša Karamazovas; kad duotų žmonėms „ramią, kuklią laimę, silpnučių padarų laimę, nes juk iš tikrųjų jie sutverti tokie silpnučiai**", prisipažįsta didysis inkvizitorius. Dėl to reikia nuraminti nepakeliamas sąžinės kančias ir leisti netobulam žmogui nusidėti, bet tik „kai leisime jiems nusidėti***".

---

* Dostojevskis F. Broliai Karamazovai. t. 1,— V.; 1976, p. 324—325.

** Ten pat, p. 322.

*** Ten pat, p. 323.

Iš tikrųjų panašiai į de Merė, bet kitaip ir ne tuo pačiu pagrindu „žymūs asmenys" ir „išmintingi dvasininkai" stengėsi savo dvasios vaikus padaryti laimingus, kurdami jiems išorines dekoracijas ir dorovės „minimumą", sudarytą nuolaidžiaujant „natūraliai" gyvenimo eigai. Dėl „natūralios" eigos pirmenybės „minimumas" nukrisdavo iki nulio.

Kaipgi galėjo Paskalis, nestudijavęs teologijos iš pagrindų, taip greitai perprasti jėzuitų moralės doktrinos svarbiausius principus, subtilybes ir niuansus? Perskaityti šitiek veikalų, išrinkti iš jų ko reikia ir taip ryškiai pateikti? Jam padėjo Arno ir Nikolis: jie tiekdavo reikalingus kūrinius ir citatas, papildomai pakomentuodavo juos. Prisimindamas savo darbą kartu su Blezu, Nikolis rašė, kad jo nuostabioje atmintyje „daiktai geriau įstrigdavo už žodžius", ir niekad iš jos neišdildavo, jeigu nors kartą suvokdavo juos savo protu. „Manęs klausia,— yra sakęs Paskalis,— ar aš pats skaičiau visas tas knygas, kurias cituoju. Atsakau, kad ne: būtų prireikę visą gyvenimą skaityti labai prastas knygas, bet aš du kartus perskaičiau senį Eskobarą. Kai dėl kitų, tai jas skaitė mano draugai; tačiau aš nepateikiau nė vienos ištraukos neperskaitęs jos toje knygoje, iš kurios citavau, neįsigilinęs į problemą, kuri joje aptariama, ir neperskaitęs to, kas rašoma prieš ištrauką, ir to, kas po jos eina, kad neapsirikčiau ir vietoje prieštaravimo nepacituočiau atsakymo, nes tai būtų neteisinga ir peiktina".

O „skaityti", „gilintis", „cituoti" darosi vis sunkiau dėl nuolat stiprėjančių policijos paieškų. Kad nepatektų į Bastiliją, kaip kadaise buvo atsitikę jo tėvui, Paskalis kilnojasi iš vienos vietos į kitą — į Port Rojalį, pas kunigaikštį de Roanė, o kurį laiką pono de Monso vardu gyvena nedidelėje „Karaliaus Dovydo" smuklėje, priešais pat jėzuitų kolegiją. Dar vis tebebūdamas Paryžiuje, Florenas Perjė apsigyvena tame pat viešbutyje. Kartą Perjė aplanko jo tolimas giminaitis jėzuitas Freta ir praneša jam, kad Paskalis įtariamas sukūręs „Laiškus provincialui". Perjė įtikina Fretą, kad jo svainis su kalbamuoju dalyku nieko bendra neturįs, o tuo metu ant Perjė lovos, vos pridengti užuolaida džiūsta aštuntojo laiško egzemplioriai. Įsišnekęs jėzuitas nieko nepastebi ir neužuodžia spaudos dažų. Kai pagaliau jis išeina, Perjė su palengvėjimu atsidūsta, bėga pas Paskalį, gyvenusį aukštu aukščiau, ir abu juokiasi iš to atsitikimo.

Į laiškus jėzuitai atsiliepė daugybe paskvilių, pamfletų, kaltinamųjų pamokslų ir kalbų, kur anoniminis autorius buvo vadinamas „bedieviu, juokdariu, storžieviu, klajojančiu artistu, apgaviku, šmeižiku, eretiku, persirengusiu kalvinistu, velnių legiono apsėstuoju, romanų rašytoju" ir t. t., kaltinamas šventenybių išjuokimu, artimo meilės stoka, nesantūriu tonu, ištraukų iškraipymu ir t. t. Taip gynėsi jėzuitai — šmeiždami asmenis, užtat pateikę pavyzdžių ir įrodymų, kaltindami, užuot citavę jų kūrinius,— ir dar labiau diskreditavo save iš anksto nenusistačiusių žmonių akyse.

Sekančiuose šešiuose laiškuose, išėjusiuose 1655 metais tarp rugpjūčio 18 ir gruodžio 4 dienos, „prastuolis" ir „padorusis žmogus" virsta rūsčiu pamokslininku. Visi šie laiškai — tai jau tiesioginis autoriaus monologas, atremiantis nepagrįstus jėzuitų kaltinimus ir smerkiantis jų šmeižtus. „Laiškai, kuriuos parašiau iki šiol,— perspėja autorius, pacituodamas Tertulianą,— tik žaidimas prieš tikrą mūšį". Aš dar tik mėgavausi „ir veikiau rodžiau žaizdas, kurias galima jums padaryti, o ne pats žeidžiau". Aš tiesiog pateikdavau jūsų ištraukas, beveik nemąstydamas apie jas. „Ir jeigu jos kėlė juoką, tai patys jose sakomi dalykai kėlė jį".

„Manęs klausia,— rašė Paskalis,— kodėl aš nurodžiau autorius, kurių bjaurius sakinius citavau.— Atsakau, kad būdamas mieste, kur yra dvylika fontanų, ir tikrai žinodamas, kad vienas jų yra užnuodytas, aš privalėčiau perspėti visus nesemti vandens iš užnuodyto fontano. Kadangi tai būtų galima palaikyti grynu mano prasimanymu, aš turėčiau kuo greičiau pasakyti, kas jį užnuodijo, o ne statyti į pavojų visą miestą".

Jėzuitų kaltinimai, kad laiškų autorius iškraipęs citatas, Blezui buvo ypač skaudūs: „Mano tėvai, nėra nieko, ko aš neapkęsčiau labiau negu mažiausią tiesos iškreipimą, todėl visada itin rūpestingai vengiau ne tik sukeisti (tai būtų buvę baisu), bet pakeisti ar iškreipti kokios nors ištraukos prasmę". Autorius pateikia ginčijamus tekstus ir įrodo, kad šmeižiamas visai nepagrįstai. (Paskalio užrašuose yra tokie žodžiai: „Aš vienas prieš trisdešimt tūkstančių? — Ne. Nors jūsų pusėje rūmai, apgaulė, mano pusėje — tiesa: ji — visa mano jėga; jeigu jos neteksiu,

būsiu žuvęs. Netrūks nei kaltinimų, nei persekiojimų. Bet mano tiesa, ir pažiūrėsime, kas nugalės".)

Nuosekliai atrėmęs jėzuitų šūkalojimus, autorius pats ima pulti ir parodo, kad jie kaltina jį tuo, kuo patys labiausiai nusideda.

Jėzuitai moko, kad galima meluoti ir kartu neprarasti dievo malonės. Pagal tą jų mokymą, šmeižtas — atleistina nuodėmė, jeigu ginama ordino garbė, jų tapatinama su bažnyčios garbe. Taigi ramia sąžine galima neigti akivaizdžiausius dalykus ir šmeižti priešininkus. Tačiau įžeidinėjimai neišsklaido nesutarimų, šmeižtas yra tik galingas prievartos ir tiesos užgniaužimo ginklas. Tačiau šio ginklo jėga labai reliatyvi, ją būtų galima palyginti su puošnaus drabužio, ministerijos rūmų, laimės troškimo arba kiekybinio įrodymo jėga. „Tai baisus ir ilgas karas,— Paskalis tartum apžvelgia visą savo polemiką su jėzuitais,— kuriame prievarta mėgina nuslopinti tiesą. Visos prievartos pastangos negali nusilpninti tiesos, o tik ją išaukština".

Tuo tarpu kone visai pasitaisiusi jansenistų padėtis vėl ima blogėti. Parengtas naujas penkis Janseno teiginius smerkiantis formuliaras, kurį turi pasirašyti visi dvasininkai. 1656 metų spalio 16 dieną popiežius Aleksandras VII, pakeitęs Inocentą X, vėl pasmerkia penkis teiginius, pripažįsta juos esant paimtus iš Janseno knygos. Nors bulė dar neišplatinta Prancūzijoje, visi jaučia, kad prasidės nauji persekiojimai. Tokiomis aplinkybėmis jėzuitai ima smarkiai pulti, spaustuvės krečiamos dar uoliau (septynioliktojo laiško formas, surinkus aštuonis puslapius, teko sudaužyti, eilutės laiško pabaigoje buvo kreivos, raidės liejosi), o karaliaus dvasininkas tėvas Anà išleidžia brošiūrą, kurioje išsamiai rašo apie penkis teiginius ir pripažįsta jansenistus bei „Laiškų..." autorių neabejotinais eretikais, parengia dirvą naujiems persekiojimams.

Septynioliktąjį ir aštuonioliktąjį laiškus, datuotus atitinkamai 1657 m. sausio 23 ir kovo 24 dienomis, Paskalis adresuoja jau nebe visam ordinui, o įtakingiausiam jo atstovui — tėvui Anà. „Dvasiškasis tėve,— kreipiasi jis su ironija į karaliaus dvasininką,— jeigu jums sunku skaityti šį laišką dėl to, kad jis išspausdintas nelabai dailiu šriftu, tai kaltinkite tiktai pats save. Aš neturiu tokių privilegijų kaip jūs. Jūs turite privilegiją paneigti net stebuklus, o aš neturiu nė teisės gintis. Be paliovos šniukštinėjamos visos spaustuvės. Jūs ir pats nepatartumėte

man toliau rašyti tokiomis sąlygomis; juk labai didelis vargas spausdinti Osnabriuke" (Vokietijos miestas; kad nukreiptų nuo savęs įtarimus, leidėjai spaudiniuose nurodydavo kitus miestus).

Anoniminis autorius nori apginti savo Port Rojalio draugus nuo puolimų ir prašo nešmeižti daugybės asmenų, kurie į ginčą nesikišo. Jis pareiškia nepriklausąs jokiai bendruomenei, neprisidedąs prie pavienių asmenų, kad ir kas jie būtų, ir pats vienas atsakąs už savo laiškus: „Veltui jūs stengiatės paveikti mane, užgaudami tuos, su kuriais, jūsų spėjimu, aš esu glaudžiai susijęs. Visa jūsų turima įtaka nė kiek negali manęs paveikti. Iš pasaulio aš nieko nelaukiu ir nieko nebijau. Man nereikia nei kieno turtų, nei kieno valdžios. Taigi, mano tėve, aš nepagaunamas jokiomis jūsų pinklėmis. Kad ir kaip stengtumėtės, jums nepavyks prieiti prie manęs iš jokios pusės. Žinoma, jūs galite pakenkti Port Rojaliui, bet ne man. Galima išguiti žmones iš Sorbonos, bet manęs iš mano namo neišguisite. Jūs galite imtis prievartos prieš dvasininkus ir teologijos daktarus, bet ne prieš mane, nes aš neturiu šių vardų...; esu žmogus laisvas, be įsipareigojimų, prie nieko neprisirišęs, be ryšių, be santykių, be užsiėmimo; esu žmogus, pakankamai susipažinęs su jūsų taisyklėmis ir tvirtai pasiryžęs nuodugniai jas ištirti, kiek tik manysiu esąs pašauktas tokiam darbui... ir jokie sumetimai negali sustabdyti mano tyrimų".

Taip save apibūdinęs, laiško autorius iš esmės vėl imasi nagrinėti tas pačias problemas, kurias buvo iškėlęs pirmuosiuose trijuose laiškuose. Apėjusi ratą, polemika grįžo, kur prasidėjusi. Nors Paskalis žadėjo nenutraukti savo tyrimų, dvikova su karaliaus dvasininku ir apskritai laiškų spausdinimas baigėsi ir dar buvo likę devynioliktojo laiško, adresuoto taip pat tėvui Ana, apmatai. Kodėl taip atsitiko? Matyt, kad polemika padarė visa, ką galėjo padaryti, ir išseko. Galimas dalykas, kad nerami padėtis ir užeinančios represijos privertė jansenistus pasirinkti tylėjimą. Be to, toli gražu ne visi Port Rojalio vadovai pritarė pačiam viešo susikirtimo sumanymui. Pavyzdžiui, Senglenas ir Anželika Arno manė, kad tiesą reikia ginti tik romumu ir paklusnumu.

Iš tikrųjų „Laiškų..." intonacijoje kartais suskamba kandžios ironijos gaidelės, būdingos mokslinei diskusijai su tėvu Noeliu ir, matyt, apskritai pačiai Paskalio prigimčiai, nes jis ramiai nepakęsdavo nė menkiausio apsimetimo, kai tik iškildavo jam

pačiam ir aplinkinams svarbios problemos. Be to, Blezas — aktyvus, kovingas žmogus. Tuo ir galima paaiškinti „Laiškų..." savitumą, kuris visai atitinka autoriaus požiūrį į juose svarstomų dalykų svarbą ir uždavinius.

12

Kaip ir visuose ankstesniuose darbuose, taip ir čia Paskalio formuluotės yra aiškios ir tikslios, išvados nuoseklios. Tačiau „Laiškuose..." išryškėjo didis rašytojo talentas. Paskalis moka meistriškai keliais bruožais apibūdinti personažus, kurti jų dialogą, naudodamasis komedijos priemonėmis, laiku keisti temas, pasakojimo ritmą ir intonacijas, suprantamai aiškinti sudėtingas dogmatikos problemas, ko iš esmės anksčiau niekas nebuvo daręs. „Manęs klausia,— sakė Paskalis,— kodėl aš rašiau maloniu, ironišku, linksmu stiliumi.— Atsakau, kad jeigu būčiau parašęs dogmatišku stiliumi, tai knygą būtų skaitę tik mokslininkai, o jiems to nereikia, nes žino apie tai tiek pat, kiek ir aš. Todėl aš maniau, kad reikia parašyti taip, kad mano laiškus skaitytų moterys bei pasauliečiai ir suvoktų pavojingumą visų maksimų ir sakinių, kurie tada visur plito ir kurių poveikiui lengvai pasiduodavo". Menas įtikinti ir net nugalėti skaitytoją padėjo jam kuo puikiausiai įvykdyti iškeltą uždavinį, nors reikėjo padėti nemaža jėgų. Didelis laiškų tomas buvo parašytas vos ne per metus, o kiekvieną laišką, leidžiamą vidutiniškai kas dvi trys savaitės, jis gludindavo, kol pasidarydavo nepaprastai aiškus ir tobulas, ir dažnai po kelis kartus perkurdavo. Vėliau Arno, atsakydamas į garsiojo klasicizmo teoretiko Bualo klausimą, kaip dirbo Paskalis, rašydamas „Laiškus...", pasakojo, kad Blezas baigtą kūrinį skaitydavo didelei atsiskyrėlių auditorijai; jeigu visi gėrėdavosi, bet atsirasdavo vienas, kurio laiškas nejaudindavo, Paskalis ieškodavo naujų variantų, kuriems visi kaip vienas pritartų. Septintąjį laišką Bualo palygino su dvikova rapyromis, pamažu greitėjančia, gyvėjančia: ji „darosi vis šaunesnė, pakildama iki svaiginančio kreščendo. Kyla noras sušukti: „Kliudė, kliudė!"

„Laiškų provincialui" įtaka vėlesnei prancūzų literatūrai yra didžiulė: ji juntama kai kuriose Moljero pjesėse (ypač „Tartiufe"), žymiojo oratoriaus Bosiujė pamoksluose ir apskritai pa-

čioje pakitusioje kalboje, kuri darosi nebe tokia precioziška ir sunki, įgyja aiškumo ir tikslumo bruožų, kurie paprastai priskiriami prancūzų dvasiai.

„Mintyse" Paskalis rašo neapkenčiąs nei juokdariško, nei pernelyg iškilmingo stiliaus, kuriuo norima paveikti „ausį", o ne „širdį"; jam nepatinka dirbtinės Cicerono grožybės, forsuotos antitezės, kurios esančios kaip „akliniai langai dėl simetrijos": tokių antitezių autoriai ne teisybę sako, o tik „daro taisyklingas figūras". Nors, kaip sako Blezas, rašytojui neegzistuoja jokių visuotinių taisyklių, „Minčių" autorius susiformuluoja paskiras nuostatas. Vienos jų grynai techninės (jeigu kalboje pasitaiko vienodų žodžių ir jų negalima išvengti, kad nenukentėtų prasmė, tai tokie pasikartojimai nelaikomi klaida toje vietoje, o priešingai — yra būtini), kitos, sudėtingesnės (žodžių tvarka keičia prasmę, o prasmės skirtumai sukelia vis kitokį efektą), trečios — principinės: rašytojas turi patikti skaitytojui, bet padaryti tai privalo taip, kad malonumas (plačiąja žodžio reikšme, kaip skonio atitikmuo) derėtų su realybe ir išplauktų iš tiesos. Pasiekti visa tai galima tik sunkiai nusakomu būdu jungiant tai, kas kyla spontaniškai, ir tai, kas atsiranda apgalvotai, o toks junginys ir yra natūralus stilius, sulydantis „autorių" ir „žmogų". „Žmonės visada stebisi ir žavisi matydami natūralų stilių, nes, tikėdamiesi susidurti su autoriumi, jie randa žmogų".

Nuoširdumas ir tiesumas, paprastumas ir aiškumas, kiek galima tikslesnis įvairių būties lygmenų ir jų žodinės išraiškos atitikimas — tokie pagrindiniai estetiniai Paskalio, kaip rašytojo, principai, aiškiai nusakyti „Mintyse" ir būdingi „Laiškų provincialui" stilistikai. Šie principai (tiesa, visai kitu intonaciniu pagrindu ir panaudoti kitokiems uždaviniams spręsti) dar ryškiau matyti svarbiausiojo Paskalio kūrinio stiliuje.

1657 metais išsklaidyti laiškai buvo sudėti į rinkinį ir išleisti Kelne Luji de Montalto slapyvardžiu (daugiau kaip pusantro šimtmečio jie buvo leidžiami šiuo slapyvardžiu). Pavardė, matyt, ne atsitiktinė, nes joje yra įvairių fonetinių, morfologinių ir prasminių sąsajų su motinos linijos giminių pavarde, gimtuoju Klermono miestu, Piuji de Domo „aukštu kalnu". 1658 metais Gijomo de Vendroko slapyvardžiu Nikolis išvertė Paskalio knygą į lotynų kalbą ir pridėjo plačius komentarus. 1659 metais išėjo paskutinis Paskaliui gyvam tebesant leidimas: „Laiškai

provincialui, arba Luji de Montalto laiškai draugui į provinciją ir tėvams jėzuitams apie šių tėvų moralę ir politiką". Tais pat metais, dar gal nelabai plačiai, jau buvo žinomas tikrasis autorius. Talemanas de Reo rašė, kad kūrėjas ilgai buvo nežinomas ir jis pats niekada nebūtų įtaręs Paskalio, laikydamas matematiką ir literatūrą nesuderinamais dalykais. Nieko nenumanė ir buvusi Švedijos karalienė Kristina, kai, būdama Paryžiuje, smalsiai skaitė tiek triukšmo sukėlusius laiškus: kaip ir Talemanas de Reo, ji nė manyti nemanė, kad jų autorius — tai tas pats garsus mokslininkas, kuris prieš keletą metų laiške, visai nepanašiame į „provinciališkuosius", taip dailiai jai sakė komplimentus ir gyrė proto imperiją.

„Laiškai..." nuskambėjo visoje Europoje, bet toli gražu ne visi juos palankiai sutiko. Dar Paskaliui teberengiant paskutinius du laiškus, „Gazeta" pranešė, kad Ekso parlamentas nuteisė pirmuosius šešiolika, kaip šmeižikiškus ir pavojingus visuomenei, sudeginti prie gėdos stulpo miesto aikštėje. Tačiau laikraštis neužsiminė, kad vietoje „Laiškų..." buvo sudegintas kažkoks almanachas, mat nė vienas teisėjas nenorėjo atiduoti viešai sudeginti savojo egzemplioriaus. Netrukus, karaliaus tarybos reikalavimu, buvo sudegintas lotyniškasis „Laiškų..." leidimas. Toliau buvo persekiojami leidėjai. Vienas leidėjas atsidūrė kalėjime, kitas vos išvengė plakimo ir buvo nuteistas penkeris metus tremties. 1657 metų rugsėjo mėnesį „Laiškus provincialui" pasmerkė popiežius, jie buvo įtraukti į „Draudžiamųjų knygų sąrašą" (*„Index librorum prohibitorum")*. Tai sužinojęs Paskalis sušuko: „Jeigu mano „Laiškai..." pasmerkti Romoje, tai juk visa, ką aš juose smerkiu, pasmerkta ir danguje". Jis niekada neatgailavo dėl to, ką juose buvo rašęs, ir vėliau sakydavo, kad, vėl, pasitaikius progai, apie jėzuitų moralę jis parašytų dar stipriau.

Smūgis jėzuitų ordinui, kirstas vieno galingiausių jo priešininkų, ir taip buvo stiprus. Jau po septintojo laiško Paryžiaus kunigai susirinko į savo asamblėją nagrinėti nežinomo autoriaus kūriniuose iškeltų klausimų, kad galėtų pasmerkti arba kazuistus, arba jų niekintoją. Tuo pat metu Ruano klebonai pareikalavo pasmerkti jėzuitų dorovės taisykles ir ragino Paryžiaus kolegas prisidėti. 1656 metų rudenį Paryžiuje įvyko Ruano klebonų iniciatyva sušauktas dvasininkų suvažiavimas, kuriame buvo kalbama, kad jėzuitų knygų skaitymas įvaręs klausy-

tojams siaubą. Daugelyje Prancūzijos miestų „Laiškai..." sukėlė protesto prieš jėzuitų moralę sąjūdį. Kaip atsakymas į tą sąjūdį 1657 metais pasirodė anoniminė „Kazuistų apologija prieš jansenistus", parašyta Anà draugo, Klermono jėzuitų kolegijos rektoriaus tėvo Piro. „Apologija..." sukėlė skandalą, nes gana nevykusiai gynė labiausiai pažeidžiamus kazuistų teiginius (dėl žmogžudystės ir pan.) ir šmeižė. Paryžiaus klebonai nutarė ją pateikti parlamentui ir Sorbonos teologijos fakultetui, kad tartų savo nuomonę.

Apie „Apologiją..." nepatenkinti kalbėjo ir patys jėzuitai, o 1659 metais ji buvo įrašyta į „Draudžiamųjų knygų sąrašą". 1665 ir 1679 metais popiežiai Aleksandras VII ir Inocentas XI pasmerkė daugelį kazuistų teiginių, kuriais „Laiškuose provincialui" piktinosi Paskalis. Kaip vienas svarbiausių motyvų paleisti (laikinai) jėzuitų ordiną XVIII amžiaus pabaigoje, popiežiaus bulėje nurodoma žalinga jėzuitų kazuistų įtaka.

GRĮŽIMAS PRIE MATEMATIKOS

1

Nors 1654 metų pabaigoje Blezas ryžtingai pasitraukė nuo mokslo darbo, senieji pomėgiai po kurio laiko vėl atgijo. 1657 metų gegužės mėnesį, t. y. ką tik pasibaigus varginančiai Blezo polemikai su jėzuitais, vienas prancūzų matematikas rašė Heigensui, kad ponas Paskalis, nors atsiskyręs visai atsidėjo religijai, dar neišleido iš savo akiračio ir matematikos. Iš tiesų Blezas retkarčiais pasišneka su Karkavi (su juo, kaip prisimename, jis suartėjo lankydamas Merseno būrelį) apie azartinius žaidimus ir tikimybių teoriją, susitinka su Robervaliu. Dar svaresnis įrodymas, kad Paskalis nepamiršo matematikos, yra jo susirašinėjimas su Liežo kanauninku ir geometrijos žinovu Sliuzu. Jie keičiasi nuomonėmis, kaip spręsti daugelį problemų, susijusių su kreivių, Blezo vadinamų „perlais", tyrimu. 1658 metų gegužės mėnesį Sliuzas laiške Paskaliui žavisi jo rezultatais, apibūdindamas juos „natūralaus stiliaus" šalininko taip nemėgstamomis išpūstomis frazėmis ir forsuotomis antitezėmis: „...Tai ne pava-

sario gėlės, priklausančios nuo metų laikų įtakos, o veikiau niekada nevystantys burnočiai, nuskinti gražiausiuose geometrijos gėlynuose".

Smulkūs ir pavieniai šio laikotarpio Paskalio tyrimai nežadėjo jokių naujų atradimų, nes tai veikiau buvo duoklė praeičiai, o ne tikslinga veikla. Be to, sistemingą mokslo darbą jis dabar laikė visai nenaudingu sau (ir ne tik sau), todėl ir nesirengė niekad vėl jo imtis. O imtis vis dėlto teko.

1658 metų pavasarį trisdešimt penkerių metų tesulaukusio Blezo sveikata jau kelintą kartą smarkiai pablogėja, pradeda nepakenčiamai skaudėti dantis, dėl to jis visai nebemiega ir nebeturi nė minutės poilsio. Kartą vėlai vakare, kai kunigaikštis de Roanė, palikęs savo sergantį draugą, išeina namo, Paskaliui pasidaro visai bloga. Mėgindamas kaip nors nuslopinti kančias, jis staiga prisimena kadaise Mersenui sunkumų sukėlusį cikloidės uždavinį ir imasi jį spręsti.

„Cikloidė,— rašė Paskalis,— yra tokia paprasta linija, kad, išskyrus tiesę ir apskritimą, nėra už ją dažniau pasitaikančios linijos; ji taip dažnai brėžiama prieš kiekvieno akis, kad tik reikia stebėtis, kaip jos nepastebėjo senovės žmonės... nes tai ne kas kita, kaip kelias, kurį ore nubrėžia rato vinis, kai jis rieda savo įprastu judėjimu nuo to momento, kai vinis pradėjo kilti nuo žemės, iki to, kai nenutrūkstamas rato riedėjimas vėl atveda ją prie žemės, pabaigęs visą apsisukimą, tariant, kad ratas — idealus skritulys, vinis — jo apskritimo taškas, o žemė — idealiai plokščia".

Iš tikrųjų „tokia paprasta" ir „dažnai pasitaikanti linija" krito visiems į akis ir ėmė figūruoti moksle bei technikoje tik nuo XVII amžiaus. O dabar cikloidinės kreivės pagal praktinę reikšmę ir panaudojimą prilygsta tokioms populiarioms kreivėms kaip elipsė, parabolė arba balistinė kreivė, ir ją galima įžiūrėti krumpliaračių krumplių formoje, ekscentrikų, kumštelių ir kitų mašinų detalių kontūruose. „Kelią, kurį nubrėžia ore rato vinis", ilgainiui ėmė pastebėti ne tik mokslininkai: pavyzdžiui, viename Svifto „Guliverio kelionių" epizode „antrasis patiekalas buvo cikloidės formos pyragas...". Nors jau XV amžiaus viduryje teologas ir matematikas Nikolajus Kuzietis, stebėdamas važiuojantį ekipažą, ėmė samprotauti apie to kelio ypatumus, tik XVI amžiaus pabaigoje šią kreivę pirmą kartą nuodugniai ištyrė Galilėjus, kuris ir pavadino ją cikloide (pavadinimas kilęs iš

graikiško žodžio *kykloeidės* — apskritas). Galilėjus mėgino apskaičiuoti cikloidės plotą ir palyginti jį su „sudaromojo skritulio" plotu: jis pasidarė atitinkamas metalines plokštes ir pasvėrė. Paaiškėjo, kad cikloidės plotas yra maždaug tris kartus didesnis už skritulio plotą. Pats šiuolaikinio gamtos mokslo kūrėjas apie savo cikloidės tyrimus nieko neparašė, ir apie juos težinoma iš jo pasekėjų ir mokinių (Vivianio, Toričelio ir kitų) paminėjimų.

XVII amžiaus pradžioje apie „kelią, kurį ore nubrėžia rato vinis", ėmė galvoti vienuolyno ramumoje ir Mersenas. Prancūzijoje ši kreivė buvo pavadinta *roulette* —„ruletė" (nuo veiksmažodžio *rouler* — riedėti). Apie savo nagrinėjimus jis pranešė Robervaliui. Robervalis ėmė kruopščiai tirti kreivę: nedalomųjų metodu jis nustatė cikloidės svorio centrą ir kvadratūrą, jos sukimosi kūnų kubatūrą, išaiškino kitų problemų. 1638 metais Mersenas rašė Dekartui: „Kai dėl pono Robervalio, tai jis rado daugybę naujų išdavų, tiek geometrinių, tiek ir mechaninių... Jis atrado, kad cikloidės plotas lygus trims ją padarančio skritulio plotams (rezultatas, kurį anksčiau apytikriu empiriniu metodu gavo Galilėjus). Atsakomajame laiške didysis racionalistas pagyrė Robervalio sprendimą, bet čia pat įgėlė savo senam priešininkui, pridurdamas, kad uždavinys buvęs gana paprastas ir nelabai įdomus. Pats Dekartas irgi nagrinėjo cikloidės ploto skaičiavimo ir šios kreivės liestinių brėžimo būdus, todėl nuolat polemizavo su Robervaliu dėl prioriteto. Nuspręsti, kuris jų teisus, yra sunku, bet, kaltindamas Toričelį, taip pat tyrusį cikloidę, Robervalis, aišku, klydo. Ilgai laikydamas paslaptyje tyrimų rezultatus ir delsdamas juos paskelbti, Robervalis be reikalo skundėsi, neva užsieniečiai puolą jo atradimus kaip tranai medų. Toričelis visai savarankiškai sutaisė savo „medų". (Robervalio įtaka prasikiša 1658 metų spalio mėnesį Paskalio parašytoje „Cikloidės istorijoje", kurioje italų mokslininkas nepelnytai kaltinamas plagiatu.)

Nors Dekartas piktindamasis stebėjosi, kodėl visi taip susidomėjo tos kreivės uždaviniais („Kaip galima kelti tokį triukšmą dėl tokio menko daikto atradimo..."), bet, kaip matome, cikloidės tema buvo nepaprastai populiari tarp mokslininkų. Ar ne todėl ji pirmučiausia šovė Paskaliui į galvą, kai tiktai prireikė „vaistų"? Bemiegę kančių naktį, slopindamas veriantį skausmą galingu intelekto darbu, be perstojo rikiuodamas darnių įrodymų eilę, Blezas ne tik išsprendžia Merseno uždavinį, bet ir pa-

daro nemaža svarbių matematikos atradimų, susijusių su cikloide. „Protas" nugali „kūną", ir, kitą rytą atėjęs aplankyti ligonio, kunigaikštis de Roanė nustebęs randa ligonį kur kas geresnį.

Paskalis dabar ne per labiausiai domisi savo naujaisiais atradimais, nors gerai supranta jų reikšmę. Jis net nesirengia užrašyti gautų rezultatų, nes cikloidė „gydomąjį" darbą jau buvo atlikusi. Gudraudamas kunigaikštis de Roanė pataria Blezui, tuo metu rašančiam „Apologiją..."— svarbiausiąjį savo gyvenimo veikalą, paskelbti rastus sprendimus ir... jais netiesiogiai įtikinti ateistus; juk tokius žymius mokslo atradimus padaręs žmogus negali nežinoti visų intelekto galimybių, ragindamas skeptikus nulenkti savo protą prieš tikėjimo paslaptis. Kad efektas būtų dar didesnis, kunigaikštis siūlo Paskaliui surengti Europos matematikų konkursą ir pateikti jam Blezo jau išspręstus uždavinius. Paskalis sutinka ir pirmučiausia, kelias dienas įtemptai dirbęs, užrašo sprendimus, kuriais randama cikloidės nuopjovos plotas ir svorio centras, nuopjovos sukimo kūnų tūris ir svorio centras, tų tūrių pusių, kurias atkerta plokštuma, einanti per sukimo ašį, svorio centras.

Šiuos uždavinius jis surašo į cirkuliarinį laišką, kuris 1658 metų birželio mėnesį Amoso Detonvilio (Luji de Montalto anagrama) slapyvardžiu išplatinamas tarp žymių matematikų. Išėjus laiškui paaiškėjo, kad daugumą uždavinių jau yra išsprendęs Robervalis, ir Paskalis nusprendė, kad teisingiausia bus konkurso rezultatus suvesti tik pagal dviejų paskutinių uždavinių sprendimus.

Uždaviniams spręsti buvo skirta trys mėnesiai, ir konkursą uždaryti buvo numatyta 1658 metų spalio 1 dieną. Premijai buvo paskirta šešiasdešimt pistolių, o žiuri turėjo vadovauti Karkavi.

Europos mokslo pasaulis konkursu labai susidomėjo, bet anonimo iškeltos problemos ne visiems buvo įveikiamos. Sliuzas susidorojo tik su vienu uždaviniu. Heigensas — su trimis pirmaisiais ir iš dalies su paskutiniu, nors buvo didelis cikloidės žinovas. Heigenso vargas nenuėjo veltui: jis išrado cikloidinę svyruoklę ir pritaikė ją laikrodžiams, įrodęs, kad svyravimų periodas nepriklauso nuo amplitudės, kai svyruoklė juda cikloide, tik tam reikia specialaus cikloidės formos įtaiso.

Kai kurie mokslininkai nedrįso siųsti savo dar netobulų sprendimų, o kiti, spręsdami užduotį, padarė įdomių šalutinių atradimų. Pavyzdžiui, dvidešimt šešerių metų anglų astronomi-

jos profesorius Renas, būsimasis karaliaus architektas (sukūręs Londono šv. Povilo katedrą), nors ir neišsprendė uždavinio, bet ištiesė cikloidę, t. y. nustatė jos ilgį. Paskalis labai vertino Reno rezultatus, juo labiau, kad tuo metu kreivių lyginimas su tiesėmis atrodė beprasmiškas, kreivių ištiesinimo uždaviniai buvo laikomi nepaprastai sunkiais, ir tebuvo apskaičiuoti tik apskritimo, parabolės ir kai kurių spiralių ilgiai.

Spalio 7 ir 9 dienos laiškais Amosas Detonvilis paskelbė, kad konkursas baigėsi, o lapkričio 24 dieną Karkavi surinko „geometriją gerai išmanančius žmones" susumuoti rezultatų. Į konkurso nugalėtojus pretendavo žinomas anglų matematikas Dž. Volis ir jėzuitas iš Tulūzos Lalueras. Volis padarė nemažų klaidų pasirinkdamas tyrimo metodą ir pačiuose apskaičiavimuose, dėl to žiuri atmetė jo sprendimą. Anglas įsižeidė, manydamas, kad jo darbą tyčia nupeikė. Jis buvo nepatenkintas ir tuo, kad į visus jo prašymus pratęsti užsieniečiams labai nepatogų konkurso terminą (paštas atimdavo nemaža konkursui skirto laiko) buvo atsakyta tik neigiamai. Paskalio santykiai su žiuri ir kitu pretendentu buvo taip pat kieti. Lalueras išsprendė ne visus uždavinius, ir jo sprendimai buvo neįdomūs, bet jis atkakliai įrodinėjo ką kita. Tarp jo ir Paskalio užsimezgė ilgas ir varginantis susirašinėjimas. Blezas savo laiškuose tikslino konkurso uždavinius, kėlė papildomus, stengdamasis iš atsakymų suprasti, kaip iš tiesų išmano matematiką Tulūzos jėzuitas. Pagaliau Paskalis padarė išvadą, kad Laluero sprendimai buvo „tokie netikri, kad tai matyti net iš pirmo žvilgsnio". Netrukus Blezo santykių su Lalueru tonas netikėtai pasidarė gana kandus, panašus į intonacijas, suskambėjusias kadaise Le Pajerui rašytame laiške, kuriame Paskalis, kaip žinoma, ironizavo dėl kito jėzuito — tėvo Noelio — fizikos išmanymo. Viename darbų iš cikloidės istorijos Blezas rašė, kad matematikos dalykai patys savaime yra tokie rimti, kad kartais naudinga padaryti juos šiek tiek linksmesnius; juokingas konkursui pateiktų uždavinių nesupratimas ir darąs Laluero matematikos darbus „linksmus".

Paskalio sprendimus žiuri pripažino geriausiais, ir 1658 metų gruodžio mėnesį jis parašė „Amoso Detonvilio laišką ponui de Karkavi", kuriame išdėstė rezultatus ir jų gavimo metodus. Kitais metais prie jo prisidėjo dar keletas traktatų, ir spaudoje pasirodo „Amoso Detonvilio laiškai, išdėstantys kai kuriuos jo atradimus geometrijos srityje".

Kad žiuri sprendimas buvo iš tikrųjų teisingas, rodo patys Paskalio gauti rezultatai ir metodai, visuotinis Europos mokslininkų pritarimas ir žavėjimasis. Pavyzdžiui, 1659 metų vasario mėnesį Heigensas rašė Blezui, kad norėtų vadintis jo mokiniu, nes moksle Paskalis įrodęs esąs aiškiai pranašesnis už daugelį. Tų pat metų birželio mėnesį, apibūdindamas „Laišką Karkavi", Heigensas rašė Sliuzui: „Darbas atliktas taip dailiai, kad prie jo nieko negalima pridėti". Žymiajam olandui Sliuzas atsakė, kad iš tiesų „negalima neigti, kad toje knygoje išdėstytos išradingos ir subtilios idėjos gali pastūmėti geometriją į priekį".

Sliuzas buvo teisus. Be galo mažų dydžių analizės metodai ir apibendrinimai, kuriais naudojosi Paskalis, tirdamas cikloidę, vėliau buvo išplėtoti ir prisidėjo prie diferencialinio ir integralinio skaičiavimo atsiradimo.

Šis skaičiavimas pradėjo naują gamtos mokslų raidos epochą ir buvo vartojamas ne tik visose matematikos disciplinose, bet turėjo įtakos daugelio naujų matematikos šakų susidarymui. Diferencialinis ir integralinis skaičiavimas padėjo matematikai kur kas plačiau skverbtis į gamtos mokslų ir technikos sritį. Taigi XVII amžiaus mokslo istorijoje šio skaičiavimo atradimas buvo svarbiausias įvykis, kurio pradžia buvo be galo mažų dydžių metodas.

2

Naujųjų metodų savitumą ir raidą galima suvokti iš Keplerio ir Kavaljerio tyrimų. Kepleris, norėdamas nustatyti... vyno statinių tikslingiausią formą, kad, suvartojus kuo mažiausiai medžiagos, išeitų kuo didžiausia talpa, idealųjį tiriamojo kūno paviršių dalijo į elementarias dalis, sumavo jas ir kartu tiesiog operavo be galo mažais dydžiais. Begalinių mažybių skaičiavimo būdus jis vartojo ir astronomijos tyrimams.

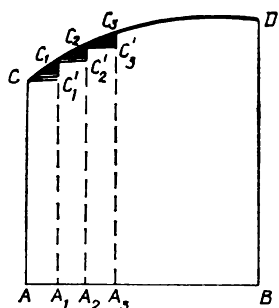
Kepleris imdavosi skaičiuoti šiais būdais tik konkrečius uždavinius, kilusius jam mokslo veikloje, o Kavaljeris, ieškodamas bendresnių ir sistemingesnių paviršių bei kūnų susidarymo ir matavimo principų, įvedė ir ištyrė abstrakčią nedalomųjų sąvoką. (Kaip ir Kavaljeris, bet nepriklausomai nuo jo, nedalomuosius ėmė vartoti ir Robervalis.) Kavaljerio nedalomieji — tai elementai, iš kurių sudarytas kokio nors geometrinio objekto plotas

arba tūris. Tie elementai turi vienu matmeniu mažiau už nagrinėjamą objektą. Pavyzdžiui, taškas yra nedalomasis linijos atžvilgiu, tiesė — plokštumos atžvilgiu ir t. t. Be to, pavyzdžiui, kokios nors plokščios figūros plotas būdavo nustatomas per kitą jau žinomo ploto figūrą, lyginant tiesių atkarpas (nedalomuosius), kurios uždengia šias figūras.

Pabrėždamas ypatingą nedalomųjų reikšmę matematikos raidai, Toričelis rašė: „Neabejotina, kad Kavaljerio geometrija yra nuostabiai ekonomiška teoremų įrodymo priemonė, teikianti galimybių išspręsti didžiulę daugybę, rodos, neišsprendžiamų teoremų trumpais, tiesiais, vaizdžiais įrodymais, ko neįmanoma padaryti senovės mokslininkų metodu. Tai iš tiesų karališkas kelias per dygliuotus matematikos brūzgynus... Kavaljerio metodas yra iš tikrųjų mokslinis įrodymo būdas, visada einantis tiesiu ir pačiai gamtai būdingu keliu. Gaila man senosios geometrijos, kad ji arba nežinojo, arba nenorėjo pripažinti mokslo apie nedalomuosius..."

Tarybinis matematikos istorikas L. Freimanas nurodo, kad Kavaljerio metodas turėjo esminių loginių prieštaravimų: „Vienas tokių prieštaravimų yra tai, kad nedalomasis (linija) turi vienu matmeniu mažiau negu plotas, o nedalomųjų visuma jau tiek pat matmenų kaip ir plotas!" Iš tikrųjų, dedant vieną ant kitos, tarkime, plokštumas, kurių storis yra lygus nuliui, negalima gauti kokio nors tūrio, turinčio tam tikrą storį — sumuodami nulius būtinai turime gauti nulį.

Paskalis įveikė tokius prieštaravimus: nedalomuosius jis laikė esant tos pačios prigimties kaip ir matuojamasis objektas, be galo mažais dydžiais, kurie ir sudarydavo integralines sumas. Paskalio protavimo būdą gerai parodo paprastas pavyzdys, kurį pateikia jo mokslinės kūrybos tyrinėtojas Umbertas. Tarkime, kad reikia rasti kreivinės trapecijos ABCD, kurią sudaro tiesės atkarpa AB, jos statmenys AC ir BD bei kreivė CD (žr. 4 pav.), plotą. Ašyje AB imami vienas netoli kito taškai A_1, A_2, A_3..., iš kurių pakeliami atkarpos AB statmenys iki susikirtimo su CD taškuose C_1, C_2, C_3... Iš šių taškų brėžiamos atkarpos CC'_1, $C_1C'_2$, $C_2C'_3$, lygiagrečios su AB.

4 pav.

Jeigu apskaičiuotume ir susumuotume stačiakampių ACC'_1A_1, $A_1C_1C'_2A_2$, $A_2C_2C'_3A_3$... plotus, tai gautume apytikslę ieškomo ploto reikšmę, kuri nuo tikrosios reikšmės skiriasi kreivinių trikampių $CC_1C'_1$, $C_1C_2C'_2$, $C_2C_3C'_3$ (brėžinyje užbrūkšniuoti) plotų suma. Tardami, kad skiriamųjų taškų A_1, A_2, A_3 atkarpoje AB be galo daugės, taigi jie ir be galo artės vienas prie kito, gautume labai siaurus stačiakampius — Paskalio nedalomuosius (maži užbrūkšniuoti trikampiai šiuo atveju mažės ir tarsi „stengsis ištirpti" (kreivėje CD).

Paskalis, kaip rašo Umbertas, nesitenkina paprastu intuityviu sprendimu: „Jis tiksliais metodais įrodo, kad tų mažų trikampėlių plotų suma visai neturi reikšmės galutiniam rezultatui ir jos galima nepaisyti, nes ji be galo maža, palyginus su stačiakampių plotų suma. Vadinasi, norint rasti ieškomo paviršiaus plotą, reikia apskaičiuoti šių stačiakampių plotų sumą. Kiekvienas jų yra be galo mažas dydis (nes kiekvieno stačiakampio pagrindas labai mažas), bet stačiakampių yra be galo daug. Taigi jau suvokta, kad reikia skaičiuoti be galo didelės daugybės be galo mažų dydžių sumą, o tai dabartinių matematikų ir vadinama integravimu. Integralinis skaičiavimas, bent jau iš pradžių, buvo tų sumų skaičiavimo mokslas ir plotų bei tūrių apskaičiavimas iš tų sumų".

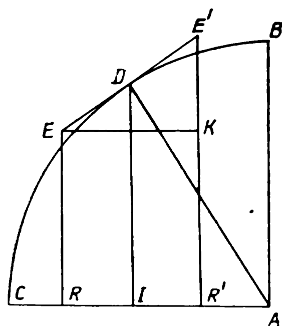
Cikloidės darbuose Paskalis žengė žingsnį į priekį, palyginus su savo pirmtakais, integravimo metodų tolesnio tobulinimo ir apibendrinimo keliu. Jis Kavaljerio visumos sąvoką pertvarkė į sumos sąvoką. Tai darydamas, kaip rašo žinomas vokiečių matematikos istorikas Vileitneris, Paskalis aiškiai atskyrė nedalomuosius nuo elementariųjų dalių ir „iš esmės labiau apibendrindamas, negu tai leido iki tol vartojamas Euklido apibrėžimas, aiškino figūrų lygybės sąvoką. Kaip tik jis lygiomis laikė dvi figūras, jeigu skirtumas tarp jų buvo mažesnis už bet kurį turimą dydį. Paskalis visiškai aiškiai įsiskverbė į integravimo proceso esmę, pastebėjo, kad kiekvienas integravimas yra tam tikros aritmetinės sumos gavimas. Paskalis priartėjo prie integralo apibrėžimo labiausiai už visus savo amžininkus".

Taikydamas nedalomųjų metodą įvairiems dydžiams, pertvarkydamas vienus sumavimo būdus į kitus, Paskalis geometrine forma gavo fundamentalių rezultatų, liečiančių kreivinius

ir dvilypius integralus, vaizdžiais konkrečiais pavyzdžiais, sumaniai naudodamasis savo meto ir antikos matematika, sutvarkė ir padarė aiškias daugelį integravimo problemų, pašalino iš jų neapibrėžtus ir apytikslius sprendimus.

Iki tiesioginio integralinio skaičiavimo atradimo Paskaliui buvo likęs tik vienas žingsnis — nustatyti formalias integravimo operacijas ir rasti jo skaičiavimo algoritmą. Tačiau Paskalis nežengė šio žingsnio. Kaip ir anksčiau, sutrukdė jo „geometrizmas" ir nusistatymas prieš algebrą, tiesioginių konkrečių metodų pamėgimas. Todėl integralinio ir diferencialinio skaičiavimo atradėjų garbę dalijasi Niutonas su Leibnicu, nors kai kurie tyrėjai prie jų priskiria ir Paskalį. Jie remiasi tuo, kad grynai geometrinius Blezo samprotavimus lengva persakyti abstrakčia begalinių mažybių analizės kalba.

Kad taip persakyti ir įžiūrėti algoritmą Paskalio matematikos darbuose yra įmanoma, rodo ir Leibnico mintys, pasakytos perskaičius Blezo „Traktatą apie ketvirčio apskritimo sinusus", susijusį su cikloidės tyrimu. 1673 metais, Heigenso patartas, vokiečių filosofas susipažino su šiuo traktatu, ir, kaip pats prisipažįsta, staiga tarsi praregėjo. Leibnicą ypač patraukė brėžinys su be galo mažu trikampiu, kurį Blezas vartojo integralinėms sumoms pertvarkyti. Leibnicas tą trikampį pavadino būdinguoju, nes įžiūrėjo jame vieną pagrindinių būsimojo integralinio skaičiavimo elementų ir jo padedamas priartėjo prie pačių šio skaičiavimo principų formulavimo.

5 pav.

Tegu mums būna duota, aiškina Paskalis „Traktato..." lemoje, ketvirtis apskritimo ABC (žr. 5 pav.); čia spindulys AB laikomas ašimi, o AC — pagrindu. Apskritimo lanke laisvai pasirinkime tašką D, iš kurio į pagrindą nuleidžiama sinuso linija DI ir nubrėžiamas spindulys AD. Per tą tašką dar eina liestinė EE'. Iš jos taškų E ir E' į pagrindą AC nuleidžiami statmenys ER ir E'R'. Paskui Paskalis brėžia trikampį EKE' (šį trikampį Leibnicas ir pavadino būdinguoju), kuris yra panašus į trikampį DIA. Iš šių trikampių panašumo imama proporcija $\frac{AD}{DI}=\frac{EE'}{EK}$, , kurioje be

galo mažų dydžių santykis $\left(\frac{EE'}{EK}\right)$ išreikštas baigtinių dydžių santykiu $\frac{AD}{DI}$, ir išvedama lygybė:

$$DI \cdot EE' = AD \cdot EK, \text{ arba } DI \cdot EE' = AD \cdot RR'.$$

Jeigu kokį nors ketvirčio apskritimo lanką padalytume į mažas dalis ir liestinių atkarpas pakeistume joms ekvivalentiškais (kai prieinama prie ribos) mažais lankais, tai, integruodami abi šias lygybės dalis, gautume teoremą, kuri Paskalio traktate suformuluota taip: „Kokio nors ketvirčio apskritimo lanko sinusų suma yra lygi pagrindo atkarpai tarp kraštinių sinusų, padaugintai iš spindulio".

Nagrinėdamas būdingąjį Paskalio trikampį, tarybinis matematikos istorikas J. Pogrebyskis rašo: „Leibnicas iš karto pastebėjo, kad šis brėžinys ir su juo susijęs perėjimas nuo be galo mažų dydžių santykio prie baigtinių dydžių santykio tinka kiekvienai kreivei. Tik reikia AD traktuoti ne kaip spindulį, o kaip kreivės normalės, nubrėžtos iki susikirtimo su pagrindu (abscisių ašimi), atkarpą. Tai buvo svarbus diferencialinio skaičiavimo kūrimo momentas: būdingasis trikampis, artėjant prie ribos, kai jo statmenys (Δx ir Δy) darosi be galo maži (dx ir dy), visą laiką išlieka panašūs į baigtinį trikampį, o tai leidžia patikimai operuoti santykiu dy/dx. Ir Leibnicas stebėjosi, kaipgi Paskalis nepastebėjo savo brėžinio bendrosios reikšmės, „tartum jo akys būtų buvusios užrištos".

Kad Paskalio cikloidės uždavinių sprendimo rezultatai yra labai natūraliai išreiškiami integralinio skaičiavimo specialių sąvokų terminais ir abstrakčia simbolika, taip pat ir apie jo mąstymo tikslumą bei kalbos aiškumą galima spręsti ir iš prancūzų žinomų matematikų, dirbusių N. Burbaki slapyvardžiu, nuomonės: „Volis 1655 metais ir Paskalis 1658 metais kiekvienas savo reikalams sukūrė algebrinio pobūdžio kalbas, kuriomis, neužrašydami nė vienos formulės, jie pateikia formuluotes, kurias tuoj pat, kai tik bus suprastas jų mechanizmas, galima užrašyti integralinio skaičiavimo formulėmis. Paskalio kalba ypač aiški ir tiksli; ir nors ne visada suprantama, kodėl jis atsisakė vartoti ne tik Dekarto, bet ir Vieto algebrinius ženklus, vis dėlto negalima nesigėrėti jo meistriškumu, kuris įmanomas tik tobulai mokančiam kalbą".

3

Mokslo atradimai, kuriuos Paskalis padarė tą pavasario naktį, buvo paskutinis jo matematinės fantazijos polėkis, o pergalės džiaugsmą netrukus užtemdė sąžinės graužimo kartėlis. Blezas nuoširdžiai kenčia dėl to, kad nenugalimas *libido sciendi*, o kartu su juo ir svaiginantis *libido dominandi* vėl pabudo jo širdyje. Iš tikrųjų per cikloidės uždavinių konkursą puikybė ir nepakantumas varžovų silpnybėms vėl prasikiša jo elgesyje, kaip jau buvo atsitikę jaunystės metais. Konkursas buvo suorganizuotas tikintis parodyti, kad nė vienas Europos matematikas negali varžytis su Paskaliu, dėl to Blezas ir buvo toks neperkalbamas, kai konkurentai prašė pratęsti terminą, griežtai ir nekantriai reagavo į bet kokius prieštaravimus, pabrėždavo savo darbų privalumus ir iš aukšto žiūrėjo į varžovų pastangas.

Galvodamas apie visa tai, jis dabar ima suprasti, kad kelyje į moralinį tobulumą negali būti pãstovių, per kuriuos galėtum pailsėti ar net truputį pasismaginti, kad kiekvienas žingsnis šiuo keliu vis kuo nors sunkesnis už anksčiau žengtąjį ir kad nuolat reikia stengte stengtis tęsti ką pradėjus.

Tokį nusiteikimą palaiko ir nauja Paskalio sveikatos krizė, prasidėjusi 1659 metų žiemą. Karkavi pasakoja, kad visos Blezo jėgos buvo išsekusios ir kiekvienas darbas, kuriam reikia nors kiek sukaupti dėmesį, kelia jam neapsakomą skausmą. Gydymasis sultiniais ir asilės pienu, kaip buvo patarę gydytojai, nepadeda, ir ligonis negali net perskaityti Sliuzo atsiųstos mokslinės brošiūros. Kai giminės ir artimieji ima jo gailėtis, Paskalis atsako, kad aimanuoti čia nesą ko, kad jis džiaugiąsis savo kančiomis ir bijąs pagyti, kad gerai žinąs sveikatos pavojingumą ir ligos „pranašumus": „liga mums suteikia tokią būseną, kurioje turėtume nuolat būti — kentėti, vargti, neturėti jokių gėrybių ir pojūčių malonumų, be jokių aistrų ir garbės troškimo, nebešykštaudami ir nuolat laukdami mirties".

Žilberta prisimindavo, kad brolis taip kantriai pakeldavęs visas negales, kaip mažai kas būtų įstengęs taip padaryti. Toks požiūris į savo kančias, sąžinės graužimas, naujas religinio uolumo pakilimas Paskalio širdyje nepaprastai ryškiai atsiskleidžia jo atgailos kupiname „Pamaldžiame samprotavime apie ligų pavertimą gėriu", labai padedančiame suprasti paskutinius Blezo gyvenimo metus.

Štai kai kurie jo fragmentai:

„Viešpatie... Tu dovanojai man sveikatą, kad Tau tarnaučiau, o aš iššvaisčiau ją tuštybėms. Dabar tu siunti man ligas, kad pataisytum manę: neleisk, kad užrūstinčiau Tave savo nekantrumu. Aš švaisčiau savo sveikatą, ir Tu teisingai nubaudei mane. Padėk man deramai pasimokyti iš Tavo bausmės. Jeigu mano širdis buvo pilna prieraišumo pasauliui, kol dar joje buvo šiek tiek jėgų,— sunaikink tą jėgą, kad mane išgelbėtum, ir padaryk mane neišgalintį mėgautis pasauliu: ar nusilpnink mano kūną arba sužadink man artimo meilės aistrą, kad vien Tavimi gėrėčiausi. Atverk mano širdį, Viešpatie, įeik į tą maištingą, ydų užkariautą vietą. Jos laiko ją savo valdžioje. Įeik į ją, kaip į įsigalėjusiojo būstą; bet pirma surišk tvirtą ir stiprų priešą, kuris valdo jį, ir tada pasiimk jame gulintį lobį... Tegu nuo šiol sveikatos ir gyvenimo tetrokšiu tik dėl to, kad naudočiausi jais ir pabaigčiau jį Tau, su Tavimi ir Tavyje".

Įvairiais laikais ir įvairiems skaitytojams šis Paskalio širdies atvėrimas sukeldavo visą jausmų gamą — nuo susižavėjimo ir įsijautimo iki sarkastiškos pašaipos. Paskalio „maldoje" daugelis girdėjo Biblijos psalmių atgarsį, matė jų nusižeminimo ir atvertos širdies išpažinties poetiką bei kraštutinę asketiško užsisklendimo išraišką.

Kaip matome, Blezas skaudžiai gailisi kadaise laikęs sveikatą gėriu ir naudojęsis ja mėgautis „pražūtingais gyvenimo malonumais". Jis tikisi, kad kūno kančios pagydys jo dvasios negales, kurių didžiausias — dvasios nesugebėjimas justi savo menkystę ir nuolat atgailauti dėl nusidėjimų. Dabar jis geriau negu bet kada anksčiau žino žmogaus galimybių ribas ir taiso svarbiausią savo gyvenimo veikalą.

„MINTYS"

1

Vienas dabartinių Vakarų Paskalio kūrybos tyrėjų, vertindamas prancūzų mąstytojo indėlį į pasaulio kultūrą, rašo: „Pasaulyje yra didžiulė daugybė mylinčių Paskalį. O kas myli Dekartą? Kas myli Kantą?" Šiame poleminiame pabrėžime esama

tiesos. Svarbu ne tik asmeninės šių mąstytojų gyvenimo aplinkybės, bet pirmučiausia jų mąstymo veiklos pobūdis. Paskalis nepriklauso prie profesionaliųjų filosofų, filosofijos sistemų kūrėjų. Pats žodis „filosofija" jo žodyne turi netobulo, riboto žinojimo atspalvį. Nors Paskalį visai įmanoma laikyti filosofijos istoriku (prisiminkime jo stoicizmo, skepticizmo ir epikūrizmo kritiką), turėjusiu originalią pažinimo teoriją, bet pirmučiausia jis mums rūpi kaip nepaprastai savitos etikos kūrėjas. Mokslą apie žmogų Paskalis aiškino to meto tradicinėmis sąvokomis, religijos požiūriu. Šiuo atžvilgiu jis niekuo nesiskyrė nuo daugumos, be to, didžiulės daugumos, tos epochos mokslo vyrų: prisiminkime kad ir Lomonosovą, labai vertinusį Paschalijų (taip buvo transkribuojama Paskalio pavardė XVIII amžiaus Rusijoje).

Taip, moralistas Paskalis kalbėjo savo epochos kalba, bet šia kalba, mums, XX amžiaus žmonėms, jau iš dalies nebesuprantama, reikalaujančia paaiškinimų, sugebėjo išreikšti didžiąsias visuotines žmonijos tiesas, kurios ir dabar tebėra privalios. Šiuo atžvilgiu Paskaliui, be abejo, galima pritaikyti Lenino žodžius, kad „apie istorinius nuopelnus sprendžiama ne iš to, ko *nedavė* istoriniai veikėjai, palyginti su šių laikų reikalavimais, bet iš to, ką jie *davė nauja,* palyginti su jų pirmtakais".

Kaip jau buvo minėta, Paskalis atsidūrė vidurinių amžių pasaulėžiūros lūžio centre. Teocentrizmas traukėsi, užleisdamas vietą antropocentrizmui, įtvirtinusiam nuomonę apie žmogų, kaip visos, ištisai nuo jo veiklos ir planų priklausomos, tikrovės matą, religijos dogmas keitė tiesos, pagrįstos bandymų duomenimis ir racionalia analize. Šis antropologinis posūkis skatino ateistinius žmogaus sąmonės poslinkius. Paskalis aiškiai įsivaizduoja visus tokių poslinkių aspektus (tai iš dalies matyti ir „Laiškuose provincialui") ir toli gražu nelieka jiems abejingas. Renesanso atstovų iškelta nepriklausomo žmogaus didybė, Paskalio nuomone, buvo tam tikras perdėjimas, pavojingas posūkis į sudievinimą. Renesansiškas pasaulio suvokimas daro prielaidą, kad pačios prigimties, gamtos, kuri laikoma sveika ir nereikalinga keisti ar atkurti, neišsenkamame vaisingume toks žmogus sugebės rasti visų savo būties faktų paaiškinimą, savo paties išmintimi pasirinkti ir atlikti savo misiją, išplėtoti savo gabumus bei jėgas ir galų gale visiškai užkariauti ir pajungti tą gamtą.

---

* Leninas V. Pilnas raštų rinkinys.— V., 1976, t. 2. p. 169—170.

Paskalis manė esant būtina apsvarstyti tokius teiginius, parodyti idealų „gyventi pagal gamtą", pagal prigimtį ribas. Tačiau Paskaliui nebūdingas toks abstraktus tikslas. Beveik visi jo mokslo, filosofijos ir polemikos darbai, kaip prisimename, išplaukdavo iš konkrečių jo gyvenimo aplinkybių. Šiuo atžvilgiu ne išimtis ir jo sumanytasis veikalas.

XVII amžius Prancūzijoje buvo ne tik „šventųjų amžius", bet ir laisvamanių amžius. Pavyzdžiui, Mersenas vien tik Paryžiuje buvo suskaičiavęs apie penkiasdešimt tūkstančių ateistų. Tais laikais juos žiauriai bausdavo (nupjaudavo lūpas, liežuvį, sudegindavo). Paskalis mano, kad tokios bausmės gali sukelti tik baimę, o ne pagarbą religijai. Laisvamaniai (prancūziškai *esprits forts*, pažodžiui —„stiprūs protai") pareiškia tikį tik tuo, ką galima pamatyti ir paliesti. „Ateizmas yra proto požymis,— sutinka Paskalis,— bet tik iki tam tikro laipsnio": argi galima didžiuotis tokia būkle, kai žmogui belieka „laukti beviltiškos žūties nepermatomose tamsybėse"? Matyt šito klausė Paskalis Puatu laisvamanių, su kuriais jam teko bendrauti 1652 metais. Tuo metu gal pirmą kartą ir kilo sumanymas rašyti „Apologiją...". Jis ilgai nebuvo įgyvendinamas ir keitėsi, buvo orientuojamas į autoriaus tais metais tiriamą aukštuomenę. Nepasakytum, kad „padorieji žmonės" būtų buvę priešiški religijai. Jie veikiau buvo abejingi jai, laikė ją, kaip ir Makiavelis, patogiu politikų ginklu, negalvojo apie galutinius savo egzistavimo tikslus ir „skynė gyvenimo rožes", mėgavosi malonumais, kaip buvo pataręs Montenis, „sutuokdami būtinybę su malonumu". Dėl to vienas svarbiausių apologijos tikslų buvo sudrumsti abejingą žmonių ramybę, keisti jų dvasios būseną. Paskalis mano, kad siekiant šio tikslo, būtų beprasmiška įrodinėti dievo buvimą gamtos kūriniais. Jis neketina naudotis ir metafiziniais scholastų bei filosofų, tokių kaip Dekarto, įrodymais, kurie labai tolimi paprastiems daugumos žmonių samprotavimams, tenkina tik mokytų žmonių protą ir veda į deizmą. Apologijoje Paskalis pasiryžęs ginčyti tokią poziciją.

Išeities tašku pasirinkęs radikalų metodologinį abejojimą viskuo, kas egzistuoja, Dekartas, kaip žinoma, darė vieną, jo nuomone, neginčijamą išvadą: kad žmogus egzistuoja iš tikrųjų, įrodo tik vienas faktas — kad jis abejoja, t. y. mąsto. „Taigi, tiesą sakant, aš esu tik mąstantis daiktas..."* Taip pat aiškiai ir

* Dekartas R. Rinktiniai raštai.— V., 1978, p. 172.

ryškiai „mąstantis daiktas" suvokia, kad žmogus, kaip abejojantl būtybė, t. y. baigtinis ir netobulas, turi įgimtą begalinės ir tobulos esybės idėją. Patį faktą, kad mes turime tą idėją, Dekartas laikė tobulos, antžmogiškos realybės, „begalinės substancijos" egzistavimo padariniu. Taigi Dekarto dievas, kaip būtų pasakęs Paskalis, yra „filosofų ir mokslininkų Dievas", geometrijos tiesų kūrėjas, sankcionuojantis pasaulio pažinimą ir nesikišantis į jo reikalus.

Tokius „begalinės substancijos" egzistavimo įrodymus Paskalis laiko nepaveikiais: „Ne tik neįmanoma, bet ir nenaudinga pažinti Dievą be Jėzaus Kristaus". Apologijoje Paskalis kaip tik ir nori išskirti ir pabrėžti tokius įrodymus, kokių nepateikia Dekartas.

Kad palenktų ir parengtų „padoriųjų žmonių" širdis išklausyti šių įrodymų, jis mėgina rasti su jais bendrą kalbą, vartoja jiems suprantamas sąvokas, kelia rūpimas problemas (protas, laimė, teisingumas, savi interesai, savimeilė, įprotis ir t. t.). Tam jis panaudoja Renesanso iškeltą antropologinį principą, t. y. remiasi bendruoju žmogaus prigimties nagrinėjimu, konkretaus vidinio žmonių gyvenimo sudėtingos įvairovės stebėjimais, nuolat atsiveriančiais gyvosios tikrovės neįveikiamais prieštaravimais ir įtempimais (visa tai skaitytojams matoma ar įmanoma patikrinti). Kaip tik šitą judėjimą, o ne sistemą, neišvengiamą perėjimą iš vienos plotmės į kitą,— ne tik „mąstančio daikto" intelekto, kaip Dekarto įrodymuose, o visų žmogaus jėgų ir gabumų (širdies, proto, valios ir t. t.) veiklą nori pasitelkti Paskalis, kad patrauktų „padoriųjų žmonių" dėmesį.

Medžiagos Blezo apologijai pirmiausia duoda jo stebimas amžininkų gyvenimas, jo paties abejonių, svyravimų ir vidinių perversmų patirtis (iš dalies apologija yra autobiografinio pobūdžio).

2

Nuo sumanymo iki praktinio darbo pradžios praėjo keleri metai. Nors jis tą laiką ir mąstė apie jo problemas, bet beveik nieko nerašė, nes nebuvo kada: trukdė ligos, veikla Port Rojalyje, polemika su jėzuitais. Tik nuo 1657 metų vidurio Blezas kaip reikiant ėmėsi svarbiausiojo savo gyvenimo darbo ir numa-

tė jam skirti apie dešimt metų. Mintis užrašinėjo į didelius lapus, skirstydamas jas į įvairius fragmentus pagal temas. Nauja sveikatos krizė, prasidėjusi 1659 metų žiemą, kliudė toliau klasifikuoti. Maža to, nuo šiol jis vargiai beįstengė užrašyti savo mintis bet kokiame popierėlyje, nebeplėtodamas ir nebepapildydamas, o nužymėdamas tik pagrindinę problemą. Po kiek laiko jis pastebėjo, kad nebegali net diktuoti, ir visai nustojo rašęs apologiją.

Taigi vietoje dešimties numatytų Blezas iš esmės tedirbo apie pusantrų metų, ir, žinoma, nesuspėjo ne tik pridėti naujų prie jau sukauptų fragmentų (jų buvo apie tūkstantis), bet ir sutvarkyti, kaip buvo numatęs, jau turimų užrašų. Dėl to užrašai nevienodo didumo, nevienodai apdoroti, skiriasi žanru ir tema. Kai kurie fragmentai kaip beįmanoma tobulai nudailinti ir yra panašūs į nedidelius traktatus apie valstybę arba filosofijos mokyklas, kiti — imlūs aforizmai, kuriuos būtų galima išplėtoti iki filosofinio romano apie žmogaus prigimtį, treti — varžybų dialogas su „padoriuoju žmogumi", ketvirti panašūs į religinę poemą ar maldą, penkti — tarsi ištisas teologijos veikalas apie Senojo ir Naujojo testamento reikšmę bei jų santykį; yra ir tokių, kurių parašyta keli variantai, su praleidimais, taisymais ir papildymais paraštėse, kad net sunku apčiuopti pagrindinę mintį.

Visokeriopa tų užrašų įvairovė atsirado ne tik dėl nebaigto darbo, bet ir dėl suvokto apologetinio uždavinio — užgauti visas žmogaus sielos stygas jo vidiniam pasauliui tinkamais būdais. Dėl to ir bus atsiradę iš pirmo žvilgsnio netikėti, bet konkrečius Paskalio uždavinius dėsningai atitinkantys tokie kontrastiški fragmentai, kaip, pavyzdžiui, „Lažybų fragmentas" ir „Jėzaus sakramentas", ir tokios priemonės viename kūrinyje, kaip racionalūs moksliniai ir teologiniai įrodymai, ironija ir sušukimai, smulkios išraiškingos detalės ir tipiniai apibendrinti pavyzdžiai, staigi rakursų kaita nagrinėjant tą pačią problemą ir natūralus, sklandus perėjimas nuo vieno tikrovės objekto prie kito.

Galima tiktai spėlioti, koks būtų buvęs galutinis „Apologijos..." planas, į kurias vietas būtų buvusi dedama nauja medžiaga, kaip būtų buvusios plečiamos numatytos temos. Kaip būtų buvę ataustI knygos metmenys, galima spręsti iš pačių Paskalio samprotavimų apie jos principus ir argumentų išdėstymo tvarką,

išsakytų 1658 metų spalio mėnesį Port Rojalio įnamiams, ir iš pačios pabaigtų fragmentų klasifikacijos.

Dabar pasistengsime, kaip galima labiau išlaikydami bendrąjį sumanymo vaizdą ir Paskalio minčių eigą, remdamiesi tokiu rankraščiu, koks buvo likęs po jo mirties, išskirti atramines temas, apie kurias rikiuojasi daugelis fragmentų, parodyti platų jo kūrinio žanrinių atspalvių spektrą. Ne visai tiksliai šis kūrinys vėliau imtas vadinti „Mintimis apie religiją" (dėl to, kad nebaigtas), o paskui ir tiesiog „Mintimis".

3

Apgalvodamas apologijos planą, Paskalis rašo, kad viskas šioje žemėje rodo arba žmogaus menkystę, arba dievo gailestingumą.

Žmonių netobulumas, mąsto Paskalis, yra visai akivaizdus ir aiškiausiai pasireiškia tuščiu, aklu, visa kita užstojančiu įvairiausių veiklos formų prakticizmu. Tegu žmogus nors akimirką atplėšia akis nuo niekingų jį supančių daiktų ir pažvelgia į gamtos didybę. Tada jis pagalvos, kad ir erdvi mūsų žemė, ir akinantis šviesulys, tarsi amžina lempa pakibęs virš jos, ir dangaus skliautu riedančios žvaigždės, ir apskritai visas regimasis pasaulis — tik mažytė smiltelė plačiosios gamtos prieglobstyje. Ir visos erdvės, kurias tik galime įsivaizduoti, tėra atomas, palyginti su tikrove. „Tai begalinė sfera, kurios centras visur, o apskritimo niekur nėra",— taria Paskalis formulę, dabar žinomą visam pasauliui.

Tegu žmogus, kiūtodamas kokiame nors gamtos kampelyje, pasižiūri iš savo „belangės Visatos" į žemę: valstybes, miestus, į save patį bei aplinkinius žmones ir tegu sąžiningai juos įvertina. Kas yra žmogus begalybėje? Atsakyti į šį klausimą galėtų tik pati begalybė. Bet ji neatsako, o „ši begalinių erdvių tyla baugina mane". „Aš nežinau, kas mane leido į pasaulį, kas aš esu. Aš siaubingai ir visiškai nieko nežinau. Nežinau, kas yra mano kūnas, jausmai, siela, kas yra ta mano „aš" dalis, kuri galvoja tai, ką aš kalbu, kuri mąsto apie viską ir pati apie save, ir vis dėlto perpranta save ne geriau už visa kita. Aš matau šias siaubą keliančias Visatos erdves, kurių paglemžtas esu, jaučiuosi prisietas viename šio plataus pasaulio kamputyje, ne-

žinodamas, kodėl esu padėtas kaip tik šioje, o ne kitoje vietoje, kodėl tas trumpas man leistas gyvenimo laikas yra nuskirtas kaip tik šiame, o ne kitame prieš mane buvusios ir po manęs būsiančios ištisos amžinybės taške. Aplinkui tematau tiktai begalybes, kurios paglemžia mane kaip atomą; aš kaip šešėlis, po akimirkos išnykstantis ir niekada nebegrįžtantis. Visa, ką suvokiu, tai tik tiek, kad turiu greitai mirti; bet ko labiausiai nežinau — tai mirtis, kurios nemoku išvengti. Kaip nežinau, iš kur atėjau, taip lygiai nežinau, kur nueisiu... Štai kokia mano padėtis: ji pilna menkystės, silpnybės, tamsos". Taip pradeda samprotauti žmogus, akimirką pamiršęs tuščius dalykus ir mintimis apžvelgęs Koperniko „benamę" Visatą.

Tegu dabar tas žmogus, samprotauja Blezas, pažvelgia į kitą stebuklą — begalinės mažybės stebuklą. Nors erkė yra visai mažytė, bet galima įžiūrėti kur kas smulkesnes jos kūno dalis: kojytes su sąnariais, kojyčių venas, skystį venose, lašelius skystyje, garus lašeliuose ir t. t. Ir mažiausias gamtos dydis atveria žmogui naują neišmatuojamų dalykų prarają, ir paėmus tik atomą, galima įsivaizduoti neigiamo ženklo begalybę pasaulių, kurių kiekvienas turi savo dangaus skliautą, savo planetas, savo žemę, erkes toje žemėje ir t. t. Žmogus sutrinka, išvydęs nuostabaus mažumo stebuklus taip pat, kaip ką tik buvo sutrikęs dėl neaprėpiamo platumo stebuklų. Mūsų kūnas, atrodęs neįžiūrimu taškeliu nesuvokiamoje Visatos būtyje, pats tampa pasauliu taip pat nesuvokiamos nebūties atžvilgiu, tartum būtų pakibęs tarp dviejų bedugnių.

Kas gi vis dėlto yra nupuolusios prigimties žmogus tarp šių dviejų neišmatuojamų begalybių? — klausia Paskalis ir atsako: „Niekas, palyginti su begalybe, ir viskas, palyginti su niekuo — vidurys tarp nieko ir visko. Jam dar be galo toli iki galinių ribų suvokimo, daiktų pabaiga ir pradžia neatrandamai paslėpta nuo jo neįžvelgiamoje paslaptyje: jis lygiai nesugeba matyti nei to nieko, iš kurio atsirado, nei tos begalybės, kurioje jis skendi".

Mūsų pažinimo gebėjimai, perkelia svarstymą Blezas į gnoseologinę plotmę, lyginant su kitais pažiniais dalykais, yra lyg „pakabinti", kaip ir dangaus kūnai erdvėje,— mūsų pojūčiams pakanka nedidelio ruožo tarp kraštutinumų: šviesos, garso, šilumos, šalčio ir t. t. perteklius ar trūkumas jiems neprieinami ir suteikia mums tik kančias.

Mūsų pažinimas negali pakilti aukščiau tam tikro lygio ir dėl to, kad dalis negali pažinti visumos ir net tokio pat masto dalių, kaip ji pati, nes visos dalys susijusios ir tuo pat metu yra sąlygojamos visumos: negalima pažinti dalių, nepažinus visumos; negalima pažinti visumos, nepažinus dalių.

Be to,— Paskalis randa dar vieną argumentą, rodantį mūsų pažinimo bejėgiškumą,— daiktai patys savaime yra paprasti, o mes esame sudaryti iš dviejų priešingų pradų (sielos bei kūno) ir paliekame tiriamuosiuose dalykuose savo sudėtinės būties pėdsakų: painiojame idėjas ir daiktus, materializuojame tai, kas dvasiška, ir sudvasiname tai, kas materialu. Mes negalime suprasti, kas yra kūnas, dar mažiau išmanome, kas yra dvasia, o jų junginys yra mums supratimo riba ir visiška paslaptis: o tas junginys ir yra žmogaus esmė.

Taigi, daro išvadą Paskalis, mes amžinai nesugebame nei tikrai žinoti, nei absoliučiai nežinoti, ir susijaudinę plaukiojame nežinomybėje tarp dviejų kraštutinių taškų, stengdamiesi užčiuopti tvirtą pagrindą, kad galėtume „pastatyti bokštą, kylantį į begalybę": bet kokie žmogaus jėgomis sumūryti pamatai braška, ir po mūsų kojomis vėl veriasi bedugnės, nes „niekas neįstengs įtvirtinti ką nors galutina tarp dviejų begalybių, kurios suima žmogų į save ir bėga nuo jo".

Todėl žmogui, nepalyginamam su nebūtimi bei amžinybe ir esančiam „šis tas, bet ne viskas", nedera tuščiai tirti gamtą, reikia susitelkus mąstyti apie begalybes, „prisigerti" jų ir ramiai būti toje padėtyje, kurią jam suteikė gamta; mūsų lemtis — vidurys, nuolat nutolęs nuo kraštutinumų, ir šiame viduryje absoliučiai nieko nereiškia žinoti kiek daugiau ar kiek mažiau, panašiai kaip žmogus, pailginęs savo gyvenimą dešimt ar dvidešimt metų, nepriartėtų prie amžinybės.

O žmonės, rašo nusivylęs Paskalis, dėl per didelio pasitikėjimo, tokio pat begalinio, kaip ir jų tiriamasis objektas, neapsiskaičiavę leidosi tirti gamtą (tartum būtų su ja vieno masto ir turėtų neribotas pažinimo galias), panoro sužinoti daiktų prigimtį, o paskui ir viską. (Dėl to tokie pretenzingi kai kurių knygų pavadinimai: „Apie visa, kas pažinu", „Apie daiktų pradžią" ir t. t.).

Jeigu žmogus atidžiai įsižiūrėtų į savo protą (čia Blezas susiaurina ir patikslina gnoseologinį žmogaus problemos aspektą),

tai pamatytų, kad tas protas yra neprotingas, priklausomas nuo tūkstančių smulkmenų, ir dėl to savo jėgomis negali suvokti visos tiesos. Nereikia nei patrankų trenksmo, nei smarkių žemės drebėjimų, kad sutrukdytum mąstyti tam „suvereniam pasaulio teisėjui" (taip žmonės vadina protą), pakanka vėtrungės triukšmo ar musės zvimbimo. Pavyzdžiui, jeigu norite, kad didis strateginis protas, valdantis miestus ir valstybes, rastų tinkamą būsimos operacijos planą, nuvykite zirziantį vabzdį, kuris gali padėti priešininkui laimėti mūšį. Apskritai apie kokį žmogaus gyvenimo protingumą galima kalbėti, jeigu jame viešpatauja atsitiktinumai. Jeigu Kleopatros nosis, visai nejuokaudamas sako Paskalis, būtų buvusi kitokios formos, tai istorija būtų pakrypusi visai kitaip.

Mūsų protas, rašo jis toliau, yra ribotas ne tik kosmine, bet ir ontologine prasme, jį veikia ne tik atsitiktinės metamorfozės, bet jis turi galingą priešą — vadinamąsias „apgaudinėjančias jėgas", trukdančias žmogui siekti tiesos. Svarbiausioji tų jėgų yra vaizduotė, audžianti žmogaus egzistavimo audinį, įtaisanti ir įforminanti žmogui „antrąją prigimtį". Vaizduotė, Paskalio supratimu, yra socialinė vertinamoji ir iracionali įtikinamoji jėga, pavergianti ir kontroliuojanti daugumos žmonių protą: „veltui šaukia protas, jis negali įvertinti daiktų". Vaizduotė visiškai ir kitaip negu protas pripildo mūsų dvasią ir kuria žmonių nuomonę apie pasaulį, o per jį — įvairias pažiūras į grožį, gėrį, teisingumą, garbę, pagarbą, reputaciją ir t. t., dėl savo prieštaringos įvairovės netelpančias į protingas koncepcijas. Pavyzdžiui, advokato grakščios manieros ir išraiškingi teatrališki gestai nepastebimai priverčia teisėjų vaizduotę sutapatinti jo išorę su gabumais, elgesio manieras su jo ginamos nuomonės teisingumu ir daro įtaką galutiniam nuosprendžiui, o nesiskutusio pamokslininko šeriai sukelia klausytojų nepasitikėjimą reiškiamomis mintimis. O kiek pranašumų, niekaip nepaaiškinamų protu, paprastų žmonių akyse įgyja įvairūs valstybės, politiniai ir kiti veikėjai, apsupti pritrenkiančio prašmatnaus iškilmingumo! Vaizduotė, patikslina Paskalis, trukdo žmogui ne tik teisingai vertinti socialinę ir valstybinę realybę, bet apgaudinėja jį kiekviename kasdienybės žingsnyje. Liga, naujovės patrauklumas, prietarai nuolat žadina mūsų vaizduotę ir atmiešia ja mūsų nuomonę apie nagrinėjamus dalykus. Žiurkė ar anglių traškėjimas, balso tonas ar kalbėsena ir nesuskaitoma daugybė kitų panašių

dalykų per vaizduotę paveikia proto sprendimus: „Keistas ir nevykęs protas, kurį vėjas gali lenkti į bet kurią pusę!"

Vaizduotės padedami, „iš amžinybės darome nieką, o iš nieko — amžinybę". Visa tai yra taip įleidę šaknis į žmogų, kad protas nebeįmano jų išrauti iš sielos: protas niekada neįveiks vaizduotės, skeptiškai reziumuoja Blezas savo samprotavimus apie svarbiausiąją „apgaudinėjančią jėgą", o vaizduotė protą išmuša iš vėžių kada panorėjusi.

Su vaizduote glaudžiai susijusi (užfiksuoja jos poveikį) ir gal iš dalies jos padarinys yra kita „apgaudinėjanti jėga"— įprotis, arba paprotys, kaip ją vadina Paskalis. Svarbiausias žmogaus gyvenimo žingsnis — profesijos pasirinkimas. Žmonės dažnai tai daro ne vadovaudamiesi protu, ne pagal savo prigimties ypatybes, o iš papročio, perduodamo iš kartos į kartą ir formuojančio (iš anksto nulemiančio) įvairius profesinius luomus: ištisos vietovės — vien akmenskaldžių, kitos — vien kareivių ir t. t. Blezas pabrėžia dar vieną problemos niuansą — žmogus stengiasi pasirinkti tą profesiją ar tą socialinę padėtį, kurios vertinimą girdėjo vaikystėje ar būdamas vyresnio amžiaus. „Koks įgudęs darbininkas! Koks tas kareivis drąsus!"— štai kas yra mūsų polinkių ir nusiteikimų šaltinis. „Kaip tas šauniai išgeria! Kaip tas mažai tegeria!"— Štai kas daro blaivininkus ir girtuoklius". Gamta sukūrė žmones žmonėmis, o įprotis arba paprotys „paskirsto" juos luomais ir priverčia užmiršti savo natūralųjį žmogiškumą.

Savimeilė „taip pat yra apgaudinėjanti jėga", pasukanti protą nuo tiesos ne tik metafizinėje ir psichologinėje plotmėje (kaip jau minėjome), bet ir socialinėje, ir mūsų pačių interesai maloniai užmerkia mums akis vertinant kokius veiksmus ar įvykius. Žmogus, rašo Paskalis, pertekęs ydų, ir tai yra akivaizdus blogis; bet dar didesnis blogis yra nenorėti jų pripažinti ir dar pridėti prie jų savanorišką tobulumo iliuziją. Vadinasi, kad nenukentėtų tiesa, reikia realiai vertinti savo jėgas: neteisinga už tikrą pinigą priimti nepelnytą saldžiabalsę pagyrą arba pykti, kai rodomi tikri mūsų trūkumai; atvirkščiai, reikia dėkoti tiems žmonėms, kurie juos parodo, nes taip jie mums padeda atsikratyti blogio. Iš tikrųjų viskas vyksta kitaip: savimeilė taip neprotingai ir neteisingai valdo žmogaus širdį, kad mes nekenčiame tų, kurie sako karčią tiesą, ir mylime tuos, kurie saldžiai meluoja. Dėl to su mumis (ypač užimančiais visuomenėje aukštą

padėtį, nuo kurios priklauso aplinkinių interesai) elgiamasi taip, kaip mums patinka — mes maloniai apgaudinėjami, mums pataikaujama (o mums negirdint, kalbama apie mus visai priešingai).

Juo žmogus stojasi ant aukštesnės socialinės pakopos, juo labiau jam gresia pavojus nutolti nuo tiesos, nes žmonės ypač bijo įžeisti tuos, kurių palankumą laiko sau naudingiausiu, o nemalonę — pavojingiausia. Taigi žmonės, pavyzdžiui, iš princo ar karaliaus aplinkos, pataikaujantys jų savimeilei, rūpinasi veikiau savo, o ne valdovų ir valstybės interesais. Nors išorėje išlaikomos įprastinės socialinio spektaklio dekoracijos, visi jo dalyviai iš esmės kenkia vieni kitiems ir bendram reikalui.

Kaip sunku ir skaudu žmogui, rašo Paskalis, perkeldamas savimeilės problemą į religinę plotmę, prisipažinti savo artimui silpnybes ir nuodėmes, nors teisingiausia būtų pranešti apie jas visam pasauliui. Žmogus yra toks pagedęs, kad net dvasininkui baisu pasisakyti savo trūkumus. O tai, Paskalis daro užuominą į protestantų reformas, yra svarbiausia priežastis, dėl kurios prieš bažnyčią sukilo didžioji Europos dalis.

O kaip mielai kalbame apie savo gerąsias savybes, nors jos ir nenusveria mūsų trūkumų. Garbės troškimas (pagal Paskalį, dar viena „apgaudinėjanti jėga") taip įsišaknijęs žmogaus širdyje, kad net, pavyzdžiui, virėjas arba tarnas nepaliauja gyręsi ir nori turėti gerbėjų. Ir filosofai „atsiskyrėliai", smerkiantys šią ydą, taip pat nori pagarsėti geru stiliumi ir įžvalgia puikybės kritika, o jų skaitytojai didžiuojasi esą gerai susipažinę su jų kūriniais; „ir aš, rašantis šias eilutes, gal turiu tokių norų; galimas daiktas, kad jų turi ir tie, kurie jas skaitys..." Smalsumas dažnai virsta tuščios garbės troškimu, ir žmonės nori žinoti tiktai dėl to, kad „išsakytų" savo žinojimą aplinkiniams (pavyzdžiui, matematikas tokiu tikslu prakaituoja savo kabinete, spręsdamas sunkų algebros uždavinį, kurio dar niekas nėra įveikęs); žmonės nerengtų pavojingų kelionių, nesidangintų į neištirtas žemes tik dėl malonumo patirti naujų įspūdžių, jeigu nė kiek nesitikėtų galėsią apie tai šaukti visu balsu.

Garbės troškimas, Paskalio nuomone, yra juo pavojingesnė yda, kad nuolat trukdo žmogui suvokti savo menkystę, o kartu su šita menkyste jis yra didžiausias neteisingumas.

Teisingumas, kaip ir tiesa, sugadintos prigimties žmogui yra nepasiekiamas. Tokios būsenos žmogaus teisingumo svarstymas Paskalio kūrinyje yra įgijęs savotišką visuomenės ir valstybės filosofijos formą. Mūsų pasaulyje iš principo neįmanomas tikras teisingumas, kuris šimtu procentų būtų toksai ir lygus sau pačiam visada ir visuomet: čia jis neišvengiamai ir esmingai yra susipynęs su neteisingumu. Tai rodo įstatymų ir papročių įvairovė: jeigu tikrosios lygybės šviesa apimtų visas tautas, tai mūsų teisingumo supratimas nepriklausytų nuo geografinės padėties bei istorinių sąlygų, o tas pats veiksmas nebūtų skirtingai vertinamas įvairiose šalyse ir epochose (nužudęs žmogų, dabar gali būti laikomas budeliu, didvyriu ir t. t.). Kas klauso įstatymų, laikydamas juos teisingais, pabrėžia Paskalis, tas paklūsta įsivaizduojamam teisingumui: įstatymo esmė yra pats įstatymas, ir teisingas jis tik todėl, kad yra tiesiog nustatytas. Laikytis priimtų įstatymų reikia ne todėl, kad jie protingi ir teisingi, o todėl, kad jie yra įstatymai, kaip mes esame paklusnūs vyresniems arba viršininkams ne todėl, kad jie visuomet teisūs, o todėl, kad jie yra vyresnieji arba viršininkai. Toks ir tėra menkas mūsų žemiškasis teisingumas!

Argi protinga ir teisinga, klausia Blezas, pateikdamas konkretų pavyzdį, rinkti valstybės valdytoju pirmąjį karalienės sūnų? Juk laivo kapitonu nerenkamas keleivis, kilęs iš geriausios giminės. Tačiau šis neprotingas ir neteisingas paprotys tampa protingu ir teisingu dėl neįveikiamo žmogaus proto ir teisingumo ribotumo. Natūraliausia būtų tikėtis, kad valstybės vadovas būtų išmintingiausias ir doriausias žmogus. O kas nustatys, kad žmogus yra kaip tik toks? Ar neprasidės pretendentų kova dėl išmintingiausio ir dorybingiausio žmogaus vardo? Pilietiniai karai? Todėl netobulas žmogaus protas susiejo karaliaus postą su aiškia ir neginčijama jo paveldėjimo tvarka, nes geriau pasirinkti tiesiog negalėjo.

Kas gi palaiko valstybės autoritetą, jeigu ne aukščiausias protas ir teisingumas? Jėga kartu su vaizduote. Įsivaizduokime, siūlo Paskalis, valstybės formavimosi pradžią. Daugelis iš nepasotinamo godumo ir puikybės norėtų viešpatauti, bet toli gražu ne visi gali. Todėl kuriamos partijos ir tarp jų prasideda kova,

trunkanti tol, kol stiprioji partija nugali silpnąją ir tampa viešpataujančiąja. Paskui valdžia ir ją palaikanti jėga perduodama iš rankų į rankas įvairiausiais būdais — sosto paveldėjimu, visuotiniais rinkimais ir t. t. Iki šiol žaidime dalyvavo daugiausia gryna jėga, o dabar jai padeda ir vaizduotė, suteikianti įvairiems valdžios perdavimo būdams tikrojo teisingumo statusą. Vadinasi, pabrėžia Paskalis, „virvės", rišančios žmogų prie vieno ar kito įstatymo,— tai būtinybės, jėgos ir vaizduotės „virvės": „Nepajėgdami klausyti teisingumo, žmonės mano esant teisinga paklusti jėgai".

Taigi, baigia Paskalis, valstybė yra blogis, ir jo egzistavimas neturi nei protingo pagrindo, nei yra visiškas teisingumas. Tačiau šis blogis neišvengiamas, nes žmogui žemiškajame pasaulyje savo jėgomis negalima pasiekti tikro teisingumo: čia jis esmingai sulydytas su neteisingumu, kaip kūnas — su dvasia, protas — su vaizduote; ir kaip žmogus, iš abiejų pusių supamas dviejų kosminių begalybių, yra „viskas ir niekas", „šis tas", taip ir mūsų teisingumas tarsi „kybo" tarp gėrio begalybės ir blogio begalybės. Pagal santykį su valstybe ir įstatymais Paskalis visus žmones skirsto į „paprastus", „pusiau patyrusius" ir „patyrusius". Paprasti žmonės, natūraliai neišmanydami šių problemų, gerbia įstatymus ir pasikliauja jais, tikėdami jų visišku teisingumu (ir nereikia griauti to liaudies įsitikinimo jos pačios naudai, nes ji ims maištauti, lieti savo ir kitų kraują). Patyrusieji irgi gerbia įstatymus, bet kartu gerai suvokia jų tuštybę bei menkystę ir niekaip nemėgina jų pakeisti. Pusiau patyrę, kurie jau peržengė natūralų nežinojimą, bet nepasiekė patyrusiųjų supratimo, mėgina pertvarkyti išorinį pasaulį ir reguliuoti jo įstatymus, kelia maištus, neramumus ir pamišimą. Taigi, paaiškina savo klasifikaciją Paskalis, paprastieji aklai gerbia kilminguosius, pusiau patyrę niekina bajorus, sakydami, kad gimimas — tai atsitiktinumas, o ne asmenybės pranašumas; patyrusieji taip pat gerbia tą hierarchiją, bet, kaip sako Blezas, „užkulisinėmis mintimis".

O kaip į visa tai turi žiūrėti krikščionis, klausia Blezas ir atsako: tikri krikščionys taip pat klauso įstatymų, bet ne todėl, kad gerbtų žmonių beprotystę, kaip paprastieji, arba spręstų apie tai „užkulisinėmis mintimis", kaip patyrusieji, o todėl, kad gerbia dievo tvarką: bausdamas už pirmapradę nuodėmę, jis skyręs netobulos valdžios jungą.

5

Jeigu sugedusios prigimties žmogus negali pasiekti tiesos ir teisingumo, tai gal jam prieinamas aukščiausiasis gėris? Ne, nes kaip jau buvo parodyta, žmonės mano įgysią ramybę, turėdami tam tikrą būties dalį, bet niekad negali nurimti. Princai, bajorai, amatininkai, ligoniai, sveiki, seni, jauni — visi, rašo Paskalis, nuolat skundžiasi savo padėtimi. Patyrimas mūsų nieko neišmoko, ir pastebėję nedidelį skirtumą tarp savosios padėties ir kitų matomų pavyzdžių, mes vėl siekiame turėti geresnę būties dalį, negu jau turime. Tas nepasotinamas laimės godulys ir negalėjimas jo patenkinti, Blezo nuomone, rodo, kad kadaise žmogui buvo pasiekiamas tikrasis gėris, kurio dabar likusi tik žymė, tuščias pėdsakas, užpildomas bet kokiais aplinkos daiktais. Netekus tikrosios laimės, jos pakaitalu tampa viskas: „žvaigždės, dangus, žemė, augalai, gyvūnai, maras, drugys, karas, badas, ydos, sutuoktinių neištikimybė, kraujomaiša... net susinaikinimas, nors tai ir prieštarauja... protui ir prigimčiai kartu". Tikrasis gėris nepriklauso nei nuo valdžios, nei nuo žinojimo, nei nuo patenkinto geidulio — jis nėra nė vieno paskiro daikto esminė savybė, jis nėra pramoga (ta reikšme, kuri jai teikiama „Mintyse"). Begalinį ir visuotinį laimės troškimą, daro išvadą Paskalis, gali numaldyti tik begalinė ir visuotinė esybė — dievas. Priešingu atveju vyksta nuolatinis judėjimas pagal tokią schemą: kadangi visiška laimė negalima jokioje būsenoje, mūsų norai krypsta į laimingesnę padėtį, prie tikrosios būsenos prijungdami trokštamos padėties malonumus; įgiję tų malonumų, mes netampame laimingesni, nes atsiranda naujų norų, atitinkančių naująją padėtį ir t. t.

6

Nors sugedusios prigimties žmogaus būsena yra niekinga ir nepastovi, žmonės turi neabejotinų didybės požymių. Žmogus, pažymi Paskalis, yra silpniausia visoje gamtoje nendrė: kad jį pražudytum, nereikia pasitelkti visos Visatos, tam pakanka lašo skysčių ar garų (pavyzdžiui, galingasis Kromvelis mirė nuo paprastos smiltelės, įstrigusios jo šlapimtakyje). „Bet ši nendrė mąsto". Ir jeigu visa Visata užgriūtų jį, žmogus „būtų vertesnis

už savo žudytoją, nes žinotų apie savo mirtį ir apie Visatos pranašumus, o Visata viso to nežino" (čia „raišas" protas per dialektines antinomijas įgyja pozityvią jėgą). Paskalio žodžiai apie „mąstančią nendrę", labai paplitę ir būtinai dedami į įvairius aforizmų rinkinius, yra įkvėpę daugelį Europos ir rusų rašytojų. Geras pavyzdys yra Tiutčevo poezija. Poetas apskritai buvo jautrus Paskalio keliamoms temoms ir nuotaikoms. Eilėraštyje „Dainuoja skambiai jūros bangos" Tiutčevas rašė:

Iš kurgi toji nedarna?
Ko nendrė mąstančioji nori?
Dėl ko skambiajam jūros chorui
Širdis nepritaria daina?

„Aš galiu gerai įsivaizduoti žmogų be rankų, kojų, galvos,— plėtoja „mąstančios nendrės" temą Blezas,— bet negaliu įsivaizduoti žmogaus be minties: tai būtų akmuo arba gyvulys". Ne erdvėje ir laike, kurių jis negali pripildyti, reikia žmogui ieškoti savo pranašumo, o mintyje: „Visata erdve mane apglėbia ir paglemžia kaip tašką; mintimi aš ją apglėbiu ir suprantu" (ir čia kosminės begalybės jau nebe tokios atšiaurios ir šiurpinančios). Atrodo, tartum, samprotaudamas apie mąstymo galią ir didybę, Paskalis savotiškai solidarizuojasi su amžiaus tendencijomis ir iš dalies su Dekarto postulatu „aš mąstau, vadinasi, aš egzistuoju", bet staiga samprotavimai pakrypsta kita linkme, ir, nebeaukštindamas minties, Blezas sušunka: „O kas gi ta mintis? Kokia ji kvaila!" Kvaila ne iš prigimties, kuri su niekuo nepalyginama ir įstabi, o dėl keliamų tikslų ir idealų, kuriuos norėtų įgyvendinti. Į gamtos pažinimą ir jos užvaldymą, į laiko ir erdvės pripildymą nukreiptos Dekarto minties didybė, taip sakant, yra neginčytina ir beatodairiška. „Grynąjį" mąstymą šlovinusio didžiojo racionalisto devizą būtų galima numanyti tokį: mokykimės tiksliai mąstyti. Paskalis jį suformuluoja kitaip: „Mokykimės g e r a i mąstyti (išretinta autoriaus): štai moralės principas". Gerai mąstyti — tai nereiškia daryti nevalingas protines operacijas kaip aritmetinei mašinai arba kaupti bedvases mechanines tikrovės kopijas, kaip daro gamtininkai. Žmogus — ne savaiminė mintis, jis — *valinga mintis.* „Gerą" arba „blogą" mąstymą lemia gera arba bloga žmogaus valia, jo siekimai, ir didžiausia žmogaus vertybe Paskalis laiko ne „gryną" mintį, o jos tinkamą reguliavimą ir kryptingumą.

Kas gi yra didžiausias žmogaus privalumas, arba, kitaip tariant, tinkamas jo minties kryptingumas? Turint omenyje paties Paskalio mokslinę veiklą ir Renesanso epochoje atsiradusias stiprias žmogaus didybės perdėjimo tendencijas, atsakymas skamba polemiškai ir gana paradoksaliai: „Visa žmogaus didybė ir yra ta, kad jis žino savo menkystę. Medis nesuvokia esąs menkas. Suvokti save menką, reiškia būti menkam, o suvokti, kad esi menkas, reiškia būti didžiam. Tos menkystės suvokimas ir įrodo didybę".

Nuodugnus savo menkystės supratimas, Paskalio nuomone, padeda žmogui geriau suprasti savo didybės esmę, išplaukiančią iš pačios tos menkystės. Namas nesikankina, kad sugrius, gyvulys nesuvokia savo mirtingumo reikšmės, nes namo ir gyvulio prigimtys neprieštaringos ir lygios sau pačioms. Tiktai žmogus be galo nelaimingas dėl to, kad jis yra mirtingas, kenčia dėl panašios į gyvulio prigimties, o iš to galima spręsti, kad kitados žmogaus prigimtis yra buvusi geresnė, tačiau vėliau jis „puolė". Kuo smarkesnis savo menkystės jausmas, tuo labiau ryškėja mintis apie prarastą tikrąjį gėrį — labiausiai kenčia tas, kuris kadaise nebuvo patyręs jokių kančių: „Juk kas gi gali būti nelaimingas dėl to, kad jis ne karalius, jeigu ne pats valdas praradęs karalius?" Žmogaus vargai, sako Paskalis,— tai „didelio senjoro nelaimės", bet tas senjoras „subankrutavęs". Ir kuo labiau senjorui nepasiekiama per visą žemės istoriją tiesa, teisingumas ir gėris, tuo aiškesnis darosi jo sieloje buvusios didybės pėdsakas, tuo įnirtingiau jis ieško, o randa, kaip visada, skurdą ir mirtį. Nepaisydamas visų negandų, kurios laiko jį už gerklės, „visagalis ir taurus instinktas" verčia žmogų vėl siekti tiesos, teisingumo ir gėrio, ir tie siekiai taip pat neišnaikinami jo širdyje, kaip ten įsišaknijusios „apgaudinėjančios jėgos". Visa tai sukuria visada susidvejinančius pasaulio vaizdus, kur gėris ir blogis iš visokeriopai susipynusių įvykių ir poelgių susiveržia į kietą neatmezgamą mazgą, kur žmogus, nuolat pakylantis į didžiules dvasios aukštybes, taip pat nuolat teškiasi į purvą. „Žmogus nežino, į kurią eilę stoti. Jis aiškiai yra paklydęs, iškritęs iš savo vietos ir jos dabar neranda. Jis ieško jos visur, sunerimęs ir nesėkmingai, neįžvelgiamose tamsybėse".

Vienas „tikrojo mąstymo" etapų, Paskalio nuomone, yra neišvengiamo ir nepašalinamo žmogaus dvilypumo suvokimas, kraštutinumų suderinimas, kai negalima pereiti nė į vieną iš jų.

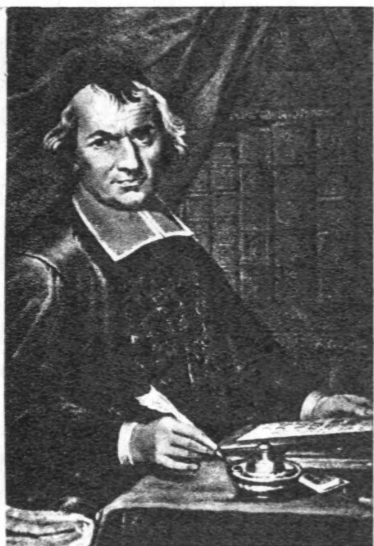

Frondos laikotarpio mūšis Paryžiaus apylinkėse

Prie Bastilijos vartų

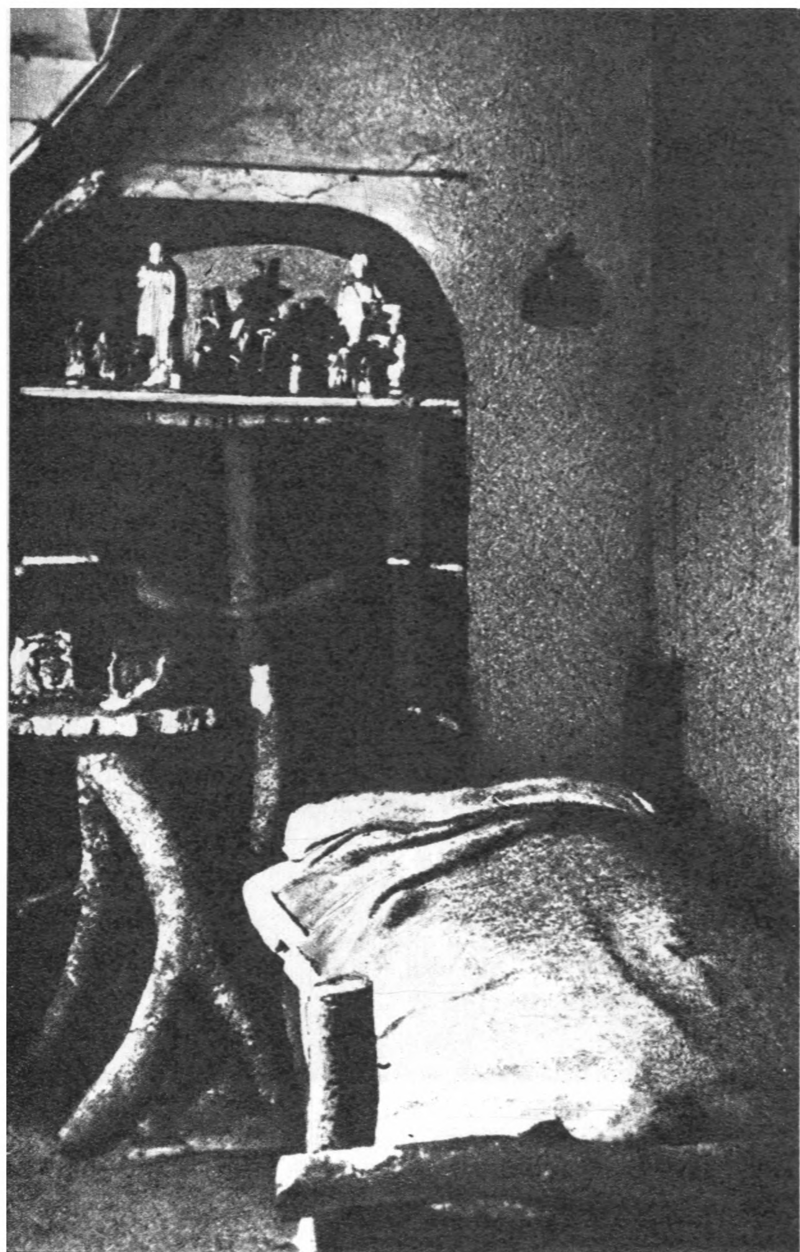
Švedijos karalienė Kristina

Kunigaikštis de Roanė

A. Arno

A. Senglenas

Atsiskyrėlio kambarys Port Rojalyje ▶

P. Nikolis

B. Paskalis

Paskalio memorialas

„Laiškų provincialui“ pirmojo laiško pradžia ▶

LETTRE
ESCRITE A VN PROVINCIAL PAR VN DE SES AMIS.
SVR LE SVIET DES DISPVTES presentes de la Sorbonne.

De Paris ce 23. Ianuier 1656.

MONSIEVR,

Nous estions bien abusez. Ie ne suis détrompé que d'hier, jusque-là j'ay pensé que le sujet des disputes de Sorbonne estoit bien important, & d'vne extréme consequence pour la Religion. Tant d'assemblées d'vne Compagnie aussi celebre qu'est la Faculté de Paris, & où il s'est passé tant de choses si extraordinaires & si hors d'exemple, en font conceuoir vne si haute idée, qu'on ne peut croire qu'il n'y en ait vn sujet bien extraordinaire.

Cependant vous serez bien surpris quand vous apprendrez par ce recit, à quoy se termine vn si grand éclat; & c'est ce que je vous diray en peu de mots apres m'en estre parfaitement instruit.

On examine deux questions, l'vne de fait, l'autre de droit.

Celle de fait consiste à sçauoir, si Monsieur Arnauld est temeraire, pour auoir dit dans sa seconde Lettre, *Qu'il a leu exactement le liure de Iansenius, & qu'il n'y a point trouué les Propositions condamnées par le feu Pape; & neanmoins que comme il condamne ces Propositions en quelque lieu qu'elles se rencontrent, il les condamne dans Iansenius, si elles y sont.*

La question est de sçauoir, s'il a pû sans temerité témoigner par là qu'il doute que ces Propositions soient de Iansenius, apres que Messieurs les Euesques ont declaré qu'elles y sont.

On propose l'affaire en Sorbonne. Soixante & onze Docteurs entreprennent sa défense, & soustiennẽt qu'il n'a pû répondre autre chose à ceux qui par tant d'écrits luy demandoient s'il tenoit que ces Propositions fussent dans ce liure, sinon qu'il ne les y a pas veuës, & que neantmoins il les y condamne, si elles y sont.

Quelques-vns mesme passant plus auant, ont declaré que quelque recherche qu'ils en ayent faite, ils ne les y ont jamais trou-

◀ Išmaldos dalijimas

◀ Užmiesčio Port Rojalis

Paskalio dukterėčia Margarita Perjė

H. Heigensas

P. Ferma

Šulinys, kuriam Paskalis išrado keliamąjį mechanizmą

Pirmojo „Minčių“ leidimo titulinis puslapis ▶

PENSÉES
DE
M. PASCAL
SUR LA RELIGION,
ET SUR QUELQUES
AUTRES SUJETS,

Qui ont esté trouvées aprés sa mort parmy ses papiers.

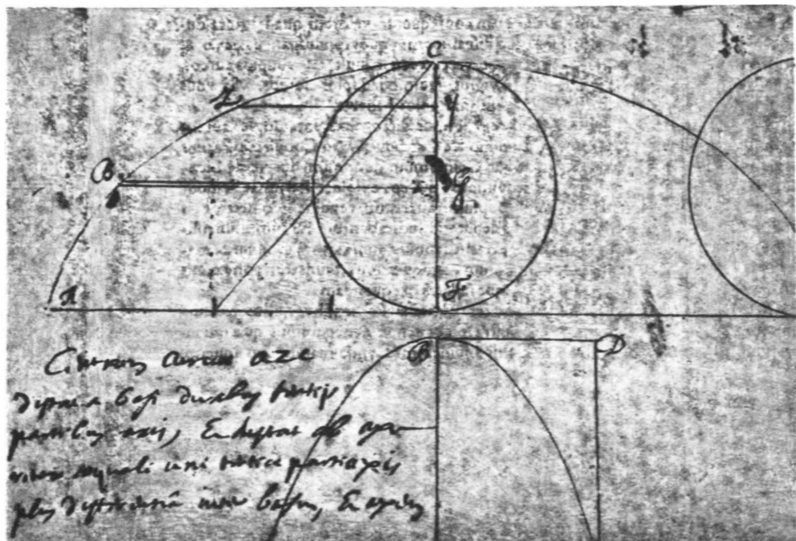

A PARIS,
Chez GUILLAUME DESPREZ,
ruë Saint Jacques à Saint Prosper.

M. DC. LXIX.

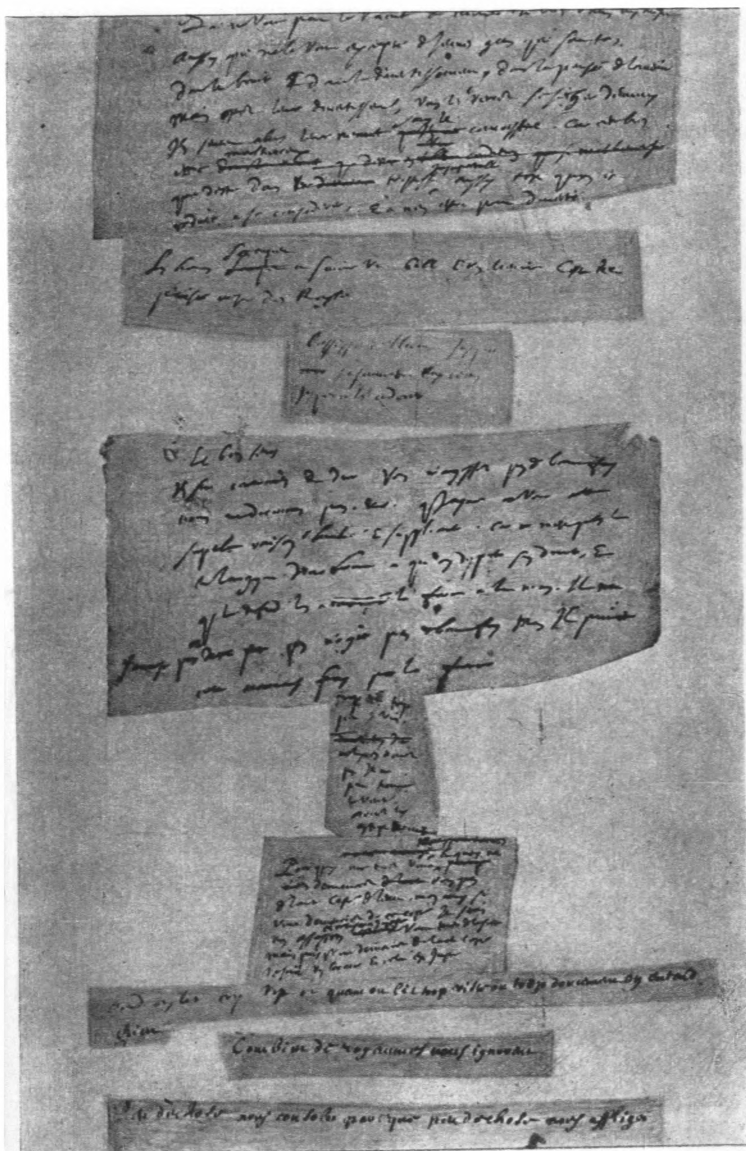
Avec Privilege & Approbation.

mets sy que quelques [illegible]; car le paquet
seroit trop gros pour la poste. Je m'informeray
de vos libraires de la voye qu'il faut tenir pour
en envoyer commodement. Ne croyez pas monsieur
que je ~~puis ne~~ pretende par la m'aquiter de ce
que je vous dois, ce n'est au contraire que pour vous
tesmoigner que je ne le puis faire, Et que c'est
veritablement de tout mon cœur que je ressens la grace
que vous m'avez faitte et la personne de ce grand homme
Car encore qu'il vaille bien mieux que moy, neantmoins
comme ~~il~~ vous ne le connoissez pas, je me charge de
tout En vous et vous estes aquis par l'un & l'autre.
Asseurez vous en pleinement Et que je suis tout ma vie

Monsieur

Vostre tres humble Et tres
obeissant serviteur
Pascal.

Combien de royaumes nous ignorent

peu de chose nous console parce que peu de chose nous afflige

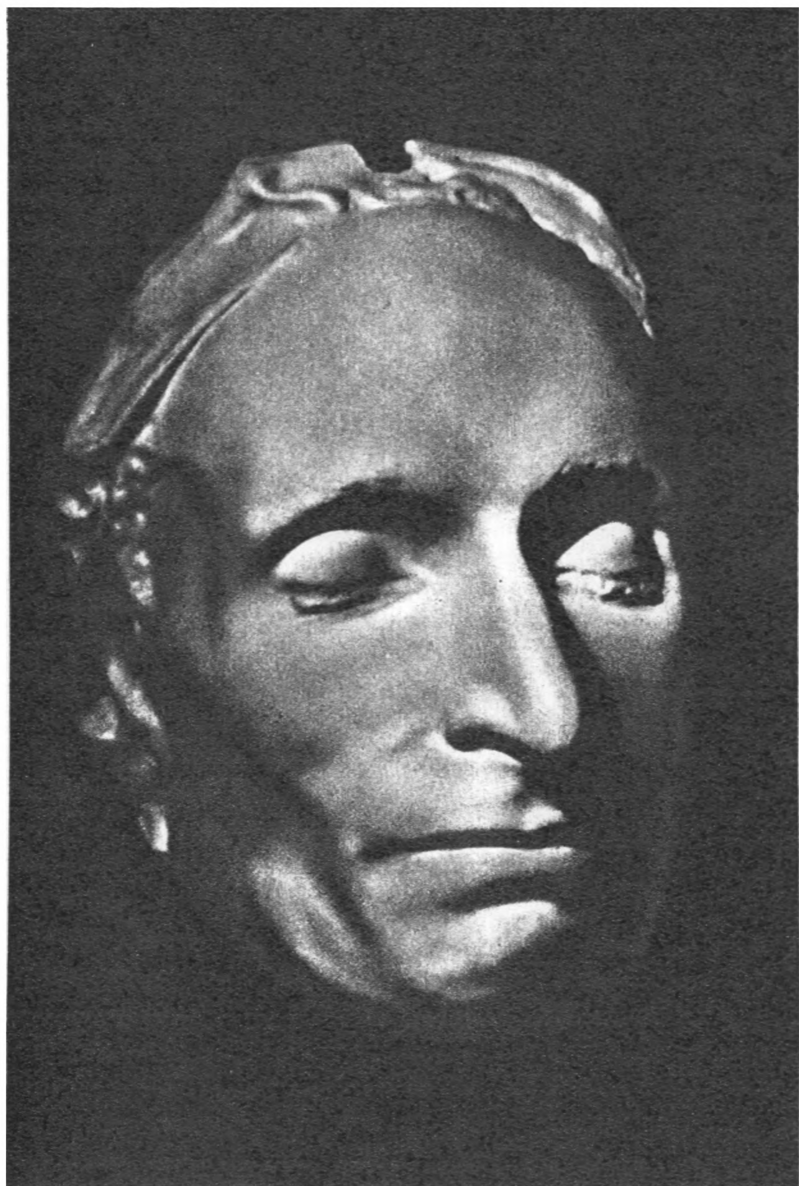
Paskalio darbo apie cikloidę fragmentas

◀Paskalio laiško (rašyto 1659 sausio 6 dieną) Heigensui autografas

◀„Minčių" autografas

Namas, kuriame Paskalis gyveno nuo 1654 iki 1662 metų

Pomirtinė Paskalio kaukė

Jubiliejinis pašto ženklas

Kitaip elgiasi filosofai, kurie pašalina įtampą tarp žmogaus egzistavimo didybės ir menkystės (jie mano vien savo proto galia sugebėsią paaiškinti žmogaus prigimtį ir parodyti jos tobulinimo kelius), perskiria jas ir nukelia į priešingus polius. Dauguma žmonių, rašo Paskalis, ieško gėrio pramogose, malonumuose, turtuose, išviršiniuose dalykuose, o filosofai parodo, kaip visa tai tuščia, ir talpina jį, kur tiktai gali: į dorybes ir ydas, į žinojimą ir nežinojimą, į apatiją ir veiklumą ir t. t. Ir visi filosofai tvirtina sekę prigimtimi ir tiesa. Paleistuviai, pastebi ta proga Blezas, kaltina gyvenančius dorai, kad nusižengią prigimčiai, kaip žmonės, plaukiantys laivu, mano, kad tie, kurie liko krante, bėga. „Reikia turėti tvirtą pastovų tašką, kad nuspręstum, kur čia tiesa. Uostas sprendžia apie esančius laive, o kur mūsų moralės uostas?"

Nei pironistai ir dogmatikai tiesos klausimais, nei epikūrininkai ir stoikai aukščiausiojo gėrio klausimais (į tokias sektas Paskalis skirsto visus filosofus) tokio uosto nenurodo. Žmogus negali abejoti kaip pironistai dėl savo egzistavimo, kai jį spaudžia slėgtuvu arba degina ant laužo. Tačiau jis negali ir teigti esąs akivaizdžiai įsitikinęs kaip dogmatikai, kad žino tikrą tiesą. Dogmatiškumas amžinai piktina abejojančius pironistus, o skeptiškas protas drumsčia savimi pasitikinčių dogmatikų ramybę.

O jei kalbėsime apie epikūrininkus ir stoikus, tai turėsime pasakyti, jog pirmieji, paklusdami aistroms ir pojūčių malonumams, menkina žmogaus galimybes, manydami jį tesugebant gyventi gyvuliškai, antrieji, remdamiesi protu ir romumu, perdeda žmogaus vaidmenį ir prilygina jį dievui. Bet, pastebi Paskalis, negalima visiškai atsikratyti aistrų ir tapti dievais, kaip, priešingai, neįmanoma tapti tikru gyvuliu: protas niekada neapleidžia ir trikdo nupuolusiųjų ir nedorų aistrų apimtųjų ramybę; o aistros audrina tuos, kurie jas slopina. Ką filosofai „ekstrahuoja" iš žmogaus visybės, priklauso nuo to, kur jie patys yra („krante" ar „laive") ir į kokį „pastovų tašką" remiasi (į žmogaus menkystę ar didybę). Todėl, jo nuomone, visi jų — pironistų, dogmatikų, stoikų, epikūrininkų ir t. t. principai yra teisingi, o išvados — klaidingos, nes priešingi principai taip pat yra teisingi.

Pavyzdžiui, rašo Paskalis, Mitonas gerai mato, kad žmonės pagedę, bet jis nežino, kodėl jie „negali skraidyti aukščiau".

Žmogus, Paskalis tarsi apibendrina savo samprotavimų dalį, ne angelas ir ne gyvulys, kas jį daro angelu, tas daro jį gyvuliu. Žmogus yra angelo ir gyvulio sambūvis, vidurys tarp tų dviejų kraštutinumų, iš kurių išeiti nelemta: „išeiti iš vidurio — reiškia išeiti iš žmogaus sferos". Negerai yra rodyti žmogui, kaip jis panašus į gyvulį, ir neparodyti jo didybės. Dar žalingiau išpūsti tą didybę. „Labiausiai mane stulbina, kad niekas nesistebi savo silpnumu. Visi veikia rimtai ir vadovaujasi savo padėtimi, tarsi kiekvienas patikimai žinotų, kur yra protas ir teisingumas". Kad ir kaip iškilęs būtų išdidus žmogus, kad ir koks didis jis būtų žmonių akyse, jam reikia gerai atsiminti, kad tik jo galva yra truputėlį aukščiau už kitų galvas, o jo kojos, kaip ir visų, kaip vaikų, kaip gyvulių, remiasi į tą pačią nuodėmingą žemę. „Jeigu mes nematome, kad esame tuščiagarbiai, silpni, gašlūs, neteisingi, tai mes akli. Jeigu tai žinodami nenorime išsivaduoti, tai ką bepasakysi apie žmogų?"

Nedera žmogui manyti, dar kartą pabrėžia Paskalis, kad jis prilygsta angelams arba gyvuliams, bet jam būtina ir naudinga žinoti turint ir viena, ir kita. „Aš peikiu ir tuos, kurie giria žmogų, ir tuos, kurie keikia jį, ir tuos, kurie smagina jį... Jeigu jis giriasi, aš jį žeminu, jeigu žeminasi,— giriu, aš jam prieštarauju nuolat, kol jis supras, kad yra nesuprantama pabaisa".

„Kas per chimera tas žmogus? Kokia naujenybė, koks monstras, koks chaosas, koks prieštaravimų mazgas, koks stebuklas! Visų daiktų teisėjas, menkaprotis žemės kirminas; tiesos nešėjas, netikrumo ir klaidų kloaka; Visatos šlovė ir šlamštas.

Kas išnarplios tą painiavą? Prigimtis trikdo pironistus, o protas sukelia dogmatikų sąmyšį. Kuo jūs tapsite, o žmonės, ieškantys tikrosios savo padėties nuosavu natūraliu protu. Jūs negalite nei išvengti šių sektų, nei pasilikti vienoje jų.

Tai žinok, išdidėli, koks paradoksas pats sau tu esi. Nusižemink, bejėgi prote, nutilk, kvailoji prigimtie; žinokite, kad žmogus be galo pranoksta žmogų. Išgirsk iš savo valdovo, kokia tikroji tavo padėtis, kurios tu nežinai".

Paliktas vienas žmogus negali išsinarplioti iš esmingų suskaidyto ir susmulkinto pasaulio prieštaravimų, niekur neranda tvirto atramos taško. Bedugnė šių prieštaravimų giluma ir tai, kad iš principo jų negalima pašalinti nei visuomenės pertvar-

kymais, nei filosofijos doktrinomis, Paskalio nuomone, rodo už jų esant paslaptį, be kurios žmogaus egzistavimas neturėtų jokios prasmės. Taip pačios antropologijos ribos atveda Blezą prie teologijos.

7

Jeigu žmogus niekada nebūtų nupuolęs, baigia įminti Paskalis sudėtingą ir painią protui nepasiduodančią žmogaus prigimties mįslę, jis būtų likęs visai laimingas ir teisingas, žinotų tikrąją tiesą; jeigu žmogus būtų buvęs tik nupuolęs, jis neturėtų jokių gėrio, tiesos ir teisingumo idėjų. Mes turime laimės idėją, bet negalime jos pasiekti, jaučiame esant tiesą, o turime tik melą. Visa tai byloja, kad kadaise stovėjome ant aukštos tobulumo pakopos, nuo kurios kritome.

Kaip tik tą pat teigia ir Šventasis raštas (vienintelis patikimas Paskaliui moralės „uostas"), sutaikantis ir pašalinantis žmogaus prigimties prieštaravimus, aiškinantis žmonių egzistavimo menkystės ir didybės pagrindus pirmapradės nuodėmės dogma. Čia Paskalis nė per žingsnį nenutolsta nuo tradicinių aiškinimų ir nė nemėgina būti originalus: dievas sukūrė žmogų tobulą — pagal savo paveikslą ir panašumą. Tačiau žmogus sukilo prieš kūrėją ir prarado tobulumą. Pirmajam žmogui skirta bausmė teko ir visoms kitoms žmonių kartoms. Adomo nuodėmės atitekimo kitiems žmonėms paslaptis, rašo Paskalis, mums yra labiausiai nežinoma. Niekam protas taip smarkiai nesipriešina, kaip tokiam aiškinimui. „Tačiau be šitos paslapties, nesuprantamiausios iš visų, mes nesuprantame patys savęs. Mūsų egzistavimo mazgas savo kilpomis susimezga šios prarajos dugne, ir žmogus daug labiau nesuprantamas be šios paslapties, negu ji nesuprantama žmogui". Šis mazgas paslėptas taip aukštai, tiksliau, taip žemai, kad jį galima įžiūrėti tik romiu tikėjimu, o ne išdidžiomis proto pastangomis.

Romios išminties kupinas tikėjimo supratimas laisvu sielos polėkiu, kuris nugali nenumaldomą proto priešgyniavimą ir įkyrų nesulaikomą gyvenimo empirijos spaudimą, teikia žmogui vilties ir duoda jam suprasti, kad Išganytojas, prisiėmęs jo nuodėmes, mirdamas ant kryžiaus atvėrė atleidimo ir dievo malonės šaltinį. Ta nuolatine žmogaus sieloje vykstančia sąveika tarp

antgamtinės dievo malonės ir nuodėmingos nupuolusios prigimties, tarp dangiška ir žemiška Paskalis aiškina jo egzistavimo didybę ir menkystę. Žmogų veikia ne viena prigimties jėga, o dvi skirtingos jėgos, nes paprasta vienalytė būtybė negalėtų turėti tiek daug vidinių prieštaravimų: visa, ką žmogus turi gera, yra buvusios nekaltybės aidas ir dievo malonės padarinys, o visa, kas bloga,— nuodėmės ir atsimetimo nuo dievo padarinys.

Be tikėjimo į tai, kas absoliutu, be tos aukščiausios apšviestos dvasios nuovokos, tarsi baigia pirmąją savo apologijos dalį Paskalis, niekur, niekada ir niekas žemėje nebūtų tikrai laimingas.

8

Tokiai būsenai pasiekti, rašo jis toliau, žmogus turi tris priemones — protą, įprotį, įkvėpimą. Net mūsų siauras ir silpnas protas, nieko nelemiantis paskutinėje instancijoje, gali padėti mums ieškoti dievo malonės. Didelis pagarsėjęs apologijos skyrius „Begalybė, niekas" (tyrėjų pavadintas „lažybų fragmentu"), kur panaudoti tikimybių teorijos elementai, adresuojamas tiems, kurie be išlygų pasitiki matematiniu lošiminiu būties pradu ir kaip Moljero Don Žuanas merkantiliškai tiki tik tuo, ką gali suskaičiuoti (taigi aistringiems lošėjams, „padoriems" Mitonams ir de Merė, pajuokiantiems religiją, arba tiesiog žmonėms, kurių neįtikina nei krikščionys, nei ateistai ir kurie dėl to „balansuoja" tarp priešingybių).

„Lažybų fragmentas" yra dialogas, kurio pagrindinis veikėjas (pavadinkime jį autoriumi) mėgina nugalėti pašnekovą jo paties ginklu (sveiku protu bei naudos argumentais) ir parodyti, kaip yra nuostolinga netikėti, kad yra dievas. Autorius pastebi, kad remiantis vien protu negalima įrodyti nei kad dievas yra, nei kad dievo nėra, todėl nereikia peikti tų, kurie pasirinko teigiamą atsakymą,—„juk jūs apie tai nieko nežinote". Pašnekovas paaiškina, kad jis peikiąs krikščionis ne už tokį pasirinkimą, o apskritai kam rinkęsi, nes abiem atvejais proto požiūriu susidaranti klaidinga padėtis: protingiau visai nesirinkti. Tačiau lažintis dėl dievo buvimo, t. y. rinktis, atsako autorius, vis dėlto būtina: mes negalime to išvengti, nes kiekvienas mūsų žingsnis ir poelgis (nepriklausomai nuo noro ir sąmoningumo) yra pasi-

rinkimas ir šioks ar toks problemos dėl žmogaus paskirties ir išgelbėjimo sprendimas. Kadangi rinktis vis tiek reikia, autorius ragina pašnekovą lažintis dėl dievo buvimo ir siūlo jam gerai apsvarstyti, ką galima laimėti ir ką pralaimėti: laimėję įgyjame begalinį gėrį, o pralaimėję nieko neprarandame, nes užstato menkumas (sugadinta valia, nepatikimos žinios ir gyvuliški instinktai) yra savaime aiškus. Paskui jis detaliau išaiškina santykį tarp laimėjimo šansų ir užstato dydžio: jeigu laimėjimo ir pralaimėjimo tikimybė yra vienoda (vienodai galimas daiktas, kad dievas yra ir kad jo nėra), tai ir tada reikėtų statyti už dievo buvimą, nes šiuo atveju galima tikėtis laimėti du gyvenimus (nekalbant jau apie tris) už vieną; to nedaryti, t. y. nepamėginti išlošti tokių dalykų kaip neišsenkama laimė amžinybėje, būtų visai neprotinga (juo labiau, kad nelošti negalima, kaip jau buvo minėta anksčiau). Negana to (Blezas dar labiau paryškina problemą, pakeisdamas lygiai galimų laimėjimų ir pralaimėjimų santykį), jeigu iš nesuskaitomos daugybės šansų turėtume tik vieną, tai ir tada mums vertėtų statyti vieną gyvenimą už du, už tris (jau nebekalbant apie begalinę palaimą). Visada, tarsi susumuoja autorius, kai tikėtinas laimėjimas yra begalinis, o pralaimėtinų atvejų skaičius ribotas, ant kortos reikia statyti viską, juo labiau, kad tas viskas yra baigtinis dydis. Kadangi mes ir taip jau priversti lošti, tai, esant vienodai tikimybei išlošti begalybę ir pralošti savo menkystę, saugoti gyvenimą ir nerizikuoti juo — tikra beprotybė.

Bendroji šių lažybų prasmė, pastebi vienas tyrėjų, nepaisant tam tikro apskaičiuojamo apdairumo, visada ekvivalentiška ir neabejotina: „tikrą nieką verta keisti į netikrą Begalybę, juo labiau, kad su pastarąja keičiantysis gali atgauti savąjį nieką, bet jau kaip šį tą; tačiau abstrakčiai minčiai tokių mainų nauda aiški iš karto, o perkelti šią mintį į konkretaus dvasinio gyvenimo sritį pavyksta ne iš karto: kaip sužeistas žvėris ginasi demaskuotas egoizmas".

Iš tikrųjų, nors pašnekovas pamažu ima tikėti tokių mainų nauda ir matematiniais apskaičiavimais, kurie iš lengvo lenkia pradėti gyventi pagal krikščionių moralę, tačiau šio apsisprendimo jis niekaip negali įkūnyti konkrečiame dvasiniame gyvenime ir prisipažįsta nepajėgiąs tikėti. „Lažybų fragmento" autorius sutinka, kad jo samprotavimai, paveikiantys tik paviršinį proto sluoksnį ir savanaudišką dvasios nusiteikimą, negali iš

esmės pakeisti gyvenimo. Todėl reikią pasitelkti dar vieną, nors taip pat ne lemiamą, bet galingą žmogaus jėgą — įprotį (kaip ir protas, čia įprotis, naujaip dialektiškai nušviestas, įgyja teigiamą reikšmę). Mes esame, rašo Paskalis, tiek protas, tiek ir automatas. Taigi mūsų įsitikinimą formuoja ne tik protą veikiantys įrodymai. „Įprotis yra patys stiprieji ir aiškieji mūsų įrodymai" ir veda paskui save protą, „kuris to nepastebi". Todėl reikia, kad įprotis būtų derinamas su proto įrodymais, o ne vestų į priešingą pusę. Pašnekovui, kuris proto spaudžiamas ir dėl savo paties interesų nepajėgia tikėti, autorius pataria stengtis įtikinti save ne dievo buvimą įrodančių argumentų gausumu, o mažinti savo aistras, tarsi rūku uždengiančias aiškų pasaulio vaizdą, pakeisti simpatijas ir antipatijas, sudarančias įprastinę gyvenimo tėkmę.

„Bet to aš ir bijau!"— sušunka pašnekovas. „Kodėl? Ką jūs prarandate?.. Kuo blogas toks sprendimas? Jūs būsite ištikimas, garbingas, romus, dėkingas, labdaringas, būsite nuoširdus tikras draugas. Tiesa, jūs nebesimėgausite bjauriais malonumais, šlove ir pasitenkinimu, bet nejaugi nebeturėsite kitų pomėgių?"

9

Nei protas, nei įprotis, tęsia Paskalis savo samprotavimus, neprivers tikėti iš tikrųjų, jeigu žmogaus nepagavo aukštesnis įkvėpimas, kuris tik vienas gali paveikti slapčiausius vidinio gyvenimo pamatus — valią ir širdį. Valia, jo nuomone, yra viena svarbiausių kiekvieno tikėjimo priemonių, nes ji nukreipta į tuos dalykus, kurie jai patinka, ji visada patraukia paskui save paklusnųjį protą ir nugina jį ne tik nuo priešingų, bet ir nuo daugelio kitų dalykų. Taip protas pripratinamas tikėti ta būties tvarka ir kategorijomis, prie kurių jį palenkė valia ir kurias jis dėl to dažniausiai mato. Tiktai įkvėpimas gali pasukti valią kitais keliais, taigi kartu ir protui parodyti daug erdvesnį ir vientisesnį pasaulio vaizdą.

Didžiausią poveikį, mano Paskalis, įkvėpimas daro širdžiai — žmogaus esybės santalkai, visų jo veiklos gebėjimų ir dvasinio gyvenimo šakniai, geros ir blogos valios šaltiniui. Visą mūsų logiką ir visus poelgius sąlygoja gilus dvasinis būties jautimas ir sąmoningas ar nesąmoningas jos vertinimas, pagrįstas tuo jau-

timu. Visi mūsų samprotavimai išplaukia iš to išankstinio įsitikinimo ir galiausiai jam visada nusileidžia, nors ir kaip mes stengtumės savo protu iš jo išsivaduoti: „širdis turi savo argumentus, kurių visai nežino protas". Tai pasireiškia kiekviename žingsnyje, įvairiose gyvenimo situacijose. Pasireiškia, kaip mano Paskalis, ir sprendžiant svarbiausius dalykus: žmogaus širdis taip pat natūraliai myli save ir sukyla prieš dievą, kaip ir priešingai, myli dievą ir kyla prieš save. Jokiu būdu neįmanoma rasti paaiškinimo tokiems jausmams, kurių įtakos negali išvengti nė vienas žmogaus poelgis: „Jūs atmetėte viena ir išsaugojote kita — argi jūs mylite protu?" Kaip tik iš tokių jausmų, kaip iš nematomų dirvos trupinėlių, sako Paskalis, ir susiformuoja žmogaus gyvenimo supratimas ir veikla.

Tiktai tyroje širdyje, rašo Paskalis, gimsta tobula ir tikra meilė — tai galutinis ir absoliutus mūsų būties pagrindas, kiekvieno asmens patirtyje įgyjantis didžiausią patikimumą, palyginus su akivaizdžia tikrove ir proto įrodymais, stipriausioji, žmogaus galioms nepavaldi antgamtinė jėga, surenkanti į vieną daiktą visas mūsų gyvenimo kaleidoskopo šukes. Begalinis atstumas tarp kūno ir dvasios beveik nepalyginamas su kur kas didesniu atstumu tarp dvasios ir meilės, kuri išveda žmogų į naują perkurtą realybę. Karaliai, turčiai, karvedžiai nemato proto žmonių didybės, kurie savo ruožtu nepastebi šių „kūno didžiūnų" išviršinio blizgesio.

„Yra žmonių, kurie geba stebėtis tik kūniška didybe, tarsi dvasinės ir visai nebūtų; kiti žavisi tik dvasine didybe, tarsi nebūtų neišmatuojamai aukštesnės išminties didybės.

Visi kūnai, dangaus skliautas, žvaigždės, žemė ir jos karalystės neverti paties menkiausio proto, nes jis pažįsta visa tai ir pats save, o kūnai nepažįsta nieko (čia Dekartas padėtų tašką.— *B. T.*).

Tačiau visi kūnai drauge ir visi protai drauge, ir visa, ką jie sukūrė, yra neverti vieno gailestingumo blyksnio — tai nepalyginamai aukštesnės prigimties reiškinys.

Iš visų kartu paimtų kūnų negalėtų kilti menkiausia mintis: tai neįmanoma, tai kitos prigimties reiškinys. Iš visų kūnų ir protų nebūtų galima išskelti nė vienos tikrosios meilės kibirkštėlės: tai neįmanoma, tai kitos prigimties reiškinys, tai — aukščiau už gamtą".

Jau mintis, kaip yra sakęs Paskalis, iš dalies „sutvardo" bauginančias kosmoso begalybes, o meilė galutinai nugali tų begalybių baimę, „sutvardo" ir pačią mintį su jos prieštaravimais. O kai meilė ima ramdyti dvasinę kovą žmogaus širdyje, jam, kaip mano Paskalis, gali pasigirsti paties Išganytojo balsas. Šią temą jis rutulioja žymiajame „Jėzaus sakramento" fragmente, kuriam iš tradicijos yra paskirta daug tiriamosios literatūros puslapių. Pateiksime keletą dažniausiai cituojamų šio fragmento eilučių:

„Pasiguosk! Tu nebūtum manęs ieškojęs, jeigu jau anksčiau nebūtum radęs.

Aš galvojau apie tave priešmirtinėje kovoje, už tave aš praliejau kraują.

Nejaugi tu nori, kad aš visada liečiau kraują, o tu nepralietum ir ašarų?..

Gydytojai tavęs nepagydys, ir tu vis dėlto pagaliau numirsi. Bet aš gydau ir padarau kūną nemirtingą.

Kęsk grandines ir kūno vergiją, kol kas išvaduoju tave tik iš dvasinės vergovės.

Aš tau geresnis draugas už bet kurį kitą, nes aš dėl tavęs padariau daugiau už juos: jie nebūtų iškentę to, ką iškenčiau aš nuo tavęs, ir nebūtų numirę už tave, kai tu buvai neištikimas ir žiaurus, kaip aš tai padariau, pasiryžęs daryti ir darau..."

Parengti žmogų tokiai būsenai, vedančiai į tikrą dvasios ramybę ir pasitikėjimą, ir nori Paskalis savo apologija.

10

Pakankamai sistemingai parengta tik pirmoji antropologinė apologijos dalis; antroji, teologinė, dėl Blezo ligų apdorota kur kas mažiau, nors pagal įrašų, apmatų ir pastabų dėl plano skaičių ji turėjo užimti gana didelę veikalo dalį, ir pats autorius teikė jai ypatingą reikšmę.

Jau esame minėję, kad Paskalio veikalas dėl neišbaigtumo imtas vadinti tiesiog „Mintimis". Tačiau ne vien tai, bet ir tolesnė visuomenės raida prisidėjo prie to, kad apologetinis ir teologinis svarbiausiojo Paskalio veikalo aspektas ilgainiui neteko pirmykštės reikšmės. Nemaža įtakos turėjo ir antireliginė XVIII amžiaus švietėjų, ypač Kondorsė ir Voltero, veikla. Ir

naujausiaisiais laikais „Mintys" labiausiai vertinamos kaip žymus paminklas grožinės aforistikos, įkvepiančios įvairiausius, dažnai visai nereligingus, žmones. Pavyzdžiui, vokiečių rašytojas antifašistas Becheris, prisimindamas savo pokalbį su Sent-Egziuperi, rašė: „Kiaurą naktį mes samprotavome apie „skrydį ir poeziją", apie ryšį tarp fizinio skrydžio ir dvasinio polėkio, Daug kalbėjome ir apie Paskalio *„l'homme dépasse, infiniment l'homme"* („žmogus be galo pranoksta žmogų"). Tas pats Becheris apie prancūzų filosofo žodžius, tapusius aforizmu, rašo: „Žmogaus didybė yra mintis"— šiuos Paskalio žodžius reikia nešti kaip vėliavą kovoje prieš visus, kurie mėgina nuslopinti žmogaus protą ir žmonių meilę, dehumanizuoti jį ir paversti barbaru".

Rusijoje „Mintys" visada buvo palankiai priimamos ir darė įtaką daugelio dažnai nepanašių vienas į kitą rašytojų kūrybai. Recenzuodamas Blezo Paskalio veikalo vertimą į rusų kalbą, Belinskis autorių vadino vienu nuostabių XVII amžiaus žmonių, kuris žymus ne tik matematikos, bet ir filosofijos srityje, o apie vertėją rašė, kad tas „nusipelnęs didelės padėkos už rimtos knygos vertimą".

Gercenas knygoje „Iš ano kranto", apibūdindamas jį supusią tikrovę, panaudoja Paskalio mintis apie pramogas, atitraukiančias žmogų nuo svarbiausiųjų gyvenimo problemų: „Paskalis sakė, kad žmonės lošia kortomis bijodami likti vieni. Mes nuolat ieškome tokių ar kitoniškų kortų, sutinkame net pralošti, kad tik pamirštume rimtus dalykus. Mūsų gyvenimas — nuolatinis bėgimas nuo savęs, tartum sąžinės graužimas persekiotų, gąsdintų mus."

„Mintimis" ir apskritai jų autoriaus asmenybe labai domėjosi Levas Tolstojus. „Kokia nuostabi knyga ir jo gyvenimas. Aš nežinau geresnio gyvenimo". Tolstojus vadino šią knygą „nuostabia", „pranašinga", parašyta „širdies krauju" ir pats vertė jos ištraukas: „...dvi dienas verčiau Paskalį. Labai puikus". Sudarinėdamas įvairių mąstytojų pasakymų svarbiausiais gyvenimo klausimais rinkinius, Tolstojus labai dažnai cituodavo Paskalio „Mintis" (o iš viso 90 tomų rusų rašytojo „Raštuose" prancūzų mokslininko ir mąstytojo vardas paminėtas daugiau kaip keturis šimtus kartų). Paskutiniais gyvenimo metais Tolstojus vis dažniau skaito „Mintis". Jo sekretorius V. Bulgakovas 1910 metais rašo: „Koks šaunuolis! — pasakė jis apie Paskalį.—...Štai Paska-

lis mirė prieš du šimtus metų, o aš gyvenu su juo viena dvasia,— kas gali būti paslaptingiau už tai? Štai ta mintis (kurią Levas Nikolajevičius man padiktavo.— *V. B.*), kuri šiandien mane jautrina, man taip artima, tartum sava!.. Jaučiu, kaip per ją aš savo siela susilieju su Paskaliu. Jaučiu, kad Paskalis gyvas, nemirė, štai jis!.. Taigi per šią mintį jis susyja ne tik su manimi, bet ir su tūkstančiais žmonių, kurie ją perskaitys". Nors Tolstojus žavėjosi antropologinių temų pateikimu, tačiau prancūzų filosofo teigiamas dogmines katalikybės tiesas vertino kritiškai: „Ak, Paskalis, tai bent rašytojas, koks protas, koks žmogus! Kokia nelaimė, kad jis pasiklydo antrojoje savo „Minčių" dalyje..."

Neginčijamas idėjinis panašumas juntamas tarp svarbiausiojo Paskalio veikalo ir kito rusų rašytojo — Dostojevskio — kūrybos. Abu yra sutelkę dėmesį į reikšmingiausias žmogaus egzistencijos problemas, skvarbiai ir neabejingai nagrinėję tragiškas tos egzistencijos sąlygas, įžvelgę joje absoliutumo ir reliatyvumo derinį.

Apie savitą „Minčių" reikšmę pasaulio kultūrai gerai yra pasakęs XX amžiaus pradžioje Vakarų literatūros istorikas N. Storoženka: „Paskalio „Mintyse" yra daugybė skvarbių gyvenimo ir žmonių stebėjimų, be to, išreikštų tokiu stiliumi, kad lengva įsiminti. Stengdamasis nustatyti žmogaus prigimties esmę, Paskalis savaime turėjo pasidaryti moralistu, o jo išsakytos mintys apie žmogų sudaro vos ne pusę visų jo *„Pensées"*. Kaip senovės tragedijoje vienas kalba už visą chorą, išreikšdamas visiems choristams bendrus jausmus, taip ir istorijoje retkarčiais atsiranda žmonių, nešančių bendro sielvarto naštą ant savo pečių ir dėl to įgyjančių teisę kalbėti už visą žmoniją. Prie tokių išrinktųjų reikia priskirti ir Paskalį. Jo „Mintys" bus nemirštamos, kol žmogaus egzistavimo mįslė nebus įminta, kol kiekvienas mūsų nenustos jausti jo žodžiuose daug stipriau išreikšta tai, kas tarsi migloje dūluoja mūsų pačių sieloje".

Su šiuo vertinimu įdomu sugretinti vieno dabartinių prancūzų Paskalio kūrybos tyrėjų Ž. Ševaljė nuomonę: „Jis Prancūzijai buvo tas pats, kas Platonas Graikijai, Dantė Italijai, Servantesas ir šventoji Teresė Ispanijai, Šekspyras Anglijai".

Paskalio „Mintys" kaip vienas visų laikų ir tautų literatūros lobyno šedevrų yra įtrauktos į neseniai mūsų šalyje baigtą leisti „Pasaulio literatūros bibliotekos" seriją.

PASKUTINIAI GYVENIMO METAI

1

Blezo sveikata nuolat blogėja, ir jis jau nepajėgia plėsti ir sisteminti savo apologijos, tikslinti ir apdoroti jos fragmentų. Kartkarčiais jis negali nieko nuryti, taip pasitaikydavo ir anksčiau, vėl pakyla karštis viduriuose ir nepakeliami galvos skausmai. Paskalis vos laikosi ant kojų, vargiai vaikšto ir, būdamas toks negalingas, beveik nieko nerašo. O kai ranka, nepaisant kančių, siekia popieriaus, jis kartais pastebi, kad jo ištikimoji atmintis, kurioje „daiktai įstrigdavo geriau už žodžius", ima šlubuoti: „Mintis man paspruido. Norėjau ją užrašyti, bet užuot tai padaręs, rašau, kad ji man paspruido".

Giminės ir artimieji nusiminę pakalba apie galimą Blezo mirtį, kuria jis neslėpdamas džiaugiasi, išsakydamas tokias pat mintis, kaip ir prieš daugelį metų, kai mirė jo tėvas. Nereikia bijoti mirties, ramina Paskalis seserį: juk mirtis atima iš kūno „nelemtą gebėjimą nusidėti".

Sulig tokiu nusiteikimu Blezas nepaliauja kiek dar galėdamas slopinti savo kūno „nelemtą gebėjimą nusidėti" ir tolydžio baudžia savo paliegusį kūną, nes be to jis maištausiąs prieš dvasią ir kliudysiąs gelbėti sielą. Jis parduoda likusius gražius baldus, brangius indus ir kone visą biblioteką. Paskalis atsisako ir tarnų. Sunerimusi Žilberta išsinuomoja Paryžiuje namą, kad galėtų prižiūrėti ir slaugyti sergantį brolį, kaip kitados darė jo jaunesnioji sesuo. Ji mato, kad brolis vengia ir bet kokių jutiminių malonumų, susierzina vos užsiminus apie tokius dalykus. Jeigu jai, rašė Žilberta prisiminimuose, pasitaikydavę pasakyti, kad sutikusi gražią moterį, Blezas pykdavęs, sakydavęs, kad niekada nereikią apie tai kalbėti prie tarnų ir jaunuolių, nes nežinia, kokių tai jiems sukelsią minčių. Bjaurėjimasis jutimiškumu, kaip pastebėjo vyresnioji sesuo, išryškėdavęs ir kitokiais atvejais: brolis seniau mėgęs aštrius padažus, mėsos ragu, apelsinus ir vynuogių sultis, o dabar net girdėti apie juos nenorįs ir atsisakąs visko, kas kelia apetitą. „Valgyti, kad įtiktum savo skoniui, kvaila,— sako Blezas.— Reikia tenkinti skrandžio poreikius, o ne liežuvio įgeidžius". Pagal tuos poreikius jis nusistato būtiną maisto kiekį ir niekad jo neviršija. Maža to, Paskalis nepakenčia,

kad kas nors jam girdint giria skaniai pataisytą valgį, kalba apie mėsos gerumą ir t. t. O karčias mikstūras geria mielai, nė kiek nesibjaurėdamas. Kai Žilberta stebisi, kad brolis noriai geria tokius šleikščius vaistus, Blezas atsako: „Nesuprantu, kaip galima šlykštėtis, jeigu geri vaistus savo noru ir esi perspėtas dėl jų prasto skonio. Pasibjaurėjimas atsiranda, tik kai esi verčiamas ir netikėtai".

Bausdamas kūną, Paskalis kartu plaka ir dvasią, jo nuomone, neišmintingą ir tuščiagarbę. Jis jau sunkiai beįstengia bendrauti su žmonėmis, tačiau žmonės linksta prie jo, išsako abejones, prašo patarimų. Kiek jėgos leidžia, Blezas stengiasi išsklaidyti tas abejones, tačiau pastebi, kad gėrėjimasis savimi, tas dvasinis jutimiškumas, kartais nubunda per jo pokalbius. Jis taip pat pastebi, kad jam kartais sunku susilaikyti nepasakius kandžios pastabos, piktai nesubarus, sutramdyti nekantrų norą nutraukti pokalbį, todėl Blezas nuolat tvardosi: kai jam atrodo, kad bunda išdidumas ar piktybė, kad ima patikti paties žodžiai, jis stipriai alkūnėmis spaudžia po drabužiais juosimą vinių prismaigstytą diržą ir smarkiu skausmu primena sau pareigą.

Tuo diržu su vinimis Paskalis gniaužia ir tinginystę. Jis negali nei skaityti, nei rašyti, nei sistemingai galvoti. O toks nieko neveikimas yra blogio šaltinis, kelia jam nerimą, kad gali atitraukti nuo karšto pamaldumo. Kad taip neatsitiktų, rašo Žaklina, „jis tarsi pristatė prie savo kūno savanorį priešą, kuris, smigdamas į jo kūną, žadino uolumą. Bet visa tai, priduria ji, paaiškėjo tik po brolio mirties iš vieno artimiausių jo draugų.

Plakdamas savo „nupuolusią prigimtį", Paskalis mokosi romumo ir paprastumo: neprisiminti skriaudų, romiai išklausyti teisingų ir neteisingų pastabų, būti abejingam visoms žemiškoms aistroms ir tuštiems potroškiams. Jis visai nebekalba nei apie save, nei apie tai, kas su juo nors netiesiogiai susiję, kalbėdamasis vengia sakyti „aš". Juk kas yra tas „aš", žiūrint į jį kaip į tam tikrų savybių (grožio, proto, jėgos, socialinės padėties ir t. t.) rinkinį, kad ne menkiausias ir nykstamas daiktas, samprotauja Blezas.

Jis ne tik pats neapkenčia tokio „aš", mylinčio save būtyje, o ne būtį savyje, bet nenori, kad prie jame esančio tokio „aš" prisirištų jį supantys giminės ir artimieji. „Neteisinga, kad prie manęs liptų,— rašo jis ant popieriaus skiautelės, kurią dažnai persiskaito,— net jeigu tai darytų savo noru ir mielai. Aš apgau-

siu tuos, kuriems sukelsiu tokį norą; negaliu nieko kuo nors patenkinti, nes nesu kieno nors tikslas. Argi nesu pasirengęs mirti?.."

Nieko apie tokius Blezo apmąstymus nenumanančiai Žilbertai atrodo, kad brolis jai nepakankamai jautrus ir malonus. Blezas jai — „šeimos laimė", negailėdama jėgų ji slaugo ligonį, mano, kad tai jos pareiga ir nuopelnas. O jis išoriškai niekaip nereaguoja į tokius jausmus, ir jai atrodo, kad brolis jos visai nemyli. Retkarčiais, lankydama Žakliną vienuolyne, ji pasipasakoja jai savo nuoskaudas. Sesuo ramina ją: negalima abejoti brolio atsidavimu, jis nieko negailėdamas padėdavęs Žilbertai, kai tik jai būdavę sunku.

O vis dėlto jo elgesys dažnai suglumina vyresniąją seserį. Kad ir dabar, kai ponas ir ponia Perjė sumano naudingai ištekinti savo penkiolikmetę dukterį Žakliną, buvusią Port Rojalio pensionininkę, Blezas kažkodėl mano, kad yra „didžiausias nusikaltimas" kalbinti tekėti mažametę, nekaltą ir pamaldžią mergaitę, neatsiklausus ir dar nežinant jos pašaukimo. Ir kiek naudinga santuoka yra pageidaujama pagal aukštuomenės įstatymus, aiškina jis Žilbertai, tiek ji yra pavojinga pagal gailestingumo įstatymus. Dar labiau suglumina ir papiktina ponią Perjė tai, kad Blezas apskritai peikia jos švelnius santykius su vaikais ir sako, kad tai jiems kenkia, o motinos meilumą esą galima parodyti kitaip, santūriau.

Žilbertai sunku atsisakyti savo įpročių ir natūralių polinkių, bet ji kiek galėdama stengiasi išmokti „kitaip" ir klausyti brolio patarimų. Ji pradeda suprasti, kad dabar Blezui žmogus — tai pirmučiausia ne giminė, draugas, priešas, mokslininkas, kancleris, karalius ir t. t., o pagalbos ir užuojautos reikalingas artimas. Ta artimo (kas su tavimi greta ir kam sunkiausia) meilė, kuri ilgai tveria, yra gailestinga, neišdidi ir „neieško sau naudos", nes nesutapatinama su jokiu asmeniniu interesu, simpatijomis arba natūraliais polinkiais, vis labiau įsidega Paskalio širdyje.

Dorybės, kurias vis atkakliau puoselėjo mąstytojas, yra beprotiškos „sveiko proto" ir logikos požiūriu: nenatūralu nugalėti negale, aukštintis nusižeminimu, turtėti iš skurdo; nenatūralu atsukti kairįjį žandą, kai tau kerta į dešinįjį, ir dar savo priešą mylėti labiau už save. Tik tokia meilė, Paskalio nuomone, gali pakeisti žmogaus sąmonę, harmoningai ir tobulai sutvarkyti jo pasaulį. Kaip tik tokia „nenatūrali", „duodanti", bet ne

„imanti“ meilė buvo užvaldžiusi Blezą paskutiniais gyvenimo metais.

Jis supranta, kad visa, kas gera ir teisinga, šiame pasaulyje sukuria „duodantieji“, o visa, kas pikta ir neteisinga,— „imantieji“. Kaip natūralu ir malonu traukti į save, jis gerai žinojo, kai nelengvą darbą, sveikatą ir jėgas aukojo, norėdamas įgyti kažką daugiau — pasisekimą, šlovę, vardą istorijoje. Taip pat gerai žinojo, kad nenatūralu būti per daug kukliam ir tyliai, nepastebimai skirtis su tuo, ką turi gera, ir nieko už tai nereikalauti sau. Natūralu ir nenatūralu dabar jam susikeitė vietomis. Natūraliausia Paskalio veikla tampa pagalba vargšams ir ligoniams.

Blezas niekada neatsisakydavo sušelpti, prisimena Žilberta, nors buvo neturtingas ir daug išleisdavo gydymuisi. Jis tvirtai nusistatė elgtis taip, kad nebūtų gėda dėl kitų vargo. Negana to, jis dažnai skolinosi, kad padėtų vargšams. Kai giminės jam priekaištaudavo dėl „išlaidumo“, Paskalis imdavo pykti ir sakydavo: „Kad ir kokie neturtingi būtume, visada kas nors liks po mirties“. Ypač jis nuliūsta matydamas, kad žmonės, remdamiesi aukštuomenės padorumo autoritetu, be sąžinės graužimo siekia komforto, kaupia gražius dailius daiktus, visai nereikalingus paprastoms žmogaus reikmėms tenkinti, kai greta pilna elgetų. Reikia būti per daug žiauriam, sako Paskalis, kad savo noru neatsisakytum nenaudingų patogumų ir apdarų pertekliaus. Pastebėti aplinkinių skurdą ir vargus, jo nuomone, trukdantis ir lenktyniavimas, stengimasis būti visais atžvilgiais pranašesniam.

Blezas prikaišioja ir vyresniajai seseriai, kad ji visai nesiimanti labdarybės ir nepratinanti prie jos savo vaikų. Kai Žilberta pasiteisina šeimos rūpesčiais, brolis šį argumentą palaiko geros valios klaida ir mano, kad visada esą galima rasti laiko ir namų darbams, ir vargšams pagelbėti.

Blezo spaudžiami, giminės persiima šiais pamokymais ir pradeda kurti bendrus planus, tinkamus visiems neturto poreikiams ir būklėms, paskui pateikia Paskaliui įvertinti. Blezas tokiems projektams nepritaria. Jis mano, kad geriausias ir taurus būdas palengvinti skurdą — tai „padėti neturtingiems neturtingai, t. y. kiekvienas privalo padėti pagal savo jėgas, užuot ėmęsis kurti didžiulius planus“, kurie gali rodyti tik garbės troškimą ir pranašumą. Platūs labdarybės planai — tai pavienių asmenybių dar-

bas, o kiekvieno žmogaus pašaukimas ir pareiga — kasdieninė pagalba tiems, su kuriais gyveni greta arba susiduri gyvenimo kelyje.

„Aš mėgstu turtą,— rašo Paskalis gyvenimui baigiantis,— nes jis duoda lėšų padėti vargšams. Esu visiems ištikimas ir neatsimoku blogu už bloga tiems, kurie man taip daro... Stengiuosi visada būti nuoširdus, teisingas ir atsidavęs visiems žmonėms... Štai kokie mano jausmai..."

2

Užsiėmęs labdarybės problemomis Blezas ne tik negalvoja apie sistemingą mokslinį darbą, bet ir visai pradeda pamiršti, kad toks yra. Susirašinėjimas su Sliuzu pamažu retėja. Nors Liežo kanauninkas nenustoja siuntinėti Paskaliui savo samprotavimų apie kažkokias „naujas kreives", atsakymų vis rečiau besulaukia, o 1660 metais susirašinėjimas visai nutrūksta. Tuo metu Blezas jaučiasi kiek geriau ir net vieši gimtajame Klermone nuo 1660 metų gegužės iki spalio mėnesio. Ferma, gyvenantis Tulūzoje, maždaug už dviejų šimtų kilometrų nuo Klermono, sužino, kad jo žymusis kolega visai greta, ir nori susitikti su juo pusiaukelėje tarp šių dviejų miestų, atnaujinti 1654 metais nutrūkusius mokslinius ryšius. Rugpjūčio mėnesį Blezas nusiunčia Ferma atsakymą, kuriame, kaip jau sakyta, vadina matematiką nenaudingu amatu, tinkamu tik žmogaus jėgoms išmėginti, bet ne naudoti, ir praneša apie dabartinius savo tyrimus, taip tolimus nuo matematikos, kad jis vargiai beprisimenąs tą amatą ir negalvojąs apie jį nuo to laiko, kai prieš dvejus metus gana netikėtu būdu buvęs prie jo sugrįžęs. Juo labiau esąs be galo dėkingas už kvietimą ir nepakęstų, jeigu toks žmogus kaip Ferma dėl jo žengtų bent žingsnį, jis ir pats atskristų į Tulūzą, jeigu pakaktų sveikatos. Tačiau, pastebi Paskalis, jis ne tik sunkiai skaitąs ir rašąs: „Esu toks silpnas, kad negaliu nei paeiti be lazdos, nei joti. Negaliu net karieta važiuoti daugiau kaip du tris lJė, todėl iš Paryžiaus čia atvažiavau per dvidešimt dvi dienas". Gydytojai, toliau teisinasi Blezas dėl negalėjimo susitikti, prirašę jam Burbono vandenis rugsėjo mėnesį, o paskui turįs vykti į Puatu paviešėti iki kalėdų pas tos provincijos gubernatorių kunigaikštį de Roanė. „Štai, pone, koks dabar mano gyvenimas,

apie kurį turėjau jums pranešti, kad įtikinčiau jus, jog tikrai negaliu priimti kvietimo, kuriuo man suteikėte garbę".

Taigi tikimybių teorijos „tėvai" nesusitiko, o Paskalis šiuo laišku aiškiai parodė baigęs mokslinę veiklą. Kai 1660 metų gruodžio mėnesį Paryžiuje jį aplankė Heigensas ir pradėjo kalbą apie garo jėgą ir teleskopus, Blezas buvo gana abejingas olandą jaudinusioms problemoms...

Moksliniai Paskalio ryšiai visai sumenko, o su aukštuomenės gyvenimu iš dalies dar buvo palaikomi. Jis dažnai aplanko markizę de Sablė, gyvenančią nedideliame priestate prie Port Rojalio bažnyčios. Markizė supažindina jį su žinomu gydytoju Monžo, kurio metafiziniai samprotavimai, derinantys sielos nematerialumą su materijos galimybe veikti sielą ir sukelti kliedesį, Blezui patinka.

Apie išlikusių ryšių pobūdį ir kryptį galima spręsti iš to, kad Paskalis nori atsidėti princo auklėjimui. Savo idėjas šiuo klausimu, turinčias panašumo su „Mintyse" pateiktais samprotavimais apie valstybę, 1660 metų pabaigoje jis išdėsto trijuose dorovės pamokymų pašnekesiuose, skirtuose kunigaikščio de Lujino sūnui. Kaip tik tuo metu pas Paskalį gyvena sūnėnas Luji Perjė. Lengvabūdis berniukas nemėgo mokytis ir viską paversdavo juokais, dėl to motina labai susirūpino. Žilbertai nusibodo įkalbinėti sūnų ir ji 1658 metais nusiuntė jį pas dėdę. Blezas, kaip prisimena Margarita Perjė, neilgai trukus įskiepijo jam darbštumą, ir berniukas pasidarė neatpažįstamai rimtas. Po dešimties metų Nikolis paskelbė Paskalio pašnekesius savo traktate „Apie princo auklėjimą".

Kad jaunuolis geriau suprastų savo tikrąją padėtį žmonių pasaulyje, Blezas pateikia palyginimą su žmogumi, audros nublokštu į nežinomą salą, kurios žmonės nebegali surasti kažkur pradingusio karaliaus. Iš išvaizdos tas žmogus buvo visiškai panašus į jų karalių, ir visi salos gyventojai palaikė jį savo valdovu. Kiek padvejojęs, jis ėmė vaidinti žmonių jam nuskirtą vaidmenį ir naudotis teikiama garbe. Tačiau naujasis valdovas niekaip negalėjo pamiršti savo tikrosios padėties ir nuolat atsimindavo, kad tik atsitiktinai yra atsidūręs ant tokios aukštos socialinės hierarchijos pakopos.

Neturėtų ir jaunasis kunigaikštis įsivaizduoti, kad jo turtai ir garbė ne tokie atsitiktiniai. Pats savaime, iš prigimties, jis neturi jokios teisės į juos, kaip ir tas atklydėlis karalius: kuni-

gaikščio sūnumi tapo ir apskritai atsirado šiame pasaulyje dėl begalinės daugybės atsitiktinių priežasčių, turėjusių įtakos neįsivaizduojamų santuokų grandinei, galiausiai davusiai jam gyvybę; be to, turtų ir garbės paveldėjimą sąlygoja ne natūrali teisė, o įstatymų leidėjų valia ir fantazija. Kitoks šių įstatymų leidėjų vaizduotės posūkis būtų padaręs jaunuolį neturtingą ir nepastebimą. Dėl to ir tos socialinės padėties privilegijos, pagrįstos ne tvirtomis žmogaus dorybėmis arba nuopelnais, o paprastu atsitiktinumu ir nepastoviais papročiais, nėra tikros.

„Kokią išvadą turėtume iš to daryti? Visiems, kaip ir minėtajam žmogui, reikia samprotauti dvejopai: elgdamiesi su žmonėmis pagal savo padėtį, jūs privalote slapčiausiomis, bet daug tikresnėmis mintimis pripažinti, kad iš prigimties nesate nė kiek už juos aukštesnis. Jeigu visuomenės nuomonė iškelia jus aukščiau už daugumą žmonių, tai tegu slapčiausioji mintis pažemina jus ir laiko esant visiškai lygų su kitais žmonėmis, tai yra jūsų natūralioje būsenoje".

Tačiau kilmingieji paprastai gyvena, keistai pamiršę savo prigimtinę padėtį ir, kaip pastebi Paskalis jau antrajame pašnekesyje, nebeskiria, pavyzdžiui, valdžios priskirtos didybės, priklausančios nuo valios ir fantazijos tų žmonių, kurie tam tikroms padėtims ir luomams suteikia vienokią ar kitokią pagarbą, nuo natūralios didybės, pagrįstos įgimtomis dvasios ir kūno savybėmis (dorumu, protu, sveikata, jėga ir t. t.). Kiekviena šių didybės atmainų yra skirtingos prigimties, ir mūsų požiūris į jas turi būti atitinkamai kitoks. Valdiškajai didybei reikėtų teikti ir valdišką pagarbą, reiškiamą ceremonialo etiketu. Pavyzdžiui, su karaliumi reikią kalbėti klūpant, ir būtų neprotinga pažeisti tokius nuostatus, kelti dėl to nesantaiką ir vaidus.

Taip pat būtų kvaila ir gerbti karalių, neturintį natūralios didybės: aukšta socialinė padėtis duoda teisę į išviršinę pagarbą, o gerbti galima tik žmogaus dorybes ir privalumus. „Aš neprivalau jūsų gerbti dėl to, kad jūs kunigaikštis, bet privalau prieš jus nusiimti skrybėlę. Priešingai, nenusilenkęs praeisiu pro mokytą geometrą, nors, galimas daiktas, gerbiu jį labiau už save". Jeigu svarbi persona, nesitenkinanti sutartiniu visuomenės pagerbimu, pareikalautų dar ir žmogiškos pagarbos, neturėdama dorybių ir privalumų, tai nieko iš to neišeitų, nors ji būtų „didžiausias pasaulio princas".

Trečiajame pašnekesyje Blezas parodo, kad šio pasaulio didžiūnai yra žmonių reikmes tenkinančių daiktų šeimininkai. Kad gautų dalį gėrybių, kurias turi „didieji senjorai", žmonės jiems tarnauja, rodydami deramą pagarbą. Todėl šio pasaulio didžiūnams reikia žinoti tikrąją padėtį ir atminti, kad pavaldiniai paklūsta ne jų asmeninei jėgai ir natūraliai galiai; visai nereikia būti „jėgos karaliumi", laikančiu valdinius paklusnius grasumu ir žiaurumu, o geriau padėti jiems kasdieniniame gyvenime. „Nemėginkite valdyti žmonių jėga,— įkalbinėja Blezas jaunuolį,— o tenkinkite jų norus, lengvinkite jų vargus, jums malonumą suteiks tai, kas, pasaulio nuomone, yra laikoma dorovingais poelgiais".

3

„Pašnekesiuose..." Paskalis stengiasi parodyti, kaip turi mąstyti ir veikti, jo nuomone, idealus valdovas, o realus monarchas, Liudvikas XIV, nė iš tolo nebuvo panašus į tą idealą.

„Karalius saulė", tvarkydamas valstybės reikalus, buvo tikra savo tėvo priešybė. Jis tarsi paveldėjo ir dar padidino Rišeljė ambiciją ir Mazarinio įgudimą. Jau kitą rytą po Mazarinio mirties jis sušaukė karaliaus tarybą ir nutraukė neilgai tetrukusią pirmųjų ministrų viršenybės tradiciją. „Netekęs tokio talentingo ir išmanančio ministro, kuris taip sumaniai ir laimingai valdė valstybę mano jaunystės dienomis, aš, nebesitikėdamas rasti jo vertą įpėdinį, nutariau nieko neskirti į jo vietą, o valdyti valstybę pats. Aš nutariau ateityje būti savo pirmuoju ministru. Jūs man padėsite patarimais, kai aš jų pareikalausiu. Aš jūsų prašau ir nurodau jums, pone kancleri, nieko netvirtinti antspaudu kitaip, kaip tik mano įsakymu..."

Iš tikrųjų karalius, būdamas darbštus, reguliariai tvarkė valstybės reikalus, remdamasis apsukriais ir nuovokiais ministrais, tokiais kaip Kolberas. Be jų Prancūzijoje monarchija nebūtų taip sėkmingai stiprėjusi Liudviko XIV valdymo pirmojoje pusėje. Tačiau, turėdamas be galo didelę ambiciją, visai neatitikusią jo vidutinio valdininko lygio gabumų, karalius netrukus paskelbė garsųjį šūkį: „Valstybė — tai aš". Monarchas, samprotavo jis, yra įgavęs dieviškos visažinystės ir visagalybės, ir jo siela nepanaši į paprastą žmogaus sielą. Nė vienas mirtingasis negali turėti

gabumų, panašių į karaliaus gabumus. Karalius yra pakilęs į dangiškas aukštosios politikos sferas, ir bet kokie jo norai bei aistros yra puikios. Gerosios liaudies savybės ir valstybės jėga, karai, prekyba, diplomatija ir t. t. yra monarcho didybės pjedestalas. „Monarchai, gimę viešpatauti ir viską valdyti, niekada neturi gėdytis tapti šlovės vergais. Tai yra gėris, kurio reikia trokšti nuolat ir karštai". Kaip aistringai jis troško garbės, galima spręsti iš smulkių, bet principinių jo gyvenimo detalių: kai karalius melsdavosi bažnyčioje su savo santuokine ir nesantuokine šeima, su oficialiomis ir neoficialiomis favoritėmis, visi dvasiškiai būdavo atsisukę į jį ir nusisukę nuo altoriaus; Liudvikas XIV labiau prisirišdavo prie nesantuokinių vaikų (jų buvo labai daug), nes jie buvo grynai jo paties kūrinys; jis ir valdininkus į aukščiausius postus keldavo iš trečiojo luomo, kad jie jaustųsi karaliaus kūriniais.

Liudvikas XIV ne tik nesuprato, bet, matyt, ir nenumanė savo tikrosios padėties,— kad jis visiškai lygus su kitais žmonėmis. Keisto užsimiršimo apimtas, jis nebesuvokė savo prigimtinės būsenos, apie kurią kalbėjo Paskalis „Pašnekesiuose..." su kunigaikščio de Lujino sūnumi, ir ne tik painiojo valdišką didybę su natūralia, bet ir vieną laikė kita, stengdamasis išaukštinti save pompastiškumu, ištaiga, galinga kariuomene, paslaugiais valdininkais, savo šlovės dainiais, t. y. tuo banaliu turiniu, iš kurio istorijoje nuolat randasi tokios formulės, kaip „karalius saulė" arba „valstybė — tai aš". Liaudies poreikiai, kuriuos tenkinti ragino Paskalis, tokiais atvejais mažai kam berūpi. Jėzuitų išauklėtas ir juos remiantis Liudvikas XIV gerai išmoko pažeisti religijos principus asmeniniais ir politiniais interesais. Jansenistai, kritikuodami įvairius kompromisus ir sandėrius religijoje, karalių erzino taip pat kaip ir jėzuitus. Dar 1660 metų gruodžio mėnesį jis prisipažino sergančiam Mazariniui, kad „dėl savo išsigelbėjimo ir šlovės, dėl savo pavaldinių ramybės" jis nusprendęs susidoroti su jansenistais.

4

Janseno teiginius smerkiantis formuliaras, sudarytas 1657 metų kovo mėnesį, parlamento pastangomis buvo sulaikytas. Be to, kaip atsimename, prisidėjo ir stebuklingas Margaritos Perjė išgijimas. Pamaldžioji karalienė, rašė Rasinas, buvo su-

jaudinta ir sustabdė persekiojimus. Tačiau 1661 metų pradžioje padėtis smarkiai pasikeitė, ir trejų metų ramybės laikotarpis baigėsi: karaliaus rūmai pareikalavo paleisti mažąsias mokyklas ir pašalinti iš Port Rojalio visas vienuoles bei naujokes; taip pat buvo draudžiama priimti į vienuolyną naujas vienuoles; Senglenas ir kai kurie jansenistai buvo priversti slapstytis. Tų pat metų pavasarį valstybės taryba patvirtino dvasininkų asamblėjos Liudvikui XIV atkakliai spaudžiant priimtą nutarimą, iš kiekvieno dvasininko ir vienuolio reikalavusį pasirašyti formuliarą. Nuo nusistatymo formuliaro atžvilgiu labai priklausė tolesnis. Port Rojalio likimas, bet tarp jo gyventojų šiuo klausimu nebuvo vienos nuomonės. Vieni, vadovaujami Sengleno, de Sasi ir Gijebero, manė, kad formuliarą reikia tiesiog ir besąlygiškai pasirašyti. Kiti, tarp kurių išsiskyrė Arno ir Nikolis, mėgino parengti išlygas prie formuliaro, kad jį būtų galima pasirašyti ramia sąžine. Treti, prie jų, pavyzdžiui, priklausė merdinti abatė Anželika Arno ir Žaklina Paskal, visai atsisakė rašytis. Blezas prisidėjo prie antrosios grupės, kurios veikiami Paryžiaus vikarai 1661 metų birželio mėnesį sudarė atskirą nurodymą, nekeičiantį formuliaro teksto, bet taip jį aiškinantį, kad penki pasmerktieji Janseno teiginiai buvo nutylėti, tartum jų knygoje ir nebuvo. Atviraširdėms vienuolėms visos šios pataisos atrodė labai painios, jas graužė sąžinė, kai gavo nurodymą pasirašyti įsaką.

Žakliną Paskal labiau negu kitus kamavo dvejonės: reikėjo būtinai paklusti, bet buvo baisu neteisiai pasielgti. „Žinau,— rašo sesuo Sent Eufemija iš užmiesčio Port Rojalio į paryžiškį,— kad ne vienuolių darbas ginti tiesą! Bet jeigu jau vyskupai pasirodė esą bailūs tarsi moterys, tai moterys turėtų įgyti vyskupų drąsą; jeigu mes negalime apginti tiesos, tai galime numirti už ją ir verčiau iškentėti viską, negu apleisti tiesą". Nepaisydama neapsakomo vidinio pasipriešinimo, Žaklina vis dėlto paklūsta ir pasirašo formuliarą, nujausdama, kad taps pirmąja jo auka ir greitai mirs. Kankinamas sąžinės graužimas ir krimtimasis dėl neapgintos tiesos visai pribaigia seserį Sent Eufemiją, ir po dviejų mėnesių, 1661 metų spalio 4 dieną, sulaukusi tik trisdešimt šešerių metų, ji miršta. Blezas labai gailėjo mirusios sesers, bet niekam to nerodė. Brolis nieko taip nemylėjo, kaip savo jaunesniąją seserį, prisimena Žilberta, jie dažnai matydavosi ir šnekėdavosi apie viską be jokių paslapčių. Jie visada labai

gerai sutarė, jų jausmai taip atitiko vienas kitą, kad jų širdys tartum tapo viena širdimi. Jie buvo vienas kitam paguoda, kuri suprantama tik tokią pat laimę patyrusiems ir žinantiems, ką reiškia mylėti, kai žmonių niekas neskiria.

Galima suprasti, ką Blezui reiškė netekti sesers, tokios jam artimos siela ir tikėjimu. Kaip ir po tėvo mirties, jo protas greitai įveikė įgimtus jausmus. Jis tvirtai tiki, kad dabar Žaklina yra amžinos palaimos bei ramybės būsenoje, ir priekaištauja Žilbertai dėl nenumaldomo sielvarto.

Tuo metu formuliaro prasmę švelninantį nurodymą karaliaus taryba atmetė, o popiežius pasmerkė, todėl 1661 metų spalio mėnesį Paryžiaus vikarai parengė naują įsaką, atšaukiantį bet kokius aiškinimus ir išlygas. Po to vienuolyne ėmė dažnai lankytis vyskupai ir kiti bažnyčios vyresnybės atstovai, imta griežčiau klausinėti ir įkalbinėti — viskas buvo daroma, kad tik vienuolės besąlygiškai pasirašytų formuliarą. Arno, Nikolis ir jų šalininkai dar stengėsi rasti subtiliausią ir nekalčiausią išlygą, kuri patenkintų visus. Paskalis, kurį palaikė de Roanė ir dar vienas draugas, juriskonsultas Doma, mano, sekdamas tvirtu Žaklinos nusistatymu, kad visos tos išlygos yra grynas formalumas. Jo paties aiškinimo variantas, kuris būtų turėjęs eiti prieš formuliarą, netiesiogiai leidžia suprasti, kad popiežius, jėzuitų veikiamas, suklydo. Paskalio ir Arno šalininkai ilgai dėl to ginčijasi. Pagaliau nusprendžia baigti nesutarimus ir bendruoju balsavimu priimti vieną kurią nuomonę. Port Rojalio atsiskyrėliai susirenka Blezo bute, ir kiekvienas išdėsto savo požiūrį. Dauguma dalyvaujančiųjų pasmerkia Paskalio nesitaikymą ir pritaria Arno ir Nikolio nuomonei. Blezas dėl to taip smarkiai nusimena, kad netenka žado ir apalpsta.

Po to Paskalis, ir taip retai beatvykdavęs į Port Rojalį, ima ten lankytis dar rečiau. Jo santykiai su daugeliu atsiskyrėlių kiek atšąla. Jis dar kartą įsitikina, koks menkas yra žmogaus egzistavimas, kad neįmanoma pasiekti visiško teisingumo ir tiesos nuodėmingoje žemėje, kad jėzuitizmas (suprantamas labai plačiai — kaip prisitaikėliškas atsisakymas nuo to, kas absoliutu, per visą elgesio istoriją) iš žmonių sąmonės yra neišnaikinamas.

5

Dabar jis galutinai nusišalina nuo mokslinių ginčų ir nuomonių kovos neramumų pilname pasaulyje, pasidaro susikaupęs ir nekalbus, visai atsideda labdarybei.

Kartą grįždamas iš mišių Sen Siulpiso parapijoje, jis sutinka išmaldos prašančią kokių penkiolikos metų mergaitę. Blezas iš karto įsivaizduoja, kokia grėsminga jaunos elgetos padėtis, ir paklausia, kas nutikę, kad reikia elgetauti. Pasirodo, kad mergaitė neseniai atvažiavo iš kaimo į Paryžių, jos tėvas mirė, o motina sunkiai susirgo ir guli ligoninėje. Paskalis, prisimena Žilberta, pamanė, kad pats dievas davė ją sutikti, ir nuvedė mergaitę pas vieną gerą kunigą, paliko jam pinigų ir prašė sutvarkyti mergaitės gyvenimą. Kitą dieną jis siunčia kunigui padėti pažįstamą moterį, kad nupirktų drabužių ir visa, ko reikia padoriai mergaitės padėčiai. Netrukus mergaitė pradeda dirbti tarnaite geruose namuose, o kunigas, iki tol rūpinęsis savo globotinės reikalais, susimąsto dėl nepažįstamo geradario elgesio ir mėgina sužinoti, kas jis. Jam padėjusi moteriškė neatsako į tą klausimą, aiškindama, kad jai liepta neišduoti jo pavardės. Kunigas maldauja moteriškę, kad ji išprašytų leidimą pasakyti, kas yra tą gerą darbą padaręs, žada niekam nepasakoti ir pagarsinti jo poelgį tik tada, jeigu labdaringajam vyrui būtų lemta mirti anksčiau už jį patį: juk neprotinga, kad niekas nesužinotų apie tokį kilnumą. Tačiau kunigas taip nieko ir neišgauna.

Paskalis tuo tarpu savo namuose priglaudžia visą neturtingų žmonių šeimą ir į Žilbertos priekaištus dėl pernelyg didelio gerumo atsako: „Kaipgi tu sakai, kad aš nesinaudoju jų paslaugomis? Man nemiela būti visai vienam, o dabar aš ne vienas".

Blezui vis dar atrodo, kad jis per mažai atiduoda žmonėms. Jo troškime daryti gera tarsi pasireiškia motinos bruožai, jos užjaučiantis ir be žodžių dosnus moteriškasis pradas, ir ši geradarystė blėstančiais prisiminimais jį grąžina į vaikystę, tarsi suartindama jį su velione Antuanete Begon, o kartu pabaigia ir jo gyvenimo ratą. Jis nuolat ieško vis naujų galimybių suteikti pagalbą. 1662 metų žiemą Blua ištiko baisus badas. Paskalis nutaria padėti badaujantiems ir prašo kompanionų atiduoti dalį būsimo pelno, kurį turėjo duoti omnibusų susisiekimo atidarymas Paryžiuje.

Dar pernai rudenį, kalbantis su kunigaikščiu de Roanė, Paskaliui kilo idėja įtaisyti Paryžiuje pigų transportą (daugiavietes „karietas po penkis sū", vėliau pavadintas omnibusais nuo lotynų kalbos žodžio *omnibus* — visiems). Idėja patiko kunigaikščiui, ir jis ėmėsi vadovauti komerciniams reikalams. Naujojo verslo įmonė patraukė daug rangovų. 1662 metų vasario mėnesį veiklūs akcininkai gavo karaliaus privilegiją, pritariančią visuomeniniam karietų eismui, o kovo 18 dieną buvo atidarytas pirmasis maršrutas — nuo aristokratų priemiesčio Sent Antuano iki Liuksemburgo rūmų. Tuoj pat po atidarymo laiške vienam iš kompanionų apie tai pranešė Žilberta, paėmusi plunksną vietoje brolio, nebegalėjusio jos nulaikyti. Iškilmingai procedūrai, prasidėjusiai septintą valandą ryto, netrūko išpūsto prašmatnumo ir atsargumo priemonių. Prie rūmų, prieš kuriuos išsirikiavo keturios karietos (trys karietos buvo prie priemiesčio vartų), atvyko du policijos komisarai ir Paryžiaus prevo (teisėjas), lydimas daugiau kaip dešimties lankininkų ir tiek pat raitelių. Kai viskas buvo parengta pradėti eismą, vienas komisarų pasakė iškilmingą kalbą, kurioje pažymėjo naujojo sumanymo naudą visuomenei ir karaliaus vardu pagrasino vežėjams griežtomis bausmėmis, jeigu jie nors kartą susikeiktų. Paskui vežėjai apsitaisė plačiais žydrais apsiaustais, ant kurių buvo išsiuvinėtas karaliaus ginklas, ir pirmoji karieta, kurioje buvo prevo ir specialus sargybinis, išvyko. Paskui pirmąjį ekipažą kas ketvirtį valandos kiekviena (taip pat su sargybiniu) nuvažiavo ir kitos trys, o lankininkai ir raiteliai nusidriekė per visą maršrutą. Prie Sent Antuano priemiesčio vartų įvyko tokia pat ceremonija.

Gretimose gatvėse ir ant Naujojo tilto netrukus susigrūdo žmonių minios, pro kurias pavėlavusiam smalsuoliui buvo sunku prasibrauti, kad galėtų pasižiūrėti iki šiol nematyto reginio. Visur buvo matyti, rašo Žilberta, tik šypsantys ir linksmi veidai, o amatininkai metė darbą ir nieko neveikė.

Sumanymas, jos nuomone, taip pasisekė, kad jau kitą rytą karietos buvo sausakimšos, jose galėjai pastebėti net moterų. Toks pasisekimas sudarė ir didžiausią nepatogumą: žmonės šalo gatvėje, laukdami karietos, o ji atvažiuodavo jau pilnutėlė. Likdavo guostis, kad po ketvirčio valandos atvyks kita, tačiau ir kita, ir trečia — vis pilnos, ir žmonės patraukdavo pėsti. Žilberta tikina savo brolio kompanioną neperdedanti, nes ir pati buvusi

atsidūrusi tokioje padėtyje, kai norėjusi aplankyti sergantį Blezą.

Pasisekimas, baigia ji laišką, pranoko visus lūkesčius. Kaip toliau seksis, Žilberta žada reguliariai pranešinėti už brolį: jis ir pats mielai tai padarytų, kad tik galėtų rašyti.

Netrukus maršrutų ėmė daugėti, o nenuilstantis Lorė „Istorijos mūzoje" pranešė paryžiečiams, kad nuo šiol jiems suteikti neregėti ir, be to, pigūs patogumai — karietos už penkis sū, pakinkytos gražiausiais arkliais, kurių laukia tiek darbo, kad jie gali pavirsti kuinais.

Nors bendrovės veiklos pradžia ir buvo sėkminga, kompanionai nesiryžo, galutinai nepabaigę to reikalo, išmokėti Paskaliui tam tikrą sumą, ir jam reikėjo padėti badaujantiems Blua gyventojams iš savo turimų lėšų.

Paskalio, kaip vieno visuomeninio transporto išradėjų, nuopelnai buvo savotiškai pažymėti Prancūzijoje XX amžiuje: ketvirtajame dešimtmetyje buvo išleistos autobusų bilietų knygelės su jo atvaizdu.

6

1662 metų vasarą Blezas ne tik nebegali rašyti, bet ir visai nustoja miegoti, greitai lysta, jį nuolat kamuoja vidurių skausmai. Kai raupais suserga Blezo name prisiglaudusios vargšų šeimos vienas sūnų, Žilberta, bijodama užkrėsti savo vaikus, nori laikinai rasti sergančiam berniukui vietą kur nors kitur, kad galėtų ir toliau prižiūrėti brolį. Tačiau Blezas protestuoja, sakydamas, kad pervežimas berniukui pavojingesnis negu jam, ir prašo perkelti jį į ne taip jau toli esančius sesers namus.

Sesers namuose Blezui pasmarkėja kankinami galvos skausmai, vidurių skausmai suriečia kūną. Tačiau ligonis viską ištvermingai kenčia, mėgina pats gerti vaistus ir netrukdyti aplinkinių. Gydytojai negali nustatyti, kuo jis serga, prirašo jam paleidžiamųjų ir kitų dažniausiai vartojamų vaistų, leidžia kraują, pataria nesikelti iš lovos. 1662 metų rugpjūčio mėnesį trisdešimt devynerių metų Blezas visai atgulė. Arno, Nikolis ir kai kurie kiti atsiskyrėliai dažnai jį aplanko, mėgina šnekėtis su juo, bet Paskalis jau vargiai bepakalba.

Kartą, pasijutęs itin blogai, jis paprašė pašaukti parapijos kelboną Berjė ir atliko išpažintį. Ligonis paprašė dvasininko dažniau jį lankyti ir kiekvieną kartą atlikdavo išpažintį, nieko nesakydamas giminėms ir artimiesiems, kad jų neišgąsdintų ir nenuliūdintų. Vėliau, prisimindamas savo lankymąsi pas mirštantį Paskalį, Berjė rašė: „Aš žavėjausi Paskalio kantrumu, kuklumu, gailestingumu ir didžiuliu atsižadėjimu, ką pastebėdavau kiekvieną kartą lankydamas jį paskutines šešias jo ligos ir gyvenimo savaites... Tai — kūdikis, ir buvo jis paklusnus kaip vaikas..."

Rugpjūčio 3 dieną, skausmams kiek aprimus, Blezas siunčia pakviesti notarų ir padiktuoja jiems tokį testamentą:

„Surašyta Blezo Paskalio, ginklanešio* (toks testatoriaus bajoriškas titulas.— *B. T.*), paprastai gyvenančio Paryžiuje netoli Sen Mišelio vartų, Sen Kosmos parapija, dabar pasiligojusio ir gulinčio patale, kambaryje antrajame aukšte namo, esančio Paryžiuje ant griovių tarp Sen Marselio ir Sen Viktoro vartų, Sen Etjen diu Mono parapija, kur gyvena p. Florenas Perjė, Klermon Ferano mokesčių rūmų Overnėje karaliaus patarėjas, tačiau sveiko proto, geros atminties ir nuovokos, kaip nustatė pasirašiusieji notarai iš jo žodžių, judesių ir elgesio, ir žinodamas, kad nieko nėra tikresnio už mirtį ir netikresnio už jos dieną bei valandą, ir nenorėdamas būti jos užkluptas be testamento, dėl šios ir kitų priežasčių mirštantysis padarė, padiktavo ir įvardijo pasirašiusiems notarams savo testamentą ir paskutinės valios pareiškimą tokiu būdu:

Pirmučiausia, kaip doras krikščionis... jis pavedė ir paveda savo sielą dievui, melsdamas dievą pasigailėti ir... atleisti jam jo nuodėmes ir priimti jo sielą, kai ji išeis iš šio pasaulio, į palaimintųjų tarpą...

Toliau nori ir liepia, kad jo skolos būtų sumokėtos, o jo padaryti nuostoliai, jeigu tokių yra, būtų atlyginti ir ištaisyti nurodyto žemiau jo testamento vykdytojo".

Paskui Paskalis palieka testamento vykdytojo nuožiūrai savo laidotuves ir gedulingąsias mišias, maldas ir išmaldą, visa, ką reikia padaryti už jo sielos ramybę, paskui „dovanoja ir palieka": Fransuazai Delfo, kuri rūpinosi Blezo namų reikalais, 1200 livrų vienu kartu; Anai Polikarp, Žilbertos kambarinei, 1000 livrų vie-

* Pranc. écuyer — ginklanešys, arklininkas.

nu kartu; savo virėjai pensiją iki gyvos galvos po 100 livrų kasmet; Normandijoje gyvenusiai Etjeno Perjė žindyvei pensiją iki gyvos galvos po 30 livrų kasmet; savo krikštasūniui Blezui Bardui 300 livrų, kad išmoktų amato, o sūnėnui Etjenui Perjė 2 tūkstančius livrų vienu kartu.

Testamente nebuvo pamiršti vargšai ir ligoniai: svarbiausioms Paryžiaus ir Klermono ligoninėms Paskalis palieka po ketvirtį pelno iš „karietų už penkis sū".

Visa tai vykdyti „minėtasis testatorius paskyrė ir parinko Floreną Perjė, savo svainį, ir prašo jo prisiimti šitą vargą, atšaukdamas visus testamentus ir patvarkymus, kuriuos jis galėjo anksčiau už šitą padaryti, prie kurio ir apsistoja. Ir tai yra jo ketinimas ir paskutinė valia. Ji padaryta, padiktuota ir paskirta nurodytojo testatoriaus nurodytiems notarams, paskui vieno jų, kitam esant, perskaityta, į ką jis atsakė, kad viską gerai išgirdo, nurodytame kambaryje 1662 metų rugpjūčio trečią dieną priešpiet ir pasirašyta

Paskalis — Kuarė — Guno".

Taip, neturtėliai nebuvo užmiršti Paskalio testamente; bet jis smarkiai kremtasi, kad negali jiems visko atiduoti: reikia, kad sutiktų Florenas Perjė, o jis kol kas užtrukęs Klermone. „Kodėl,— klausia jis sesers,— aš dar nieko nepadariau vargšams, nors visada juos labai mylėjau?" Sesuo atsako, kad dėl pinigų stokos. „Tada,— prieštarauja jai brolis,— aš privalėčiau atiduoti jiems savo laiką ir savo darbą — štai kur mano apsirikta. Ir jeigu gydytojai sako tiesą ir dievas man leis atsistoti ant kojų, aš esu pasiryžęs visas savo likusias dienas tarnauti vargšams".

Tačiau atsigauti Blezui jau nelemta. Jausdamas, kad netrukus mirs, jis trokšta priimti komuniją. Gydytojai, tarp kurių buvo to meto medicinos garsenybės, gydžiusios Mazarinį, mano, jog ligonio būklė nėra tokia prasta, kad jau reikėtų komunijos. Kadangi skaudžiausi diegliai nesiliauja, jie prirašo Paskaliui mineralinių vandenų, kelias dienas palengvinusių paciento būklę. Netrukus jį ištiko smarkiausias galvos skausmų priepuolis, po kurio jis visai neteko sąmonės. Gydytojai ramina ligonį ir aiškina, kad taip atsitikę dėl vandens garų poveikio, o jis nesiliauja išpažinti nuodėmes ir nepaprastai atkakliai reikalauja komunijos. Gydytojai ir toliau tikina Paskalį, kad nieko pavojingo nesą, kad jis greit pasitaisysiąs ir pats priimsiąs komuniją bažnyčio-

je. Matydamas tokį pasipriešinimą, Blezas daugiau nebeprieštarauja, tik pasako, kad nejaučiant svetimo skausmo, kurio žodžiais neįmanoma išreikšti, lengva apsirikti. Netrukus jis prašo sesers, kad surastų kokį nors vargšą ligonį, kuriuo gydytojai pasirūpintų taip pat kaip ir juo. Paskalį graužia sąžinė, kad jį slaugo geriausieji gydytojai, o didžiulė daugybė vargetų, kurių būklė dar labiau apgailėtina negu jo, visai neturi kuo gydytis. Jis labai nori, kad greta jo būtų taip pat prižiūrimas ir gydomas bent vienas iš tos daugybės. Vykdydama brolio norą, Žilberta siunčia tarnaitę pas parapijos kleboną, bet tas atsako, kad nė vieno iš esančių ligonių negalima nešti. Klebonas pažada duoti Blezui, kai pasveiks (o jis tuo neabejoja), pagloboti vieną senelį. Paskaliui tai menka paguoda, nes jis žino nebeturįs ateities, kurioje galėtų parodyti savo gailestingumą. Tada Blezas maldauja seserį nuvežti jį į ligoninę, kad galėtų bent numirti tarp vargšų. Sesuo atsako, kad jo negalima vežti tokio silpno ir ji būtinai tai padarysianti, kai tik jis truputį pasitaisys.

Rugpjūčio 17 dieną galvos skausmai darosi jau tokie nebeištveriami, kad jis prašo Žilbertos sušaukti konsiliumą, atsiprašydamas jos dėl to savo pageidavimo. Kaip ir pirmiau, gydytojai nerado nieko pavojinga, pripažino ligoniui „migreną su vandens garais" ir vietoj mineralinio vandens patarė gerti išrūgas. Ligonis jau nebetiki jais ir maldauja nepalikti jo naktį vieno be kunigo. Parapijos klebono Berjė tada nebuvo, todėl pakvietė vieną Port Rojalio kunigų. Žilberta parengė visa, ko reikia komunijai.

Apie vidurnaktį Blezo kūną ima traukyti baisios konvulsijos, kurios baugina prie jo esančius žmones, sukelia ant kojų visą namą; girdėti mirštančiojo staigūs riksmai ir šiurpios dejonės. Pasibaigus konvulsijoms, visi mano, kad Paskalis jau miręs. Žilbertos ir kitų čia esančių gailestį ir užuojautą dar labiau aitrina neapsakomas kartėlis, kad Blezas mirė be komunijos, kurios taip troško visas paskutines dienas. Tačiau dievas panorejo, prisimena Žilberta, jam atlyginti už tokį uolų ir šventą norą: tarsi per stebuklą brolis atsipeikėjo po konvulsijų ir atgavo aiškią sąmonę, tartum būtų visai pasveikęs. Tuo tarpu ant slenksčio pasirodo Berjė. Jis prieina prie mirštančiojo lovos ir duodamas komuniją sako: „Štai Tas, kurio jūs taip troškote". Paskalis sukaupia paskutines jėgas, kiek galėdamas pasikelia, kad su didesne pagarba priimtų švenčiausiąjį sakramentą. Klebonas, kaip įprasta, klausia mirštančiojo svarbiausiųjų tikėjimo tiesų, ir Blezas su didžiau-

sia pagarba atsako: „Taip, mesjė, aš visa tai tikiu iš visos širdies". Kai kunigas žegnoja mirštantįjį komunija, Paskalis ištaria paskutinius žodžius: „Tegu Dievas manęs niekuomet neapleidžia!"

Tuoj pat po komunijos prasideda dar smarkesnės konvulsijos, Paskalis netenka sąmonės ir daugiau nebeatsipeikėja. Praėjus parai, 1662 metų rugpjūčio 19 dieną po vidurnakčio, nutrūksta Blezo kvėpavimas ir nustoja plakti jo širdis.

7

Gydytojai, kaip ir dera jų profesijos žmonėms, savaip pasielgė su Paskalio kūnu. Po Blezo mirties jie išskrodė jį, ir, kaip sako Margarita Perjė, rado skrandį ir kepenis apvytusius, o žarnas gangrenuotas, bet negalėjo nustatyti, ar tai buvo skaudžių dieglių priežastis, ar padarinys. Labai nustebino gydytojus tai, kad Paskalio kaukolėje nebuvo siūlių, išskyrus „strėlinę", o tai „matyt, buvo priežastis stiprių galvos skausmų, kurie kankino jį visą gyvenimą", ir nepaprastai didelės buvo jo smegenys, kurių medžiaga buvo labai tanki ir kieta. Tačiau svarbiausias dalykas, kurį pripažino tiesiogine mirties ir prieš ją užėjusio sunkaus sveikatos pablogėjimo priežastimi, buvo vidinėje kaukolės pusėje, prieš smegenų skilvelius, du gilūs pėdsakai, tarsi kokie pirštų atspaudai vaške, prisipildę sukrešėjusio ir sugedusio kraujo, nuo kurio prasidėjo gangreninis smegenų plėvės uždegimas".

Savaip Paskalio laidotuves tvarkė ir Florenas Perjė. Kaip yra žinoma, Blezas testamente leido jam savo nuožiūra tvarkyti gedulo ceremonijas, bet prieš mirtį prašė giminių palaidoti jį tyliai ir paprastai. Tačiau Florenas surengė „prabangias laidotuves su iškilmingu pagerbimu".

Kiekvienas, gailavęs Blezo Paskalio, priklausomai nuo artimumo ir meilės velioniui ir nuo savo dvasioje turimos šviesos, nevienodai įsijautė į paskutinį „kruviną žmogaus komedijos aktą, kai žemė beriama ant galvos, ir tai jau amžinai". Kuo nuoširdesni ir tikresni tie jausmai, tuo sunkiau juos išreikšti. Kaip sunkus akmuo jie užgula širdį, taip ir neišsakyti žodžiais (po kiek laiko širdis prabils apie skausmą, bet tai bus tik atsiminimai, labai skirtingi nuo pirma buvusių jausmų). Popieriuje paprastai lieka pilki žodžiai, kaip šiame „Laidotuvių akte":

„Pirmadienį, 1662 metų rugpjūčio 21 dieną bažnyčioje buvo palaidotas velionis Blezas Paskalis, gyvas būdamas ginklanešys, velionio Etjeno Paskalio, valstybės patarėjo ir Klermon Ferano mokesčių rūmų prezidento, sūnus. 50 kunigų, gauta 20 frankų".

Blezo kapą, esantį už parapijos bažnyčios prie koplyčios, uždengė juodo marmuro plokštė su lotyniška epitafija: „Čia ilsisi Blezas Paskalis, klermonietis, laimingai pabaigęs gyvenimą po kelerių metų rūsčios vienatvės, mąstydamas apie dievo malonę... Trokšdamas neturto ir nusižeminimo, jis panorėjo, kad jo kapas nebūtų ypačiai pagerbtas ir kad numiręs jis liktų nežinomas, kaip stengėsi likti nežinomas gyvas būdamas. Tačiau šitos paskutinės jo valios negalėjo paklausyti Florenas Perjė, parlamento patarėjas, santuokos saitais surištas su jo seserim Žilberta Paskal, pats uždėjęs šitą plokštę, kad paženklintų kapą ir išreikštų savo didžią pagarbą..."

Likti nežinomam Paskaliui nebuvo lemta. Tuoj pat po mirties istorijos sietas ėmė sijoti Blezo palikimą, pradėta vertinti jo gyvenimą ir kūrybą. Tai matyti iš kitos epitafijos, kuri priskiriama su Port Rojaliu susijusiam kanauninkui de Šamburgui:

Vyras, žmonos nepažinęs,
Švento tikėjimo, didžiai dorybingas,
Mokslu pagarsėjęs, Proto skvarbiausio...
Teisingumo mylėtojas,
Tiesos gynėjas...
Rūsčiausias krikščionių dorovės gadintojų priešas,
Kurį oratoriai myli už iškalbingumą,
Kurį rašytojai gerbia už stiliaus grakštumą,
Kurį matematikai garbsto už įžvalgumą,
Kurį filosofai laiko išminties šaltiniu,
Kurį daktarai giria kaip teologą,
Kurį dievobaimingieji gerbia kaip asketą,
Kuriuo visi žavisi... Kurį visiems privalu pažinti.
Kiek daug, praeivi, praradome, netekę Paskalio,
Tai jis buvo Liudvikas Montaltas.
Jau gana pasakyta, deja, veržiasi ašaros.
Nutylu...

Iš šios epitafijos aiškiai matyti visas Paskalio veiklos diapazonas, tačiau joje labiau jaučiamas „autorius" negu „žmogus",

ir jos pernelyg didelis įmantrumas tikriausiai nepatiktų Paskaliui, jeigu jis galėtų ją pamatyti. Istorijos sietas atskiria tik tai, kas, be objektyvios vertės, atitinkamo meto žmonių yra vertinama ryškiai subjektyviai, kaip šiuose Nikolio samprotavimuose, išsakytuose praėjus dviem savaitėms po Blezo mirties: „Iš tiesų galima sakyti, kad mes netekome vieno didžiausių protų, kokie yra kada nors buvę. Nematau nieko, su kuo būtų galima jį palyginti: Pikò dela Mirandola ir visi tie žmonės, kuriais žavėjosi pasaulis, buvo kvailiai prieš jį... Tas, kurio mes gedime, buvo protų karalystės karalius..." O vis dėlto Nikolis manė, kad Paskalis liks mažai žinomas vėlesniais amžiais, ir Heigensas, apgailestaudamas dėl Blezo mirties, laikė jį jau seniai mirusiu — nuo to laiko, kai jis apleido mokslą... Taip prasidėjo naujas prieštaringas Paskalio gyvenimas — sudėtingas ir nenutrūkstamas jo kūrybinio palikimo dialogas su vis naujomis kartomis, tarp kurių nuolat pasitaikė ir pasitaiko pritariančių ir atmetančių, mylinčių ir nekenčiančių, bet nebuvo ir nėra abejingų.

TURINYS

Tarasovas B. N.

Ta-129 Paskalis. — V.: Vyturys, 1985. — 291 p., 16 iliustr. lap. — (Siluetai).

Didysis XVII amžiaus prancūzų mokslininkas Blezas Paskalis, vieno pagrindinių hidrostatikos dėsnių — Paskalio dėsnio, Paskalio teorijos ir kitų svarbių matematikos, fizikos ir filosofijos darbų kūrėjas, savo kūriniais „Mintys“, „Laiškai provincialui“ ir kt., kuriems būdinga psichologinė analizė, ironija, skepticizmas, prisidėjo prie klasikinės prancūzų prozos formavimo. Dėl savo įvairiapusės veiklos lyginamas su Gėte kaip vienas žymiausių to meto pasaulio mąstytojų.

$T\frac{1701000000-055}{M856(08)-85}$ U—85

BBK 22d
5(09)

Борис Николаевич Тарасов

ПАСКАЛЬ

На литовском языке

Серия «Силуэты»

Перевод с русского Бронисловас Кузкулис

Издательство «Витурис», 232600, Вильнюс, пр. Ленина 50

ИБ № 211

Borisas Tarasovas

PASKALIS

Serija „Siluetai“

Redaktorė L. Račienė
Dailininkas K. Paškauskas
Meninė redaktorė B. Grabauskienė
Techninė redaktorė O.-I. Martinkėnaitė
Korektorė G. Snuviškienė

Duota rinkti 1984.09.11. Pasirašyta spaudai 1985.04.30. Leidinio Nr. 55. Formatas 84×108 1/32. Popierius spaudos Nr. 1. Garnitūra „Baltika“ 9 punktų. Iškilioji spauda. 15,12+1,68 (įkl.) sąl. sp. l., 15,75 sąl. spalv. atsp. 17,1 apsk. leid. l. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas Nr. 272. Kaina 2 rb 10 kp.

Leidykla „Vyturys“, 232600, Vilnius, Lenino pr. 50. Spaudė K. Poželos spaustuvė, 233000 Kaunas, Gedimino 10